78
B30

SEBASTIAN BARBU-BUCUR

CULTURA MUZICALĂ DE TRADIȚIE BIZANTINĂ PE TERITORIUL ROMÂNIEI

În secolul XVIII și începutul secolului XIX și aportul original al culturii autohtone

EDITURA MUZICALĂ

Scanned with OKEN Scanner

IQ
B30

SEBASTIAN BARBU — BUCUR

CULTURA MUZICALĂ DE TRADIȚIE BIZANTINĂ PE TERITORIUL ROMÂNIEI

ÎN SECOLUL XVIII ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX ȘI APORTUL ORIGINAL AL CULTURII AUTOHTONE

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Prefață de Prof. Dr. Sigismund Toduță 7
Foreword Prof. Dr. Sigismund Toduță 9
Abrevieri 12
Cuvînt introductiv 14
Introduction 18
I. Muzica bizantină pe teritoriul României pînă în secolul XVIII 23
II. Învățămîntul psaltic pînă la reforma lui Hrisant 31
A. Școli 31
B. Propedii 63
C. Elemente teoretice la Filothei sin Agăi Jipei — Gramatica muzicală 70
III. Acțiunea de „românire" a cîntărilor psaltice și determinările ei social-patriotice.
A. Filothei sin Agăi Jipei și alți autori din secolul XVIII și începutul secolului XIX 92
B. Aspecte ale românirii cîntărilor psaltice la Filothei și la ceilalți autori ai secolului XVIII și începutul secolului XIX 124
IV. Imnuri, aclamații, engomioane și polihronii în manuscrisele psaltice românești, grecești și bilingve, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea, aflate pe teritoriul României 155
V. Muzica orientală și influența ei asupra muzicii psaltice 169
VI. Personalități reprezentative ale muzicii românești de tip bizantin, pe teritoriul României, de la sfîrșitul secolului XVII pînă la începutul secolului XIX 171
1. Iovașcu Vlahul 171
2. Filothei sin Agăi Jipei 183
A. Genealogia familiei lui Filothei Jipa 184
B. Filothei Ieromonahul — omul și opera 194
3. Șărban, „protopsaltul Țării Românești" 202
4. Ioan sin Radului Duma Brașoveanu 216
5. Naum Rîmniceanu 219
VII. Contribuții românești în domeniul culturii muzicale bizantine la Muntele Athos . . 223
Încheiere 233
Conclusion 235
Postfață de Prof. Dr. Romeo Ghircoiașiu 238
Afterword Prof. Dr. Romeo Ghircoiașiu 240
Bibliografie 243

Scanned with OKEN Scanner

Prefață

„Sînd tiefe die Brunnen der Vergangenheit" (Izvoarele trecutului sînt adînci), afirma un gînditor german. Sensul acestei cugetări conține un adevăr și cu privire la trecutul nostru cultural.

În ultimii 20 ani, muzicologia noastră își îndreaptă privirea spre o sursă mai puțin cercetată și rămasă lung timp în umbră, dar care, în domeniul cunoașterii trecutului nostru cultural-muzical, reprezintă un filon de aur.

În acest interval de timp apar :

— Notația și ehurile muzicii bisericești bizantine *de Grigore Panțîru (Edit. Muzicală, 1971)*

— Școala muzicală de la Putna, *vol. I—IV (Edit. muzicală, 1981)*

— Melodia bizantină *de Victor Giuleanu (Edit. Muzicală, 1981)*

— Filothei sin Agăi Jipei, *Psaltichie rumănească. Vol. I CATAVASIER, vol. II ANASTASIMATAR și vol. III STIHIRAR (Edit. Muzicală, 1981, 1984 și respectiv 1986), editate de Sebastian Barbu-Bucur.*

Propunîndu-și să studieze „muzica de cult de tip bizantin", menționatele volume reconstituie pagini de o covîrșitoare importanță care, împreună, „constituie principalele izvoare de artă și cultură veche românească", „arhiva poporului român" (Izvoare ale muzicii românești, *vol. III* Prefață, *pag. 7*).

În circuitul acestei ramuri de extrem interes și semnificație se înscrie și lucrarea cu titlul Cultura muzicală de tradiție bizantină pe teritoriul României în secolul al XVIII și începutul secolului XIX și aportul original al culturii autohtone, *semnată de Sebastian Barbu-Bucur.*

Orice limbă (vie sau moartă) își are legile ei care guvernează alcătuirea structurii gramaticale sintactice și morfologice. Limba noastră muzicală, asemenea limbilor vorbite, apare cu trăsăturile particulare pe care folclorul științific este chemat să le cerceteze. În lumina investigațiilor din ultimele șapte decenii ale secolului nostru, limba noastră muzicală maternă a fost și este temeinic studiată. (În această muncă, desfășurată sub semnul unei înalte competențe profesionale, instituția noastră a marcat o prezență deosebit de semnificativă, în special cu privire la cunoașterea zonelor folclorice nordice ale Transilvaniei.) Și, deși sîntem încă departe de a vedea definitiv constituit corpusul muzicii populare românești, *drumul parcurs spre acest obiectiv se profilează, de pe acum, plin de învățăminte.*

În procesul cunoașterii limbii muzicale românești, pe lîngă folclorul laic (vocal și instrumental), un rol însemnat îi revine muzicii de cult de tip bizantin. Născută și plămădită de secole din aceleași tipare modale, ritmice și prozodice comune cu folclorul laic, muzica de cult de tip bizantin, prin opera melurgilor, purtători de tradiții seculare, se așază printre acele izvoare de preț care nu pot lipsi din ansamblul elementelor fundamentale care configurează geneza limbii muzicale românești. În acest sens studierea izvoarelor, transcrierea lor în notație liniară (spre a le facilita o mai largă accesibilitate), stabilirea unor criterii stilistice particulare comportă un

Scanned with OKEN Scanner

dublu interes ; unul obiectiv-ştiinţific şi un deziderat mai mult decît firesc în primul rînd prin necesitatea unui cognosce te ipsum.

Ţinem să subliniem, dintr-un început, că realizarea lucrării lui Sebastian Barbu-Bucur nu ar fi fost posibilă fără o muncă susţinută (de 25 ani) în domeniul paleografiei muzicale, cu scopul de a transcrie din notaţiunea bizantină originală, în sistemul liniar, a unui material impresionant prin extensiune şi volum. Ţinînd seama de sistemul de notaţiune adaptat de Filothei sin Agăi Jipei, cu polisemia bogată şi, adesea, derutantă a codului, cu sensurile incifrate şi criptic ale simbolurilor utilizate, această muncă paleografică reprezintă, în sine, o realizare de excepţie. Semnificaţia acestei munci de paleografie se apreciază, implicit, şi în lumina aparaţiei unui material muzical inedit, pus la dispoziţia compozitorilor noştri, dornici să valorifice sursele străvechi ale unui filon pe cît de valoros, pe atît de original.

Apreciind lucrarea de faţă, dorim să subliniem adunarea şi sistematizarea unui vast material, cu privire la muzica bizantină pe teritoriul României pînă în secolul al XVIII-lea, care vorbeşte de o capacitate de muncă de cercetare, cu totul ieşită din comun. Urmărirea etapelor de organizare ale învăţămîntului psaltic pînă la reforma lui Hrisant, coincide, de fapt, cu filonul de evoluţie al culturii româneşti, urmărit de Sebastian Barbu-Bucur cu o rigoare ştiinţifică exemplară.

Cercetarea fazelor de Românire, a „acţiunii de tălmăcire sau de adaptare a melodiilor bisericeşti greceşti la textul românesc şi adaptarea lor la firea şi gustul poporului nostru", reprezintă o contribuţie remarcabilă a bizantinologului Sebastian Barbu-Bucur. Orientarea sigură şi cultura profesională transpare din fiecare pagină afectată muzicii orientale şi influenţelor ei asupra muzicii psaltice.

O scurtă retrospectivă ne arată că, în efortul conjugat de a cinsti marea tradiţie culturală românească, au apărut în decursul anilor unele lucrări de referinţă, cum sînt : Macarie Ieromonahul : Teoreticonul (Viena, 1823), Ioan D. Petrescu : Studiu de paleografie muzicală comparată (1958), Grigore Panţîru, Notaţia şi ehurile muzicii bisericeşti bizantine (1971) şi, recent, Victor Giuleanu, Melodica bizantină (1981).

Între aceste titluri remarcabile, prin care se afirmă valoarea creatoare a culturii noastre muzicologice, se înscrie şi Sebastian Barbu Bucur, atît prin monumentalele sale volume recent tipărite : Filothei sin Agăi Jipei, Psaltichie rumănească, vol. I, Catavasier vol. II, Anastasimatar şi vol. III Stihirar (Bucureşti, Edit. Muzicală, 1981, 1984 şi 1986), precum şi prin acest volum.

Lucrarea de faţă, elaborată de dr. Sebastian Barbu Bucur, este o contribuţie originală şi îndeamnă la o mai temeinică cunoaştere a trecutului nostru muzical, prin capitolele care relevă şi sistematizează referinţe cu caracter istoric-muzical, prin inestimabila valoare a rezultatelor obţinute în domeniul paleografiei bizantine, reprezentînd o contribuţie deosebit de valoroasă la cunoaşterea muzicii româneşti din perioada medievală.

Prof. Dr. SIGISMUND TODUŢĂ
Conservatorul „G. Dima"
Cluj-Napoca

Scanned with OKEN Scanner

FOREWORD

„Sind in tiefe die Brunnen der Vergangenheit" („Deep are the sources of the Past") — runs the asseveration of a German thinker. The kernel of this idea implies also a truth concerning our cultural past.

During the latest 10 years, our musicology has become interested in a source for a long time less investigated and left thrown into the shade, but which is nevertheless a „golden seam" within the knowledge of our cultural-musical past.

This lapse of time has witnessed the appearance of such works as :

— The Notation and the Echoi of the Byzantine Church Music *by Grigore Panțiru (The Musical Publishing House, Bucharest, 1971)*

— The Putna Music School, *vols. I—IV, (Bucharest, The Musical Publishing House, 1981)*

— The Byzantine Melodics, *by Victor Giuleanu (Bucharest, The Musical Publishing House, 1981)*

— Filothei sin Agăi Jipei's Romanian Psalterion *Vol. I KATABASIARION, vol. II ANASTASIMATARION and vol. III STICHERARION (Bucharest, The Musical Publishing House, 1981, 1984 and respectively 1986) edited by Sebastian Barbu-Bucur.*

As their aim is a thorough study in the „church music of the Byzantine type", the before mentioned volumes are reconstituting pages of the utmost importance, as all of them put together are „making up the main sources in the ancient Romanian art and culture, i.e. the archives of the Romanian people" (Sources of Romanian Music, *vol. III*, Foreword, *p. 7*).

Within the circuit implied by this branch of musicology, of so great an interest and significance, there comes now also the work entitled The Byzantine Musical Culture on Romania's Territory During the 18th Century and the Beginning of the 19th One and the Original Contribution of Our Autochthonous Culture to It, *due to the pen of Sebastian Barbu-Bucur.*

Every language (either alive or dead) has got its own laws ruling the way their gramatical structures — morphological and syntactic are made up. Our musical language, similarly to the spoken ones, has got its own main specific salient features, which are to be studied by a scientific study in the folk musical phenomena. The investigations made in this respect during the latest seven decades of our century have led to a thorough and deep study in our musical vernacular. Within the great amount of work implied by this study, carried on with the utmost professional competence, our Conservatoire [Academy of Music] has achieved most significant results, too,

Scanned with OKEN Scanner

chiefly as concerns the northern folk music zones of Transylvania. And, although we are still far from seeing the definitive constitution of the Romanian Folk Music Corpus, *the way already covered towards achieving this object has already offered us the opportunity of learning a lot of things.*

Within the development of the knowledge of the Romanian musical language, alongside of the secular folk music (vocal and instrumental), a most important role is afforded also to the church music of the Byzantine type. Born and moulded during several centuries out of the same modal rhythmic and prosodic patterns ruling also the secular folk music, the church music of the Byzantine type, owing to the works due to the pens of the melourgoi, those keepers of century-old traditions, has got a place quite of its own among the most precious sources, not to be dispensed with from the ensemble of the fundamental elements participating in the configuration of the genesis of the Romanian musical language. In this respect, the study of these sources, their transcription according to the rules of the linear notation (in order to confer on them a lighter and wider accessibility), the settling of some specific stylistic criteria — all these things imply a twofold interest, an objective-scientific one and a quite natural desideratum owing to the necessity aroused by a true „Cognosce te ipsum".

One is to lay stress, from the very first, upon the fact that Sebastian Barbu-Bucur's work could not have been achieved without the constantly carried on work of its author (during 25 whole years) within the field of musical palaeography, with the aim of transcribing, from their original neumatic Byzantine notation into the linear one, most valuable musical materials, quite impressive, both in their extension and volume. Keeping into account the specific neumatic notation system adopted by Filothei sin Agăi Jipei, most rich in its „polysemy", often even misleading as concerns its „code", as its symbols have got really enciphered and cryptic significances, this palaeographic work (avoided until now by our musicologists) is in itself an exceptional achievement. The significance of this palaeographic work is implicitely creased by its placing at our composers' disposal of a quite novel musical material, as these are indeed very eager to turn to good account the time-honoured sources of a most valuable and original musical lode.

When one makes appreciations about the present work, one is to lay stress also on its author's gathering and systematizing a most vast material concerning the Byzantine music as practised on Romania's territory until the 18th century, a paragraph witnessing a quite uncommon capacity of research work, Sebastian Barbu-Bucur has followed with a highly scientific strictness the stages of the organization of the psaltic education until the reform due to Chrysanthus of Madytos, which coincide, in fact, with the lode of the evolution of the Romanian culture.

The research in the various stages of the Romanization, *i.e. of the „action of rendering or of adaptating the Greek church melodies to the Romanian texts, of adapting them to our people's character and taste", in a most remarkable contribution due to Sebastian Barbu-Bucur, as a Byzantinologist. His sure orientation and high professional culture are visible on every page dealing with the Oriental music and with its influences on the psaltic one.*

Scanned with OKEN Scanner

A short review of the way the things are will show us that the conjugated efforts carried on by several specialists in order to honour the great Romanian cultural tradition have led to the appearance of several reference works as : Macarie the Hieromonk : The Theoretikon *(Vienna, 1823), Ioan D. Petrescu :* A Study in Comparative Musical Palaeography *(1958), Grigore Panțiru :* The Notation and the Echoi of the Byzantine Church Music *(1971) and recently, Victor Giuleanu :* The Byzantine Melodics *(1981).*

Among this most remarkable titles, asseverating the creative value of our musicological culture, one is to mention also Sebastian Barbu-Bucur's monumental volumes, recently issued : Filothei sin Agăi Jipei : Romanian Psalterion, vol. I Katabasiarion, vol. II Anastasimatarion, vol. III Sticherarion *(Bucharest, The Musical Publishing House, 1981, 1984, 1986), as well as this same work* The Byzantine Musical Culture on Romania's Territory During the 18th Century and the Beginning of the 19th One and the Original Contributions of Our Autochthonous Culture to It.

This work, due to the pen of dr. Sebastian Barbu-Bucur is an original contribution concerning a profounder knowledge of our national Past, throughout its chapters pointing out to and systematizing valuable historical-musical references, the matchless value of the results got with in the field of Byzantine palaeography ; therefore it is indeed a most valuable contribution to the knowledge of Romanian music from the mediaeval period.

Prof. univ. dr. SIGISMUND TODUȚĂ
Conservatorul „G. Dima"
Cluj-Napoca

Translated by *Constantin Stihi Boos*

ABREVIERI

I. Titluri de dregători

arm. = armaş
căm. = cămăraş
căp. = căpitan
cluc. = clucer
com. = comis
grăm. = grămătic
is. = ispravnic
is. sc. Buc. = ispravnic al scaunului Bucureşti
log. = logofăt
log. vist. = logofăt visterie
m. = mare
med. = medelnicer
pah. = paharnic
pit. = pitar
post. = postelnic
serd. = serdar
slug. = sluger
spăt. = spătar
stol. = stolnic
şet. = şetrar
văt. apr. = vătaf de aprozi
vist. = vistier
vor. = vornic

II. Fonduri de arhive şi biblioteci

Arh. Olt. = Arhivele Olteniei
Arh. St. Buc. = Arhivele Statului Bucureşti
BAR = Biblioteca Academiei Române
BCS = Biblioteca Centrală de Stat
BCU = Biblioteca Centrală Universitară
BUC = Biblioteca Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor

III. Periodice

BCIR = Buletinul Comisiunii istorice a României
BOR = Biserica Ortodoxă Română
GB = Glasul Bisericii
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei

Scanned with OKEN Scanner

MO = Mitropolia Olteniei
SCIA, TMC = Studii și cercetări de istoria artei, seria Teatru, muzică, cinematografie
SM = Studii de muzicologie
ST = Studii Teologice

IV. Documente și lucrări diverse

BRV = I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, 1508—1830, 4 tomuri, București, 1903, 1910, 1912—1916, 1944 (t. III și IV, în colaborare cu Dan Simonescu)
CVR = Carte veche românească
DLR = *Dicționarul Limbii Române*, tom. I A—B București, 1913
DLRLC = *Dicționarul Limbii Române Literare Contemporane*, București, 1955, vol. I, A—C
DLRM = *Dicționarul Limbii Române Moderne*, București, 1958
DELR = *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, București, 1975
Doc. agrare = *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, București, 1961
Doc. Ist. Rom. s. B. Ț. Rom. = *Documente privind istoria României*
Doc. Rom. Hist. S. B. Ț. Rom. = *Documente Romaniae Historica*, seria B., *Țara Românească*
Filitti, *Arhiva* = I. I. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919.
Gh. Ciobanu, SEB = Studii de etnomuzicologie și bizantinologie, I, II, București, 1974, 1979.
Greceanu, *Viața* = Greceanu, Radu, *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, ed. Șt. D. Greceanu, București, 1906.
Inscripții, Buc. = *Inscripții Medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, vol. I, 1395—1800 Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chirică, Olimpia Diaconescu, București, 1965.
Istoria = *Istoria Țării Românești*, 1290—1690. *Letopisețul Cantacuzino*, ed. critică întocmită de C. Greceanu și D. Simonescu, București, 1960.
Istoria de la 1688 la 1717 = *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717; Cronica anonimă*, ed. Constantin Grecescu, București, 1959.
N. Iorga, *Inscripții* = N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, 2 fasc. București, 1905—1908.
N. Iorga, *St. doc.* = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, 25 vol., București, 1901—1913.
Radu Popescu, *Istoriile* = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țărilor Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.
Șt. D. Greceanu, *Genealogiile* = Paul Șt. Greceanu, *Din scrierile inedite ale lui Ștefan D. Greceanu, Genealogiile Documentate ale familiilor boierești*, 2 vol. 1913—1916.
N. Stoicescu, *Dicționar* = N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XVI—XVII*, București, 1971.
N. Stoicescu, *Sfatul domnesc* = N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XVI—XVIII)*, București, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT INTRODUCTIV

1. IMPORTANȚA TEMEI ȘI NECESITATEA TRATĂRII EI

Cultura muzicală medievală de pe teritoriul României a constituit un puternic punct de interferență Orient-Occident. Se disting în muzica evului mediu românesc patru mari filoane sau curente importante : folcloric, bizantin, oriental și apusean. Dintre acestea, muzica bizantină *și* psaltică *trezește astăzi în lume un viu interes, fiind considerată ca un patrimoniu universal.*

Prin muzică bizantină se înțelege arta muzicală care s-a dezvoltat în timpul și în cuprinsul imperiului bizantin, a căpătat forme și trăsături proprii. Actuala muzică psaltică este rezultatul dezvoltării istorice a vechii arte muzicale a bisericii ortodoxe de răsărit cu centrul la Bizanț, reprezentînd o ultimă etapă în evoluția acesteia.

La români, muzica bizantină a fost, alături de folclor, timp de peste un mileniu, principala formă de cultură românească. După afirmația muzicologului Romeo Ghircoiașiu, „Istoria muzicii românești din epoca feudală și de mai tîrziu nu se poate face fără cercetarea aprofundată a documentelor muzicale bizantine din țara noastră. *De aceea, investigarea acestor documente se încadrează perfect în domeniul preocupărilor istoriei muzicii românești care în cercetările sale urcă pînă la izvoarele cîntecului popular românesc în epoca traco-dacilor și apoi tratează muzica din epoca feudală"* [1].

Începînd cu școala lui Eustatie de la Putna, 1493 și cea a lui Radu și Gheorghe Grămăticul de la Brașov, 1495 și pînă la înființarea școlilor filarmonice din București și Iași, 1834 și respectiv 1836, date ce marchează începutul învățămîntului muzical modern, la noi este promovată numai muzica bizantină al cărui sistem de scriere constituie singurul mijloc prin care se putea nota muzica de toate genurile.

Studierea muzicii bizantine este necesară, pe de o parte pentru a se determina contribuția originală a poporului român la dezvoltarea muzicii psaltice, iar pe de altă parte, pentru a se delimita influența greacă asupra culturii noastre. Putem stabili, de asemenea, raportul dintre această muzică și cea populară, după cum putem înțelege mai bine însăși dezvoltarea culurii muzicale occidentale din perioada medievală. Totodată, sîntem în măsură să cunoaștem mai profund evoluția unor genuri muzicale folclorice românești : colinde, cîntecul de stea, bocetul etc. din anumite zone ale țării. Putem desci-

---

[1] Romeo Ghircoiașiu, *Contribuții la istoria muzicii românești*, vol. I, București, Edit. muzicală, 1963, p. 26 și 67.

Scanned with OKEN Scanner

fra şi studia muzica turco-persano-arabă, care a circulat la noi în secolul XVIII şi în prima jumătate a secolului XIX şi care a avut un anumit rol în procesul de cristalizare a cîntecului de lume românesc, în mare vogă după anul 1800.

Putem ajunge la o mai bună cunoaştere a sistemului modal şi tonal al folclorului românesc, a stilului instrumental lăutăresc, a apariţiei şi dezvoltării stilului de baladă lăutărească, a folclorului orăşenesc care au servit ca sursă de inspiraţie primilor noştri compozitori din secolul trecut [2].

Practicarea muzicii bizantine şi psaltice pe teritoriul României, timp de mai multe secole, explică existenţa celor peste 1500 de manuscrise cu notaţie cucuzeliană şi hrisantică ce se află în diferite biblioteci şi muzee. Aceste manuscrise reprezintă pentru noi o adevărată avuţie naţională, ele atestînd pe teritoriul patriei noastre, din cele mai vechi timpuri, forme de cultură şi artă care s-au manifestat sub cele mai diverse aspecte. Studiindu-le din punct de vedere naţional şi urmărindu-le, în decursul evoluţiei lor, conţinutul (limbă, rămînire, trăsături stilistice proprii româneşti), în cadrul unităţii spirituale proprii culturii celor trei principate, ne dăm seama de originalitatea manifestărilor româneşti.

Valorificarea patrimoniului spiritual naţional constituie, azi, o preocupare permanentă. Acum, mai mult ca oricînd, se observă preocuparea de cunoaştere şi preţuire a înfăptuirilor trecutului nostru muzical, indispensabil pentru înţelegerea valorilor contemporane.

Compozitorii români : D. G. Kiriac [3]*, Gh. Cucu, Sabin Drăgoi, Paul Constantinescu, I. D. Chirescu, Sigismund Toduţă, Zeno Vancea, Nicolae Lungu, Doru Popovici etc. au dat la iveală în lucrările lor o mică parte din acest tezaur psaltic preluat din Orient sau făurit de poporul nostru — punerea lui în lumină urmînd să fie înfăptuită după descifrarea documentelor muzicale medievale.*

În contextul în care există tendinţa de a se contesta originalitatea manifestărilor spirituale româneşti, este de maximă importanţă studierea contribuţiei româneşti sub unghiul latinităţii şi sub cel al conştiinţei bizantine.

În ceea ce ne priveşte, pericolul înstrăinării nu poate fi contracarat decît numai printr-o acţiune intensivă de valorificare a muzicii medievale româneşti ce se desfăşoară sub egida Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor prin publicarea unor studii de specialitate, prin editarea unor discuri, prin iniţierea unei ample acţiuni de depistare a manuscriselor muzicale, şi mai ales, prin publicarea sub formă de facsimil şi în transcriere, a celor mai importante dintre acestea.

În această direcţie se înscrie demonstraţia noastră încercînd să evidenţieze autentice documente muzicale medievale de la sfîrşitul secolului XVII şi pînă la începutul secolului XIX, care conţin pagini muzicale de-o valoare inestimabilă, unele „echivalînd cu orice pagină din Bach sau cantatele lui Händel şi Telemann, marii contemporani ai lui Filothei sin Agăi

---

[2] Sebastian Barbu-Bucur, *A l'occasion de la reedition d'un ouvrage fondamental de la culture musicale roumaine. Le Théorétikon de Macarie le moine*, în *Muzica*, *26*, 1976, nr. 11, p. 44—45.

[3] A se vedea Sebastian Barbu-Bucur, *D. G. Kiriac — Contribuţii la armonizarea melodiilor psaltice*, în GB, *33*, 1974, nr. 7—8, p. 696—705; Idem, *Axionul „Îngerul a strigat" în armonizarea lui D. G. Kiriac*, în GB, *34*, 1975, nr. 7—8, p. 763—778.

Scanned with OKEN Scanner

Jipei" — cititorul românirii cîntărilor bizantine, ale cărui piese „se impun prin originalitate, prin simplitate, prin puritate", cum afirmă Viorel Cosma [4], *referindu-se la discul nr. 2 din „Documente ale culturii muzicale vocale în Muntenia, Moldova şi Transilvania" (secolul XVI—XVIII), realizat de renumitul ansamblu „Madrigal"* [5] *cu muzică de acest fel, iar un alt muzicolog şi critic muzical, referindu-se la acelaşi disc, ne informează că, în anul 1977, cînd în Berlinul occidental „s-a întrunit pentru prima oară — în condiţii de totală independenţă faţă de festivalurile muzicale de răsunet — un juriu internaţional, pentru a decerna cea mai înaltă distincţie acordată gravării realizărilor interpretative de seamă ale actualităţii :* Premiul internaţional al criticilor de disc", *pe lista de preselecţie finală pentru premiere a fost inclus şi discul mai sus amintit, faţă de care „toţi cei din juriu şi-au exprimat admiraţia pentru giuvaerurile vechii creaţii muzicale de pe teritoriul României"* [6]. *„O dovadă grăitoare privind frumuseţea muzicii vechi bizantine de pe teritoriul României ne dă şi marele nostru muzician George Enescu cînd, în 1919, la concursul instituit de el (de cîţiva ani), pentru cele mai bune lucrări de muzică simfonică, împotriva regulamentului (care excludea muzica corală) conferă premiul I lucrărilor corale — pe teme bizantine — ale lui Gheorghe Cucu, cu observaţia că : „o comoară muzicală aşa de distinsă şi de naţională ca muzica noastră veche /.../ este vrednică de toată atenţia /.../ şi că prin studierea ei în lumina noilor mijloace armonice am putea ajunge să avem cea mai frumoasă muzică /.../ din orientul creştin"* [7].

2. *DIFICULTĂŢILE CARE AU ÎMPIEDICAT ABORDAREA TEMELOR DE ACEST FEL*

Cu toată importanţa incontestabilă a acestor documente muzicale medievale, transcrierea şi studierea lor n-a fost posibilă pînă acum, din cauza inaccesibilităţii notaţiei bizantine, extrem de complicată în acea vreme. Dificultăţile învăţării muzicii bizantine au fost subliniate în repetate rînduri de diverşi oameni de ştiinţă. Aşa de pildă, Mihalache Moldovlahul, pe la 1770, preda psaltichia în mod practic, după auz, nemaiputîndu-i învăţa pe ucenici neumele bizantine ; la 1882, învăţatul episcop Melchisedec [8]

---

[4] Viorel Cosma, *Disc. Corul Madrigal şi muzica veche*, în *Tribuna României*, 6, 116, 1 sept. 1977, p. 12.

[5] Sebastian Barbu-Bucur, *Documents de la culture musicale vocale en Munténie, Moldavie et Transylvanie* (le disque no. 1 : XIV —XVI siècles ; le disque no. 2 : XVI —XVIII siècles), în *Muzica*, 27, 1977, nr. 10, p. 46—49.

[6] Alfred Hoffman, *Premiul internaţional al criticilor de disc — 1977*, în *Muzica*, 27, 1977 nr 10, p. 37—38.

[7] N. Popescu, *Rostul cîntăreţilor bisericeşti în trecut şi în viitor*, în *Cultura*, nr. 8/1919, p. 147.

[8] Melchisedec (Episcop), *Memoriu pentru cîntările bisericeşti în România*, în BOR, 6 (1882), nr. 1, p. 12 (extras).

Scanned with OKEN Scanner

afirma că această muzică nu mai poate fi descifrată, afirmație făcută și de C. Erbiceanu, la 1885. În 1908 în Prefața *cărții* Viața și activitatea dascălului de cîntări Macarie, *Nicolae Popescu (care a cercetat tot ceea ce se știe în legătură cu Macarie Psaltul), spunea : „Ceea ce m-a împiedicat de a studia manuscripte de cîntări ale noastre este faptul că sunt scrise într-o notație muzicală care nu se mai poate descifra de nici un cîntăreț. Nădăjduiesc, ca prin studiile întreprinse în special de francezi asupra vechii muzici, să pot ajunge să citesc și aceste cîntări, și atunci vom putea auzi cum se cîntau la noi în vremea domnitorului Constantin Brâncoveanu"* [9].

Și în manuscrisele muzicale bizantine din perioada medievală se întîlnesc cîntări din al căror text se înțelege că învățarea psaltichiei era un lucru extrem de anevoios. Astfel, la sfîrșitul propediei (f. 70r) lui Filothei se găsește un „tropar către ucenici", scris de Hrisafi, care în traducerea lui Filothei sună astfel : „Cel ce va să învețe musichia și către toț[i] să fie lăudat, trebuiaște-i multă răbdare, trebuiaște-i multe zile, cinste către dascălul și daruri mari. Atunce va învăța și desăvîrșit să va face". Aceeași idee o găsim și în cele patru tropare, scrise pe ultima pagină (258v) din manuscrisul lui Filothei —, ca și în alte manuscrise [10].

„Sistema cea veche" se complicase atît de mult prin mulțimea semnelor de scriere, încît devenise inaccesibilă. Așa se explică faptul că manuscrisele din perioada medievală de pe teritoriul României, scrise cu notație medio și neobizantină, existente într-un număr considerabil, n-au putut fi studiate.

Astăzi, majoritatea problemelor de ordin teoretic sînt rezolvate și descifrarea documentelor de acest fel este posibilă datorită contribuției bizantinologilor străini și români.

La români, drumul trasat de I. D. Petrescu, întemeietorul și deschizătorul de drum al paleografiei muzicale bizantine, a fost continuat cu îndemnul și sprijinul moral și material al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor, de către Gheorghe Ciobanu, Grigore Panțîru, Titus Moisescu, Marin Ionescu și autorul prezentei lucrări.

Dr. *Sebastian Barbu-Bucur*

[9] Nic. M. Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cîntări Macarie Ieromonahul*. București, 1908, p. 4.

[10] A se vedea capitolul IV, titlul nr. 10, din această lucrare.

BIBLIOTECA

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCTION

1. THE IMPORTANCE OF THE THEME AND THE ABSOLUTE NEED OF ITS BEING DEALT WITH

The mediaeval musical culture on Romania's territory was a most important intersection point for the interference Orient—Occident. The music of Romania during the Middle Ages had got four chief components : the folk music, the Byzantine one, the Oriental one and the Western one. Out of these, the Byzantine-psaltic music *is arousing to-day the utmost interest in it throughout the whole world, being ranged within the patrimony of Mankind's culture.*

The Byzantine music is the musical art born together with Christianity and which has undergone a development-evolution during the existence of and on the territory of the former Byzantine Empire, getting thus its own specific forms and salient features. The to-day psaltic music is the result of the historical development of the ancient musical art of the Eastern Orthodox Church, focussed around Byzantium, being thus the late stage in the evolution of the former.

As concerns the Romanians, the Byzantine music was, alongside of the folk one, the main musical culture for more than a millennium. According to the musicologist Romeo Ghircoiașiu, "the History of the Romanian music during the feudal period and the modern times cannot be done without a deep research in the Byzantine musical documents coming from our country. *That is why the research in these documents comes as a most natural component within the studies in the history of the Romanian music, whose researches go back at first as far as the sources of the Romanian folk song during the age of the Thraco-Dacians and deal then with the music of the feudal period."* [11]

Since the foundation of the School of Putna, led by Evstatie (1493) and that of Brașov, led by Radu and Gheorghe the "Grămătic" ("Secretary") (1495) until the foundation of the Philharmonic Schools in Bucharest (1834) and Iași (Jassy) (1836), marking the beginning of musical modern education, our sole art music was the Byzantine one, whose neumatic notation

---

[11] *Romeo Ghircolașiu,* Contribuții la istoria muzicii românești, *vol. I (Contributions to the History of the Romanian Music, Vol. I), Bucharest, 1963, pp. 26 sq. and 67 sq.*

Scanned with OKEN Scanner

was the only way of writing down the music, irrespective of the genre it belonged to.

The studies in the Byzantine music are necessary, on the one hand, for a true and full understanding of the Greek influence exerted upon our culture, and on the other for a true and full appreciation of the Romanian's people original contribution to the development of the psaltic music.

One can also set up the relations extant between this music and the folk one, and may also better understand even the development of the Western musical culture itself during the Middle Ages. At the same time, one can thus acquire a deeper knowledge of and insight into the evolution of some Romanian folk music genres, coming from certain zones of our country, such as the "colindă" (folk carol proper), the "cîntec de stea" ("star-song", i.e. semi-cultured carol), the „bocet" (dirge or lament) and so on. One can also decipher and study the music of Turkish—Persian—Arabic descent having circulated all in our country during the 18th century and the first half of the 19th one and which had had a certain rôle in the evolution of the Romanian "cîntec de lume" ("secular love song"), having become in its turn "all the go" after 1800.

This way one can really a better knowledge of the modal and tonal system of the Romanian folk music, of the instrumental style of the "lăutari" ("fiddlers", i.e. occupational folk music players and even singers sometimes), of the appearance and the development of the "lautaresque" style in the ballad playing-singing, of the urban folk song as these have served as an inspiration source for our first art composers from the past century[12].

The fact that the Byzantine-psaltic music has been practised on Romania's territory for several centuries, accounts for the existence of more than 1500 MSS comprising such music written down in neumes, either according to Koukouzeles's "Ancient System" or to Chrysanthos of Madytos's "New System", extant in various libraries and museums. All these MSS are making up for us a real national "wealth", as they certify the existence, on the territory of our country, since the remotest ages, of several forms of art and culture that have shown themselves under the most various aspects. By studying them from the national point of view and by following their contents during their evolution (as concerns the language of their texts, their Romanization, their own specific salient Romanian stylistic features), within the framework of the spiritual unity characteristic of the three Romanian Principalities, one can become aware of the originality of the Romanian musical manifestations.

Under the Socialist rule, the turning to good account of the spiritual patrimony of our people is a permanent preoccupation of our State. To-day, in a far greater measure than ever before, one can easily see the constant preoccupation of acquiring an ever and ever better knowledge and of an ever higher and higher appreciation of the musical achievements due to our ancestors and the constant efforts of bringing forward the achievements of our musical past, indispensable for a just understanding of our to-day values.

---

[12] *Sebastian Barbu-Bucur*, A l'occasion de la réédition d'un ouvrage fondamental de la culture musicale roumaine. Le Théorétikon de Macarie le Moine. in Muzica, 26, 1976, *No. 11, pp. 44—45.*

Scanned with OKEN Scanner

The Romanian composers such as D. G. Kiriac[13], *Gh. Cucu, Sabin Drăgoi, Paul Constantinescu, I. D. Chirescu, Sigismund Toduță, Zeno Vancea, Nicolae Lungu, Doru Popovici and so on, have revealed in their works a certain amount, though a rather small one, of intonations coming from this psaltic treasure, either coming from the Orient or created as such by our people itself — its full turning to good account is to be achieved only after the decipherment of the mediaeval musical documents. Some other peoples, who have not inherited from Byzantium such a rich fund of ehants as the Romanians' one, are nevertheless already exploiting it in full, and some of their representatives do even dare to assert a would-be influence of theirs on the Romanian psaltic culture, none the less !*

Keeping thus into account this tendency to deny the originality of the Romanian spiritual achievements, one is to become thus aware of the utmost importance — in order to maintain our national integrity — of the study of the Romanian contributions is the field, seen both from the angle of our Latinity and from the one of our Byzantine conscience.

As concerns our problems, this danger of estrangement can be counteracted only through an action, carried on in an intensive way, of turning to good account the mediaeval Romanian music. This action has already had a beginning under the aegis of the Union of Composers, through the publication of some studies in the field, of the selling of several records and of the initiation of an ample action of forreting out the ancient musical MSS and chiefly of publishing the most important ones among them both in facsimiles and in transcriptions.

Our present work belongs, too, to this action of turning to good account our cultural inheritage ; we attempt at proving the before made assertions, by ferreting out as many and as genuine musical mediaeval documents coming from the end of the 17th century to the beginning of the 19th one as possible, as these comprise musical pages of inestimable value indeed some of them being even "equivalent to every page due to the pen of Bach, Händel, or Telemann, the great composers contemporaneous with Filothei sin Agăi Jipei" — the founder of the Romanization of the Byzantine chants, as his pieces "make themselves conspicuous through their originality, their apparent simpleness, their purity", according to a Romanian musicologist[14], *who describes this way Record No. 2 of "Sonorous Documents" comprising Documents of the Vocal Musical Culture from Wallachia, Moldavia and Transylvania — the 16th—18th centuries", achieved by the Romanian Choir "Madrigal"*[15], *singing such music ; another musicologist and music critic, speaking about the same record, informs us that in 1977, in West-Berlin,*

---

[13] *Sebastian Barbu-Bucur*, D. G. Kiriac, Contribuții la armonizarea melodiilor psaltice *(D. G. Kiriac's Contributions to the Harmonization of the Psaltic Melodies) in GB*, 33, *1974, Nos. 7—8, pp. 696—705 ; Idem*, Axionul „Îngerul a strigat" în armonizarea lui D. G. Kiriac *(The Axion „The Angel Has Called" in D. G. Kiriac's Harmonization) in GB, 34, 1975, Nos. 7—8, pp. 763—778.*

[14] *Viorel Cosma*, Disc. Corul Madrigal și muzica veche *(Records. The „Madrigal" Choir and the Ancient Music) in* Tribuna României, 6, *116, 1977, September 1, p. 12.*

[15] *Sebastian Barbu-Bucur*, Documents de la culture musicale vocale en Munténie, Moldavie et Transylvanie, *(Le disque No. 1 : XIV —XVI siècles ; le disque No. 2 : XVI — XVIII siècles), in* Muzica, 27, *1977, No. 10, pp. 46—49.*

Scanned with OKEN Scanner

"there has been gathered for the first time, under conditions of a total independence from the renowned musical festivals, an international musical jury to award the most highest distinction for the records of the most important interpretative achievements of to-day, i.e. The International Prize of the Record Critics,"; *among "the records included on the list for the final trial there has been also the (before mentioned) record" as all the people "present there in the jury have expressed their warm admiration for the gems of the ancient music creations coming from Romanian's territory*[16]. *A most eloquent proof concerning the beauty of the ancient Byzantine music created on Romania's territory has also been given by our greatest musician, George Enescu, in as early as 1919, when he awarded the 1st Prize, at the Composition Contest bearing his name and founded by him a few years earlier, for the best symphonic works, against the regulations (that excluded the choral works), to the choral works — on Byzantine themes — by Gheorghe Cucu, specifying that "such a distinguished and national treasure as our ancient music /.../ is worthy of the utmost attention /.../ as through its study within the new harmonic means we could even achieve the most beautiful music /.../ from the Oriental Christianity."*[17]

2. *THE DIFFICULTIES HAVING UNTIL NOW PREVENTED AN APPROACH OF SUCH THEMES*

In spite of the undisputable importance of these mediaeval musical documents, their transcription and their study has not been possible until now, owing to the inaccessibility of the extremely intricate Byzantine notation for a long time. The difficulties raised by it when one attempted a study of the Byzantine music have been repeatedly emphasized by scholars and scientists. Thus in 1770, Mihalache the Moldavian taught the psalm singing in practice only by ear, as he could explain no more the Byzantine neumes to his pupils; in 1882 the learned bishop Melchisedec[18], *considered that this music could no longer be deciphered, an opinion shared also by C. Erbiceanu, in 1885. In 1908, in his* Foreword *to the* Life and Activity of the Chant Master Macarie, *due also to his pen, Nicolae Popescu, who had previously investigated all that was known by then concerning Macarie the Psalta) said: "What has prevented me from studying our oldest MSS of our chants is their having been written down in a notation that cannot be anymore deciphered by a singer. I hope that through the present studies carried on chiefly by the French scholars in this old music, I shall be able sometime*

---

[16] *Alfred Hoffmann,* Premiul internațional al criticilor de disc — 1977 *(The International Prize of the Record Critics — 1977), in* Muzica, 27, *1977, No. 10, pp. 37—38.*

[17] *N. Popescu,* Rostul cîntăreților bisericești în trecut și în viitor *(The Mission of the Church Psalm-Readers in the Past and in the Future), in* Cultura, *No. 8/1919, p. 147.*

[18] *Bishop Melchisedec /Ş'efănescu/,* Memoriu pentru cîntările bisericești în România (A. Written Statement for the Church Chants in Romania), in BOR, 5, (1982), No. 1, p. 12 (Reprint).

Scanned with OKEN Scanner

to read also these chants and make thus the other people hear them as they were sung in our country during the reign of Prince Constantin Brâncoveanu" [19].

The mediaeval musical MSS with Byzantine chants comprise, too, several indications that the learning of the psaltic music was an extremely difficult thing. Thus, at the end of the propaideia (f. 70) of Filothei, one can find a „Troparion for the Pupils", due to Chrysaphes's pen, and whose translation by Filothei runs : "Who wants to learn the mousike and to be praised by all, must be very patient, must study for a long time, must carefully listen to the master and must be very gifted. Only this way he can well learn and become a perfect master himself". The same idea is expressed in the four troparia written on the last page (f. 258^{v}) of Filothei's MS — as well as in other MSS [20].

"The ancient system" had become so intricate through its hosts of writing signs that this led to its previously specified inaccessibility. This accounts for the fact that the MSS coming from The Middle Ages and written on Romania's territory, whose notation was either medio-Byzantine or neo-Byzantine could not be studied, in spite of their considerable number.

Today, most of the theoretical problems implied by the ancient Byzantine notation have been solved and the decipherment of the documents with such neumes has become possible owing to the efforts carried on in this respect by the foreign and the Romanian Byzantinologists.

In our country, the path opened and indicated by I. D. Petrescu, the founder and pathfinder of the musical Byzantine paleography is resumed and continued, with the stimulus and the moral and the material support of the Union of Composers, by Grigore Pantiru, Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu, Titus Moisescu and the author of the present work.

Dr. *Sebastian Barbu-Bucur*

Translated by *Constantin Stihi-Boos*

---

[19] *Nicolae M. Popescu*, Viața și activitatea dascălului de cîntări *Macarie Ieromonahul (The Life and Activity of the Chant Master Macarie the Hieromonk), Bucharest, 1908, p. 4.*

[20] *See Chapter IV, title No. 10, from the present work.*

Scanned with OKEN Scanner

I. MUZICA BIZANTINĂ PE TERITORIUL ROMÂNIEI PÎNĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Muzica bizantină a pătruns de timpuriu în ţările care s-au găsit în legătură canonică cu Patriarhia de Constantinopol.

Între poporul român şi Bizanţ au existat legături economice şi culturale permanente, datorită poziţiei geografice a teritoriului României, a prestigiului politic şi cultural al Bizanţului.

Începuturile muzicii bizantine la români sînt strîns legate de apariţia şi răspîndirea creştinismului pe aceste meleaguri, consemnat încă din primele secole ale erei noastre.

Biserica începe să se organizeze în Dacia Pontică sau Scythia Minor în secolul IV, cînd este atestată existenţa primei episcopii la Tomis [21] (369) şi cum dovedesc numeroasele urme de basilici şi cimitire, ca şi obiectele şi inscripţiile scoase la iveală de săpăturile arheologice [22]. Nu numai în Dobrogea, ci şi în celelalte provincii de pe teritoriul Daciei Romane găsim astfel de urme. În secolul VI, împăratul bizantin Justinian, recucerind pe malul stîng al Dunării o serie de capete de pod, aduce aici soldaţi şi misionari, refăcînd în întregime cetatea militară de la Sucidava — unde s-a descoperit cea mai veche basilică de la nord de Dunăre [23].

În faza „comunităţilor săteşti şi populare" (sec. IV—IX), creştinismul populaţiei stră-române s-a redus, pînă la organizare, la însuşirea elementelor de bază ale noii credinţe şi la practica simplă a cultului, din care muzica nu putea lipsi. Astfel, în secolul IV, pe vremea persecuţiei lui Athanaric, Sava de la Buzău, martirizat la 12 aprilie 372, „cînta psalmi

---

[21] Între anii 369—553 întîlnim la Tomis, depinzînd de Constantinopol, nouă episcopi. A se vedea Radu Vulpe, Ion Barnea, *Românii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968 (Ioan I. Rămureanu — recenzie, în BOR, *87* (1969), nr. 3—4, p. 459. A se vedea şi Niculae Şerbănescu *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existenţa Episcopiei Tomisului*, în BOR, *87* (1969), nr. 9—10, p. 986—988, 1004—1005.

[22] În cetăţile greceşti din Scythia Minor — datînd din secolele IV—VII — s-au descoperit peste 20 de bazilici şi 70 de inscripţii, majoritatea în limba greacă. *Ibidem* (A se vedea Ioan I. Rămureanu, recenzia citată, p. 460).

[23] D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate din Dacia Romană*, Bucureşti, 1968; A se vedea Emilian Vasilescu — recenzie, în BOR, *87* (1969), nr. 9—10, p. 1082—1083.

Scanned with OKEN Scanner

în biserică şi cultiva cîntarea psalmilor cu mare zel" (ψάλων ἐν ἐκκλησία καὶ τοῦτο πάνυ ἐπιμελόμενος)[24].

Pînă în secolul VI, muzica de cult fiind în faza sa de formare, nu existau deosebiri esenţiale între felul de a se cînta la Bizanţ şi la Roma.

Te Deum laudamus al lui Nicetas de Remesiana (334—414) — misionarul şi episcopul daco-romanilor [25] — reprezintă un model de muzică ce a circulat la populaţia stră-română în această perioadă.

Mărturie a muzicii bizantine în perioada de început este 'Η Παρθένος σήμερον, Condacul Naşterii, care a circulat într-o formă mult mai simplă probabil, decît cea transmisă de manuscrisele medievale, cum era posibilă într-o transmitere orală. Construcţia modală a condacului — glas III autentic— este aceeaşi în manuscrisele secolelor XIII, XVIII, sau contemporane, fapt ce dovedeşte vechimea acestui imn.

Comparînd aceste expresii artistice atît de îndepărtate în timp dar aparţinînd aceleiaşi lumi de gîndire şi sensibilitate, savantul român Ioan D. Petrescu conchide: „Ritmul şi contextura melodică, pe care le întîlnim în condacul „Fecioara astăzi", în imnul „Te Deum", cum şi într-un nesfîrşit număr de colinde, cu variate nuanţe, sînt o dovadă irefutabilă a dăinuirii spiritualităţii artistice greco-romane în regiunile noastre, peste timp şi peste oameni." [26]

Începînd cu secolele IX—X şi pînă după jumătatea secolului al XVII-lea este cunoscută şi prezenţa limbii slavone ca limbă de cult. Printre cele mai vechi texte slavone scrise în ţinuturile româneşti, după care s-a cîntat, se păstrează un *Minei* pe luna martie, numit „Codex Suprasliensis", datînd din secolul XI [27]. Din secolul XIII, se păstrează fragmente dintr-un Minei [28] cu indicaţia ehului la tropare şi condace, din secolul XIII—XIV se păstrează partea a II-a a *Octoihului* de la Caransebeş, cu cîntările glasului V—VIII [29], iar din secolul XIV (1346), provenind de la Bistriţa-Oltenia, *Psaltirea slavonă* [30], cu preţioase lămuriri asupra cîntării psalmilor la originea lor, „scrisă la Boreci de Branco Mladenovici, cu mîna

---

[24] Sebastian Barbu-Bucur, *Sava de la Buzău, primul cîntăreţ atestat documentar pe teritoriul României*, ms. dact. (A se vedea: Ms. gr. nr. 359, Bibl. Sf. Marcu — Veneţia, sec. X—XI, care este un *Mirei* pe lunile martie-aprilie, ce conţine la f. 190—193v „Martiriul Sf. Sava Gotul"; G. Zottu, *Sfîntul Sava martir got*, în BOR, VII, 1883, nr. 3, p. 169—180; Gherasim Timuş, *Epistola bisericii Gotiei*, în BOR, XIV, 1890—1891, p. 817—822; Hippolyte Delehaye *Saints de Thrace et de Mésie* în „Analecta Bollandiana", XXXI, 1912, p. 216—221; Ştefan Alexe *1600 de ani de la moartea Sf. Sava Gotul*, în BOR, XC (1972), 5—6, p. 556—568 şi mai ales Epifanie Norocel, *Pagini din Istoria veche a creştinismului la români*, cap. *Sfîntul Sava de la Buzău (Gotul)*, Edit. Episcopiei Buzăului, 1986, p. 216—238.

[25] Vasile Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, p. 68—69; Romeo Ghircoiaşiu, *Contribuţii la istoria muzicii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 67—71; *Idem, Muzica ardeleană de strană şi influenţele ei populare*, ms. dact, Cluj, 1958, p. 3; Vasile Tomescu, *Histoire des relations musicales entre la France et la Roumanie, première partie. Des origines au commencement du XX siècle*, Bucureşti, 1973, p. 82—87.

[26] I. D. Petrescû, Condacul Naşterii Domnului, Studiu de muzicologie comparată, (Bucureşti) 1940, p. 45

[27] Ecaterina St. Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Unite în veacul al XV-lea*, Bucureşti, 1939, p. 19

[28] Ms. sl. nr. 682, BAR

[29] Ms. sl. nr. 450, BAR

[30] Ms. sl. nr. 205, BAR.

Scanned with OKEN Scanner

lui Ion Azov theologul". Din secolul XV ni s-au păstrat multe manuscrise slavone, după care s-a cîntat practic (la strană) muzica bizantină şi nu numai manuscrise, dar chiar şi tipărituri. Recent s-a descoperit în Biblioteca Muzeului culturii româneşti din Scheii Braşovului un incunabul unicat „Triod-Penticostar", din primele cărţi slavone tipărite cu litere chirilice, în anul 1491, la Cracovia, de către Schweipolt Fiol [31]. Cartea este achiziţionată pentru biserica din Cetatea Rîşnovului de lîngă Braşov şi curînd (la anul 1541) apare în biserica din Schei. Este de menţionat că la baza acestei tipărituri au stat izvoarele moldoveneşti [32], Moldova, vestită în epoca lui Ştefan cel Mare prin renumitele ei şcoli de caligrafi-copişti, reprezentînd un puternic centru cultural pentru răsăritul Europei.

Paralel cu limba slavonă, a circulat în continuare pe teritoriul României, între secolele X—XIV, limba greacă. Odată cu aceasta a circulat şi muzica bizantină cu text grecesc, în toate ţinuturile româneşti, deşi acestea s-au dezvoltat separat multe secole.

Din scrierea „Legenda Sancti Gerhardi Episcopi", aflăm că la începutul secolului XI exista o „Mînăstire cu călugări greci care celebrau slujba după obiceiurile lor", înfiinţată de Ahtum — voevodul românilor la Morissena (Cenad, localitate în Banat, la vest de Arad) [33]. Cum mănăstirile, alături de călugării veniţi, au întotdeauna şi călugări autohtoni, presupunem că cel puţin unii din călugării valahi au învăţat muzica bizantină în limba greacă.

Odată cu apariţia formaţiilor feudale se semnalează existenţa mai multor biserici în provinciile româneşti, ceea ce face ca într-o scrisoare din anul 1234 a Papei Grigorie al IX-lea, adresată fiului regelui Ungariei, să se vorbească de existenţa unor episcopi români, numiţi „pseudo-episcopi ai ritului grec" [34], de unde concluzia că, în această vreme, muzica bizantină capătă o mai mare răspîndire pe teritoriul locuit de români.

În Dobrogea, începînd cu 1204, se înfiinţează arhiepiscopia Vicinei, se organizează biserica şi, implicit, muzica bizantină pătrunde şi mai mult.

După formarea statelor feudale, în Ţara Românească (1330) şi Moldova (1359) are loc o mai temeinică organizare a bisericii. Primii mitropoliţi ai Ţării Româneşti (Iachint, Hariton, Antim Critopulos) [35] greci de

---

[31] Emil Micu, Ioan Radu Mircea, *Un incunabul unicat în bibliotecile noastre*, în „Scînteia" nr. 9048, 4 februarie 1972.

[32] Schweipolt Fiol este considerat primul tipograf din lume care a imprimat cărţi în limba slavonă cu caractere chirilice. Istoriile literare au înregistrat 5 cărţi de strană tipărite la Cracovia de Schweipolt Fiol : *Octoih, Ceaslov, Triod, Triod-Penticostar şi Psaltire*, toate tipărite în anul 1491, activitatea lui Fiol mărginindu-se la un singur an, din cauza persecuţiei papale. Referindu-se la aceste tipărituri, A. I. Sobolevski afirmă că ele „se fondează pe texte de origine română" (cf, L. Démény, *Imprimeria chirilică a lui Macarie din Ţara Românească*, în *Revue roumaine d'histoire*, tom. VIII, 1969, nr. 3, p. 549), alţi cercetători ruşi afirmă că aceste cărţi au fost tipărite, după toate probabilităţile, la cererea domnitorilor din Valahia şi Moldova, iar P. P. Panaitescu afirmă că tipăriturile de la Cracovia, din 1491, ar fi putut să fi fost comandate de domnitorul Moldovei, Ştefan cel Mare (cf. Mihai Manolache, *Cea mai veche tipăritură slavonă cu caractere chirilice din ţară*, în *Drum nou*, 28, nr. 8349, 11 noiembrie 1971).

[33] *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 181.

[34] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 329—330.

[35] D. Russo, *Studii istorice greco-române*, Opere postume, Tom II, Bucureşti, 1969, p. 519.

Scanned with OKEN Scanner

origine, depinzînd de Constantinopol, au contribuit mult la răspîndirea muzicii bizantine.

În secolele XIV şi XV, muzica bizantină este promovată tot mai sistematic, ca urmare a înfiinţării unui mare număr de mănăstiri româneşti — în toate provinciile — centre de cultură muzicală, unde se învăţa cu temeinicie cîntarea tradiţională bizantină, fixată, canonizată şi conservată.

Prin numeroase ctitorii, daruri şi închinări de mănăstiri [36], domnitorii români din secolele XIV, XV şi XVI întreţin legături directe cu centrele culturale importante din Orientul ortodox, în primul rînd cu Athos şi Constantinopol, sprijinind astfel cultivarea muzicii bizantine pe teritoriul României. Aceasta este calea directă prin care românii sînt moştenitorii culturii şi civilizaţiei bizantine, Muntele Athos dispunînd de o celebritate deosebită ca centru de practică liturgică şi implicit de muzică bizantină, atrăgînd aici la studiu călugări din toată lumea ortodoxă [37]. Încă de la întemeierea Principatelor, Vladislav I (1354—1377) trimite numeroşi călugări la Muntele Athos, în mănăstirile Zograful, Hilindar şi Cutlumuz, pentru desăvîrşire [38].

Avîntul cultural de la începutul secolului XV este marcat de o creaţie poetico-muzicală autohtonă, „Pripealele" lui Filotei de la Cozia [39] — fost logofăt al lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418) sub numele de Filos — cunoscute sub denumirea de „Mărimuri" sau „Veliceanii". Micile tropare ale lui Filotei care se cîntă după polieleu (cu texte diferite pentru fiecare praznic în parte), scrise în jurul anului 1400, cu stihuri alese din psalmi de Nichifor Vlemmidis (1197—1272) — unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai societăţii greceşti de la Nikeia secolului XIII — au circulat în manuscrise medievale la români, ca şi la toate popoarele slave ortodoxe, păstrîndu-se în cel puţin 24 manuscrise slave (sec. XV—XVII), dintre care 13 sînt pe teritoriul României, cel mai vechi datînd din anul 1437 [40].

Melodia acestor pripeale nu ni s-a păstrat în manuscrise muzicale. Diferitele variante cunoscute astăzi au fost notate tîrziu, abia pe la jumătatea secolului XIX, de Nectarie Frimu (1840), A. Pann (1848), D. Suceveanu (1856) şi apoi de mulţi alţii, pînă la Popescu-Pasărea, care a notat-o ultimul. Deşi notată atît de tîrziu, s-a păstrat în această cîntare cadrul general, construcţia şi pilonii medievali ai ehului I autentic bizantin,

---

[36] În 1369, voievodul muntean Vladislav reconstruieşte mănăstirea Cutlumuz din Athos, în 1414 îl întîlnim pe Mircea cel Bătrîn între ctitori la Mănăstirea Zograf, iar în 1429, Alexandru cel Bun iscăleşte un hrisov de danii. Ştefan cel Mare şi Neagoe Basarab sînt ctitorii celor mai multe lăcaşuri de acest fel (N. Iorga, *Fundaţiuni religioase ale Domnilor Români — în Orient*, An. Acad. Rom., S. II, tom. XXXVI, 1914, p. 863.

[37] În mănăstirile Athosului se păstrează cea mai bogată colecţie de manuscrise, dintre care cele mai multe — cîteva mii — sînt manuscrise liturgice ale cărţilor de slujbă ortodoxă: Octoice, Mineie, Trioade, Penticostare, Liturghiere, Molitfelnice şi cărţi de *psaltichie*, scrise de vieţuitorii acestor mănăstiri sau aduse de pretutindeni şi păstrate aici (A se vedea Sebastian Barbu-Bucur, *Manuscrise psaltice româneşti în biblioteci străine*, ms. dac.).

[38] *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 241.

[39] S. Tudor (Tit Simedrea), *Filotei monahul de la Cozia, imnograf român*, în MA, 4 (1954), nr. 1—3, p. 20—35; 5 (1955), nr. 10—12, p. 526—541; Dr. Prof. Ene Braniştе, *Liturgica specială*, Bucureşti, 1980 p. 130; Dr. Nestor Vornicescu, *Desăvîrşirea unităţii noastre naţionale, fundament al unităţii bisericii străbune*, Craiova, 1988 p. 253—256.

[40] Al. Piru, *Literatura română veche*, Bucureşti, 1961, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

transmise pe cale orală, iar adaptarea, cristalizarea şi gradul maxim de românire îi aparţine lui D. Suceveanu [41].

Pînă în secolul XV nu cunoaştem manuscrise muzicale bizantine scrise pe teritoriul României, cele existente fiind aduse din alte părţi. Dintre acestea amitim : „Lecţionarul" grecesc din Iaşi [42], scris în notaţie ecfonetică, la Constantinopol, în secolele XI—XII şi apoi adus în România şi de care s-a ocupat Gr. Panţîru [43], făcîndu-i o amplă prezentare (dînd exemple de transcriere, după care se poate vedea cum se rosteau rugăciunile, ecfonisele, ecteniile, apostolul şi evanghelia, în secolele XI—XII, atît în Bizanţ, cît şi probabil, pe teritoriul locuit de români).

Cercetînd manuscrisele muzicale la Athos în anii 1982—1985, am descoperit încă două „lecţionare evanghelice" sau Evangheliare scrise pe pergament cu multă măiestrie şi frumos ornate cu alese miniaturi provenind din Ţara Românească. Uncialele greceşti sînt caracteristice secolelor X—XI. Şi rar întîlnit şi nesesizat pînă acum — faptul că textul literar este prevăzut cu neume sau notaţie ekfonetică. Ferecate artistic cu argint (coperţile), sînt expuse la loc de cinste în vitrine centrale, una la Dionisiu, donată de *Mircea Ciobanu* şi *Doamna Chiajna* (1555) şi alta la Lavra, cu indicaţia în catalog [44], secolul IX, dăruită aici la 1643 de *Ioan Matei Basarab Voevod* şi *Doamna Elena* [45] (foto).

Manuscrisele greceşti : IV—39 de la Biblioteca Centrală Universitară — Iaşi, scris în secolul XIII şi 953 de la Biblioteca Academiei Române, scris în secolul XIV, ambele în notaţie medio-bizantină sînt de asemenea aduse la noi din alte părţi.

În secolul XV documentele ne arată că „pe vremea lui Ştefan cel Mare psalţii cîntau după cărţi /.../ numite (mai tîrziu *n.n.*) „Psaltichii", iar Kogălniceanu în „Letopiseţi" pomeneşte de „Cartea de muzică /.../ Psaltiki", a capelei domneşti de la Cetatea Neamţului, din timpul lui Ştefan cel Mare [46].

Dacă pînă acum am făcut doar unele menţiuni despre muzica bizantină ce se învăţa practic, pe cale orală, în Moldova, la Putna, începînd cu ultimele decenii ale secolului XV şi pînă spre sfîrşitul secolului XVI, muzica bizantină a fost învăţată pe manuale după neume muzicale, în şcoală organizată, cu dascăli. Existenţa şcolii nu este atestată documentar direct, cercetările întreprinse în ultimele decenii însă, au dus la descoperirea unor manuscrise cu semiografie bizantină care ne-a permis să stabilim existenţa pe teritoriul României a cîtorva şcoli în perioada medievală, dintre care cea mai veche a fiinţat la Putna. Aici trăieşte şi desfăşoară o

---

[41] Sebastian Barbu-Bucur, *Documents de la culture musicale vocale en Muntenie, Moldavie et Transylvanie*, în *Muzica*, 27 (1972), nr. 10, p. 45.

[42] Ms. gr. nr. 160, BCU-Iaşi.

[43] Grigore Panţîru, *Un manuscris muzical de vîrstă milenară*, în *Muzica*, 17 (1967), nr. 3, p. 20—25. Acest *monument muzical* tipărit în întregime de Editura muzicală în anul 1982.

[44] Lavra, ms. gr. nr. A.97, Εὐαγγέλιον 29×20 cm, 223 fol. A se vedea şi Σπυριδονος Μονάχου Ἰατρου Ἐπεξέργαθας δὲ καὶ διασκένασθεις, ὑπὸ Σωφφορονίου Εὐστρετιάδου, Μυτροπολίτου Πρ. Λεοντοπόλεως Ἐπλουτίσθη καὶ διὰ τῶν ἐν τέλει δύρ παραρτήματων καὶ τῶν ἀναρκαίουντων εὑρετήρων πινάκων πινάκων, Paris, 1925, p. 10.

[45] Pe prima pagină sînt lucrate în miniatură icoana Sf. Mihail Mărturisitorul din Sinados şi portretele Voevodului donator şi al soţiei sale.

[46] Mihail Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, ed. II, tom. I, Bucureşti, 1872, p. XVIII.

Scanned with OKEN Scanner

deosebită activitate românul Eustatie[47], ritor, domesticus şi protopsalt. Lui Eustatie îi datorăm în special opere originale în manuscris, cel mai important fiind manuscrisul de psaltichie, autograf, ce se află acum în Muzeul de istorie din Moscova terminat de scris în anul 1511, cum reiese din criptograma de sfîrşit a manuscrisului : „Protopsaltul Eustatie de la Mănăstirea Putna a scris această carte de cîntece din creaţia sa în zilele /.../ lui Ioan Bogdan Voievod /.../ în anul 7019 (1511), luna iunie, ziua 11" [48].

De la Antonie, alt protopsalt al Putnei, se păstrează (la BCU-Iaşi, I—26) un voluminos manuscris autograf cu muzică bizantină. Pe f. 126[r] a acestui manuscris citim : „Am scris această psaltichie eu, ieromonahul Antonie şi protopsalt al Mănăstirii Putna în anul 7053(1545), în zilele lui Gheorghie arhimandritul".

Printre compozitorii şi dascălii de muzică bizantină de la Putna, alături de Eustatie, Ioasaf, Antonie, Ioan Diaconu, Kyr Gheorghie, ne atrage atenţia Dometian Vlahu, al cărui nume vădeşte originea lui română.

Faima şcolii de la Putna mersese pînă dincolo de hotarele ţării cum aflăm din scrisoarea lui Al. Lăpuşneanu, domnul Moldovei, datată din 6 iunie 1558, adresată comunităţii ortodoxe din Lvov : „Trimiteţi-ne de asemenea, patru cîntăreţi, tineri şi buni şi noi îi vom învăţa cîntarea grecească şi sîrbească (slavonă). După ce vor învăţa îi vom trimite la voi (înapoi) ; trebuie numai să aibă glas bun ; ne-au fost, de asemenea, trimişi la învăţătură şi cîntăreţi din Przemysl" [49].

Cu toată scurtimea lui, documentul este clar, cuprinzînd suficiente date pentru a dovedi existenţa şcolii, pentru a preciza natura ei, programa de învăţămînt şi scopul predării. Expresiile : „cîntări greceşti şi sîrbeşti" se referă la text, muzica fiind bizantină, cum o dovedesc cîntările din manuscrise.

Nutrind ambiţia de a rezista împotriva presiunii otomane, a infiltraţiilor catolice şi protestante, ortodoxismul s-a aliat într-un front comun, în interiorul căruia se promovau împrumuturi reciproce de valori şi idei. Într-un asemenea context se înscrie penetraţia muzicii şcolii putnene înspre răsărit, determinînd un curent extrem de puternic în muzica eclesiastică a Poloniei şi Rusiei. Creaţia lui Eustatie şi a altor protopsalţi demonstrează că în veacul Renaşterii, muzica românească a produs valori reprezentative nu numai pentru geniul poporului nostru, ci pentru o întreagă arie de cultură.

Din această vreme, provenind de la Putna, se păstrează un număr de zece *Antologhioane* şi un Stihirar [50], scrise în notaţie bizantină, faza neobizantină sau cucuzeliană.

---

[47] N. Smochină, *O pravilă românească din veacul al XVI-lea*, în BCR, *84* (1965), nr. 11—12, p. 1043.

[48] Gh. Ciobanu şi C. Ghenea, *Un creator de muzică la începutul secolului al XVI-lea*, în *Muzica*, *15* (1965), nr. 5—6, p. 60.

[49] I. Bogdan, *Documente privitoare la Istoria Românilor, Urmare la colecţiunea lui Eudoxiu Hurmuzaki, Documente culese din arhive şi biblioteci polone, cu traducerea franceză a documentelor polone*, de I. Skupiewski, supl. II, vol. I, 1510—1600, Bucureşti, 1893, p. 208.

[50] A se vedea nota 19 şi 20 din cap. II al acestei disertaţii.

Scanned with OKEN Scanner

Circulaţia cîntărilor psalţilor putneni din cele nouă manuscrise scoate în evidenţă atît valoarea muzicii cît şi durabilitatea ei în timp, fiind utilizată în practica de strană a centrelor mănăstireşti din Moldova în tot secolul XVI. Aceste manuscrise conţin o muzică bizantină autentică, aflată în uz la Bizanţ, la Muntele Athos şi multe alte centre mănăstireşti din Orient, fiind păstrată în manuscrise şi în tradiţia orală, căi prin care a pătruns şi în ţările române.

Acest centru de mare înflorire spirituală şi artistică ce a strălucit în Moldova mai bine de o sută de ani (sec. XV—XVI), a fost reliefat aproape de către toţi muzicologii români care s-au ocupat de muzica românească medievală [51]. În ultimele decenii, numeroase sînt studiile consacrate acestei şcoli, iar în ultimii ani, 1980—1981, Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu şi Titus Moisescu au publicat în întregime două manuscrise muzicale, provenind de la Putna, în colecţia *Izvoare ale muzicii româneşti*, vol. III [52] şi IV [53] „Documenta", scoţînd în evidenţă contribuţia psalţilor-compozitori români la patrimoniul culturii muzicale bizantine.

Un aport deosebit de important în elucidarea multor probleme legate de „Şcoala de la Putna", contribuind simţitor la aprofundarea unor aspecte importante ale muzicii medievale pe teritoriul României, îl aduce cunoscuta slavistă de la Oxford, Anne E. Pennington care, între anii 1971—1979, publică — în reviste româneşti şi mai ales străine — un număr de şase studii [54], popularizînd astfel în întreaga lume acest centru înfloritor de artă şi cultură românească.

În Ţara Românească, Transilvania şi Banat a circulat aceeaşi muzică de tip bizantin, în biserici, în mănăstiri şi în şcoli organizate. Chiar dacă

---

[51] A se vedea (în afară de studiile citate): Sebastian Barbu-Bucur, *Şcoala de Psaltichie din Buzău, centru al cultivării şi dezvoltării cîntării psaltice în Biserica română* (teză de licenţă) ms. dact. Bucureşti, 1957, p. 22—24; Idem, *Originea şi evoluţia cîntării psaltice în Orient şi la români*, ms. dact., Bucureşti, 1965, p. 49—53; Paulin Popescu, *Manuscrisele de la Putna*, II, în BOR, *80* (1962), nr. 7—8, p. 688—711; Petru Răzuş, *Şcolile de la Mănăstirea Putna*, în MMS, *42* (1966) nr. 7—8, p. 511—522; Victor Brătulescu, *Miniaturi şi manuscrise din Mănăstirea Putna*, în MMS, *42* (1966), nr. 7—8, p. 460—510; Grigore Panţîru, *Manuscrise muzicale inedite de la Mănăstirea Putna*, în BOR, *87* (1969), nr. 11—12, p. 1257—1264; republicat cu completări în SM, VI, 1970, p. 29—67, cu titlul *Şcoala muzicală de la Putna*: 1. *Manuscrise muzicale neidentificate*; 2. *Un vechi imn despre Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava*; Gheorghe Ciobanu în SEB, II, *Manuscrisele de la Putna şi unele probleme ale culturii medievale româneşti*, p. 293—305; *Manuscrisele muzicale de la Putna şi problema raporturilor muzicale româno-bulgare în perioada medievală*, p. 306—322; *Manuscrisul muzical al lui Evstatie protopsaltul de la Putna* (1511), p. 323—378;

[52] *Manuscrisul nr. 56/544/576 I de la Mănăstirea Putna „Antologhion"*, Ediţie îngrijită, prefaţată şi adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu şi Titus Moisescu, publicat în colecţia *Izvoare ale muzicii româneşti*, vol. III, *documenta*, Bucureşti, 1980.

[53] *„Şcoala muzicală de la Putna", manuscrisul nr. I—26/Iaşi „Antologhion" din Biblioteca centrală universitară „Mihai Eminescu" — Iaşi*, Ediţie îngrijită, prefaţată şi adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu şi Titus Moisescu, în colecţia *Izvoare ale muzicii româneşti*, vol. IV, *documenta*, Bucureşti, 1981.

[54] 1. Anne E. Pennington, *Evstatie's Song Book of 1511: some Observations*, în *Revue des études sud-est européenes*, Bucureşti, 1971, p. 565—583; 2. Idem, *A Polychronion in Honour of John Alexander of Moldavia*, în *The Slavonic and East European Review*, 1972, p. 90—99; 3. Idem, *The Composition of Evstatie's Song Book*, în *Oxford Slavonic Papers*, New Series vol. VI, Oxford, 1973, p. 92—111; 4. Idem, *Ştefan the Serb in Moldavian Manuscripts*, în *The Slavonic and East European Review*, 1973, p. 107—112; 5. A se vedea nota 74, cap. II al acestei disertaţii; 6. Idem, *Seven Akolouthiae from Putna*, în *Studies in Eastern Chant*, vol. IV, Edited by Milos Velimirovič St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1979.

Scanned with OKEN Scanner

nu ne-au rămas manuscrise din această vreme (sec. XV—XVI), se știe că au existat centre culturale mănăstirești unde, după obiceiul timpului, trebuie să se fi predat și muzică psaltică.

La Brașov ia ființă prima școală românească încă din 1495, unde muzica psaltică va fi cultivată fără întrerupere.

În secolul XVII arta bizantină din Muntenia și Moldova începe să fie românizată, pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cîntîndu-se la strană — practic, fără neume muzicale — și românește.

Pentru secolul XVII nu se cunosc pe teritoriul României școli de muzică bizantină, în sensul celor de la Putna, Scheii Brașovului sau cea din vremea lui Brîncoveanu, se continuă însă alcătuirea unor colecții de cîntări, în exclusivitate în limba greacă, necesare mănăstirilor, mitropoliilor și bisericilor domnești. Se cunosc circa 20 de manuscrise din acest secol, scrise aproximativ jumătate de români sau pentru români, după cum urmează: *Biblioteca Academiei R. S. România*, mss. nr., 1096 (anul 1624), 791 (anul 1665), 663 (anul 1695), 564 (Cozia), 102, 832 (ante 1710) etc.; *Muzeul Olteniei-Craiova*, ms. nr. 52 (1695 ?), 99; *Biblioteca Centrală Universitară-Iași*, mss. nr. III.73 (anul 1626), III.85, III.86, III.88; *Biblioteca Academiei Cluj-Napoca*, ms.nr. 0356 (scris probabil în Transilvania, are însemnări din anul 1712); BUC. mss. nr. 552 și 550.

O bună parte din aceste manuscrise, alături de altele, care se păstrează în biblioteci străine, au fost folosite — la sfîrșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII — ca izvoare sau surse originale de către Filothei sin Agăi Jipei, pentru „românirea cîntărilor".

Scanned with OKEN Scanner

II. ÎNVĂŢĂMÎNTUL PSALTIC PÎNĂ LA REFORMA LUI HRISANT

A. ŞCOLI

Încă de la creştinare, populaţia autohtonă de pe teritoriul României şi, în primul rînd, reprezentanţii bisericii au dat o deosebită atenţie cîntărilor eclesiastice, indisolubil legate de săvîrşirea cultului. Pe mai multe monumente funerare din secolele III—VI au fost descifrate inscripţii, în al căror text sînt menţionaţi ascultătorii [55] (ἀκροωμένοι — audientes), neofiţii [56] (νέοφυτοι) şi diferite categorii de slujitori bisericeşti ca: citeţ [57] (ἀναγνώστης), diacon [58] diaconos), preot [59] (presbyter), iconom [60] (πραγματευτής).

În secolul IV preotul Sansala, pe vremea căruia trăia şi preotul Guttica, *avea ca dascăl la strană pe Sava de la Buzău, primul cîntăreţ atestat documentar pe teritoriul României*, care a fost martirizat în ziua de 12 aprilie 372, la vîrsta de 38 de ani, în timpul persecuţiei lui Athanaric, prin înecare în rîul Buzău (Μπουσέος). Este de la sine înţeles că Sava, care „cînta psalmi în biserică şi cultiva cîntarea psalmilor cu mare zel", a avut un profesor, dascăl sau catihet, care *l-a învăţat să cînte*, şi acest ἀλείπτης (îndrumător), ar fi putut să fie preotul Sansala [61].

Aşadar, cu toate că despre existenţa unor şcoli bisericeşti se pomeneşte numai din secolul XIII, învăţămîntul muzical individual sau colectiv a existat într-o formă simplă încă de cînd există religie şi biserică creştină pe aceste meleaguri, întrucît formele de manifestare ale practicii religioase presupun şi cîntarea. Pentru aceasta au fost necesare şcoli în care să se înveţe liturghia, scris-cititul şi cîntarea bisericească.

---

[55] Ion Barnea, *Creştinismul în Scythia Minor după inscripţii*, în ST, Bucureşti, 6, nr. 1—2, 1954, p. 97.

[56] Neofitul se numea Alexandru, cf. D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, Bucureşti, 7, fasc. 28, oct.-dec., 1914, p. 192.

[57] Printre diferitele categorii de slujitori ai bisericii, întîlnim la Tomis pe un oarecare „Heraclide, citeţ al Sfintei şi Sobornicestii Biserici" (D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 187—188; Ion Barnea, *op. cit.*, p. 88).

[58] Diaconul se numea Ştefan (Ion Barnea, *op. cit.*, p. 88, nota 64).

[59] Foarte probabil preotul se numea *Patricius* (Vasile Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, p. 64).

[60] Iconomul se numea Ion şi era din Tomis (Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 63—64).

[61] I. Ionescu, *Sansala, primul preot creştin daco-roman atestat documentar* în MO, nr. 5—8, Craiova, 1970, p. 488.

Scanned with OKEN Scanner

Pe lîngă şcoala de caligrafie şi zugrăvire a manuscriselor, cele de chilie şi de „meserii", unde învăţau viitorii meşteri argintari, ce făceau obiectele de cult, Iorga numeşte şi *„necesara şcoală de muzică de psaltichie"* [62]. „De alţi cărturari decît scriitori de hrisoave, decît redactori de anale slavone, decît *maeştrii de cîntări (s.n.)* ţara n-avea nevoie", spunea Nicolae Iorga [63]. Romeo Ghircoiaşiu reliefează faptul că „muzica, tot aşa ca şi întreaga cultură feudală, s-a dezvoltat în strînsă legătură cu monopolul cultural al bisericii /.../. Multă vreme singurele şcoli de muzică erau cele bisericeşti; sistemele de notaţie, singurii pedagogi — dascălii, diecii sau cantorii — erau apanajul muzicii bisericeşti" [64].

Aşadar, învăţămîntul muzical în ţările române îşi are originea, ca în toată lumea creştină a evului mediu, în necesitatea bisericii de a-i pregăti pe oficianţii cultului şi deci pentru executarea cîntărilor liturgice.

Mănăstirile sînt centrele de cultură muzicală unde „se învaţă stăruitor cîntarea tradiţională bizantină, greceşte şi slavoneşte la început, româneşte apoi" [65].

„Pe la 1300 — spune N. Iorga — nu era altă şcoală decît a mănăstirilor şi a bisericilor. Călugării aveau nevoie de slujbă, mănăstirile aveau nevoie necontenit de călugări noi, ţării îi trebuiau vlădici, în bisericile mari se cereau dascăli cu bun meşteşug de cetire şi cîntare. Pentru cetire şi pentru cîntare /.../ pentru învăţătura limbii slavone care era limba bisericească au fost cele dintîi şcoli ale noastre. În aceste şcoli se începea învăţătura pe de rost a rugăciunilor cuprinse în Orologiu sau Ceaslov, venea la rînd apoi cartea de *cîntări pe opt glasuri (s.n.)*, aşa-numitul Octoih şi Psaltirea în slavoneşte" [66]. „Mînăstirea nu se odihneşte. În vechile fundaţii glorioase ca şi în cele nouă, se învaţă de sirg, slavona, caligrafia, pictura şi muzica" [67]. Alături de aceste vetre de zel monahal în care s-au plămădit psaltirile, letopiseţele şi manuscrisele muzicale, şi alte instituţii bisericeşti se găsesc din vreme în vreme în serviciul învăţării muzicii. „Episcopiile, mănăstirile, bisericile erau mai întotdeauna şcoli unde *copiii învăţau să citească, să scrie şi să cînte" (s.n.)* [68]. Erau modeste începuturi de şcoală organizată de biserică în cadrul ei, de către slujitorii ei, pentru nevoile ei. Ele aveau o existenţă sporadică şi o şcolarizare nepermanentă şi nesistematică, cîntarea apărînd pe lîngă alte obiecte de învăţămînt necesare cultului: cititul, scrisul, ritualul etc.

După întemeierea statelor româneşti, biserica, organizîndu-se mai temeinic, cu mitropolii, episcopii, mănăstiri şi biserici, îşi înjghebează şcoli cu scopul de a pregăti slujitorii bisericeşti pentru nevoile de cult ale

---

[62] N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1928, p. 10.

[63] Idem, *Pilda bunilor Domni din trecut faţă de şcoala românească*, în *An. Acad. Rom.*, S. II, tom. XXXVII, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti, 1914, p. 3.

[64] Romeo Ghircoiaşiu, *Contribuţii la istoria muzicii româneşti...*, p. 95.

[65] Petre Brîncuşi, *Şcoala şi virtuţile ei social-educative*, în volumul Petre Brîncuşi, *George Breazul şi istoria nescrisă a muzicii româneşti*, Bucureşti, 1976, p. 184—185.

[66] Apud Mihail Gr. Poslușnicu, *Istoria musicei la Români*. De la Renaştere pînă-n epoca de consolidare a culturii artistice, prefaţă de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1928, p. 17.

[67] N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc...*, p. 15.

[68] Constantin I. Andreescu, *Evoluţia învăţămîntului în Moldova şi istoricul Liceului Naţional din Iaşi*, Iaşi, 1935, p. 3, extras din *Volumul jubiliar al liceului Naţional din Iaşi, 1835—1935*.

Scanned with OKEN Scanner

acestora, ca și pentru cele 2500—3000 de sate, existente la finele secolului XIV pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre, fiind necesar un număr de *citeți, cîntăreți, diaconi și preoți.*

Învățămîntul din secolul XIV pare a fi fost destul de evoluat printr-un program variat și oarecum precizat, compus din : rugăciuni, citire, cîntare, pregătirea dascălilor, a preoților și chiar a episcopilor.

Activitatea didactică era concentrată în jurul învățării pe cale orală a cîntărilor cuprinse în *Octoih* și în celelalte cărți de strană, dascălii fiind probabil călugări mai bătrîni de la mănăstiri sau psalți de la bisericile principale, care luau pe lîngă ei ucenici, și cu metode simple și personale îi învățau cîntarea și rînduiala slujbelor, în cele mai multe cazuri pe cale orală.

Mai ales cîntăreții de la bisericile domnești trebuie să fi avut ucenici, care țineau isonul și pe care îi deprindeau să execute cîntările după auz. După modelul bisericii domnești era organizat personalul cîntăreților și la mitropolii, episcopii și mănăstiri. Pe lîngă fiecare protopsalt era un număr de tineri aleși, numiți *peveți* (cîntăreți), dintre care cei mai buni deveneau psalți și protopsalți la Curtea domnească sau la alte biserici mai însemnate.

Secolul XV a marcat o continuă ascensiune politică, socială și culturală a celor două Principate Române. Pe timpul acestui avînt cultural — care și-a atins apogeul în ultima parte a domniei lui Ștefan cel Mare și

Fig. 1 Ștefan cel Mare

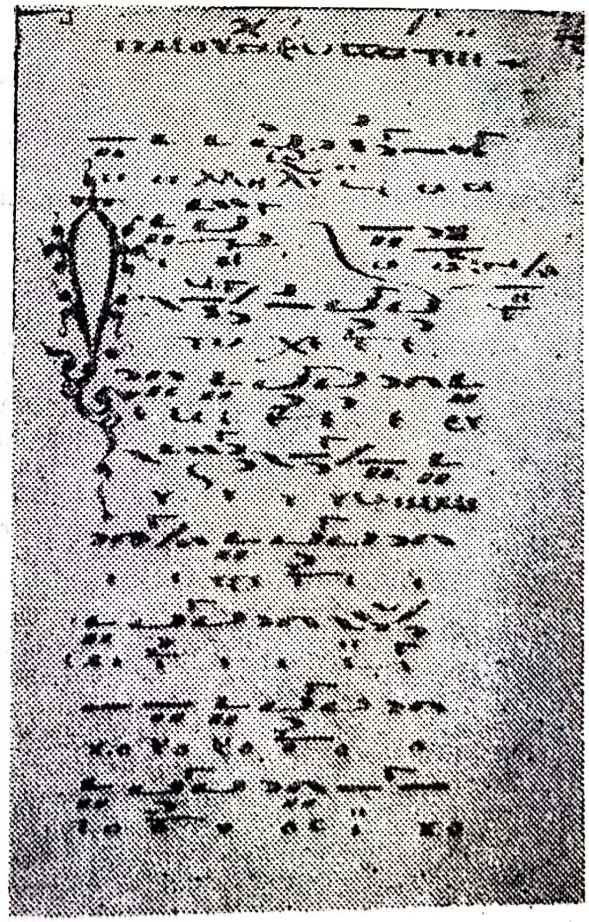

Fig. 2 Evstatie, Protopsaltul Putnei. pagina 46 din ms. nr. 12 Leipzig

a urmașilor săi apropiați — în a doua jumătate a secolului XV, concomitent cu școala franco-flamandă, din epoca Renașterii, își face apariția la Putna o școală de tip bizantin. Date sigure pentru întemeierea și durata acestei școli nu avem. Dacă ținem seama că Ioasaf-melurgul menționat într-un manuscris aflat la Iași [69] — ar fi putut fi la 1467 primul egumen al Putnei, adus de la Neamț [70], și că sînt apoi semnalați Evstatie ritorul la 1493, Antonie la 1545 și Lucaci „ritorul și scolasticul" la 1581 [71], că atît primul cît și ultimul ar fi putut depăși — în jos sau în sus — aceste limite temporale, putem presupune că școala de la Putna a avut continuitate și a funcționat mai mult de un secol, stingîndu-se către sfîrșitul secolului XVI, pe măsură ce situația politică a țării devenea tot mai precară, din cauza oprimării otomane crescînde. Existența ei îndelungată ne explică renumele și influența de care s-a bucurat cîntarea putneană și dincolo de granițele Moldo-Vlahiei [72].

Cele unsprezece manuscrise provenite din școala putneană [73] (două dintre acestea, unul la Mănăstirea Leimonos-Lesbos și altul la Biblioteca Universității din Leipzig, descrise pe larg de regretata Anne Pennington)[74], numărul mare de compozitori menționați în ele, precum și cunoscuta scrisoare a lui Alexandru Lăpușneanu — din 1558, adresată comunității ortodoxe din Lemberg — prin care chema la Suceava tineri pentru învățarea psaltichiei, menționînd că și din Przemysl sînt veniți candidați în acest scop, sînt argumente suficiente pentru a susține existența, continui-

---

[69] Ms. gr. nr. 26—I, f. 173v, BCU-Iași.

[70] Gheorghe Ciobanu, *Școala muzicală de la Putna*, în SEB, I, p. 273—274; Idem, *Muzica bisericească la Români*, în *Ibidem*, p. 391, nota 43.

[71] Ștefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești, secolele X—XVI*, București, 1971, p. 239; A se vedea și Gr. Panțiru, *Școala muzicală de la Putna...*, p. 31—32.

[72] R. Ghircoiașiu, *op. cit.*, p. 98.

[73] Ms. gr. 56/544/571 I, fol. 85—160, Biblioteca Mănăstirii Putna: *Stihirar* din prima jumătate al secolului al XV-lea; Ms. gr. 350, Biblioteca Gossudarstveni Istoriceskii Muzei, fond Sciukin, Moscova, la care se adaugă cele 14 file ce se află la Biblioteca Academiei de științe din Leningrad — fond Jacimirski, ms. gr. nr. 13/3/13, *Anthologhion* scris de Evstatie Protopsaltul Putnei la anul 1511; Ms. 56/544/576, I, fol. 1—84, Biblioteca Mănăstirii Putna; *Anthologhion* din a II-a decadă a secolului al XVI-lea (circa 1520). Dr. D. D. Conomos, pe baza descrierii făcute de Manolis K. Hatzigiakoumis, a dedus că ms. gr. nr. 258 din Mănăstirea Leimonos — insula Lesbos (Grecia), fol. 145—418) este un *Anthologhion* scris de diaconul Macarie de la Mănăstirea Dobrovăț la anul 1527; ms. gr. I—26 din Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iași: *Antologhion* scris de Antonie Ieromonahul la anul 1545; Ms. gr. 52/1886, Biblioteca Mănăstirii Dragomirna: *Antologhion*, scris pe la jumătatea secolului XVI; mss. sl. 283, Biblioteca Academiei R.S.R.: *Antologhion*, scris în a doua jumătate a sec. XVI; ms. sl. 284, Biblioteca Academiei R.S.R.: *Antologhion*, scris în a doua jumătate a sec. XVI; Ms. gr. 816, Biblioteca muzeului de istorie bisericească din Sofia: *Antologhion* scris în a doua jumătate a secolului XVI; Dr. J. Raasted a identificat un *Antologhion* — scris în al treilea pătrar al sec. XVI — ante 1570, ms. slav nr. 12, în Biblioteca Universității din Leipzig, ca aparținînd școlii de la Putna; Ms. gr. 1102, Muzeul istoric de stat din Moscova, *Antologhion*, scris de către Evstatie Protopsaltul Putnei la anul 1515. (A se vedea Titus Moiseseu, *Nouveaux Documents sur la musique médievale roumaine*: „L'Antologion de 1515 d'Evstatie de Putna" (M. 1102), în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", tome XXIII, 1986, p. 59.

[74] Pennington, Anne E. — *Music in Sixteen — Century Moldavia: New Evidence*, In: „Oxford Slavonic Papers", New Series, volume XI, 1978, p. 64—83. Retipărit în: Anne E. Pennington — *Muzica în Moldova medievală* („Music in Medieval Moldavia"), București, Editura Muzicală, 1985. Ediție bilingvă, îngrijită de Titus Moisescu; traducerea textului din limba engleză de C. Stihi-Boos.

Scanned with OKEN Scanner

tatea și marele prestigiu al școlii muzicale de la Putna [75], instituție legată de societatea românească și de nevoile ei specifice.

Nu numai în Moldova, ci și în celelalte țări românești s-a cîntat muzică bizantină. În Transilvania și Banat a circulat aceeași muzică de tip bizantin, difuzată pe cale orală, ca și prin scris.

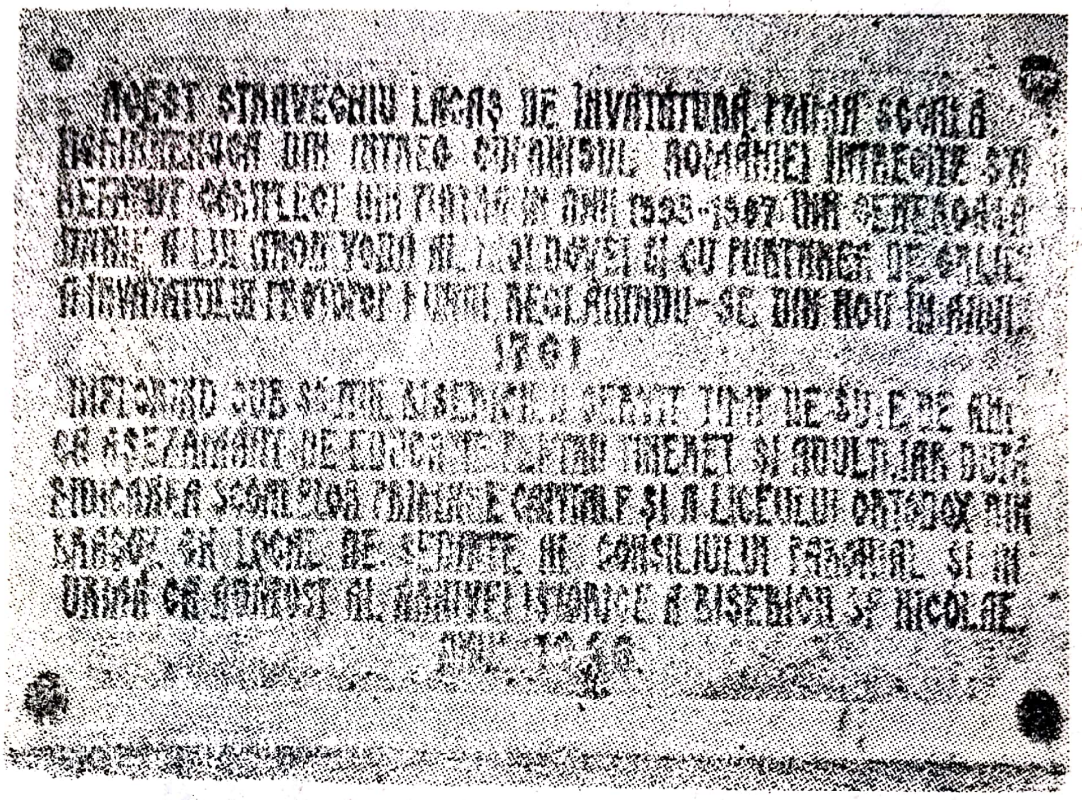

Fig. 3 Inscripție privind ridicarea celei dintîi școli românești în Scheii Brașovului

La Brașov s-a deschis o școală încă din ultimul pătrar al secolului XV sau poate mult mai devreme. În anul 1761, românii brașoveni, înaintînd o petiție împărătesei Maria Tereza, menționează că: „de cînd s-a zidit Sf. beserecă și școala sînt 266 ani", fapt pentru care Sextil Pușcariu [76] și Andrei Bârseanu [77] stabilesc ca dată a deschiderii ei, anul 1495. I. Lupaș spune că „Școala confesională ortodoxă din Brașov /.../ menționată la 1495 /.../ poate fi socotită drept cea mai veche școală românească din tot cuprinsul teritoriului românesc" [78].

---

[75] A se vedea și Gheorghe Ciobanu, *Muzica bisericească la români*, în SEB, I, p. 334—335.

[76] Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a 2-a, Sibiu, 1930, p. 71; Sebastian Barbu-Bucur, *La musique byzantine sur le territoire de la Roumanie jusqu'au XVI-e siècle*, în *Actes du XIV-e Congrès International des Etudes byzantines, Bucarest, 6—12 septembre 1971*, vol. III, publicat sub coordonarea lui M. Berza și E. Stănescu, București, 1976, p. 510.

[77] Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov*, Brașov, 1902, p. 4; A se vedea și Aurel A. Mureșianu, *Clădirea școlii românești din Brașov de către popa Mihai în anul 1597*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, București, 4, 1927, p. 220.

[78] I. Lupaș, *Trecutul nostru românesc*, în *Biblioteca Poporală a Asociațiunii „Astra"*, Sibiu, 24, nr. 209—212, 1934, p. 16; idem, *Opera culturală educativă a bisericii ortodoxe în viața poporului român*, în Biblioteca *Asociației mirenilor*, FOR 8, Cluj, nr. 1, 1933, p. 12—13 (conferință); A se vedea și Nicolae Albu, *Istoria învățămîntului din Transilvania pînă la 1800* Blaj, 1944, p. 22.

Primii dascăli cunoscuţi din Scheii Braşovului, între anii 1480—1497, sînt Radu Dascălul şi Gheorghe Grămăticul, slujitori ai bisericii : cîntăreţi, ţircovnici, crîsnici [79].

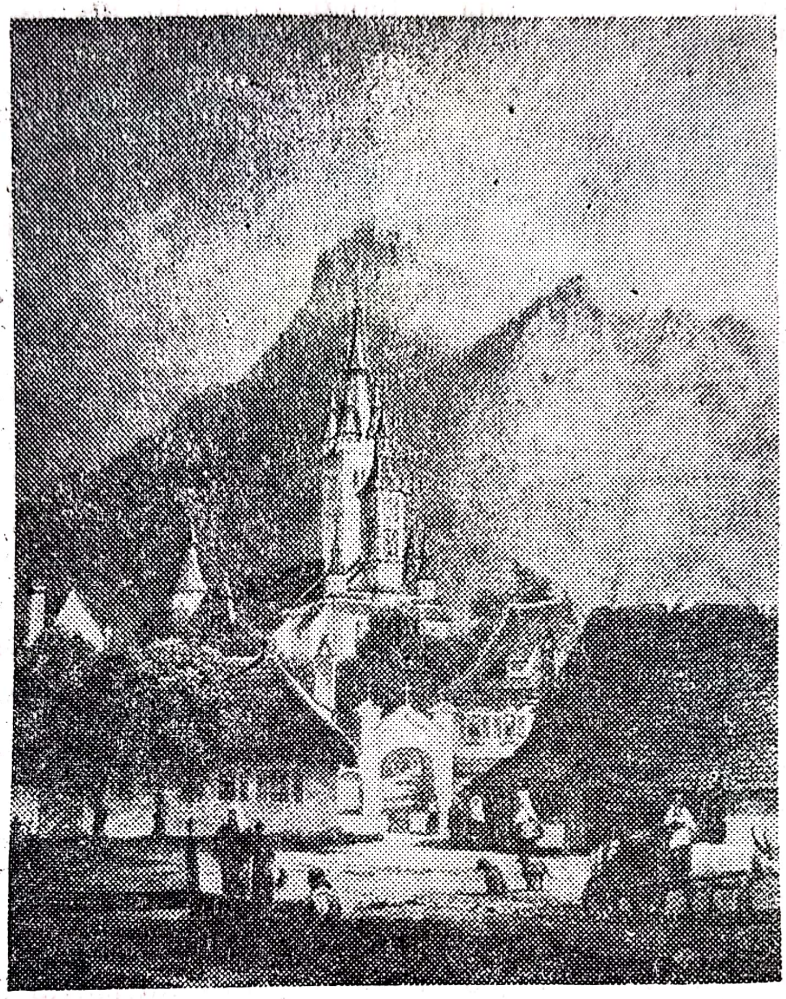

Fig. 4 Gravură în oţel reprezentînd Biserica Sf. Nicolae din Schei — Braşov (Cab. de stampe, B.A.R.)

În anul 1509, documentele amintesc de „grămăticii de la Braşov" (deci cel puţin doi la număr), care umblau cu crucea, însoţind pe preoţi în ziua de Bobotează [80], dintre care unul avea dubla atribuţie de „dascăl al şcolii şi cîntăreţ al bisericii" [81].

Seria marilor dascăli pe care i-a avut „Şcoala românească din Scheii Braşovului" în secolul XVI e deschisă de dascălul Dobre (1541—1572), nepot al lui Popa Toma (1540—1566), menţionat ca „scholasticus" [82].

[79] Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 8; A se vedea şi Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii-Braşovului*, vol. I (1292—1742), Braşov, 1943, p. 77 şi 365; Constantin Catrina şi Mihai Manolache, *Şcoală şi dascăli de psaltichie în Scheii-Braşovului*, în *Studii de muzicologie*, vol. X, Bucureşti, 1974, p. 149.

[80] Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 17.

[81] Nicolae Sulică, *Minunata cetate a Braşovului. Cărturarii braşoveni ai secolului al XIV-lea ca ctitori ai limbei noastre literare*, Braşov, 1943, p. 16.

[82] Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 18.

Fig. 5 Mihai Cantacuzino Spătarul, ctitorul școlii de la Colțea (Cab. de stampe de la B.A.R.)

În 1597 învățatul protopop Mihai (1576—1605), fiul și urmașul popii Dobre, a ridicat, din dania lui Aron Vodă al Moldovei și Petru Cercel al Munteniei, turnul și masiva clădire școlară care, refăcută între anii 1760—1761, de Eustatie Grid și Dimitrie Duma, stă și astăzi ca o mărturie vie a eforturilor și sacrificiilor făcute de înaintașii noștri într-o epocă de redeșteptare și regenerare culturală. În actul de danie din 28 noiembrie 1594 al lui Aron Vodă prin care i se asigura bisericii din Scheii Brașovului 12 000 de aspri, sînt amintiți și doi diaconi care aveau sarcina să cînte la strană și *să predea psaltichia* la școală [83]. La rîndul lor, cei doi fii ai protopopului Mihai, Constantin (1586—1628) și Vasile (1628—1659), au fost o vreme dascăli la strană [84]. Observăm că aproape fiecare preot al bisericii din Schei a funcționat mai întîi ca dascăl al școlii și cîntăreț la strană. Astfel, cronica lui Radu Tempea II vorbește la anul 1659 despre „Văsi dascălul sin Stanciu Hoban" [85], după care urmează, între anii 1675—1682, Ion Dascălul (Iosif Monahul), tatăl cărturarilor David și Teodor Corbea [86]. La sfîrșitul

[83] N. Iorga, *Brașovul și românii*, București, 1905, p. 315.
[84] Candid C. Mușlea, *op. cit.*, vol. I, p. 95 și 365.
[85] Aurel A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 225.
[86] *Ibidem.*

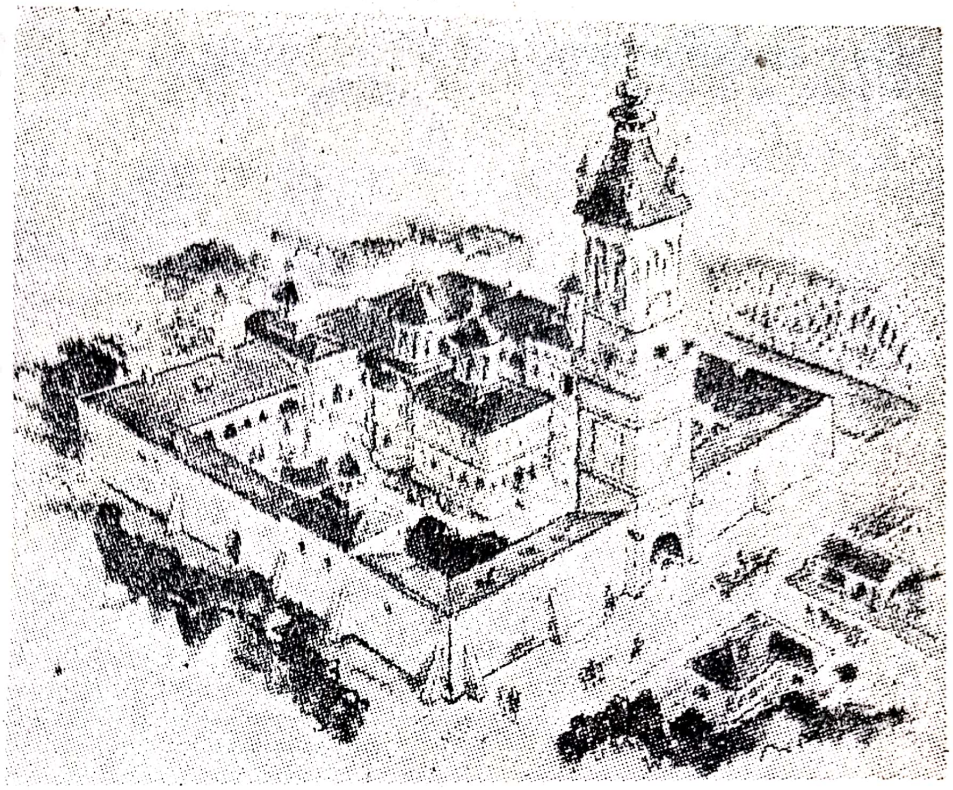

Fig. 6 Aşezămîntul de la Colţea în primii ani de funcţionare (reconstituire de N. Vătămanu şi R. Pava, Cab. de stampe, B.A.R.)

Fig. 7 Mitropolitul Antim Ivireanul (1708—1716), frescă din biserica Mănăstirii Govora (1711)

Scanned with OKEN Scanner

secolului XVII, întîlnim numele dascălilor „Florea sin Todor Băran", preoțit în anul 1692, și al viitorului mare cărturar Radu Tempea I, care, înainte de a fi preot, a funcționat patru ani ca dascăl și patru ani ca diacon, între anii 1691—1699 [87].

Școala muzicală din Șcheii Brașovului, unde veneau să învețe tineri din toată Transilvania și chiar din Țara Românească [88], s-a bucurat de un mare prestigiu în rîndul românilor, pe o perioadă de timp mai mare decît a tuturor școlilor de pe teritoriul României, muzica psaltică fiind cultivată aici fără întrerupere chiar și după 1701, pentru că Brașovul era cel mai important centru de rezistență al românilor în fața prozelitismului calvin și apoi catolic.

Nu numai la Brașov, ci și în alte localități din Transilvania au existat școli pentru învățarea muzicii bisericești. „Cum că românii în veacul al XVI-lea și al XVII-lea au avut școale se vede și din faimoasele legi ungurești aprobate și compilate", unde se spune, că : „Episcopii /.../ cu ocaziunea vizitațiunilor /.../ să-și viziteze numai pe popii și pe dascălii lor" [89].

La Alba Iulia, în secolul XVII, unde „tipărește cărțile sale Mitropolitul Simion Ștefan (1643—1656), care publică cîntările noastre bisericești deosebite de cele latinești", se desfășoară o vie activitate pedagogică muzicală [90] iar la Școala românească din Făgăraș, înființată la 3 aprilie 1657, se învățau și cîntările reformate în limba română „după obiceiul bisericilor din Caransebeș și Lugoj". Această școală va fi funcționat, poate, pînă la unirea unei părți dintre români cu biserica Romei [91].

Și în Moldova, la 1640, în „Academia" lui Vasile Lupu de la Iași, muzica psaltică, important obiect de studiu se învăța după notație [92].

În Țara Românească se pare că, — după afirmația lui Gh. Părnuță — încă din primele decenii ale secolului XV, exista o școală la Tîrgoviște. Faptul că Radu cel Mare (1495—1508) a adus aici pe fostul patriarh al Constantinopolului, Nifon II, care a organizat biserica după modelul acelei din Bizanț și Athos, conferă plauzibilitate acestei aserțiuni.

În timpul domniei lui Petru Cercel (1583—1585), primul cîntăreț al mitropoliei din Tîrgoviște se bucura de mare reputație în tot Orientul [93]. Școala slavonă de la Tîrgoviște — existentă în secolul XVII — avea în programă, printre alte obiecte de învățămînt, *cîntarea bisericească* [94].

---

[87] Candid C. Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie*, Brașov, 1939, p. 12—13 ; A se vedea și Aurel A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 226.

[88] Andrei Bîrseanu, *op. cit.*, p. 5 ; A se vedea și Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 22 nota 1.

[89] Dieta din Turda, art. XVI din 1589, Cf. Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, Oradea Mare, 1922, p. 30 ; A se vedea și Idem, *Date și documente cu privire la istoricul școalelor române din Bihor*, Arad, 1910, p. 7.

[90] Romeo Ghircoiașiu, *op. cit.*, p. 98 ; A se vedea și C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Moraru, *Din istoria Transilvaniei*, București, 1960, p. 200.

[91] *Ibidem* ; A se vedea și George Breazul, *Învățămîntul muzical în Principatele Românești*, în volumul *Pagini din istoria muzicii românești*, II, Ed. îngrijită și prefațată de Gheorghe Firca, București, 1970, p. 54 ; N. Albu, *op. cit.*, p. 70 și 76.

[92] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. a 3-a, București 1929, p. 76.

[93] Vasile Ciureanu-Bodești, *Liturghierul*, Chișinău, 1928, p. 608 ; A se vedea și G. Ionescu-Sion, *Istoria Bucureșcilor*, Bucureșci, 1889, p. 538.

[94] Gh. Părnuță, *Începuturile culturii și învățămîntului în Județul Dîmbovița*, Tîrgoviște, 1972, p. 65 ; A se vedea și *Ibidem*, p. 35, 37, 99—100.

Fig. 8 Mitropolitul Veniamin Costache (1768—1846), promotor al muzicii bizantine

La Cîmpulung Muscel școala înființată de Antonie Vodă a pregătit mulți dieci și grămătici. Hrisovul din 10 mai 1669 ne vorbește de existența școlii din acea vreme : „și făcui domnia mea casă de învățătură, adecă școală, în orașul domniei mele [95]. Elevii învățau aici scrisul, cititul, socotitul, *cîntările bisericești*, precum și limbile : română, slavonă și greacă.

Cînd în 1688 Constantin Vodă se suia în scaunul Țării Românești, învățămîntul se reducea la o formă elementară. În școlile de pe lîngă biserici, fiii meșteșugarilor și ai negustorilor primeau o instrucție sumară, învățînd alfabetul chirilic și *muzica psaltică*. O deosebită înflorire va cunoaște școala de cîntări de la București, înființată de domn, al cărei obiectiv se identifică cu tendința de introducere a limbii române în ceremonial. În timpul domniei lui, numărul școlilor sporește. Pentru a avea buni logofeți, caligrafi, preoți și cărturari, însuși Brâncoveanu — la 1

[95] Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Cotroceni, pach. 89, doc. 1 ; A se vedea și Dan Simonescu, *Viața literară și culturală a mănăstirii Cîmpulung (Muscel) în trecut*, Cîmpulung-Muscel, 1926, p. 32—36 ; Gh. Părnuță, Ion T. Radu, Ion Lupu, *Învățămîntul în Muscel în secolele XVII—XIX*, București, 1968, p. 50.

septembrie 1707 — s-a ocupat de reforma vechii şcoli domneşti de la Mănăstirea Sf. Sava, care exista din anul 1694 ; inscripţia din 20 iulie 1709 menţionează sfîrşitul lucrării de reparaţie şi întregire a şcolii, sub supravegherea lui Radu Dudescu şi pe timpul egumeniei lui Daniel Arapul.

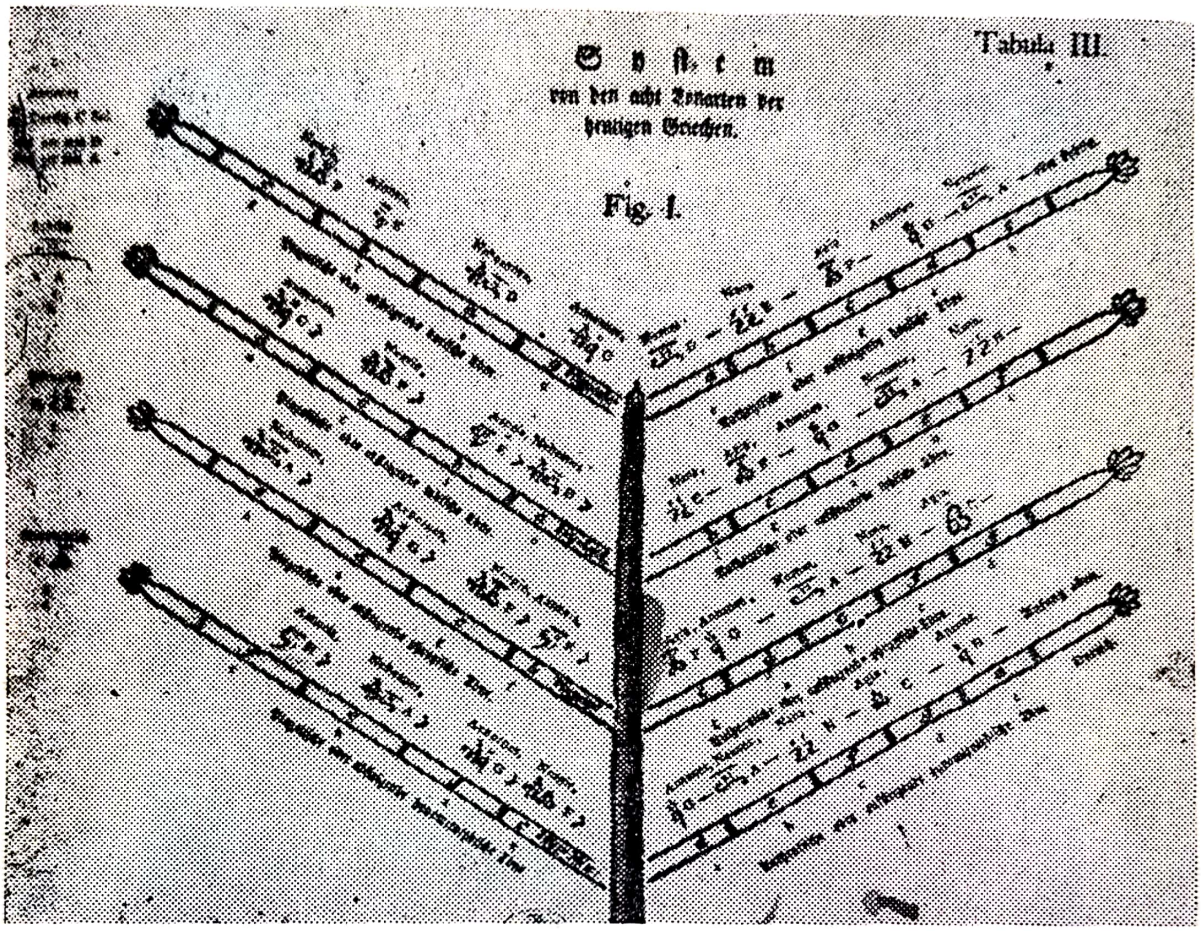

Fig. 9 Arbore genealogic. Redare schiţată a celor 8 feluri de churi de Fr. I. Sulzer — Tabula III

De acolo aflăm că Brâncoveanu făcuse şi „alte case şi tocmele care să fie *şcoală de învăţat carte (subl. n.)* întru pomenirea vecinică a neamului său" [96].

Încă din 31 ianuarie 1689, Constantin Brâncoveanu dăduse preoţilor, diaconilor, cîntăreţilor, grămăticilor şi peveţilor de la Biserica Domnească din Bucureşti, un hrisov, prin care-i scuteşte de toate dările „ca să fie de treaba şi slujba sfintei biserici în zi şi noapte necontenit". Printre cei scutiţi figurează Coman dascălul — protopsaltul bisericii domneşti de atunci — Stoica şi Vasile, de asemenea dascăli, Mihul, Bunea, Radul, Bogdan, Mihai şi Matei — grămătici — şi *Şărban pevetul*, viitorul mare protopsalt al Ţării Româneşti [97], care va depune o activitate de aproximativ şaptezeci de ani în strana bisericii din Curtea domnească şi care, în mod sigur, va fi avut — pe parcursul acestei lungi perioade — mulţi ucenici pe care îi va fi învăţat psaltichia.

[96] Nicole Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, vol. II, ed. a 2-a, Bucureşti, 1926, p. 45.
[97] Sebastian Barbu-Bucur, *Şărban „Protopsaltul Ţării Româneşti"*, în Gl. Bis., XLVIII, nr. 5/1988.

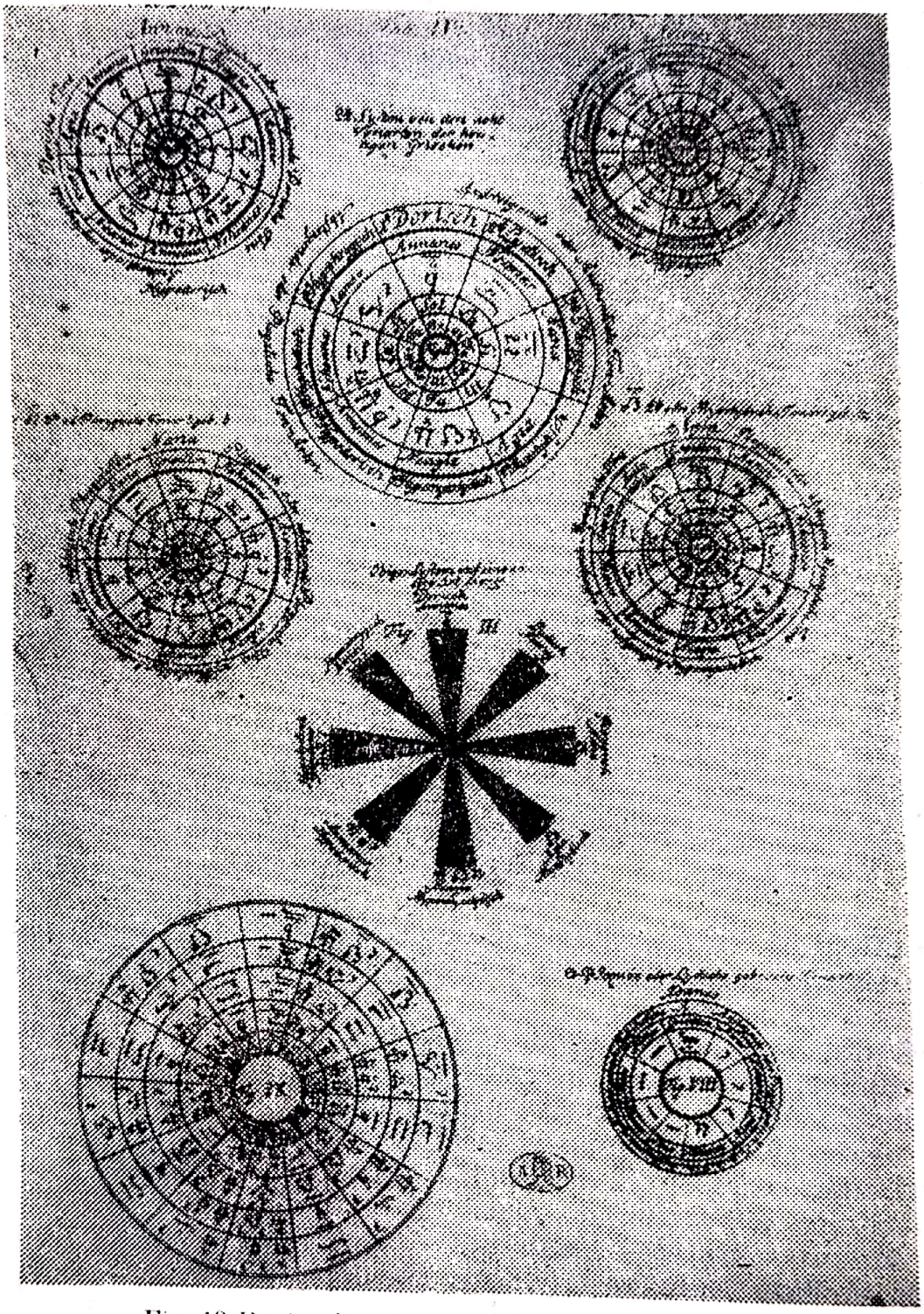

Fig. 10 Roata glasurilor, Fr. I. Sulzer — Tabula IV

Scanned with OKEN Scanner

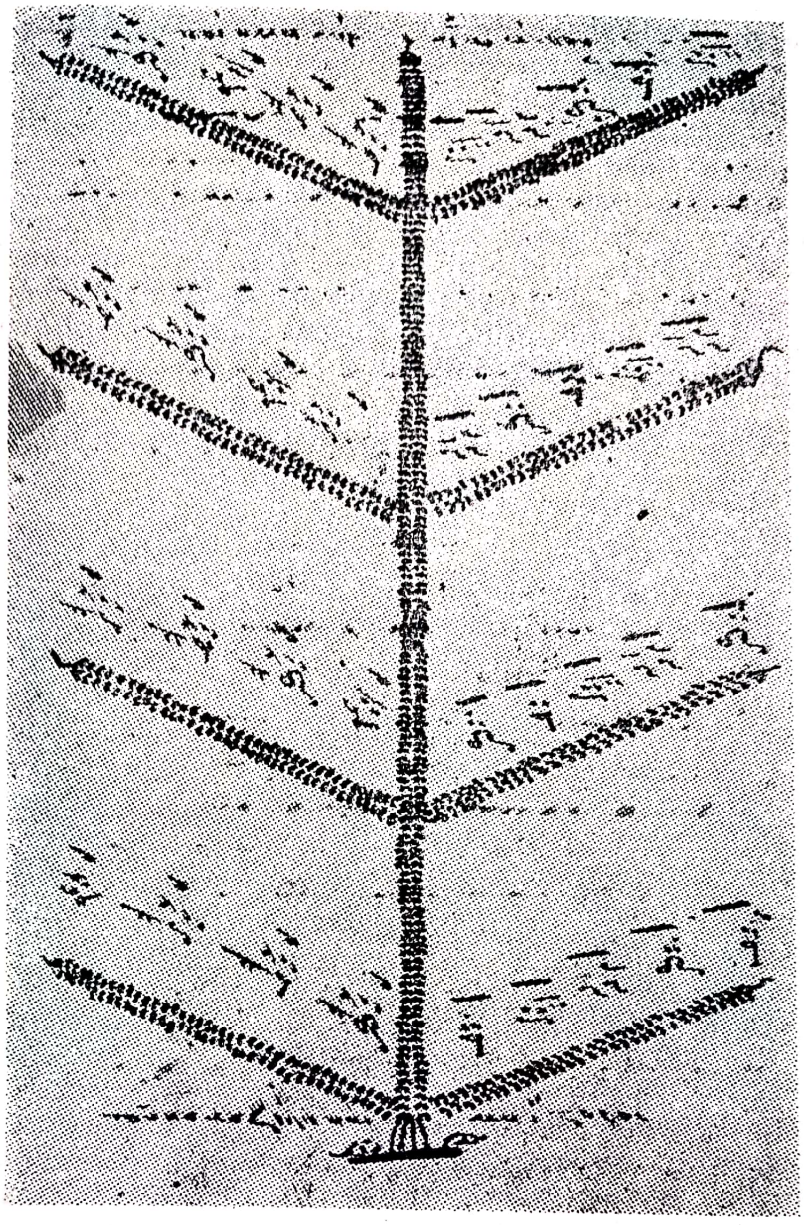

Fig. 11 „Schimbările celor 8 glasuri în chipul copacului", ms. 867 fol. 6 r, B.A.R.

La începutul secolului XVIII exista în București o școală domnească de muzică psaltică înființată de Constantin Brâncoveanu. Existența școlii este atestată de însemnarea făcută de către Bucur Grămăticul pe cartea-manuscris *Alexandria*, de unde aflăm că la 18 martie 1704 exista o școală de psaltichie — care avea în acel an 50 de copii — condusă de dascălul domnesc Coman. La această școală învăța și un transilvănean „Bucur Grămăticul" — adus aici chiar de Constantin Brâncoveanu —, care și-a însușit atît de bine cîntarea psaltică, încît a fost pus vătaf peste elevi[98].

[98] Idem, *Ioan sin Radului Duma Brașoveanu*, în SM, I.X, București, 1974, p. 173.

Şcoala muzicală brâncovenească era reprezentată mai ales de Filothei sin Agăi Jipei [99], protopsalt al Mitropoliei, a cărui lucrare fundamentală, *Psaltichia românească* marchează un moment esenţial în istoria muzicii noastre, ea atestînd nu numai cîntarea în româneşte, ci şi *existenţa unei şcoli de muzică în limba română*.

Astfel, în primii ani ai secolului XVIII, erau în Bucureşti mai multe şcoli, printre care s-a impus şi cea de la Colţea, ctitorie a spătarului Mihai Cantacuzino [100], ridicată prin anii 1701—1702, unde, pe lîngă cunoştinţele de cultură generală, se preda şi un *curs de muzică psaltică*, iar învăţăcei erau „copii, atît ⟨ai⟩ locuitorilor pămînteni cît şi ⟨ai⟩ altoru streini ce ar năzui spre învăţătură" [101] (fig. 5,6).

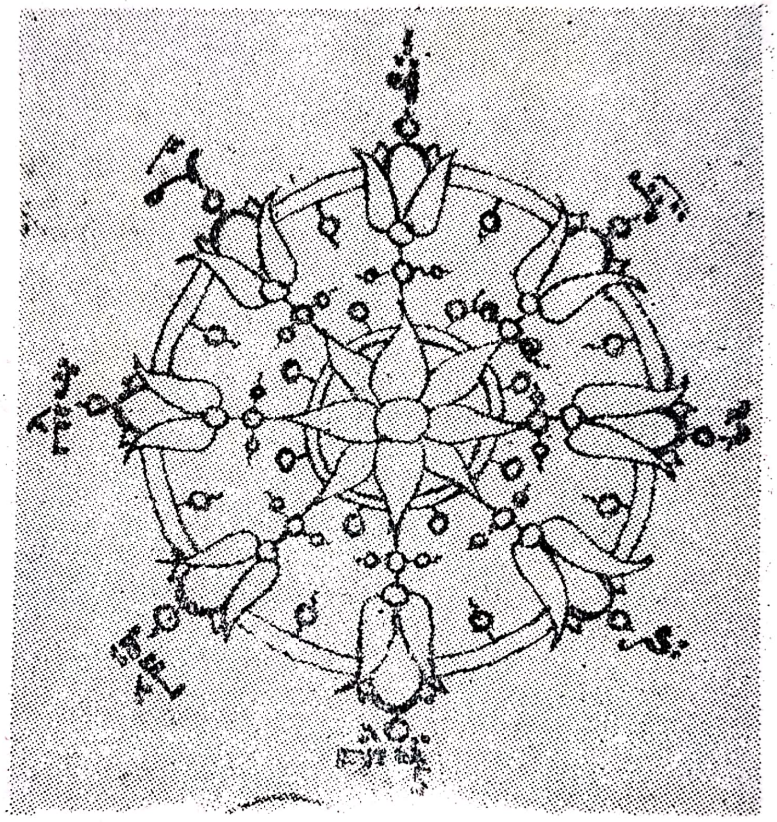

Fig. 12 *Roata glasurilor*, ms. gr. nr. 1507, fol. 5 v, BAR

Existenţa ei e atestată de un document din 17 aprilie 1708 care vorbeşte de această nouă creaţie culturală „unde cei ce poftescu a nu-ş[i] pierde în zadar vreme(a) tinereţilor /.../ pot în dar vistierul învăţături⟨i⟩ să cîştigea" [102]; din grammata [103] patriarhului Samuil al Alexandriei din 15 iunie 1715 (care conţine 32 capitole), aflăm că şcoala avea,

[99] Idem, *Monumente muzicale. Filothei sin Agăi Jipei — Prima psaltichie românească, cunoscută pînă acum*, în SM, vol. VI, Bucureşti, 1970, p. 99—133.

[100] I. Ionaşcu, *Şcoala de la Colţea în veacul al XVIII-lea*, în BOR, *56*, nr. 11—12, nov.-dec., 1938, p. 8.

[101] Nicolae Şerbănescu, *Constantin Brâncoveanu ctitor de cultură românească*, în BOR, *82*, nr. 9—10, sept.-oct. 1964, p. 884.

[102] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 7 şi *Anexa*, nr. I, p. 13.

[103] Al. G. Gălăşescu, *Eforia spitalelor civile din Bucureşti*, Bucureşti, 1889 (pe copertă anul 1900), p. 20—44.

Scanned with OKEN Scanner

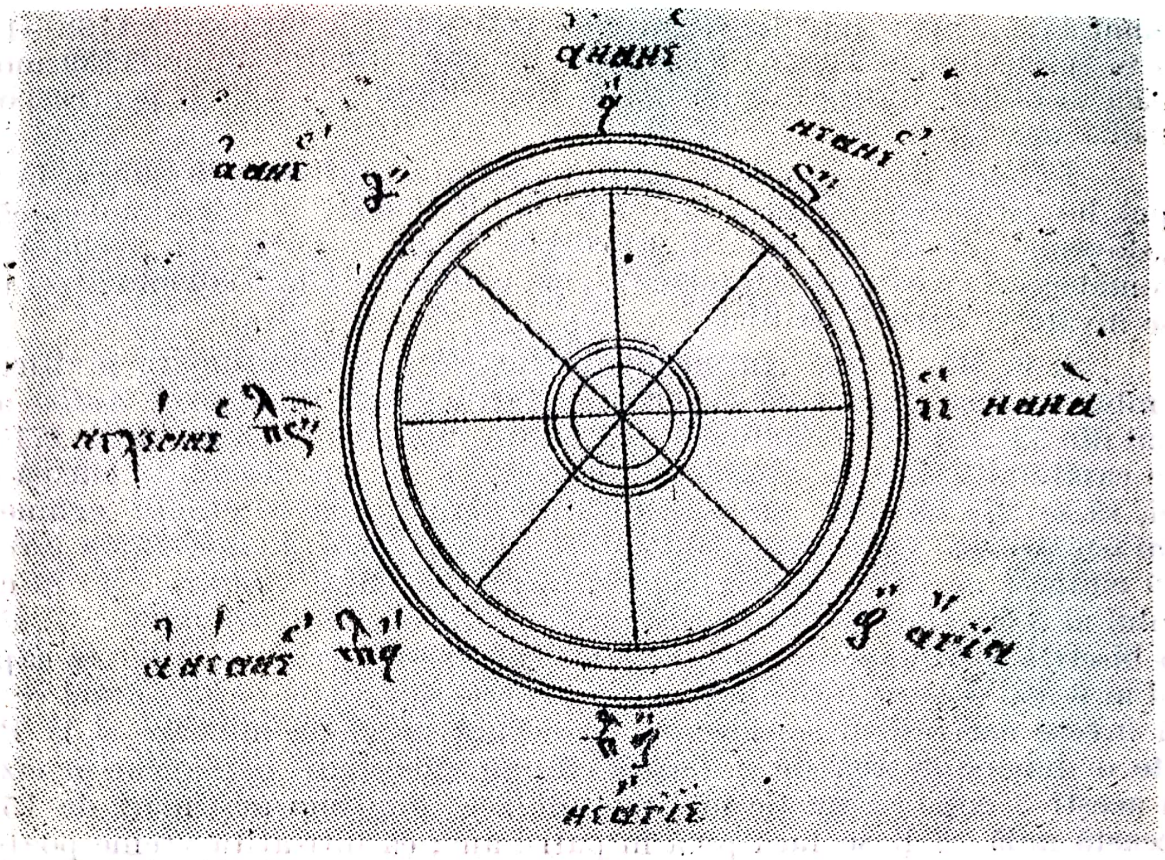

Fig. 13 „*Roata glasurilor*", ms. rom. nr. 5970, fol. 6 v, BAR

pe lîngă cei doi dascăli — „unul pentru ştiinţi şi altu⟨l⟩ pentru învăţăturile începătoare" — şi o *secţie pentru învăţătura cîntării*. „Cîntăreţii să fie datori să cînte slujba în amîndouă limbile la biserica cea mare şi *unu⟨l⟩ din ei să fie dascăl ca să înveţe pe ucenici ştiinţa cîntării (subl. n.)* [104]. Din chiar termenii în care este scris documentul, se poate observa atenţia deosebită atribuită învăţămîntului muzical.

Şcoala avea aceeaşi structură ca şi instituţia mai veche de la Sf. Gheorghe-Vechi din Bucureşti. Era o şcoală slavo-românească, dublată de una destinată învăţămîntului muzicii psaltice. Numele dascălului de cîntări din această vreme nu-l cunoştem. Mai tîrziu însă, dintr-un catastif [105] al veniturilor şi cheltuielilor aşezămintelor de la Colţea pe anii 7240—7248 (1732—1740), am spicuit importante informaţii cu privire la unele nume de dascăli, la simbriile lor etc. Astfel, pentru această perioadă sînt amintiţi ca luînd simbrii, postav, „zăbune", cizme, şalvari şi papuci, dascălii : Lucin, Gheorghe Dima şi Necula iar mai tîrziu, Ion. Dintre aceştia, Dima şi Necula sînt menţionaţi ca fiind cîntăreţi la biserica cea mare între anii 1732—1734 [106]. Pentru anii 1735—1736 Necula figurează în aceeaşi calitate, după care documentul nu-l mai menţionează, în timp ce Dima este dascăl de cîntări „ce învaţă copii(i) la şcoală" [107]. Pentru

[104] Capitolul XXI al grammatei, care se referă la îndatoririle cîntăreţilor de la biserica cea mare a Colţei, căci mănăstirea avea pe atunci 4 biserici (Cf. Al. G. Gălăşescu, *op. cit.*, p. 39).

[105] Ms. rom. nr. 129, BARSR

[106] Idem, f. 12^{v}; 14 ; 36^{r}; 39^{v}; 60^{r}; 62^{v}.

[107] Idem, f. 79^{r}; 83^{v}; 97^{r}; 99^{v}; 112^{r}.

Scanned with OKEN Scanner

anul 1737 Dima „învaţă copii(i) dă pomană" [108], între anii 1738—1739, i se spune simplu Dima Dascălul [109], iar spre sfîrşitul anului 1739 moare, căci socotelile arată că „s-au dat la Popa Radu 5 t(a)l(eri) pentru pogrebania dascălului Dimei" [111].

În afară de şcoala de la Sf. Sava şi cea amintită de la Colţea, în timpul lui Brâncoveanu mai funcţiona în Bucureşti Şcoala domnească de „slovenie" de la biserica Sf. Gheorghe Vechi — „cea mai veche şcoală românească cu caracter statornic", cum o numeşte Gh. Nedioglu [111] — unde se învăţa şi muzică psaltică.

Şi la Mănăstirea Antim din Bucureşti se învăţa muzica psaltică în limba română, după cum vedem din *Aşezămîntul Mănăstirii Antim* alcătuit din 32 „capete" (capitole) de către Antim Ivireanul la 24 aprilie 1713 [112]. În capitolul 4, *Pentru călugări*, rînduieşte ca „în mănăstire, în curtea dintîi, să se afle lăcuitori cu săzămîntul pentru slujba besericii : egumenul, *doi ieromonaş(i) greci care să fie în strana cea mare să cînte slujba greceşte*, un cîntăreţ de va fi călugăr, au şi mirean neînsurat" *(subl. n.)* ; în capitolul al 5-lea, *Pentru preoţi*, rînduieşte ca „Doi preoţi de mir /.../ să fie la biserică în *strana cea mică, să cînte rumâneşte*" *(subl. n.)* iar în capitolul al 6-lea, *Pentru învăţătura copiilor*, scrie : „La trei copii săraci ce vor să înveţe carte să li se dea cîte şase bani pe zi de mîncare şi la Paşti cîte o dulamă de abà de 2 zloţi şi cîte un işlic şi cîte o pereche de cizme. Şi aceşti 3 copii să nu fie mai mici de zece ani, nici mai mari de 15. Şi această milă să li se facă pînă în patru ani ; că într-atîta vreme poate să înveţe şi slavoneşte şi rumâneşte şi apoi să pue alţii la loc /.../. Însă pre aceşti copii să aibe datorie unul dintr-acei doi preoţ(i) de mir care va fi mai procopsit să-i înveţe carte şi alte rînduiale ale bisericii /.../ şi pentru osteneala lui să i se dea din casă pentru cîte trei copii taleri 20. Şi aceşti copii să păzească în toate zilele la besérică la vecernie, la utrenie şi la liturghie pentru ca să înveţe /.../ rînduiala besèricii. Şi cărţile de învăţătură copiilor să fie din casă". Vedem aşadar din acest *Aşezămînt* cu cît era plătit dascălul, limitele de vîrstă minime şi maxime ale elevilor, durata şcolarizării, programa analitică şi obiectele de învăţămînt : slavona, româna, tipic, muzica psaltică" şi „alte rîndniale ale besèricii, după cum s-au aşăzat în foiţa cea de învăţătură", precum şi obligaţiile şi drepturile ce le aveau elevii după absolvire şi anume : primeau o diplomă care le dădea dreptul să fie cîntăreţi, diaconi sau preoţi, precum şi suma de 15 taleri cînd se căsătoreau şi 13 taleri cînd se hirotoneau diaconi şi preoţi (fig. 7).

Prin urmare, spre sfîrşitul domniei lui Brâncoveanu, Bucureştiul dispunea de mai multe şcoli, în care se învăţa muzica psaltică ; cel puţin două şcoli oficiale, Academia de la Sf. Sava şi Şcoala de slovenie de la Sf. Gheorghe Vechi, apoi Şcoala de la Colţea, fundaţie particulară şi Şcoala Domnească de muzică şi desigur că şi de o serie de şcoli mărunte, pe

---

[108] Idem, f. 115[r].
[109] Idem, f. 127[r] ; 141[v].
[110] Idem, f. 141[v] ; 144[v].
[111] Gh. Nedioglu, *Cea mai veche şcoală românească cu caracter statornic* (Şcoala de la Sf. Gheorghe Vechiu), Bucureşti, 1913, p. 5.
[112] Cf. Antim Ivireanul, *Opere* (ed. Gabriel Ştrempel), Bucureşti, 1972, p. 329—331.

Scanned with OKEN Scanner

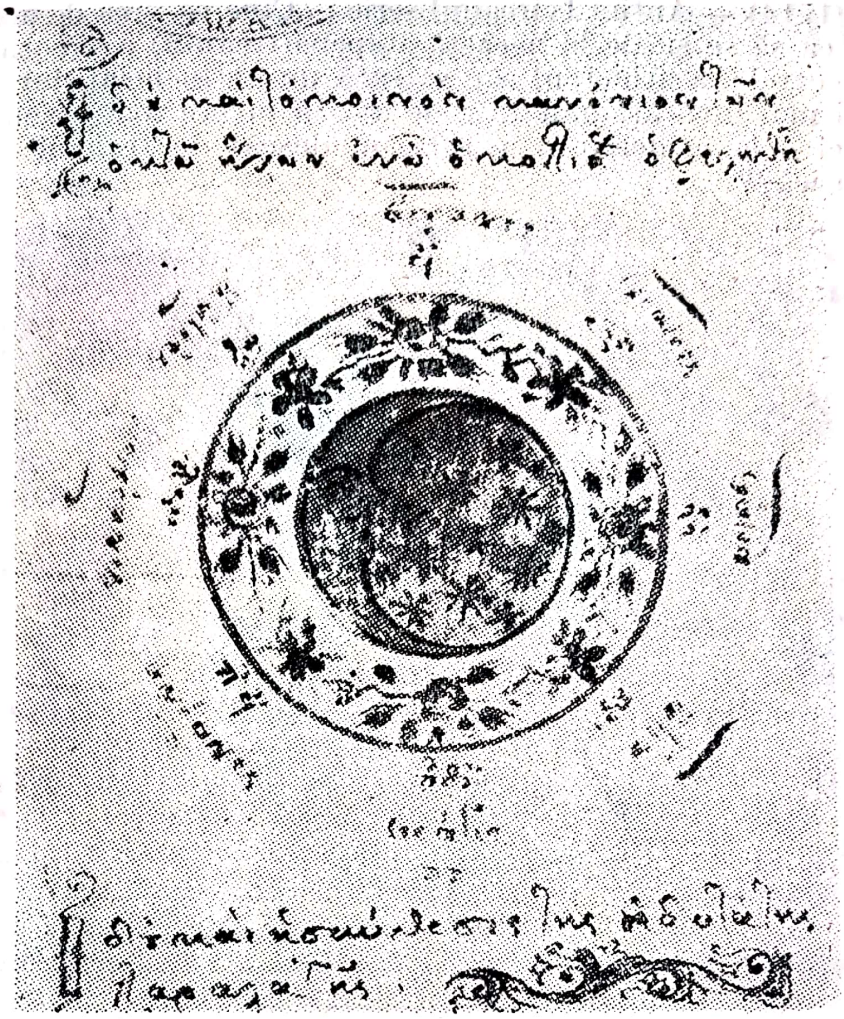

Fig. 14 *„Roata glasurilor"*, ms. rom. nr. 4233, fol. 9 r. BAR

a biserici și mănăstiri (ca Antim, de pildă), unde „dascălii se înțelegeau direct în ce privește plata cu părinții copiilor ce veneau să învețe" [113].

În anul 1712 Antim Ivireanul tipărește *Octoihul* „acum întîi tălmăcit pe limba rumânească, spre înțelegerea de obște", „pentru ca să poată și ciata besericească și copiii creștinilor carii să nevoescu la învățătura Sfintei Scripturi să o cîștige prea lesne și să o citească nu numai în școale și în casele sale ca și în sfintele beserici" [114]. De aici se deduce că *Octoihul* avea menirea de a fi întrebuințat ca manual didactic în școală probabil pentru viitorii preoți și mai ales cîntăreți, după care se învățau cele opt glasuri.

Urmărind cursul evoluției învățămîntului, observăm că pe măsură ce el se organizează, muzica bisericească își găsește aici mediul prielnic pentru a se dezvolta. Candidații la preoție primeau învățătura strict necesară pe lîngă centrul mitropolitan, episcopal sau chiar la protopopiate. Astfel, în *Capete de poruncă la toată ceata bisericească* — carte tipărită la

[113] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea II, București, 1946, p. 919.

[114] Ioan Bianu, și Nerva Hodoș, *Bibliografie românească veche (1508—1830)*, tom. I, București, 1903, p. 485—486.

Tîrgoviște (1714) — Antim Ivireanul scrie : „Cine va vrea de acum înainte din mireni ca să se su(i)e la această stepenă(treaptă) a preoției /.../, va merge fieștecarele la arhiereul său să șază un an încheiat, iar carele va fi procopsit și mai învățat, jumătate de an, să învețe toată rînduiala preoției" [115]. Aici — la arhiereu — se afla un dascăl de teologie și altul de muzică psaltică [116].

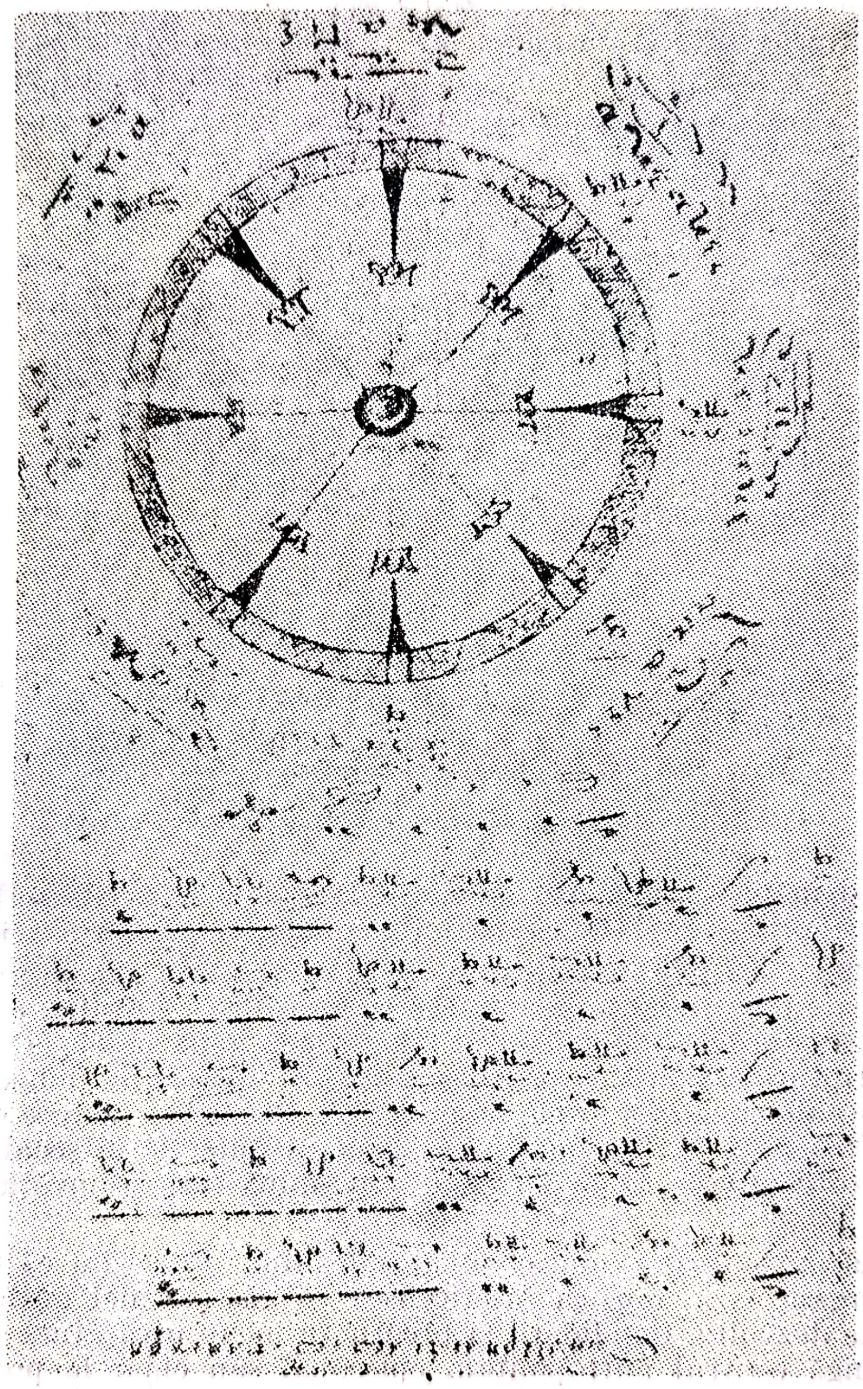

Fig. 15 *Roata glasurilor*, ms. rom. nr. 61, fol. 70 v, BAR

[115] Fol. 5r. Apud Antim Ivireanul, *Opere...*, p. 389.

[116] C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888 (pe copertă 1890), p. XIX—XX.

Scanned with OKEN Scanner

După moartea lui Constantin Brâncoveanu a urmat o perioadă de criză, în care timp „Școala brâncovenească" s-a desființat. Menționi sporadice cu privire la învățământul psaltic găsim în continuare.

La 24 iulie 1716, cînd Ștefan Vodă Cantacuzino dă slujitorilor de la Biserica Domnească un hrisov, prin care-i scutește de toate dările „ca să poată fi de treaba și slujbele sfintelor biserici", alături de cinci preoți și doi diaconi, se menționează și numele celor doi dascăli (Radul și Nica), șase grămătici (Pană, Iordache, Șărban, Negoiță, Nica sin popii Bunii și Constandin sin popii Bogdan), trei peveți (Costandin, Ion și Bunea) și doi canonarhi (Părvul și Constand). Dintre cei amintiți în hrisovul lui Brâncoveanu (din 31 ianuarie 1689), mai sînt menționați acum doar doi (Radul Dascălul — tatăl lui Șărban — care era grămătic și Șărban grămăticul care era peveț), fapt ce ne face să conchidem că și la Biserica Domnească din București era o *școală* permanentă în care grămăticii și peveții învățau psaltichia de la dascăli, după care unii luau locul celor vîrstnici, iar alții plecau ca dascăli la alte biserici, din București, sau din alte localități.

Și Nicolae Alexandru Voievod dă, la 29 decembrie 1720, un hrisov [117] asemănător, în care, pe lîngă cinci preoți și un diacon, sînt amintiți un dascăl (Radul), cinci grămătici (Șărban, Iordache, Părvul, Costandin și Gheorghe) și cinci peveți (Ion, Ștefan — frate al lui Șărban —, Gheorghe, Costandin și Zota), fapt ce ne conduce spre aceeași concluzie a continuității învățământului muzical.

Pe la 1733 dascălul Șărban, peveț în hrisovul lui Brâncoveanu (1689) și grămătic în hrisovul lui Nicolae Alexandru Voievod (1720), se impusese de mult ca protopsalt al bisericii din Curtea Domnească în locul tatălui său, Radul și, la 29 ianuarie 1733, un elev al său „Gheorghe, fiul lui Boiangi", terminase de scris un *Stihirar* [118].

Din manuscrisul românesc nr. 4305 aflat la Biblioteca Academiei R. S. România, terminat de scris la 1751, aflăm de asemenea că Ioan Duma Brașoveanul și-a făcut educația muzicală în București, la Școala mitropolitului Neofit, sub domnia lui Grigore Ghica, unde și-a însușit o frumoasă cultură muzicală [119], *primul său dascăl fiind Șărban*, de la care și Protopsaltul Costandin a învățat *Canonul stîlpărilor* pe care la rîndu-i l-a transmis lui Macarie Ieromonahul. Costandin „vtori" psalt de la episcopia Rîmnicului, ucenic al dascălului Costandin din aceeași episcopie, termină de scris la 4 iulie 1767 un *Stihirar* [120], copie după cel al lui Filothei sin Agăi Jipei.

Și școala din Scheii Brașovului, începînd cu secolul XVIII, parcurge drumul către un învățămînt complex încadrat în sistemul „școalelor naționalicești neunite", conduse pe rînd de Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea al V-lea, iar la începutul secolului XIX de Gheorghe Haines și Moise Fulea.

Informații prețioase asupra obiectelor de învățămînt ce se predau la Brașov în prima jumătate a secolului XVIII, ne dă călugărul iezuit Fasching, care afirmă că „Românii susțin aici o școală în care, pe lîngă mica republică de copii, sînt și oameni în vîrstă și căsătoriți ce învață a

---

[117] Sebastian Barbu-Bucur, *Șărban „Protopsaltul Țării Românești"*, în Gl. Bis., XLVIII, nr. 5/1988.

[118] *Ibidem.*

[119] Idem, *Ioan sin Radului Duma Brașoveanu...*, p. 161—162.

[120] Ms. rom. gr. nr. 2219, BARSR.

Scanned with OKEN Scanner

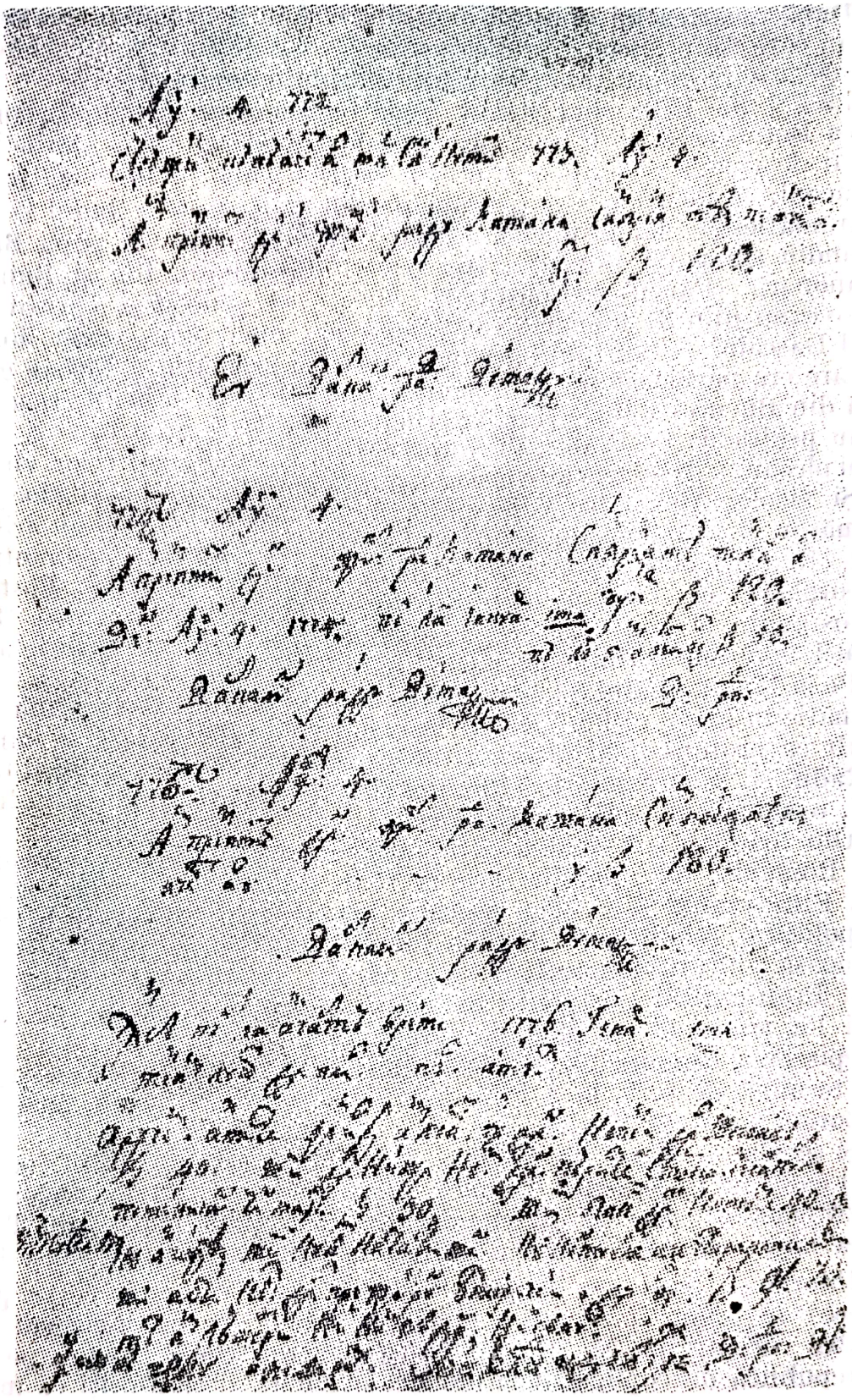

Fig. 16 Contractul încheiat de școala din Șcheii Brașovului cu Ioan sin Radu Duma Brașoveanu

Scanned with OKEN Scanner

cîți și a scrie cu niște caractere «greco-egiptene», întrebuințate și de sîrbi" și că „partea principală a învățăturii se sfîrșește cu cîntările care imită în mare parte muzica gregoriană și hebreă" [121].

În secolul al XVIII-lea, școlile de psaltichie constituiau aproape singurele forme de învățămînt organizat. Lucrul acesta ne este confirmat și de faptul că în anul 1759 Ioan sin Radului Duma Brașoveanu este angajat ca dascăl de cîntări la „Școala cea nouă" a bisericii Sf. Nicolae din Schei, cum reiese din „Catastiful pentru rînduiala dascălilor", din care vedem că la 20 mai 1759 — cînd se face „tocmeala" între el și reprezentanții bisericii — este așezat „dascăl de cîntări, să păzească cu cîntările strana cea mare la toate cele ce să cuvine cîntăreților", fiind plătit cu 120 lei pe an; iar „căți copii vor veni ca să învețe cîntări, să se tocmească cu părinții lor și precum se vor putea așeza (învoi) să-și ia plata dascălul de cîntări cel mai sus numit de la părinții lor". La 1 ianuarie 1776 dascălul Ioan Radu Duma semnează un alt contract, în care se angajează ca să învețe ... cîți copii or veni la școală într-un an și pe cei ce pot plăti și pe cei ce nu pot...". Ca ajutor al lui Duma la școală este angajat, în anul 1761, ca „jumătate de dascăl", Radu Tempea III (1741—1781). Începînd cu 10 noiembrie 1768, pe lîngă dascălul principal Ioan Duma, întîlnim și pe dascălul „macedo-român" Ienache, care învăța copiii grecește: *Octoihul*, *Psaltirea* și *Gramatica*, avînd în anul 1777, un număr de 27 de școlari. La 4 august 1772, ca dascăl de școală, adjunct al lui Duma, întîlnim pe nepotul său, Radu Duma, scriitorul, fiul namesnicului (protopopului) Dimitrie, care la 1 ianuarie 1776, luîndu-i locul, încheie contract cu obștea să învețe „căți copii oar veni la școală într-un an și pre cei ce pot plăti și pre cei ce nu pot /.../ și să aib(ă) a ținea strana cea mare" [122].

La 10 februarie 1811 moare Zaharia Duma, fiul parohului și namesnicului Gh. Duma, ultimul din neamul Dumeștilor, care, în anul 1803, fiind candidat la dăscălie, se obligă a merge „necurmat în toate zilele de la orele 10—12 și 16—18 la dascălul grecesc, să ia mathimă(lecție) și să învețe cîntări cu meșteșugul lor, ca să poată ține strana pă cum să cuvine" și care, la 1804, preda la școala Sf. Nicolae Șchei printre altele, muzica psaltică la clasa I [123] (fig. 16).

Într-un alt mare centru cultural transilvănean, Oradea, a existat școală „din vechime"; o „Școală normală" (primară) ortodoxă a luat ființă în pragul veacului XVII. Documente avem abia din prima jumătate a secolului XVIII, mai precis din anul 1743, cînd această școală era, se pare, unic focar de cultură românească pe aceste locuri, ai cărei dascăli îi instruiau pe elevi în conformitate cu sistemul de atunci „în cîntare bisericească, scris, citit și, puțină socoteală" [124]. Pînă în anul 1743, copiii

---

[121] Fasching, *Nova Dacia*, Cluj, 1743. Apud Constantin Catrina și Mihai Manolache, *op. cit.*, p. 50; A se vedea și Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale gr. or. din Brașov*... p. 4; Candid C. Mușlea, *op. cit.*, vol. I, p. 86; Aurel M. Mureșianu, *op. cit.*, p. 217.

[122] *Catastiful pentru rînduiala dascălilor*, An 1759, nr. X/4, din Bibl. bisericii, p. 1 a; A se vedea și A. Bârseanu, *op. cit.*, p. 12; Anexa X: „*Tocméla dascălului de cîntări Ioan sin Radu Duma*".

[123] Sebastian Barbu-Bucur, *Ioan sin Radului Duma Brașoveanu*..., p. 163—171 și nota 1.

[124] Nicolae Firu, *Monografia sfintei Adormiri (Biserica cu lună) din Oradea*, Oradea, 1934, p. 112 și 180.

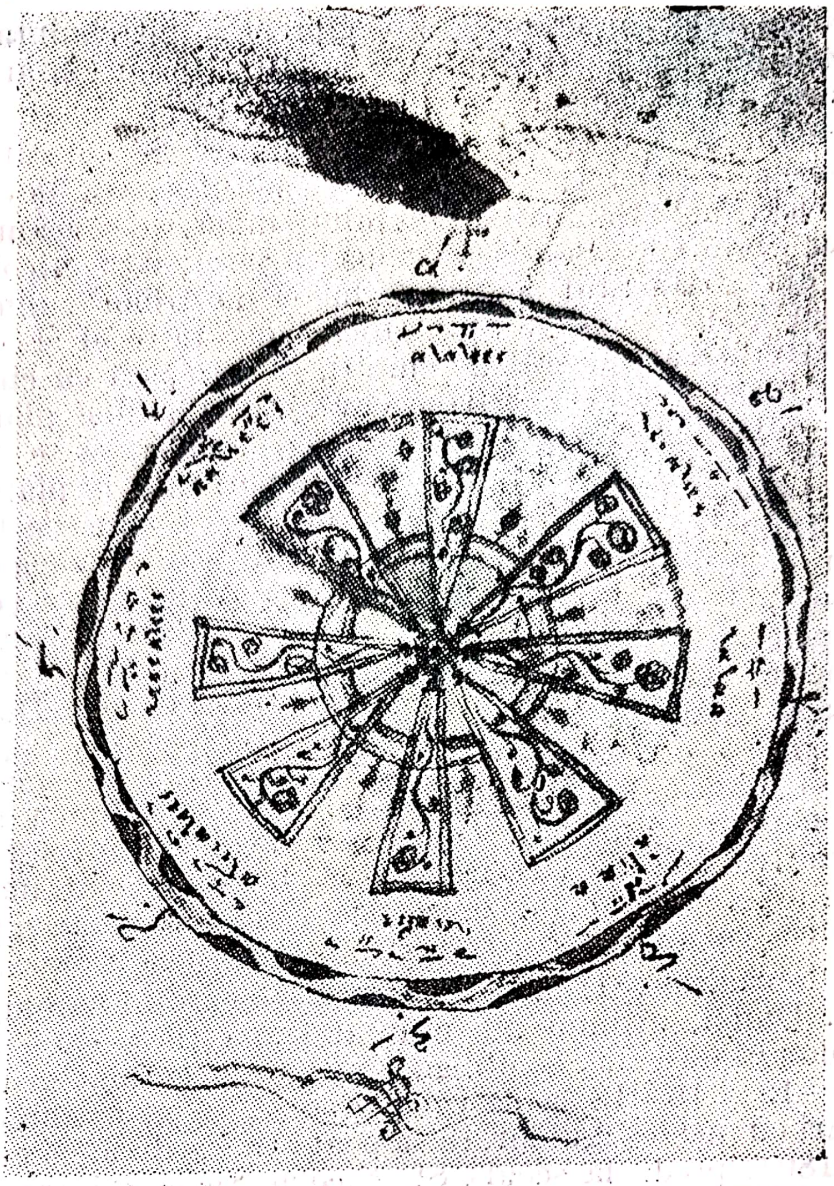

Fig. 17 *Roata glasurilor*, ms. rom. nr. 3210, fol. 9 v, BAR

românilor din Oradea frecventaseră şcoala normală ortodoxă din Velenţa (un cartier al oraşului Oradea), şcoală care exista din secolul XVI. Primii învăţători ai şcolii de aici au fost clericii şi cantorii de la biserica din acest cartier. Că această şcoală a avut continuitate şi că ea funcţiona şi în cea de a doua jumătate a secolului XVIII, ne-o dovedeşte faptul că la 1783, cînd s-au deschis la Oradea „celelalte şcoale normale", comunitatea a luat asupra sa îndatorirea de a-şi susţine această şcoală prin propriile mijloace [125] deoarece astfel românii se puteau manifesta ca naţionalitate, şcoala din Oradea contribuind la formarea unităţii limbii române şi a unităţii naţionale.

Numele dascălilor acestei şcoli nu sînt cunoscute decît după anul 1783. La această dată, învăţător român era Macsim Petrovici iar învăţător grec Kapitanovici ; pe la 1795 învăţător „pentru români" era Dimitrie Raţ sau Buiţa iar la 1812 preotul Meletie Stancovici, căruia îi urmează Ioan Dragoş la 1817—1820 şi apoi cantorul Iosif Popovici. Pentru greci,

[125] Arh. Jud. Bihor, fasc. III, nr. 24/1789. Apud *Ibidem*, p. 109—111.

la 1820, îl găsim învățător pe Ioan Spiridon iar pentru români, între 1821—1824, pe Marcovici din Giula, și între 1825—1832 pe D. Mercea. Pentru greci, între 1825—1829, figurează Gheorghe Vanghel, căruia îi urmează Ioan Renno și apoi Ioan Püspöki cu care se sfîrșește șirul învățătorilor greci. Conform hotărîrii nr. 512 din anul 1830, predarea în limba greacească sistează pentru totdeauna, rămînînd numai un singur învățător, care preda în limba română [126].

În secolul XVIII, limba liturgică în biserica ortodoxă română din Transilvania a fost limba română. Pentru macedo-românii din Oradea — care-și ziceau greci —, ca și pentru sîrbi, se citea „tot a doua duminică" evanghelia grecește ori sîrbește, în strana dreaptă se cînta la început de către învățătorul grec, alternativ grecește și sîrbește, iar în strana stîngă se cînta de către învățătorul român numai românește. La începutul secolului XIX, datina de a se cînta grecește și sîrbește a fost abandonată, ceea ce se constată într-un proces verbal din anul 1834, unde consiliul parohial al comunității ortodoxe din Oradea consemnează: „Întrucît însă acest vechi obicei nu s-ar mai putea ține din lipsa învățătorului grec, al cărui post s-a sistat, să se instituie un cantor pentru strana dreaptă și să se observe cu strictețe vechiul obicei de a se cînta în strana dreaptă grecește și sîrbește, iar în strana stîngă românește". Pînă la aflarea unui cantor potrivit, preoții sînt rugați ca la sărbătoarea Rusaliilor să spună cîte o ectenie grecește și sîrbește, iar „învățătorul român, după capacitatea sa, să instrueze copiii de școală în cîntările bisericești și grecește". Cam din acest timp cîntările grecești și sîrbești au fost eliminate definitiv din strană. Ca amintire a acestor vremuri, s-a păstrat la Oradea — pînă prin anul 1900 — datina de a se citi la sărbătorile mari, evanghelia, pe lîngă românește, grecește și sîrbește, iar la sărbători ca Nașterea, Boboteaza, Paștile și Rusaliile, troparul să se cînte și grecește [127].

În anul 1698, patriarhul Dositei al Ierusalimului îi poruncește lui Atanasie al Ardealului ca: „slujba bisericii, adecăte Ohtaiul (Octoihul) Miniaele și alte cărți ce se cîntă duminicile și sărbătorile și slujba de toate zilele să te nevoiești în deadinsul să se cetească toate pe limba slavonească sau elinéscă, iar nu românéscă sau într-alt chip", evanghelia să se citească slavonește sau românește, iar predica să fie slavonească pentru sîrbi și ruși, românească pentru români [128]. Menționăm că limba greacă și slavonă, pe lîngă faptul că erau considerate sacre, erau păstrate ca mijloc de împotrivire la propaganda calvină și catolică, motiv pentru care aceste limbi au persistat în Transilvania mai mult decît în Țara Românească și Moldova.

La Blaj, în actul de fondare a școlilor românești (1754) se precizează: „Lîngă toate acestea neîncurmata școală de obște va fi a tuturor de toată vîrsta, de cetanie, de *cîntare (subl. n.)* și de scrisoare, nici o plată de la

---

[126] Nicolae Firu, *Date și documente cu privire la istoricul școalelor române din Bihor...*, 1910, p. 51—55.

[127] Idem, *Monografia sfintei...*, p. 90—91; A se vedea și Idem, *Date și documente cu privire la istoricul Bisericii Gr. Or. Române din Oradea-Mare*, Arad, 1909, p. 33.

[128] Ioan Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor*, București, 1904, p. 22.

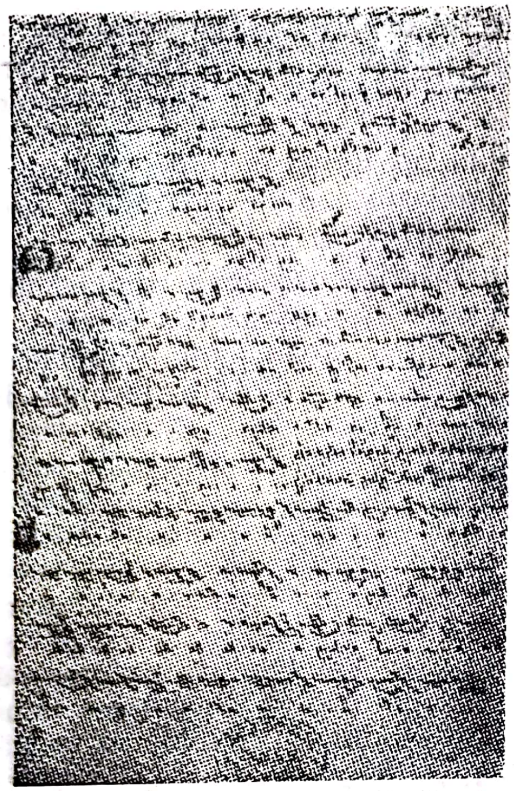

Fig. 18. *Anixandare moldovenești*, tălmăcite de Iosif Monahul Mr. rom. gr., nr. 576, fol. 133r

ucenici așteptîndu-se" [129]. Dintr-un raport amănunțit referitor la școlile românești din Banat, întocmit de către magistratul din Timișoara în anul 1770, aflăm că „tinerimea trebuie să învețe pe dinafară *Ceaslovul* /.../ să poată citi *Psaltirea* /.../ și să știe să cînte exact *(subl. n.)* și după glasurile bisericii orientale, irmoasele /.../. Și cu aceste două cărți se canonesc copiii cel puțin doi ani, dacă voiesc să cînte și să cetească în biserică sau să ajute la strană" [130].

Cele mai multe școli în care se învățau cîntările de strană, funcționau în Transilvania, ca și în Principate de altfel, pe lîngă mănăstirile mai importante ca : Bălgrad, Prislop, Sîmbăta de Sus, Sinca Veche, Rîmeț, Lupșa, Mărgina, Strîmba, Toplița, Moisei, Peri, Nicula, Vad, Ieud, etc. Ștefan Meteș afirmă că „numărul mănăstirilor ortodoxe cunoscute se ridică la peste 180 și sînt răspîndite pe tot cuprinsul pămîntului românesc de sub fosta stăpînire ungară", dintre care mai numeroase se află în : județul Alba de Jos (în număr de 14), Cojocna (15), Făgăraș (35), Mureș-Turda (13), Solonc-Dobîca-Someș (24), Maramureș (14) etc. [131] La aceste școli funcționează dascăli ale căror nume se află în documente din secolul XVIII ca : Gligoraș dascălul în mănăstirea Chiherul de Jos (la 14 dec. 1737) [132]; Toma Dascălul în mănăstirea Arpașul de Jos (la 6 nov. 1742) [133]; Simion Dascălul în mănăstirea Rîmeți (la 1743) [134]; Constantin Dascălul în mănăstirea Cioara (la 5 dec. 1750) [135]; Gavril Pop, în mănăstirea Rîciul de Cîmpie, jud. Mureș-Turda (la 1765) [136]; Ștefan, dascăl în mănăstirea din com. Miloșul Mare, jud. Cojocna, care scrie o Psaltire (apr. 1759, 1765) [137].

În Mănăstirea Rîmeți, veche vatră ortodoxă, „călugării țineau școala /.../ în care învățau copiii carte, slujba și *cîntările bisericești (subl. n.)* [138],

---

[129] George Breazul, *Învățămîntul muzical...*, p. 61 ; A se vedea și Petre Brîncuși, *op cit.*, p. 192.

[130] Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, p. 110.

[131] Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. XII—XIII și CVII—CVIII.

[132] *Ibidem*, p. 131.

[133] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIII. *Scrisori și, inscripții ardelene și maramureșene*, București, 1906, p. 92, nr. 25).

[134] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 56—57.

[135] *Ibidem*, p. 49.

[136] *Ibidem*, p. 135.

[137] N. Iorga, *op. cit.*, p. 162, nr. 555 ; A se vedea și Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 70.

[138] N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 274 și nota 3 ; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 58.

Scanned with OKEN Scanner

iar mai tîrziu, la 8 aug. 1821, sătenii de aici spun : „Noi Rîmeții și Ponorii, de cîndu-s aceste două sate, noi acolo (la mănăstire, *n.n.*) ne-am pomenit a avea școală și acolo avem și acum casă de școală și dascăli și prunci de învăț, și dacă ni se ia aceea noi rămînem fără învățătură" [139].

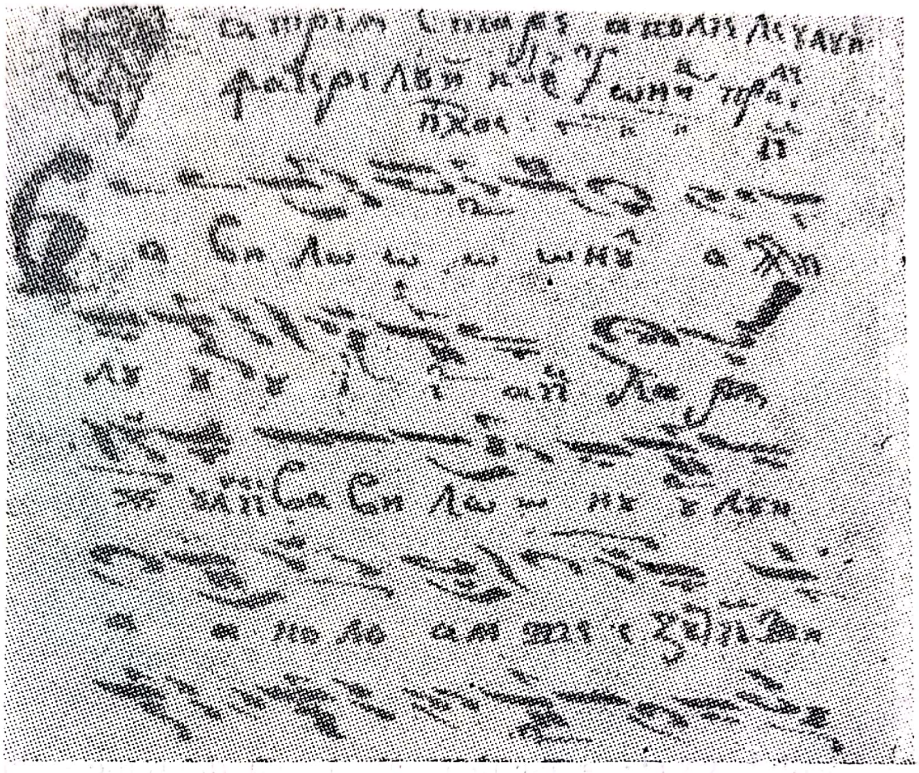

Fig. 19 *Vavilonul* „facere (a) lui Ioniță Prale", ms. rom. gr. nr. 2371, fol. 118 v, BAR

În Banat asemenea școli funcționau la mănăstirile Hodoș-Bodrog, Șemlacul Mic, Serdiștea Mică și în Caransebeș unde, în anul 1695 este amintit dascălul Moldovan de la Mănăstirea Ploșca din Transilvania [140].

La episcopia Rîmnicului, dascăl este cunoscutul Lavrentie Dimitrievici care revizuiește multe cărți ecleziastice, printre care *Catavasierul* din 1747—1748, după care se cîntă la strană. „El a tipărit după Catavasieriu cele dintîiu versuri de stea și cea dintîi orație "[141].

---

[139] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 58.

[140] Andrei Ghidiu și Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș /.../*, Caransebeș, 1909, p. 185.

[141] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIV. *Hîrtii din arhiva mănăstirii Hurezului precum și din a protopopiei Argeșului, din a boierilor brîncoveni și altor neamuri găsite în casele proprietății din Brîncoveni*, București, 1907, p. 6, nota 1.

Scanned with OKEN Scanner

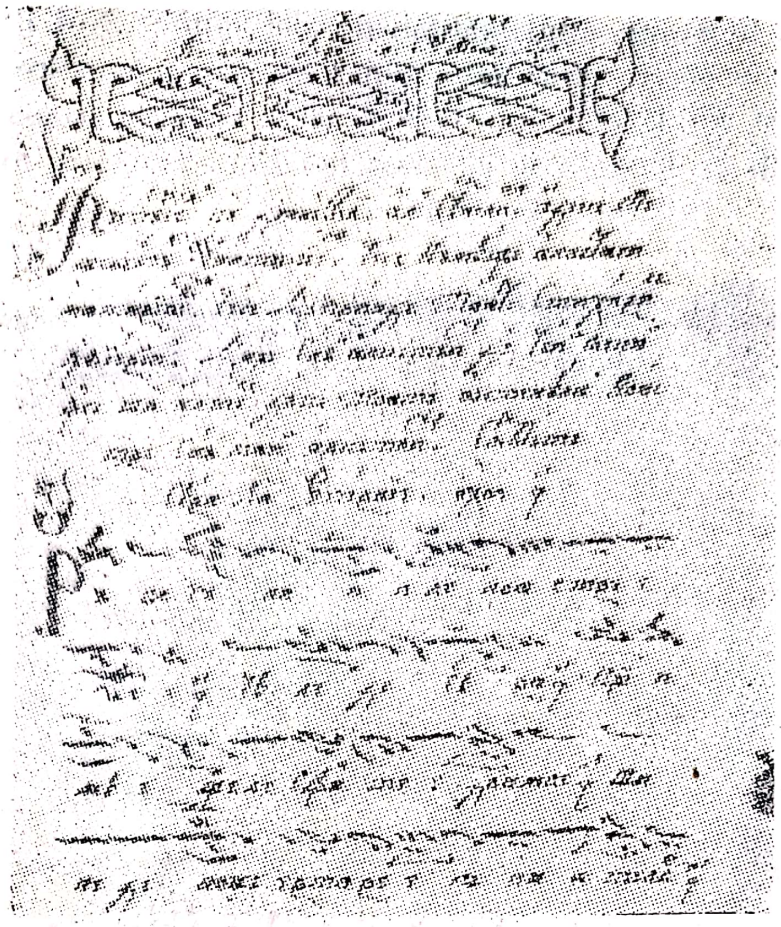

Fig. 20 *Anastasimatarul* lui Acachie. Pagină de titlu, ms. rom. nr. 5970, fol. 8 r, BAR

Tot în secolul XVIII — poate chiar și mai devreme — la Craiova, pe lîngă bisericile Sfîntul Dumitru, Obedeanu și Madona-Dudu, au existat școli pentru pregătirea tinerilor și a candidaților la preoție. Ca pretutindeni, în aceste școli se învăța și psaltichia. Astfel, pe lîngă biserica Obedeanu din Craiova a funcționat una dintre primele școli de preoți. În hrisovul domnesc din 3 februarie 1764, dat de domnitorul Mihail Racoviță, se vorbește de un „dascăl rumânesc pentru învățătura cărții. Așijderea și pentru învățătura orînduielilor preoțești acelora ce s-ar alege vrednici de hirotonisit" [142]. George Breazul apreciază că muzica bisericească a fost probabil considerată aici ca obiect principal printre materiile de studiu predate [143].

În Școala Episcopiei Argeșului veneau copii la învățătură și din Transilvania, copii care, la sosire erau încredințați unui „dascăl psaltu, ca să învețe cîntarea cu meșteșugul psaltichiei" [144]. Dintr-o corespondență între Hagi Constantin Pop și episcopul Iosif de la Argeș, din 1796, se vede că Gheorghe, fiul de suflet al lui Hagi Constantin Pop, învață psaltichia la Curtea de Argeș, dar pentru purtarea aspră a dascălului „făcînd răvaș mincinos", „au trecut pe la Câineni /.../ într-o noapte, luînd cu el

[142] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc...*, p. 57.
[143] George Breazul, *Învățămîntul muzical...*, p. 57.
[144] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc...*, p. 114.

încă un copil ardelean" care era „prohirisit ceteț", fiind „bun și ascultător" [145].

În a doua jumătate a secolului XVIII, se întîlnesc forme mai închegate de predare a muzicii. În orașele mai importante din țările române, apar pe lîngă diferite școli, dascăli, avînd ca îndeletnicire anume, predarea muzicii psaltice. „Hrisovul obștesc al școlilor" dat de domnitorul Alexandru Ipsilanti, în ianuarie 1776, pentru reorganizarea școlilor de la Sf. Sava din București, precizează: „Pentru acei care vreau să îmbrățișeze cariera bisericească, orînduim în prea sfînta Mitropolie, un dascăl pentru sacra teologie /.../ precum și un dascăl pentru muzică" [146], iar pitacul domnitorului Mihail Șuțu din 1 decembrie 1784, adresat epitropilor școalelor, rînduiește în această calitate pe dascălul Mihalache [147]. Recrutarea elevilor se făcea anevoie de vreme ce domnul dă în mai multe rînduri instrucțiuni mitropolitului, epitropilor școlilor ș.a. să urmărească ca negreșit egumenii să trimită ucenici la învățătura muzicii. În cele din urmă, dascălul Mihalache își începe cursul de muzică și la 18 mai 1785 se fixează „să i se dea *dascălului musicos (subl. n.)* cîte 15 taleri pe lună, afară de leafa ce primea de la Biserica Gospod" [148], unde servea în calitate de cîntăreț. Salariul i se va plăti nu numai cît va ședea la Sf. Sava, ci și după ce se va muta la metocul Episcopiei de Rîmnic, „fiindcă iarăși are a urma învățătura cîntării, însă din banii școalelor [149]. Și domnitorul Nicolae Mavrogheni se interesează de soarta „dascălului musicos". Prin pitacul din 21 iunie 1786, către epitropi, el orînduiește ridicarea salariului acestuia: „vă poruncim să dați lui Mihalache Dascălul cîntăreț pe lună cîte 40 taleri" [150]. Prin același document, se menționează că „trei

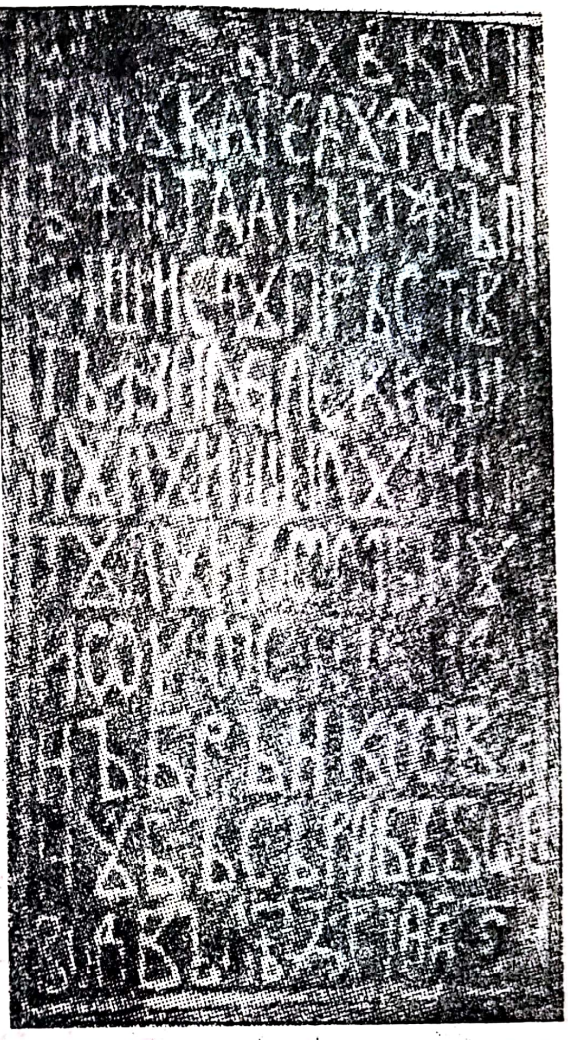

Fig. 21 Piatra de mormînt a lui *Safta Comăneanu*, sora lui Filothei

[145] Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, p. 70—72.
[146] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, tom. IV, București, 1901, p. 57; A se vedea și C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. XIX; O. L. Cosma, *Hronicul muzicii românești*, I, București, 1973 p. 371; Petre Brîncuși, *op. cit.*, p. 190.
[147] V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. I, p. 49; A se vedea și George Breazul, *Învățămîntul muzical...*, p. 57.
[148] George Breazul, *op. cit.*, p. 58; P. Brîncuși, *op. cit.*, p. 190.
[149] V. A. Urechia *op. cit.*, tom. I, p. 50.
[150] *Ibidem*, p. 62.,

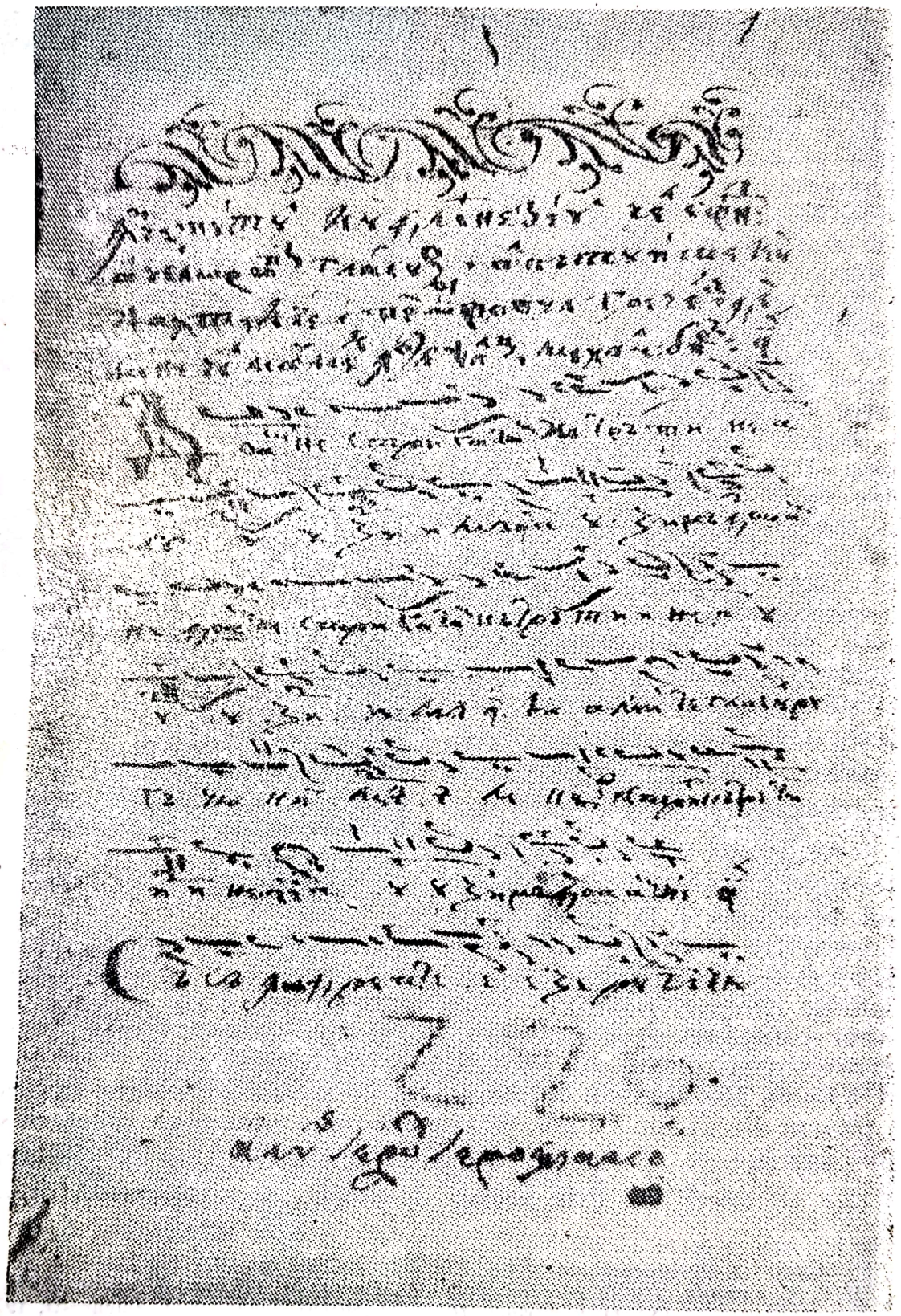

Fig. 22 Pagina 1 din Anastasimatarul lui Mihalache Moldovlahul

Scanned with OKEN Scanner

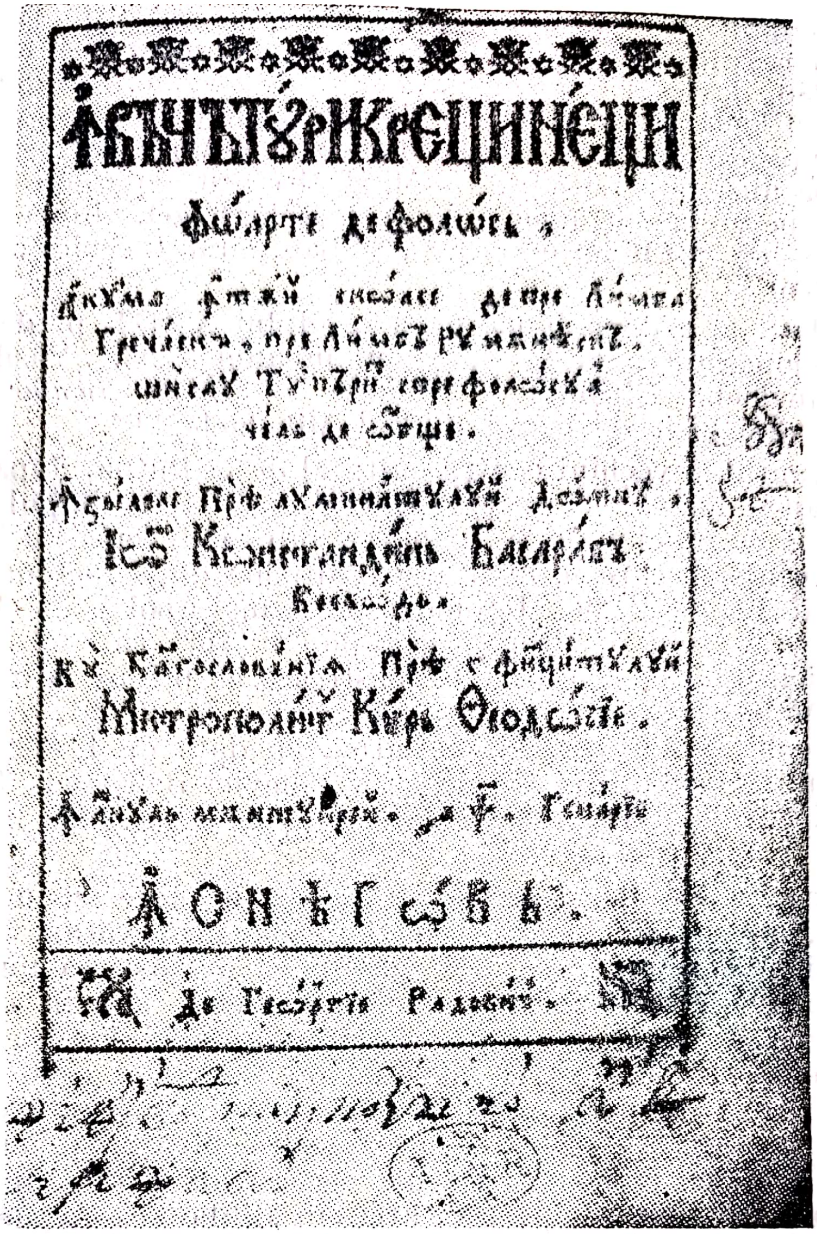

Fig. 23 Pagina de titlu a cărții *Învățături creștinești* (Snagov, 1700).

copii cîntăreți de la metocul S(fin)tei Episcopii Rîmnic /.../ devin bursieri, primind cîte 15 taleri pe lună" [151].

Forme similare de dezvoltare a învățămîntului psaltic se întîlnesc și în Moldova. În Iași la Sfinții Trei Ierarhi, Golia, Cetățuia etc. a fost promovată muzica psaltică. Hrisovul din mai 1776, semnat de Grigore Ghica Vodă — care se referă la organizarea școlii domnești de la Sf. Nicolae, denumită și „școala moldovenească" — prevede un dascăl pentru citit, scris și catehism în persoana lui Evloghie biv izbașa și „un psalt pentru glasuri și alte bisericești cîntări" în persoana lui „Gheorghe biv

[151] George Breazul, *op. cit.*, p. 58; A se vedea și P. Brînceși, *op. cit*, p. 190.

ispravnic de aprozi, ce s-a făcut pisalt, carii împreună să fie la învățătura cărții și la cîntările bisericești spre procopseala copiilor" [152]. Curînd după aceea, în 1780, dascălul Constantin, român de origine, deschide o școală particulară în locuința sa de la Sf. Nicolae Domnesc. Cunoștea bine sistema veche a psaltichiei, dar semnele fiind prea complicate, lecțiile le preda practic, după auz, fără note [153]. La Mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, în anul 1789 — pe vremea egumenici lui Veniamin Negel, viitorul mitropolit al Moldovei — era psalt un oarecare „Șerban, cirac (ucenic) al lui Sofronie Erinopoleos" [154].

La Galați, în a doua jumătate a secolului XVIII, preda psaltichia Agapie Ieromonahul [155], iar la Botoșani, în anul 1798, „Vasile ucenicul psaltului Mihalache Eftimivici" copiază un *Anastasimatar*, care „din început s-au diorthisit de însuși psaltul Mihalache" [156].

În renumitul și vechiul centru cultural de la Putna, după o întrerupere de aproape două secole, se reînființează în 1774, în timpul lui Grigore Ghica, o școală cu un curs de 6—8 ani(?), sub conducerea lui Vartolomeu Măzăreanu, școală în care se învăța și psaltichia după metoda grecească, dascăl de cîntări fiind Ilarion Ieromonahul și mai apoi Isaia (Ioan) Balosescu, fost elev al școlii și viitor episcop de Cernăuți, care va sprijini dezvoltarea muzicii psaltice la Putna. Se păstrează cu privire la învățămîntul muzical din Moldova acelor vremuri, un prețios document, o diplomă de absolvire a școlii de la Mănăstirea Putna, cu data de 1 aprilie 1778, a tînărului Ioan, fiul preotului Gheorghe Vasilievici Balosescu. Pe diplomă între alte obiecte de studiu este trecută și „psaltichia după melodia grecească" [157].

Cîntarea psaltică a fost promovată cu mult succes și în Mănăstirea Neamț. Aici, pe lîngă călugării iscusiți muzicieni, învățau viitorii străinari, psalți și protopsalți, așa încît chiar dacă mănăstirea nu a avut în permanență o școală de muzică recunoscută oficial, aceasta a funcționat în realitate. Așa de pildă, pe un *Octoih* sîrbesc din biblioteca mănăstirii, se găsește însemnarea : „Să se știe de cînd am învățat eu carte la Neamțu, atunci era un diac domnesc și învăța la 7 glasuri veleat 7209 (1701)". O altă însemnare arată că Nicolae și cu Andrei învățau practic glasurile bizantine, la 1747, cu preotul Mihai din aceeași mănăstire, după *Octoihul* scris în secolul XV (ms. sl. nr. 106, aflat în Biblioteca Academiei R. S. România) [158]. În ultimul pătrar al secolului XVIII, în epoca paisiană, apare aici o școală muzicală organizată, a cărei existență poate fi urmărită — după numeroasele manuscrise păstrate în bibliotecile de la Secu, Sihăstria, Agapia, Văratecu și mai ales în cea de la Neamț — pînă după anul

[152] M. Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, p. 80 ; O. L. Cosma, *op. cit.*, p. 371.

[153] Sebastian Barbu-Bucur, *Manuscrise psaltice românești și bilingve în notație cucuzeliană*, în SM. vol. XII, București, 1976, p. 142, nota 44.

[154] Idem, *Școli de psaltichie și cîntăreți susținători ai muzicii bizantine pe teritoriul României între 1700—1821*, ms. dact.

[155] M. Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, p. 97.

[156] Sebastian Barbu-Bucur, *Manuscrise psaltice românești...*, p. 146—148. În vara anului 1982 am descoperit originalul acestui Anastasimatar în Muntele Athos la Marea Lavră.

[157] George Breazul, *Învățămîntul muzical...*, p. 58—59 ; A se vedea și Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul...*, vol. I, p. 371 ; Petre Brîncuși, *op. cit.*, p. 191.

[158] George Breazul, *Învățămîntul muzical...*, p. 41—42 ; A se vedea și Petre Brîncuși, *op. cit.*, p. 187 ; Sebastian Barbu-Bucur, *Școli de psaltichie...*, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

1840. Inițiatorul acestei școli este Iosif Monahul, avînd ca ucenic și urmaș mai de seamă pe Visarion Ieromonahul, din aceeași mănăstire [159].

Cîntările eclesiastice nu se predau numai în școlile domnești, episcopale și mănăstirești, ci și în cele orășenești, sătești și chiar prin casele particulare. Astfel, se cunoaște „hrisovul pentru scutelnici" al bisericii din Cerneți (Muntenia), de la 5 mai 1793, prin care domnitorul Alexandru Moruzi, amintind că la această biserică Mihail Șuțu a așezat o școală cu „dascăl pentru învățătura și luminarea copiilor orașului și a împrejurimilor", cum și „pentru trebuința cîntărilor în S(fîn)ta Biserică", întărește din nou acel hrisov și acordă privilegiile din care „să se ție dascălul de învățătura copiilor și de trebuința cîntărei în S(fîn)ta Biserică acolo în Cerneți" [160].

Naum Rîmniceanu [161], cîntăreț și dascăl, este promotor al muzicii psaltice nu numai în Țara Românească, ci și în Transilvania. Între anii 1788 și 1795 predă limba greacă, limba română și muzica psaltică în Transilvania și în Banat, la mănăstirea Hodoș-Bodrog, la Lipova (1789) și Canița (1794), iscălindu-se „Naum Dascălul". După ce urmează studiile superioare de la „Academia Domnească" de la Sf. Sava, ocupația lui Naum este tot aceea de dascăl : τὸ δίδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. În anii următori, ca dascăl itinerant, el trece prin mai multe locuri : Mărgineni, Mănăstirea Sinaia și Episcopia Buzăului, unde este profesor la școala Episcopiei, predînd printre altele și *muzica psaltică*, așa cum reiese și din manuscrisul său muzical : „Ναοὺμ τῆς ἁγίας ἐπισκοπῆς διδάσκαλος", Naum dascălul sfintei episcopii (Buzău) unde-l găsim la 1802 și la 1821 cînd era *psalt* la această episcopie. După anul 1810, Naum înființează la Mănăstirea Sf. Ecaterina din București, o școală (Σχολεῖον κονόν κρατῶν) unde funcționează ca dascăl, probabil pînă în anul 1814, cînd trece cîntăreț la Sf. Nicolae Șelari unde, peste doi ani, Petre Efesiul va preda sistema nouă a psaltichiei.

S-au păstrat și alte însemnări pe diverse manuscrise psaltice din Biblioteca Academiei R. S. România care confirmă faptul că psaltichia se învăța de la diferiți psalți și în școli particulare.

La 8 august 1782, Ianake sin Popa David, paracliserul Mănăstirii Banului, spune (BAR, ms. gr. nr. 153, fol. 101^{v}) că a învățat „meșteșugul psaltichiei la cuviosul între ieromonahi Kir Ioanichie", egumen al acestei mănăstiri [162] și tot el, pe manuscrisul grec nr. 159 (fol. 292^{v}) din Biblioteca Academiei R. S. România, scrie : „Εἴληρε τέλος τὸ παρὸν ἀσματομελιῤῥητόφθογγομ βιβλίον ὀνομαζόμενον στιχιράριον διὰ χειρὸς τοῦ τὰπεινου ἐμοῦ καὶ ἀπαιδεύτου Ἰανάκη Γ'οῦ τοῦ παπᾶ Δαβίδ τοῦ ἐντῇ ἐπισκοπῇ Μπουζαίου ἱερατεὺοντος, μαθητοῦ τοῦ διδασκάλου Μηχαλάκη Ιασιώτη ἐν ἔτει αψπη Μαρτίου κζ" (A luat sfîrșit această carte /.../ numită Stihirar, din mîna mea a smeritului și neînvățatului Ienache — fiul popei David care este preot în episcopia Buzău — elev al dascălului Mihalachi Ieșeanu, în anul 1788, martie 27).

---

[159] Sebastian Barbu-Bucur, *Iosif Protopsaltul de la Mănăstirea Neamț*, ms. dact.

[160] George Breazul, *Învățămîntul muzical* ..., p. 60—61 ; Petre Brîncuși, *op. cit.*, p. 192.

[161] Sebastian Barbu-Bucur, *Naum Rîmniceanu*, în SM, vol. IX, București, 1973, p. 147—194.

[162] Idem, *Propedii ale muzicii psaltice în notație cucuzeliană* (II), în SCIA, seria TMC, București, *22*, 1975, p. 61—62.

La 15 mai 1805, un ucenic(?) împreună „cu Alexe, feciorul părintelui /.../ popa Stan, paroh (al) sfintei biserici", s-a „apucat de meșteșugul cîntărilor și de Anastasimatar de învățat la *dascălul Kostake* ce se află al doilea cîntăreț la Biserica Enei" [163], la 27 noiembrie același an, unul(?) începe să ia lecții „de la Kir Petre Protopsaltul Marii Bisericii a Bizanțului", iar un altul(?), care de asemenea nu-și dă numele, la 22 noiembrie 1815 a „început psaltichia, dascăl avînd pă psaltul Ștefan" [164].

Spre sfîrșitul secolului XVIII, este menționată *clasa de muzică bisericească* a lui Dimcea protopsaltul, pe care o ținea în București, în locuința sa din hanul lui Constantin Vodă. Școala de psaltichie a lui Dimcea — precizează George Breazul — nu era particulară, căci el era plătit cu leafă; în august 1800, el face plîngere la domnitor că, timp de mai multe luni, nu fusese plătit de către Epitropia obștilor; în urma cererii, la 21 august 1800, domnul hotărăște să i se dea „orînduita leafă de la Cutia obștiei, atît pe lunile trecute pînă acum, cît și de acum înainte să i se dea la vreme", Dimcea „legîndu-se ca să-și urmeze datoria lui a *paradosi cîntări de musichie" (subl. n.)*, iar „ucenicii — care sunt 17 la număr — spre a le fi știut, să meargă la odaia ce are în hanul Constantin Vodă, seara după vecernie la 11 ceasuri, să le paradosească pînă la un ceas din noapte" [165]. Dimcea continuă să fie dascăl al Școlii de cîntări pînă în 1810, cînd este chemat de mitropolitul Veniamin al Moldovei, ca protopsalt al catedralei din Iași, unde rămîne pînă la moarte [166].

După plecarea lui Dimcea bătrînul la Iași (1810), școala de muzică din București se desființează, fapt ce determină pe vodă Caragea să intervină și, în acest sens, „orînduiții" boieri, Constantin Filipescu vel ban și vel vistier Ioan Moscu înaintează Domnului la 3 iunie 1813 un raport — recomandîndu-l ca „dascăl musicos" pe Gherasie — în urma căruia domnul aprobă reînființarea școalei de cîntări, dînd la 16 iunie 1813 următoarea anaforă: „Primită fiindu-ne arătarea ce ne fac dumnealor orînduiții bo(i)eri prin această anafora, o întărim Domnia mea și orînduim dascăl musicos pe acest Gherasie Ieromonahul, căruia poruncim dumitale, vel agă, să-i faci teslim două odăi dintr-ale școalei ot Sfeti Sava, ca să se așeze acolo și să înceapă a paradosi meșteșugul musicii la cei ce vor voi a-l învăța, fără de a lua vre-o plată și dumneata biv vel vistiere Ioan Moscu, epistatule al epitropiei obștirilor, să-l așezi la catastihul lefilor episcopiei, cu cîte taleri 250 de lună, de a i se da din venitul școalelor". La 16 iunie 1813 școala, sub conducerea lui Gherasie, ia ființă, dar în august 1814 din nou se desființează [167].

În 1803, cînd Veniamin Costachi înființează Seminarul de la Socola, dascălul Constantin figurează ca primul profesor de psaltichie al acestei școli, alături de Paharnicul Enache și călugărul Ioil care predau celelalte obiecte [168] (fig. 8).

---

[163] *Ibidem*, p. 64.
[164] Idem, *Manuscrise psaltice* ..., p. 153—154.
[165] George Breazul, *Învățămîntul muzical* ..., p. 59; A se vedea și Badea Cireșeanu, *Tezaurul liturgic*, tom II, București, 1911, p. 529; Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, p. 19.
[166] Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, p. 84.
[167] *Ibidem*, p. 19—20.
[168] Sebastian Barbu-Bucur, *Școli de psaltichie* ..., p. 7.

Scanned with OKEN Scanner

Profitînd de faptul că printre grecii care își căutau în principatele românești o soartă mai bună se afla în Moldova primilor ani ai secolului XIX „Chir Petre Protopsaltul bisericii cei mari din Constantinopole", Veniamin Costache pune la cale rînduirea unei școli în care „să se paradosească muzică". În acest scop, prin anaforaua din toamna anului 1805, el se adresează domnului Alexandru Moruzi, arătîndu-i necesitatea întemeierii școlii, propunînd totodată și modalitatea de retribuire a celor 300 de lei pe lună cît a cerut Petre Protopsaltul „pentru osteneala și ajutorul bătrîneților sale" și anume : 100 de lei din banii școalelor, cincizeci de la Sf. Mitropolie și cincizeci de la Sf. Spiridon, iar 100 de la „părinții arhimandriți și egumenii de la Monastirile de aice din Iași și după marginea Iașilor fiindcă folosul acesta iaste de obște al Sfintelor biserici". Domnul, însușindu-și propunerea făcută de mitropolit, o întărește, adăugînd că mănăstirile care contribuie la plata lefii fixate lui Petre Protopsaltul „să aibă a trămite și cîte un copil aice de vor voi ca să învețe" [169]. Confirmarea existenței școlii lui Petre Protopsaltul o găsim într-o notiță dintr-un manuscris copiat de un român din Moldova în jurul anului 1805 : „Ἀρχὴ σὺν θεῷ ἁγίῳ τῆς ἐξηγήσεως τῶν μαθημάτων ὁποῦ μέχω νὰ μάθω ἀπὸ τὴν σήμερον ἀπὸ τὸν κὺρ Πέτρου πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκησί(ας) τοῦ βνζαντίου Νοεμβρίου 27". (Începutul explicării lecțiilor pe care mă îngrijesc (străduiesc) să învăț de astăzi de la Kir Petru Propsaltul Marii Biserici a Bizanțului, Noembrie 27) [170].

Reforma muzicii psaltice, înfăptuită la Constantinopol și desăvîrșită în 1814 de către distinșii muzicieni Grigore Levitul, Hurmuz Hartofilax și Chrisant, mitropolitul de Prusa, a fost adusă la români de către Petre Manuil Efesiu (+ 1840), care înființează în anul 1816 o școală de psaltichie la Biserica Sf. Nicolae din Șelari și de la care învață „sistema nouă", printre alții, Anton Pann — fost elev al lui Dionisie Fotino —, Panait Enghiurliu — protopsaltul mitropoliei — și Macarie Ieromonahul, viitoru tălmăcitor al cîntărilor psaltice.

B. PROPEDII[171]

Predarea muzicii psaltice începînd din sec. XV se făcea în mod empiric, după auz. Dar, pe de altă parte, pentru a putea descifra și învăța numeroasele cîntări ce se foloseau în decursul anului în ritualul ecleziastic, dascălii de biserică și elevii școlilor mănăstirești trebuiau să cunoască semnele muzicale bizantine. Se simțea, deci, nevoia unei metode de predare, unei sistematizări a materiei, de o succesiune logică a temelor în așa fel, încît elevul să poată pătrunde treptat în lumea neumelor, inter-

[169] C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 345—346; George Breazul, *Învățămîntul muzical...*, p. 59—60 și 68, nota 82.

[170] Ms. gr. rom. nr. 766, f. 65r, BAR. A se vedea Sebastian Barbu-Bucur, Manuscrise psaltice..., p. 156—157.

[171] Întrucît majoritatea „introducerilor" sau micilor gramatici nu au nici un titlu, ne însușim termenul de *propedie*, folosit de Filothei Jipa.

Scanned with OKEN Scanner

valelor, formulelor și ehurilor bizantine. În școlile mănăstirești de la Tismana, Cozia, Govora, Moisei, Bistrița-Neamț, Putna, ca și-n școlile de învățămînt bisericesc din orașele Curtea de Argeș, Tîrgoviște, Cîmpulung-Muscel etc., desfășurarea procesului instructiv muzical, pròces extrem de complex, începe să fie guvernată de un sistem.

Există mărturii sigure care dovedesc că în vremea aceea cîntările erau executate de cîntăreți, dintre care unii desăvîrșiți, a căror faimă a trecut dincolo de hotarele țării noastre, cum este cazul celor de la Putna și că ei practicau psaltichia după reguli precise și după cărți prevăzute și cu noțiuni teoretice. Documentele ne arată că pe vremea lui Ștefan cel Mare psalții cîntau după cărți de muzică religioasă, numite — mai tîrziu — *Psaltichii*[172], fapt ce dovedește că în ceea epocă s-a făcut trecerea de la predarea muzicii pe cale orală, la predarea după note și în acord cu noțiunile teoretice.

Așadar, în secolele XV—XVI, școlile urmăreau transmiterea cunoștințelor legate implicit de scriere și citire. Cîntarea presupune scriere și citire, atît propriu-zisă, literară, cît și muzicală. Cum în bisericile românești limbile oficiale erau slavona și greaca, apare de la sine înțeles că predarea muzicii însemna mai mult decît stricta instruire muzicală. În conținutul cîntărilor erau cuprinse date teologice, istorice etc., astfel, prin intermediul muzicii, elevii dobîndeau cunoștințe multilaterale. De altfel, lucrul acesta se practica și în școala înființată de Honterus la Brașov în anul 1543, unde școlarii memorau prin cîntec structurile metrice ale prozodiei latine[173].

Dovadă că scris-cititul muzical a fost predat sistematic în învățămîntul cîntărilor bisericești din principate sînt manualele respective, mici gramatici muzicale[174], intitulate uneori „Γραμάτικὴ μουσικὴ" *(Gramatica muzicală)* sau „τέχνη ψαλτικὴ" *(Tehnica psaltichiei)*. În cele mai multe cazuri acestea încep direct expunerea fără nici un fel de titlu: „Ἀρχὴ /.../ τῶν σημαδίων τῆς μουσικῆς[175] (Începutul /.../ semnelor muzicale), alteori „τῆς ψαλτικῆς—τέχνης"[176] (Tehnica psaltichiei). *Abrègè théoretique* numește I. D. Petrescu un astfel de tratat elementar de teorie muzicală bizantină[177]. Există un număr însemnat de manuscrise care conțin indicații teoretice, majoritatea redînd pe scurt: numele neumelor ascendente și descendente, mențiuni sumare despre moduri și ftorale etc. Indicațiile erau suficiente pentru cei care interpretau cîntarea, tradiția orală fiind aceea care juca rolul principal în practica liturgică.

Aceste „gramatici", „introduceri", „propedii", „enhiridii" sau „teoreticoane" s-au bucurat de largă răspîndire și întrebuințare în Principatele Românești îndeosebi. Cercetînd cele peste 250 de manuscrise vechi cu notație bizantină existente în diferite biblioteci din țara noastră,

---

[172] Sebastian Barbu-Bucur, *La musique byzantine sur le territoire de la Roumanie jusqu'au XVI-e siècle...*, p. 508.

[173] Romeo Ghircoiașiu, *O colecție de piese corale din secolul XVI, Odae cum harmoniis de Johannes Honterus*, în *Muzica*, București, *10*, nr. 10, oct. 1960, p. 22—26.

[174] Gerbert Martin, *Scriptores ecclesiastici. De Musica sacra potissium*, tomus III, Typis San-Blasianis, MDCCLXXXIV, 1784, p. 397. Apud George Breazul, *Învățămîntul muzical...*, p. 43.

[175] Ms. gr. nr. 102, 760, 897 etc., BARSR.

[176] Ms. gr. nr. 1096, 622, 867 etc., BARSR.

[177] Ioan D. Petrescu, *Les Idiomèles et le Canon de l'Office de Noël*, Paris, 1932, p. 50.

Scanned with OKEN Scanner

am descoperit pînă acum un număr de 58 de propedii sau gramatici muzicale incluse în aceste manuscrise, aduse sau scrise pe teritoriul României.

Cea dintîi gramatică folosită în şcoala românească, despre care avem cunoştinţă, se află într-un volum încheiat la 11 iunie 1511 de către Eustatie protopsaltul de la Mănăstirea Putna [178]. A doua gramatică pe care o cunoaştem se află în manuscrisul grec I/26 din Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iaşi, scris de Antonie Ieromonahul la anul 7053(1545), a treia (tot secolul XVI), o găsim în manuscrisul slavo-grecesc nr. 283 din Biblioteca Academiei R. S. România iar a IV-a în ms. nr. 12/ Leipzig scris înaintea anului 1570.

Cele mai multe gramatici de acest fel aparţin sfîrşitului secolului XVII şi mai ales secolului XVIII. În catalogarea lor, într-un studiu special [179], conform incipitului grecesc, le-am trecut sub titlurile : *Introducere asupra semnelor muzicale bisericeşti* (ms. gr. nr. 102) ; *Introducere în muzica bisericească* (ms. gr. 622) ; *Introducere în muzica psaltică* (ms. gr. nr. 1096) ; *Introducere asupra semnelor muzicale* (ms. gr. nr. 153) ; *Introducere asupra semnelor muzicale psaltice* (ms. gr. nr. 867 şi 879) ; *Introducere asupra semnelor psaltice* (ms. gr. nr. 648 şi 661) ; *Scurtă introducere despre muzica bisericească* (ms. gr. nr. 649).

Toate aceste mici gramatici ale muzicii psaltice sînt extrem de sumare, partea cea mai mare a lor fiind alcătuită din semnele de notaţie : somata, pnevmata şi hironomice, apehemate şi paralaghie, pentru că predarea nu se făcea decît parţial în limba greacă, *majoritatea cunoştinţelor muzicale transmiţîndu-se ucenicilor prin viu grai, în limba română.*

Primul document muzical românesc, Psaltichia lui Filothei [180], în însuşi titlul cărţii, ca şi în dedicaţia-prefaţă — printre atîtea categorii de cîntări şi de slujbe bisericeşti — este menţionată şi *propedia şi cu tot meşteşugul cît iaste în cea greceaască (subl. n.)*. Chiar cuvîntul „propedia" — προπαίδεια sau προπαιδεία (în greaca modernă), care înseamnă învăţătură pregătitoare, instrucţie preliminară, de la προπαιδένω — apare în limba română pentru prima dată, lucru sesizat de George Breazul [181], în pagina de titlu şi în prefaţa acestui manuscris.

Întrucît majoritatea „introducerilor", sau micilor gramatici nu au nici un titlu, vom numi aceste gramatici, ca şi Filothei, cu termenul de propedie (προπαιδεία), termenul fiind cel mai potrivit sensului pe care îl reprezintă.

Vom trece în revistă — foarte sumar — aproximativ în ordinea vechimii cît şi pe fonduri de biblioteci, toate manuscrisele cu notaţie cucuzeliană (neobizantină), cunoscute pînă acum, care cuprind propedii (sau fragmente de propedii) în limba greacă sau română, neinsistînd asupra celor dintîi decît în măsura în care, prin comparaţie cu cele româneşti, ele ne ajută să deslušim o parte din problematica teoriei muzicii bizantine. Vom reliefa, de asemeni, pe cele româneşti, oprindu-ne în special la cea a

---

[178] Originalul (ms. nr. 350) se află în Bibl. Gosudarstvenoi istoriceskij muzei, fond Şciukin, Moscova. O fotocopie se află la BARSR : ms. gr. nr. 101.

[179] Sebastian Barbu-Bucur, *Propedii ale muzicii psaltice* ... (I), în SCIA, seria TMC, 21, nr. 1, 1974, p. 27—39 ; *Ibidem*, II, în SCIA, seria TMC, 22, 1975, p. 59—70.

[180] Ms. rom. nr. 61, BARSR.

[181] George Breazul, *op. cit.*, p. 48.

lui Filothei sin Agăi Jipei — *prima în limba română* — care în contextul celorlalte, are darul să oglindească o serie de aspecte structurale inedite ale muzicii psaltice vechi.

I. *BIBLIOTECA ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA* : 1. *Foto — ms. slavo-grecesc nr. 101*, copie după originalul aflat în biblioteca Gosudarstvenoi istoricesckij muzei din Moscova, fond P. I. Scukin, ms. 350, scris de „protopsaltul Evstatie de la Mănăstirea Putna" [182] în anul 1511, f. 1[r–v]; 2. *Ms. slavo-grecesc nr. 283* [183] (sec. XVI) [184], f. 4[r]—6[v]; 3. *Ms. gr. nr. 1096* (anul 1624) [185], f. 3[r]—8[r]; 4. *Ms. gr. nr. 102* (sec. XVII—XVIII după C. Litzica [186], G. Breazul [187] şi Gr. Panţîru [188] sau prima jumătate a sec. XVIII, după I. D. Petrescu [189], f. 1—7[v]); 5. *Ms. gr. nr. 879* (sec. XVII —XVIII, după Nestor Camariano [190] şi Gr. Panţîru [191], şi prima jumătate a sec. XVIII, după I. D. Petrescu [192], f. 1—6[v]); 6. *Ms. gr. nr. 832* (ante 1710) [193], f. 2[r]—4[v]; 7. *Ms. rom. nr. 61* (anul 1713, scris de Filothei sin Agăi Jipei), f. 68[r]—70[v]; 8. *Ms. gr. nr. 136* (începutul sec. XVIII) [194], f. 4[r]—5[r]; 9. *Ms. gr. nr. 760* (sec. XVIII, după C. Litzica [195] şi sfîrşitul sec. XVII şi începutul sec. XVIII, după G. Breazul [196], f. 1[r]—12[r]; 10. *Ms. gr. nr. 661* (anul 1737) [197], f. 1—5[v]; 11. *Ms. gr. nr. 867* (sec. XVIII) [198]; 12. *Ms. rom. nr. 4305* (anul 1751) [199], f. 4[r]—7[r]; 13. *Ms. gr. nr. 622* (sec. XII—XVIII, după C. Litzica [200] şi G. Breazul [201] şi sec. XVIII (1762), după Gr. Panţîru)[202] f. 2[r]—8[r]; 14. *Ms. gr. nr. 153* (terminat de scris la anul 1780

---

[182] Gh. Ciobanu şi Cristian Ghenea, *Un creator de muzică la începutul sec. al XVI-lea*, în *Muzica, 15* (1965), nr. 5—6, p. 60—62; Gh. Ciobanu, *Şcoala muzicală de la Putna*, în volumul său *Studii de etnomuzicologie şi bizantinologie*, I, Bucureşti, 1974, p. 265—267.

[183] La fol. 237—240[v] sînt scrise în limba slavonă (text) „Pripeale la toate sărbătorile împărăteşti şi ale Născătoarei de Dumnezeu", opera lui Filothei monahul (al cărui nume nu este menţionat) — logofătul lui Mircea Voievod.

[184] A. U. Iaţimirschi, Славенскія и рускія рукописи румынскихъ библіотекъ, сат Петербургъ 1905, p. 430; Grigore Panţîru, *Şcoala muzicală de la Putna*, în SM, vol. VI, p. 34.

[185] Pe fol. 279 găsim scris : „'Εγράφη δία χειρὸς ἐμοῦ 'Ιακόβον ἀρχιερέως ὄντος μου ἐν μητροπόλει Οὐγροβλαχίας Κκατὰ 7132". Am scris cu mîna mea eu însumi Iacob Arhiereul— în Mitropolia Ungrovlahiei, la 7132 (1624).

[186] Constantin Litzica, *op. cit.*, p. 213.

[187] George Breazul, *op. cit.*, p. 45—46.

[188] Grigore Panţîru, *Notaţia şi ehurile muzicii bizantine*, Bucureşti, 1971, p. 304.

[189] I. D. Petrescu, *Etudes de paleographie musicale byzantine*, Bucureşti, 1967, p. 675.

[190] Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor greceşti*, tomul II, Biblioteca Academiei Române, Bucureşti, 1940, p. 15.

[191] Gr. Panţîru, *op. cit.*, p. 304.

[192] I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 675.

[193] Pe f. 339 se află o notiţă cu data „1710 August 28", din care rezultă că manuscrisul era în posesia lui Vasile Anagnostu şi că este mai vechi decît această dată.

[194] Constantin Litzica, *op. cit.*, p. 216.

[195] *Ibidem*, p. 255.

[196] George Breazul, *op. cit.*, p. 46.

[197] Constantin Litzica, *op. cit.*, p. 216; A se vedea şi I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 675.

[198] I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 676.

[199] Sebastian Barbu-Bucur, *Ioan sin Radului Duma Braşoveanu* . . ., p. 161—222.

[200] Constantin Litzica, *op. cit.*, p. 213.

[201] George Breazul, *op. cit.*, p. 46.

[202] Grigore Panţîru, *op. cit.*, p. 304.

Scanned with OKEN Scanner

de „Ianache sin Popa David ot sfinta episcopie a Buzăului", în Mănăstirea Banului) [203], f. 9r—15r; 15. *Ms. gr. nr. 923* [204] (anul 1780) [205], f. 3r—58r; 16. *Ms. rom. nr. 3210* (anul 1788) [206], f. 1r—10r; 17. *Ms. gr. nr. 33* (terminat de scris în anul 1799 la București de către „Xantos Enitul din satul Amigdalia") [207], f. 1r—4v; 18. *Ms. gr. nr. 640* (sec. XVIII) [208], f. 1r—8r; 19. *Ms. gr. nr. 648* (sec. XVIII) [209] f. 1r—8r; 20. *Ms. gr. nr. 649* (sec. XVIII), f. 1v—5v; 21. *Ms. gr. nr. 742* (sec. XVIII), f. 1r—9r; 22. *Ms. gr. nr. 830* (sec. XVIII), f. 2r—8v; 23. *Ms. gr. nr. 1506* (sec. XVIII), f. 4r—8r; 24. *Ms. gr. nr. 1507* (sec. XVIII), f. 1r—7r; 25. *Ms. gr. nr. 599* (sfîrșitul sec. XVIII) [210], f. 1r—3v; 26. *Ms. gr. nr. 1511* (sfîrșitul sec. XVIII) [211], f. 7r; 27. *Ms. rom. nr. 4233* (sfîrșitul sec. XVIII, începutul sec. XIX) [212], f. 1r—12v; 28. *Ms. rom. nr. 4443* (sfîrșitul sec. XVIII, începutul sec. XIX, scris probabil în Transilvania [213], f. 1r—2v; 29. *Ms. rom. gr. nr. 795* (sfîrșitul sec. XVIII — începutul sec. XIX) [214], f. 1r—6r; 30. *Ms. gr. nr. 1525* (sfîrșitul sec. XVIII — începutul sec. XIX) [215] f. 1r—8v; 31. *Ms. gr. rom. nr. 1350* (anul 1808) [216], f. 1r—4v; 32. *Ms. gr. rom. nr. 840* (anul 1821) [217], f. 1r—8v; 33. *Ms. rom. nr. 5970* (terminat de scris în 1821 „De Akakie Ieromonah ot Sf. Mănăstire Căld(ă)r(uşani)" [218].

[203] Sebastian Barbu-Bucur, *Propedii ale muzicii psaltice...* (II), p. 61—62.

[204] La fol. 12r sînt trecute mărturiile şi denumirile vechi antice ale ehurilor autentice şi plagale: 𝄞 =δώριος(dorios, gl. I); 𝄞 =ὑποδόριος (ipodorios, gl. V); 𝄞 =λύδιος (lidian, gl. II); 𝄞 =ὑπολύδιος (ipolidios, gl. VI); 𝄞 =φρύγιος (frigios, gl. III); 𝄞 =ὑποφρύγιος (ipofrigios, g l.VII); 𝄞 =μυλήσιος (milisios, gl. IV); şi 𝄞 =ὑπομυλήσιος (ipomilisios, gl. VIII). De notat că manuscrisele şi tratatele teoretice din secolul XVIII numesc uneori ehurile IV şi VIII milesian şi respectiv ipomilesian — ca în manuscrisul de faţă — în loc de mixolidian şi hipomixolidian, ca în majoritatea manuscriselor.

[205] Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 29; George Breazul, *op. cit.*, p. 46; Grigore Panţîru, *op. cit.*, p. 304.

[206] Sebastian Barbu-Bucur, *Naum Rîmniceanu...*, p. 156—158.

[207] Pe fol. 474 se află notiţa: „Ἐγράφθη ἡ παροῦσα βίβλος παρὰ ἐμοῦ Ξάνθου Αἰνίτου, τοῦ ἐκ κώμης Ἀμηγδαλιᾶς 1799 Ἰουλίου πρώτη ἐν βουκουρεστίου, (S-a scris cartea de mine Xanthos Enitul din satul Amigdalia 1799 Iulie 1 în Bucureşti).

[208] Constantin Litzica, *op. cit.*, p. 211.

[209] *Ibidem*, p. 222.

[210] La f. 121 citim: „Osmoglasnik grecesc 1797".

[211] Propediile nr. 1—26 şi 32—33 sînt scrise cu notaţie neobizantină sau cucuzeliană iar cele de la nr. 27—31, în notaţie cucuzeliană de tranziţie spre cea hrisantică.

[212] La f. 22v găsim scris: „1803 octombrie 4", iar pe f. 1r, „1807 ianuarie 20".

[213] Sebastian Barbu-Bucur, *Propedii ale muzicii psaltice...*, (II), p. 65.

[214] Constantin Litzica (*op. cit.*, p. 273) îl trece în secolul XIX. Noi credem că numai fol. 1—14 — care sînt scrise mai tîrziu, de altă mînă, şi adăugate în manuscris — aparţin începutului secolului XIX, dar fol. 15r—119v sînt scrise la sfîrşitul secolului XVIII, întrucît pe fol. 15r găsim: „1792 mai 7".

[215] Pe fol. 9r—14v (jos) citim: „Aciastă /.../ psaltichie ce să kiamă Anastasimatar, iaste a lui Ioan Kîntăreţ din Sfînta Mînăstire Kozii, fiind în anu 1812 şi pînă la anu 1818; am însemnat aice ka să să ştie...".

[216] La fol. 120r găsim notiţa: „Aciastă psaltichie s-au prescris în sf. Mănăstire Căldăruşani de mine păcătosul Kesarie, la anii 1808 Sept. 28".

[217] Pe vorsatz-ul primei coperte citim: „Acest Anastasimatar este /.../ al mieu cel iscălit şi este scris de singură /.../ mînă a mé. Teofil ieromonah, Socola 1821 februarie 3", iar pe fol. 1r (sus) citim (în limba greacă): „Καὶ τὸδε πρὸς τῆς Θεόφιλος ἱερομόναχος Ζαγαβίας". (Şi această carte este a lui Theofilos ieromonahul Zagavias).

[218] Sebastian Barbu-Bucur, *Propedii ale muzicii psaltice în notaţie cucuzeliană*, în SCIA, seria TMC, I, tomul 21, 1974, p. 27—39 şi *Ibidem*, II, p. 59—70 descrie şi analizează pe larg aceste 33 de propedii.

Scanned with OKEN Scanner

II. *BIBLIOTECA CENTRALĂ DE STAT* : 1. *Ms. gr. nr. 27820* (secolul XVIII), f. 1^{r}—12^{v}; 2. *Ms. gr. nr. 17473* (anul 1806), f. 1^{r}—8^{v}, fond Gr. Panţîru; 3. *Ms. gr. nr. 17475* (ante 1808), f. 1^{r}—8^{v}, fond Gr. Panţîru.

III. *BIBLIOTECA UNIUNII COMPOZITORILOR*, fond George Breazul : 1. *Ms. gr. nr. 552* (secolele XVI—XVII), p. 1—33; 2. *Ms. gr. nr. 550* (secolul XVII, după o notiţă a lui George Breazul), f. 1^{r}—6^{v}; 3. *Ms. gr. nr. 4695* (secolul XVIII numerotat de G. Breazul cu nr. 3), f. 1^{r}—2^{v}; 4. *Ms. gr. nr. 551* (secolul XVIII f. 1^{r}—16^{v}.

IV. *BIBLIOTECA SF. SINOD* : 1. *Ms. gr. nr. 43* (copiat în anul 1782 de către Konstantinos Tyros), f. 8^{r}—13^{r}; 2. *Ms. gr. nr. 28* (ante 1787), f. 8^{r}—16^{v}.

V. *BIBLIOTECA PALATULUI PATRIARHAL* : 1. *Ms. gr. nr. 235* (sfîrşitul secolului XVIII — începutul secolului XIX), f. 2^{r}—7^{v}.

VI. *BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ CLUJ-NAPOCA* : 1. *Ms. rom. nr. 1106* (sec. XVIII) [219], f. 1—5^{v}.

VII. *MUZEUL OLTENIEI — CRAIOVA* : 1. *Ms. gr. nr. 99* (sfîrşitul secolului XVII — începutul secolului XVIII), f. 1^{r}—8^{v}; 2. *Ms. gr. nr. 73* (ante 1739), f. 5^{r}—9^{r}; 3. *Ms. gr. rom. nr. 91* (secolul XVIII) [220], f. 2^{r}—3^{r}, în limba română şi 5^{r}—9^{v} şi 12^{v}, în limba greacă.

VIII. *ARHIVELE STATULUI — CRAIOVA* : 1. *Ms. gr. nr. 27* (secolul XVIII), f. 1^{r}—8^{v}.

IX. *BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ — IAŞI* : 1. *Ms. gr. nr. I—26* (scris de Antonie Ieromonahul la anul 1545) [221], f. 1^{r}—6^{v}; 2. *Ms. gr. nr. III.88* (anul 1710), f. 2^{r}—13^{v}; 3. *Ms. gr. nr. I—19* (secolul XVIII), f. 1^{r}—8^{v}; 4. *Ms. gr. nr. I—24* (secolul XVIII), f. 1^{r}—6^{v}; 5. *Ms. gr. nr. III—89* [222], f. 4^{r}—27^{v}; 6. *Ms. gr. nr. III—94* (scris de Macarie Ierodiaconul în anul 1813 la Mănăstirea Slatina) [223], vorsatz, I^{v}—f. 1^{v}.

X. *BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII NEAMŢ* : 1. *Ms. gr. nr. 21* (secolul XVIII), f. 15^{r}—19^{v}; 2. *Ms. gr. slav. nr. 8* (secolul XVIII), f. 20^{r}—29^{v}; 3 Ms. rom. gr. nr. 3 (a doua jumătate a secolului XVIII), f. 2^{r}—5^{v}, în limba română [224].

XI. *BIBLIOTECA SEMINARULUI TEOLOGIC MĂNĂSTIREA NEAMŢ* : 1 *Ms. gr. nr. 1077* — cu nr. de inventar 7418 — (secolul XVIII) f. 1^{r}—5^{v} [225].

---

[219] Idem, *Manuscrise psaltice româneşti* ..., p. 124—126.
[220] *Ibidem*, p. 129.
[221] Idem, *Propedii ale muzicii psaltice*..., I, p. 28; A se vedea şi Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu şi Titus Moisescu, „*Şcoala muzicală de la Putna*"..., p. 65—69.
[222] Sebastian Barbu-Bucur, *Un engomion necunoscut în cinstea lui Petru cel Mare*, SM, vol. XVII, Bucureşti, 1983, p. 199—242
[223] Idem, *Manuscrise psaltice româneşti*..., p. 171—173.
[224] *Ibidem*, p. 129—139.
[225] Idem, *Propedii ale muzicii psaltice cu notaţie cucuzeliană în diferite biblioteci de pe teritoriul României*, ms. dact.

Scanned with OKEN Scanner

Folosirea propediilor românești — din sistema veche — în învățământul muzical al principatelor este atestat în tot secolul XVIII și pînă la începutul deceniului al treilea din secolul XIX. Astfel, după propedia din *Psaltichia „rumănească"* a lui Filothei, cronologic se înscrie cea din ms. rom. nr. 1106 din Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, datînd dinaintea anului 1745, care, cu insensibile modificări, o repetă pe cea a lui Filothei.

Cea de a treia propedie în limba română se află în ms. rom. nr. 4305 din Biblioteca Academiei R. S. România, terminat de scris la 1 august 1751 de „Ioan sin Radului Dumei Brașoveanu", copie absolut identică după cea a lui Filothei sin Agăi Jipei.

Și manuscrisul lui Naum Rîmniceanu (ms. rom. nr. 3 210, BARSR) conține o propedie [226] asemănătoare cu cea a lui Filothei, avînd în plus exerciții de *paralaghie* și „schimbările celor opt glasuri în chipul copaculuí".

O altă propedie în limba română (a cincea), este cea din ms. gr. rom. nr. 795 (BARSR), scris la 1792 [227]. Și aceasta reproduce întru totul pe cea a lui Filothei, în afară de roata glasurilor, care aici este mai simplă.

Propedii — sau fragmente de propedii — în limba română, găsim și în ms. gr. rom. nr. 91 din Muzeul Olteniei — Craiova (secolul XVIII), în ms. rom. gr. nr. 3 din Biblioteca Mănăstirii Neamț (a doua jumătate a secolului XVIII), în manuscrisele românești nr. 4 233 și 4 443 de la Biblioteca Academiei R. S. România (sfîrșitul secolului XVIII—începutul secolului XIX) și în ms. gr. rom. nr. 1 350 (BARSR), terminat de prescri la 28 sept. 1808 de către Chesarie la Mănăstirea Căldărușani [228].

Ultima propedie a muzicii psaltice din sistema veche (a unsprezecea) o găsim în ms. rom. nr. 5 970 (BARSR), terminat de scris la 18 februarie 1821 de către Ieromonahul Acachie de la Mănăstirea Căldărușani [229]. Puținele modificări în terminologie și amplificarea exercițiilor de paralaghie nu ne îndreptățesc să o desprindem din seria propediilor românești din secolul XVIII, statornicite de Filothei sin Agăi Jipei. Este impresionantă această consecvență de mai mult de un veac în teoria muzicii psaltice la români.

Pînă la *Theoreticonul* lui Macarie (1823) nu s-a tipărit nici o astfel de propedie. Ele s-au răspîndit însă prin copii manuscrise. Cît de răspîndite și cunoscute erau, se constată și din faptul că ele au stat la îndemîna

---

[226] Termenul „propedie" îl întrebuințează și Naum, dar nu pentru gramatica muzicală ci în titlurile manuscriselor din 1820 și 1828 pentru gramatica propriu-zisă προπαίδεια τῆς γραμματικῆς (Sebastian Barbu-Bucur, *Naum Rîmniceanu* ..., p. 154, 155).

[227] Sebastian Barbu-Bucur, *Propedii ale muzicii psaltice* ... (II), p. 65—66.

[228] *Ibidem*, p. 64—65 și 67—68; Idem, *Manuscrise psaltice* ..., p. 129, 153—154, 155—156 și 158.

[229] *Ibidem*, p. 175—177; Idem, *Propedii ale muzicii psaltice* ..., (II), p. 68—69.

Scanned with OKEN Scanner

lui Sulzer, care, pe temeiul lor, a putut reda semnele considerate ca reprezentative pentru muzica bizantină [230], precum şi cele două interesante anexe (tabela III şi IV) şi redacta partea din lucrarea sa consacrată „teoriei muzicii greceşti" [231] (fig. 9, 10).

C. ELEMENTE TEORETICE LA FILOTHEI SIN AGĂI JIPEI — GRAMATICA MUZICALĂ

Revenind la manuscrisul lui Filothei sin Agăi Jipei — încheiat la 24 decembrie 1713 — care cuprinde totodată *prima şi cea mai completă propedie în limba română* (f. 68^{r}—70^{v}), vedem că el a îndeplinit nu numai rolul de carte de strană, în care psaltul găsea aproape tot ceea ce îi trebuia, ci şi o funcţie didactică pentru cei ce învăţau psaltichia.

Primele fraze (f. 68^{r}) traduc aproape cuvînt cu cuvînt cuprinsul începuturilor tuturor propediilor greceşti.

„Ἀρχὴ σὺν θεῷ ἁγίῳ τῶν σημαδύων τῆς ψαλτικῆς τέχνης, τῶν τὲ ἀνιόντων καὶ κατιόντων σωμάτων τὲ καὶ πνευμάτων, καὶ πάσης χειρονομίας τῆς ἀκολουθίας, συντεθειμένη εἰς αὐτὴν παρὰ τῶν κατὰ καιρούς ἀναδειχθέντων ποιητῶν παλαιῶν τὲ καὶ νέων".

(Începutul /.../ semnelor meşteşugului psalti/chiei, al glasurilor celor suitoare şi celor pogorîtoare, al trupurilor şi al duhurilor şi a toată darea înde/mînă şi urmare, care s-au alcătuit într-însa, de / cei vechi şi noi făcători, carii după / vremi s-au arătat).

Semnele somata, pnevmata, hironomice şi combinaţiile de semne, sînt aproape identice în toate propediile şi semnificaţia lor este în genere cunoscută. Facem precizarea că notaţia bizantină nu foloseşte trepte, ci semne ce reprezintă intervale.

În ceea ce priveşte grafierea ftoralelor sau „stricările celor 8 glasuri" — care sînt semne ce marchează trecerea spre un alt eh sau glas — ea diferă puţin de la un manuscris la altul. Pentru identificare, comparăm pe cele din propedia lui Filothei, cu cele din încă alte şase manuscrise.

Între combinaţiile de semne şi apehematele modurilor sau „glăsuirile după fieştecare glas", unele propedii cuprind *exerciţii de paralaghie*, care la Filothei lipsesc. De cele mai multe ori aceste exerciţii sînt alcătuite din formulele melodice intonaţionale ale modurilor, dedesubtul cărora sînt scrise silabele mnemotehnice ale modului ce-l reprezintă — ananes, neanaes, nana, aghia, aneanes, neanes, aanes şi neaghie.

---

[230] În literatura contemporană de specialitate, J. Sulzer este menţionat de Egon Wellesz, în *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford, 1961, p. 3.

[231] Franz Josef Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, vol. II, Viena, 1781, p. 454—545.

C. TABEL 1

SEMNE MUZICALE BIZANTINE FOLOSITE ÎN PSALTICHIA „RUMÂNEASCĂ" A LUI FILOTHEI

SEMNE FONETICE (DIASTEMATICE)

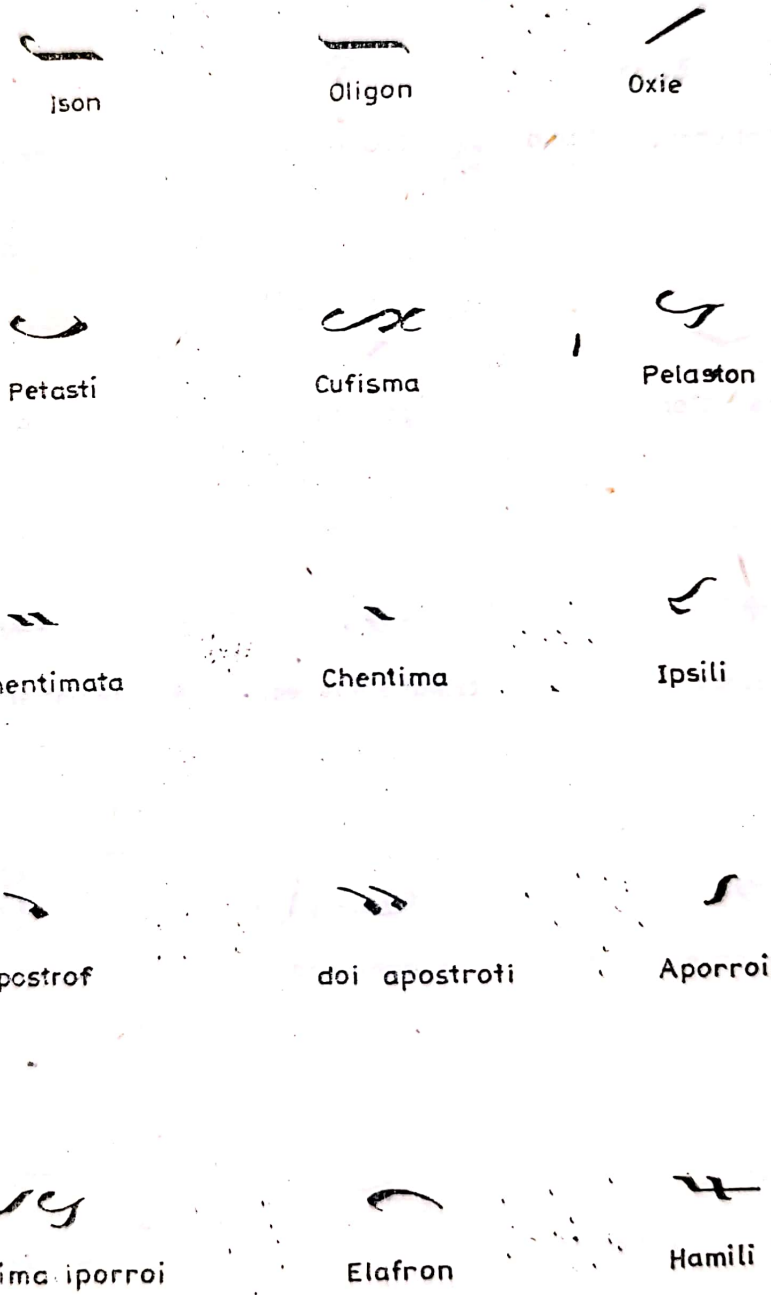

SEMNE AFONE

(SEMNE MARI, SEMNE CHIRONOMICE, MARI HIPOSTASE)

Paraclitichi

Kratima

Kilizma

Anticheno chilizma

Tromicon

extrepton

psifiston

gorgon

argon

stavros

tematismos eso.

tematismos exo

eteron exo

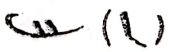

epegherma

paracalesma

eteron paracalesma

xironclasma

gorgosintheton

Scanned with OKEN Scanner

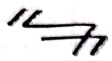

argosintheton

eteron tu psalticu

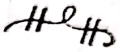

uranizma

apoderma

thes ke apothes

thema haplun

horevma

antikenoma

omalon

encrxis

piazma

sisma

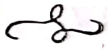

sinagma

varia

lighisma

tachisma

psihisto – paracalisma

tromico – xironclasma

varia – psifiston

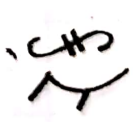

horevma – xironclasma

Scanned with OKEN Scanner

FTORALELE SAU „STRICĂRILE CELOR 8 GLASURI“

Ftoralele sau „stricările celor 8 glasuri“	ms. rom. nr. 61 fol. 69r	ms. gr. nr. 102 fol. 4r	ms. gr. nr. 661 fol. 4r	ms. gr. nr. 879 fol. 2r	ms. gr. nr. 648 fol. 3v	ms. gr. nr. 649 fol. 2r	ms. gr. nr. 3210 fol. 3r
Ftora tu protu (gl. I)							
Ftora tu defteru (gl. II)							
Ftora tu tritu (gl. III)							
Ftora tu tetartu (gl. IV)							
Ftora tu plaghiu protu (gl. V)							
Ftora tu plaghiu defteru (gl. VI)							
Ftora tu plaghiu tritu (gl. VII)							
Ftora tu plaghiu tetartu (gl. VIII)							
Ftoravа nenano							
Thematismos eso							
Thematismos exo							
Thema haplun							
Imifonon							
Imifthoron							
Eniarxis							

Scanned with OKEN Scanner

EXERCIȚII DE PARALAGHIE

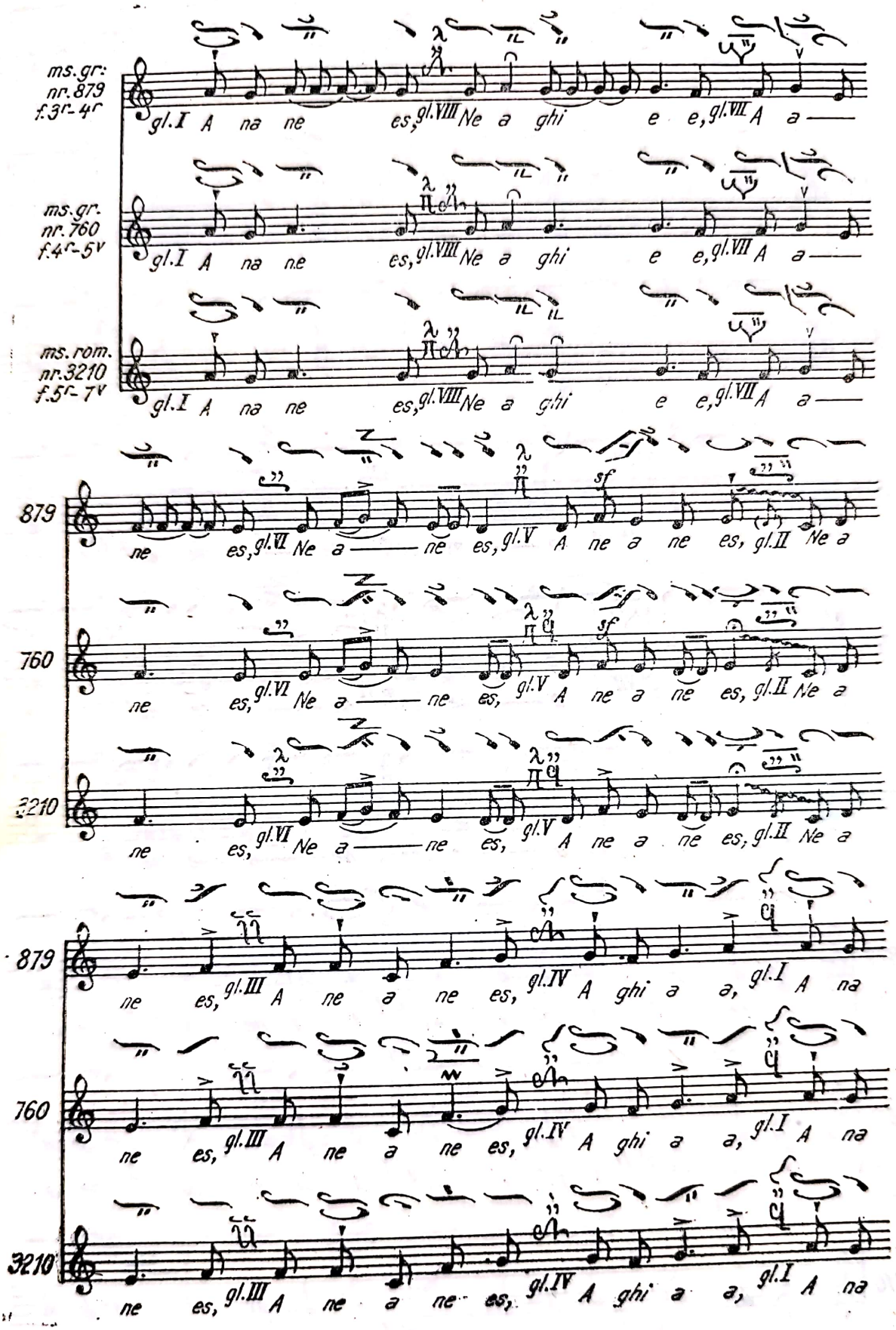

Scanned with OKEN Scanner

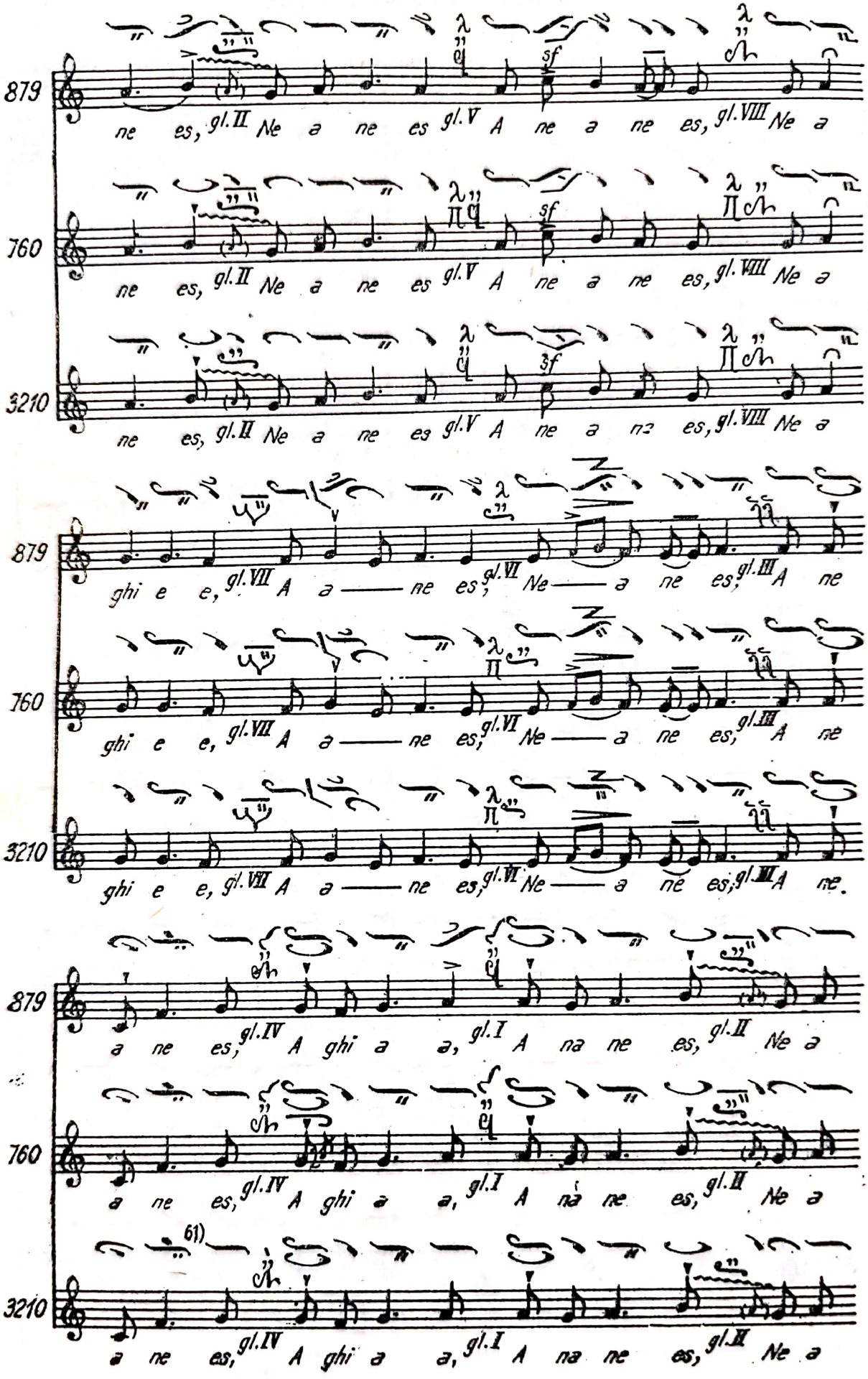

Scanned with OKEN Scanner

EXERCIȚIU DE PARALAGHIE CUPRINZIND MĂJORITATEA MĂRTURIILOR

(ms. gr. 923, f. 3^{v})

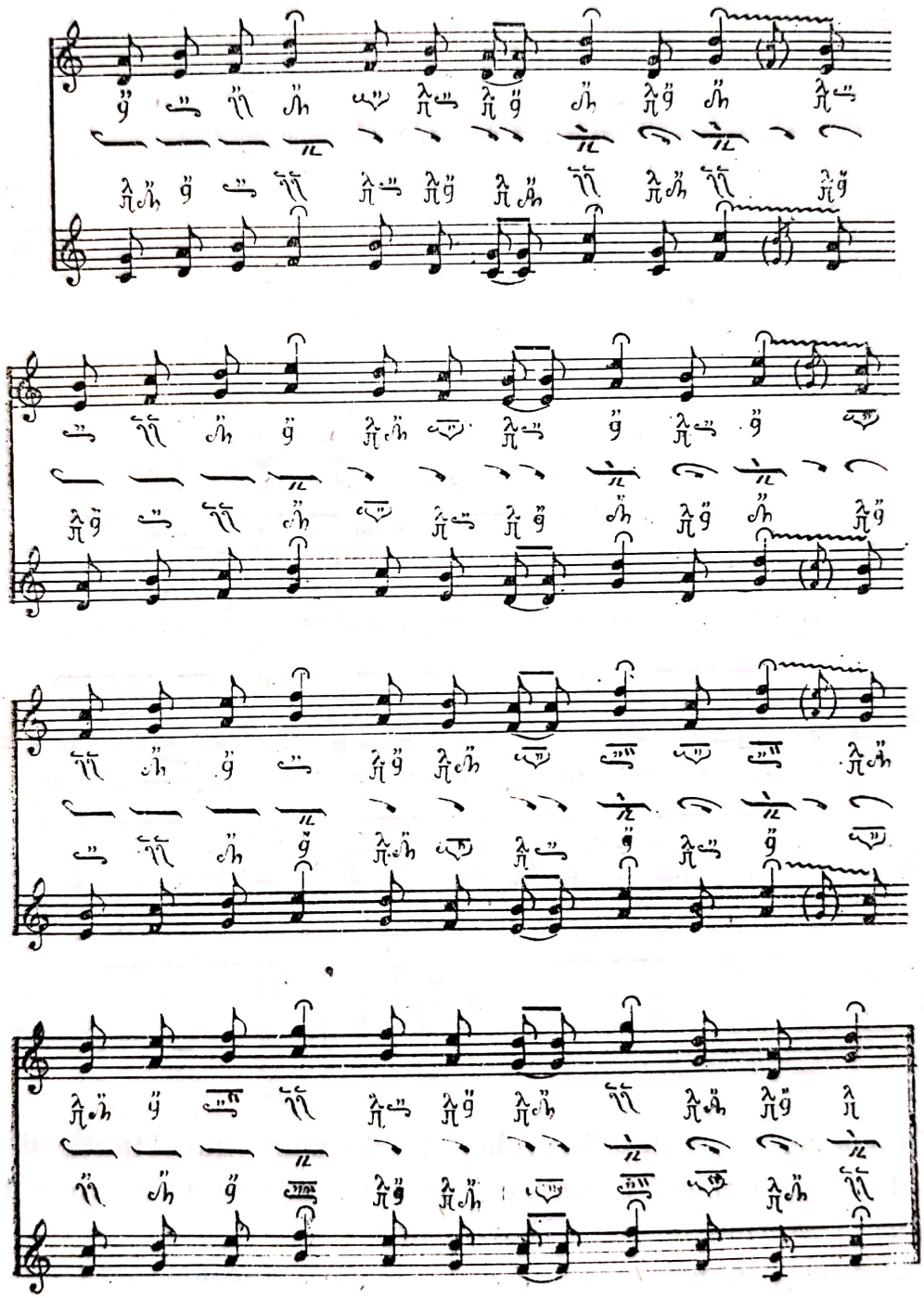

Scanned with OKEN Scanner

Transcriind exerciţii de paralaghie — identice, în perioade diferite — din mai multe manuscrise [232], am extras mai întîi *formulele de intonare ale fiecărui eh în parte* şi, în funcţie de aceste formule, de mărturii şi silabe mnemotehnice, am fixat ehurile:

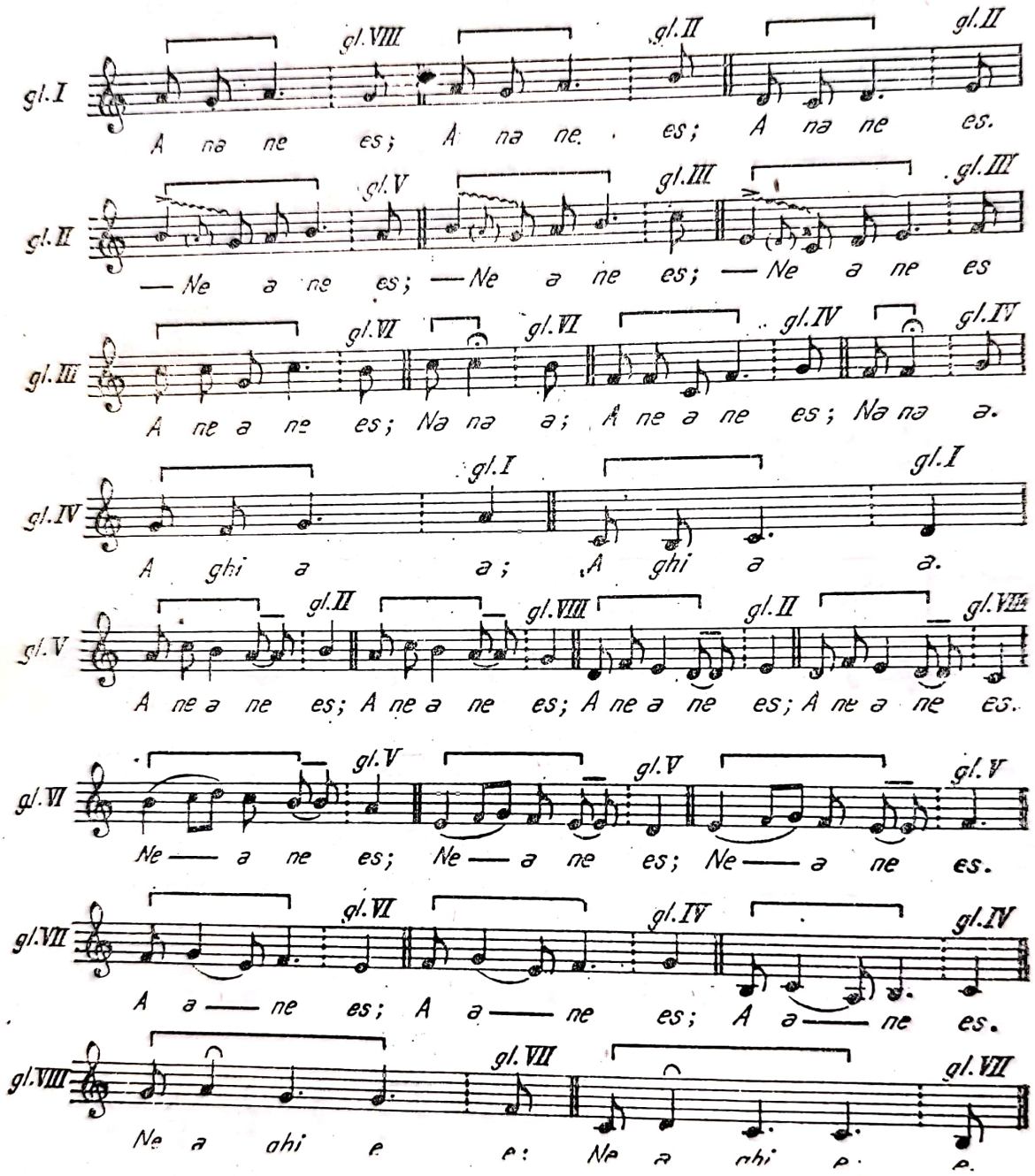

Cunoaşterea acestor formule este de mare importanţă şi indispensabilă studiului muzicii bizantine, ele fiind întrebuinţate în imnele celor opt ehuri şi ajutînd la identificarea lor.

Cuvintele *ananes*, *neanes*, *nana*, *aghia*, *aneanes*, *aanes* şi *neaghie*, care însoţesc formulele muzicale, numite *noane*, semnifică o reuniune de

[232] Sebastian Barbu-Bucur, *Elemente teoretice la Filothei sin Agăi Jipei — Gramatica muzicală*, în SM. vol. XI, Bucureşti, 1976, p. 211—216.

silabe destinate să indice o melodie [233]. Aceste silabe cu rol mnemotehnic, deci legat de intonaţie, se întîlnesc în aproape toate manuscrisele psaltice care conţin propedii.

După exerciţiile de paralaghie, în foarte multe manuscrise psaltice din Biblioteca Academiei (mss. gr. nr. 102, f. 5^{r}; nr. 760, f. 7^{r}—12^{r}; nr. 830, f. 7^{r}—8^{v}; nr. 867, f. 6^{v}; nr. 507, f. 6^{r}—7^{r}; nr. 648, f. 7^{r}—8^{r}; nr. 661, f. 4^{v}—5^{v}; nr. 953, f. 12^{r}—20^{v}; nr. 840, f. 8^{r-v} şi mss. rom. nr. 4 305, f. 6^{r}—7^{r}; nr. 3 210, f. 7^{v}—8^{v}; nr. 4 233, f. 9^{r}—12^{r}), *ca şi în cel al lui Filothei sin Agăi Jipei* (f. 69^{v}—70^{v}), urmează *apehematele* care poartă diferite nume ca : apehema, enehema, epehema sau „glăsuirile după fieştecare glas" [234], cum le numeşte Filothei (f. 69^{v}) şi care sînt tot formule de intonaţie ale ehurilor, un fel de paradigme muzicale întrebuinţate ca mijloace mnemotehnice pentru instrucţia şi practica muzicală. Aceste formule, mai dezvoltate decît cele din exerciţiile de paralaghie, puse la începutul cîntărilor, au menirea de a crea atmosfera tonală a modului respectiv. Egon Wellesz spune că „aceste formule de intonaţie sînt în aparenţă reminiscenţe ale melodiilor vechi după a căror schemă au fost construite noile cîntări" [235].

După apehemate, la Filothei urmează *troparul „lui Hrisafi către ucenici"*, glasul I (f. 70^{r-v}) în care se reliefează dificultatea învăţării muzicii psaltice, recomândîndu-se ucenicilor multă răbdare şi stăruinţă pe un timp îndelungat [236]. Acest tropar se află şi în alte manuscrise, identic (mss. rom. gr. nr. 4305, f. 7^{r} şi nr. 3210 f. 8^{r}) sau diferit (mss. gr. nr. 830, f. 8^{v}; nr. 840, f. 8^{r-v}); nr. 1507, f. 7^{v}; nr. 1519, f. 5^{v}—6^{r} şi ms. rom. nr. 4233, f. 12^{r-v}).

După tropar, în propedia lui Filothei urmează „Schimbările celor opt glasuri", pe care, identice sau mult mai dezvoltate, le găsim în majoritatea gramaticilor muzicii psaltice, cunoscute. În mss. rom. nr. 3210 f. 10^{r} şi gr. nr. 867 f. 6^{r} aceste „Schimbări" sînt redate în chipul copacului.

Din „schimbările celor opt glasuri" [237], dintr-un *exerciţiu de paralaghie* ce se află în ms. gr. nr. 923, f. 3^{v} — care cuprinde majoritatea mărturiilor — ca şi din roata mare din mijloc (mss. gr. nr. 879, f. 4^{v} şi nr. 867, f. 594^{r}) am rezolvat problematica mărturiilor, putînd astfel alcătui un tablou recapitulativ al lor [238], pentru fiecare treaptă în urcare şi în coborîre.

Mărturiile (μαρτνρία = mărturie, indicaţie) sînt semne aparţinînd notaţiei psaltice, care se scriu la începutul pieselor muzicale sau pe parcurs — la începutul şi la sfîrşitul frazelor — pentru a indica glasul sau modul

---

[232] E. de Cousemaker, *Mémoires sur Hucbald*, Paris, 1841, p. 95.

[234] Grigore Panţiru (*Notaţia şi ehurile muzicii bizantine*..., p. 132—136) şi Sebastian Barbu-Bucur (*Elemente teoretice*..., p. 217—219) transcriu aceste apehemate.

[235] Egon Wellesz, *Byzantiniche Musik*, Breslau, 1927, p. 47—48. Apud : I. D. Petrescu, *Les Idiomèles et le Canon de l'Office de Noël*..., p. 25.

[236] Vezi transcrierea acestui tropar la Sebastian Barbu-Bucur, *Elemente teoretice*... p. 220.

[237] Vezi transcrierea acestora, dintr-un număr de 9 manuscrise, la Sebastian Barbu-Bucur, *Elemente teoretice*..., p. 221—227.

[238] *Ibidem*, p. 228—229.

Scanned with OKEN Scanner

în care se cîntă melodia sau pentru a determina sunetul inițial sau final al frazelor muzicale. Ele au pînă la un punct rolul cheii și al portativului din muzica occidentală liniară.

În propedia lui Filothei — ca și în celelalte propedii — mărturiile, ca și ehurile, nu sînt tratate special. După ce dă ftoralele, Filothei face doar mențiunea „Dintr-acestea sînt 4 glasuri stăpînitoare și 4 supuse".

În scriitura diastematică bizantină, *mărturiile* sînt de o mare importanță pentru că treptele nu sînt fixe, fiecare dintre ele depinzînd de treapta precedentă; cînd nu se știe ce reprezintă o mărturie, solfegierea nu este posibilă.

După „schimbările celor opt glasuri", Filothei sin Agăi Jipei își încheie propedia cu „roata glasurilor" (fig. 15).

În pragul secolului XIV, Ioan Cucuzel, maestru al cîntărilor Curții împărătești din Constantinopol, determină o cotitură în evoluția muzicii psaltice, printr-o adevărată reformă. El a fixat și „Marele cerc al roții muzicale", în care stabilește raportul dintre cele patru glasuri sau ehuri principale — dorianul, lidianul, frigianul și mixolidianul — și cele patru plagale (derivate) — hipodorianul, hipolidianul, hipofrigianul și hipomixolidianul.

Între manuscrisele aflate la Biblioteca Academiei R. S. România, am descoperit în 21 de manuscrise [239] un număr de 23 imagini circulare de tipul roții, de a căror descifrare ne-am ocupat într-un studiu special [240] și pe care le-am împărțit în șase categorii :

I. Roți foarte simple, avînd trecute numai mărturiile ehurilor (mss. gr. nr. 867, f. 5^{v}; nr. 1507, f. 5^{r} și nr. 1550 (f. 4^{v}) (fig. 12).

II. Roți care au mărturii însoțite de silabe mnemotehnice : ananes, neanes, nana etc. (mss. nr. gr. 622, f. 8^{r}; nr. 830, f. 6^{r}; nr. 640, f. 8^{v}; nr. 648, f. 8^{r}; nr. 649, f. 3^{r}; nr. 1511, f. 7^{r}; nr. 1525, f. 8^{v} și ms. rom. nr. 5970, f. 6^{v}) (fig. 13).

III. Roți care au — pe lîngă mărturii și silabe mnemotehnice — cîte un interval ascendent (oligon) la ehurile autentice și cîte unul descendent (epistrof) la cele plagale (ms. gr. nr. 102, f. 7^{v}; nr. 622, f. 8^{r}; nr. 760, f. 1^{r}; nr. 795, f. 6^{r}; ms. rom. nr. 4233, f. 9^{r} și ms. gr. rom. nr. 840, f. 5^{r}) (fig. 14).

IV. Roți, printre care și cea a lui Filothei (ms. rom. nr. 61, f. 70^{v}), care au deasupra mărturiilor, scurte formule de intonație, însoțite de silabe mnemotehnice, cele din mss. rom. nr. 3210, f. 9^{v} și nr. 4443, f. 2^{v}. Ms. rom. nr. 4443 are scrise, în plus, și denumirile grecești ale ehurilor : protos, devteros, tritos etc., iar cel al lui Naum indică ehurile prin literele grecești : α, β, γ, δ etc (fig. 17).

V. Roți alcătuite dintr-o spirală (ms. gr. nr. 830, f. 6^{r}) sau din șase cercuri simple (ms. gr. nr. 923, f. 21^{r}), însoțite de mărturiile și ftoralele corespunzătoare celor opt ehuri (fig. 24, 25).

VI. Roți complexe, cu multe elemente transmise chiar de la Ioan Cucuzel (mss. gr. nr. 879, f. 4^{v}; nr. 867, f. 594 și nr. 2782, f. 12^{v}). Roțile, absolut identice în aceste manuscrise, sînt formate din patru roți mici în colțuri și una mare la mijloc, compusă din 6 cercuri (fig. 26).

---

[239] Idem, *Propedii ale muzicii psaltice . . .*, (I), p. 27—39 și *Ibidem*, (II), p. 59—70.

[240] Idem, *Sistemul trohos al lui Ioan Cucuzel după manuscrise psaltice și Fr. J. Sulzer*, ms. dact.

Din aceste roți se vede clar că sistemul muzical bizantin este alcătuit pe baza celor opt moduri, glasuri sau ehuri (ἦχος), dintre care patru principale sau *autentice* — de sine stătătoare — și patru derivate, lăturașe sau *plagale* (πλάγιος).

Comparînd manuscrisul lui Filothei (1713) cu manuscrisul grecesc, nr. 953 din Biblioteca Academiei R. S. România (secolul XIV) din punctul de vedere al notației, observăm transformări substanțiale către începutul secolului XVIII. Astfel, semne hironomice ca: tromicon, paraclitiki, cratima, horevma, synagma etc. sînt rar întrebuințate în manuscrisul 953, iar semne ca: heteron-paracalesma, lyghisma, piasma, gorgo-syntheton, argo-syntheton, nu sînt deloc folosite. De asemenea, nu întîlnim gorgoane și ftorale — ceea ce nu înseamnă că în această vreme ele nu existau — iar mărturiile sînt foarte rare. Comparînd manuscrisul lui Filothei cu manuscrise de la sfîrșitul secolului XVIII, cum ar fi, de pildă, mss. gr. nr. 923, 153, 1511, 599 și ms. rom. 3210, vedem că notația este identică. Comparîndu-l cu alte manuscrise de la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, cum ar fi de pildă, ms. gr. nr. 1525, mss. gr. rom. nr. 795, 840, 1350, mss. rom. nr. 4233, 4443 și 5970, vedem că acestea au notație cucuzeliană de tranziție spre cea hrisantică, modernă.

Prezentarea propediilor — mici gramatici muzicale — a avut scopul de a dezvălui unele preocupări de teorie a muzicii bizantine pe teritoriul României, începînd din secolul XVI.

Am schițat aici problematica principală a acestor propedii, axată pe semnele: somata, pnevmata și hironomice, ritmice, de expresie și dinamice; combinațiile de semne, ftoralele și mărturiile, formulele de intonare ale ehurilor, apehematele, schimbările celor opt glasuri expuse în exerciții de paralaghie, în chipul copacului sau în sistemul trohos, sistemul roții. Legat de sistemul trohos menționăm că problema vechilor moduri ale muzicii bizantine este una dintre cele mai obscure ale teoriei muzicale. Propedia lui Filothei — ca și toate vechile manuscrise de teoria muzicală bizantină — nu o tratează, astfel încît s-a ajuns ca între teorie și arta vie să existe de cele mai multe ori o mare diferență, pentru că muzica a evoluat, iar propediile au rămas fixe, înțepenite, transmițîndu-se de la secol la secol în mod mecanic, prin simplă copiere.

Menționăm, de asemenea, că toate aceste propedii grecești, bilingve sau românești, sînt foarte sumare, indicațiile cuprinse în ele nereprezentînd soluții concludente, astfel încît numai prin compararea multor „tratate" de acest fel, și mai ales prin lecturi îndelungate pe manuscrise psaltice din secole diferite, putem afla și soluționa multitudinea problemelor de ordin teoretic ce ridică această muzică.

În concluzie, putem afirma cu certitudine că mulțimea manuscriselor și a propediilor, cu notație veche cucuzeliană, aflate pe teritoriul țării noastre, demonstrează că muzica bizantină, începînd din secolul XV pînă la reforma lui Hrisant (1814), a fost predată în școli organizate și după reguli precise, unele transmițîndu-se pe cale orală dar altele consemnate în aceste sumare manuale, redactate în limba greacă, conform tradiției, iar mai tîrziu, traduse în limba țării în marele proces de „românire" ce a cuprins întreaga noastră cultură psaltică în secolele XVII și XVIII.

Scanned with OKEN Scanner

APEHEMATELE GLASURILOR
(„glasurile după fiştecare glas")

ms.61, f.69^{v}-70^{v}

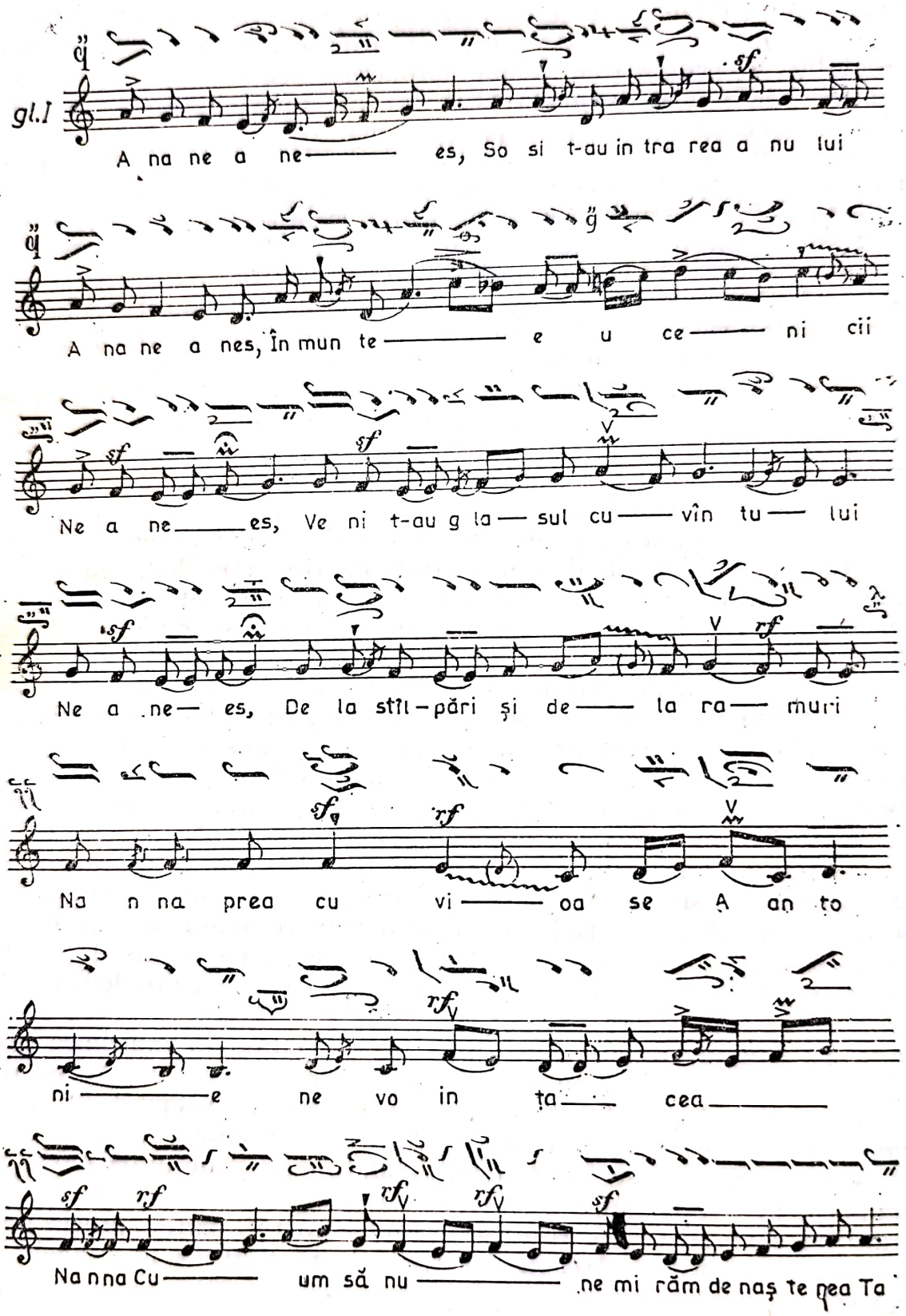

Scanned with OKEN Scanner

gl.IV

A——— ghi a———, Pro ro cul Da—vid ca re le pen tru

gl.IV

A——— ghi a , Ve——niți să bo— rul c re— din cio— și lor

gl.V

A ne a nes, O prea în țe——— le— p te

ju——— de——— că——— ți——— le ta le

gl.V

A ne a nes, În tru a nii cei de a

po——— oi ti ind sea ră— în tru na———

gl.VI

Ne a——— nes, Ci ne nu te va fe——— ri

i ci p re ți ne p rea sfîn tă te cioa ră

Scanned with OKEN Scanner

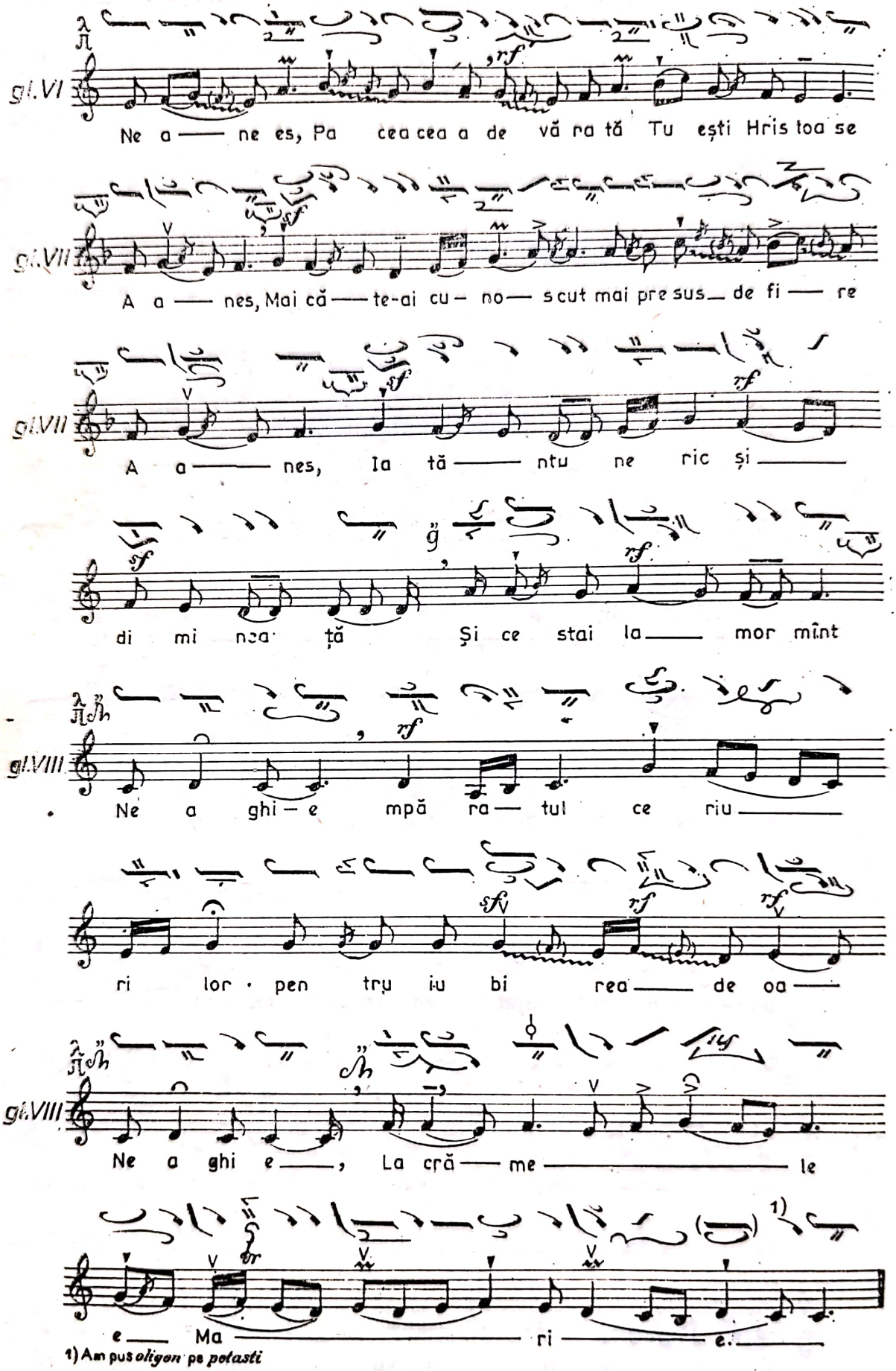

Scanned with OKEN Scanner

„TROPAR" CĂTRE VCENICI

al lui Hrisafi ἦχος δ΄ fol. 70r.

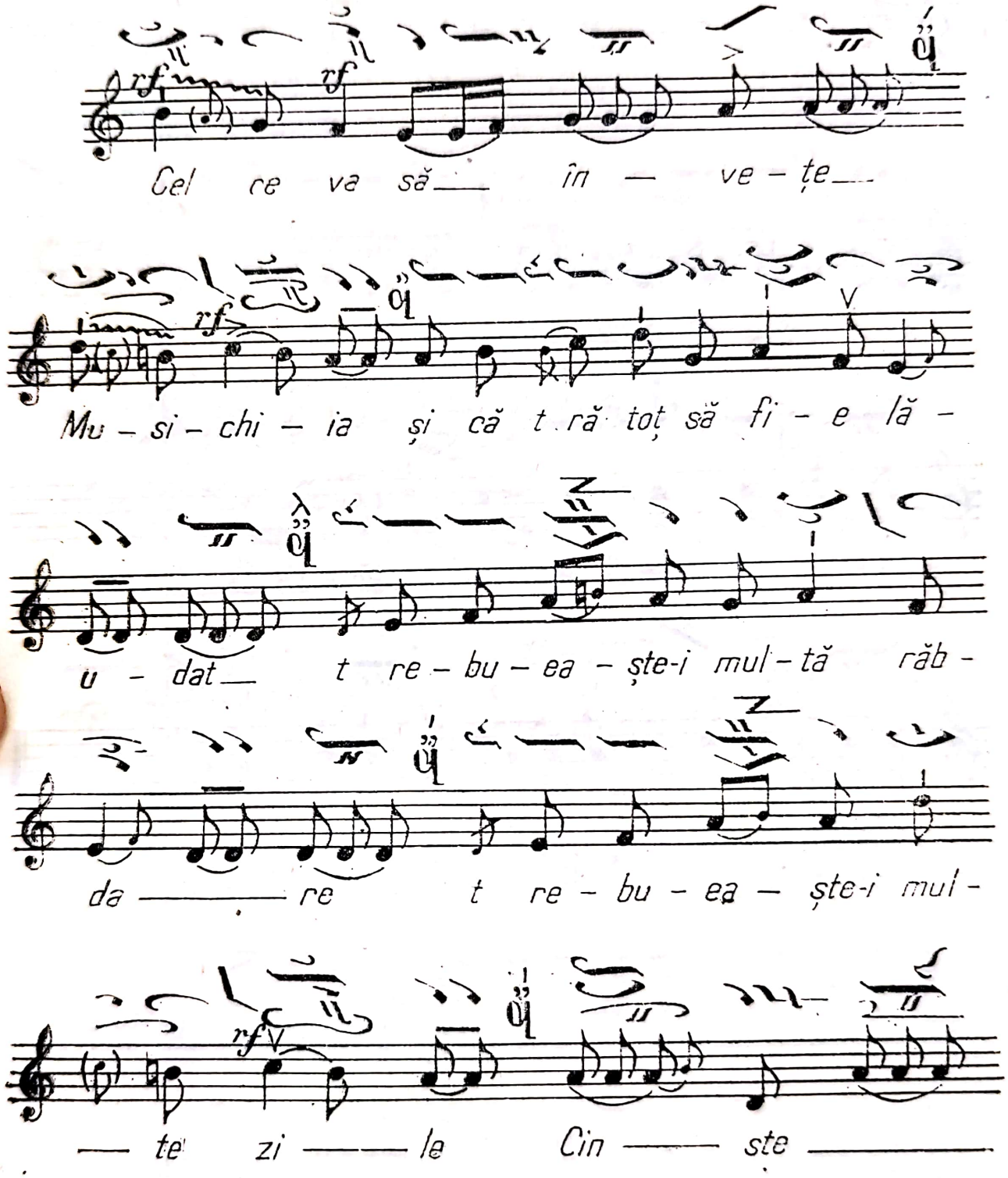

Scanned with OKEN Scanner

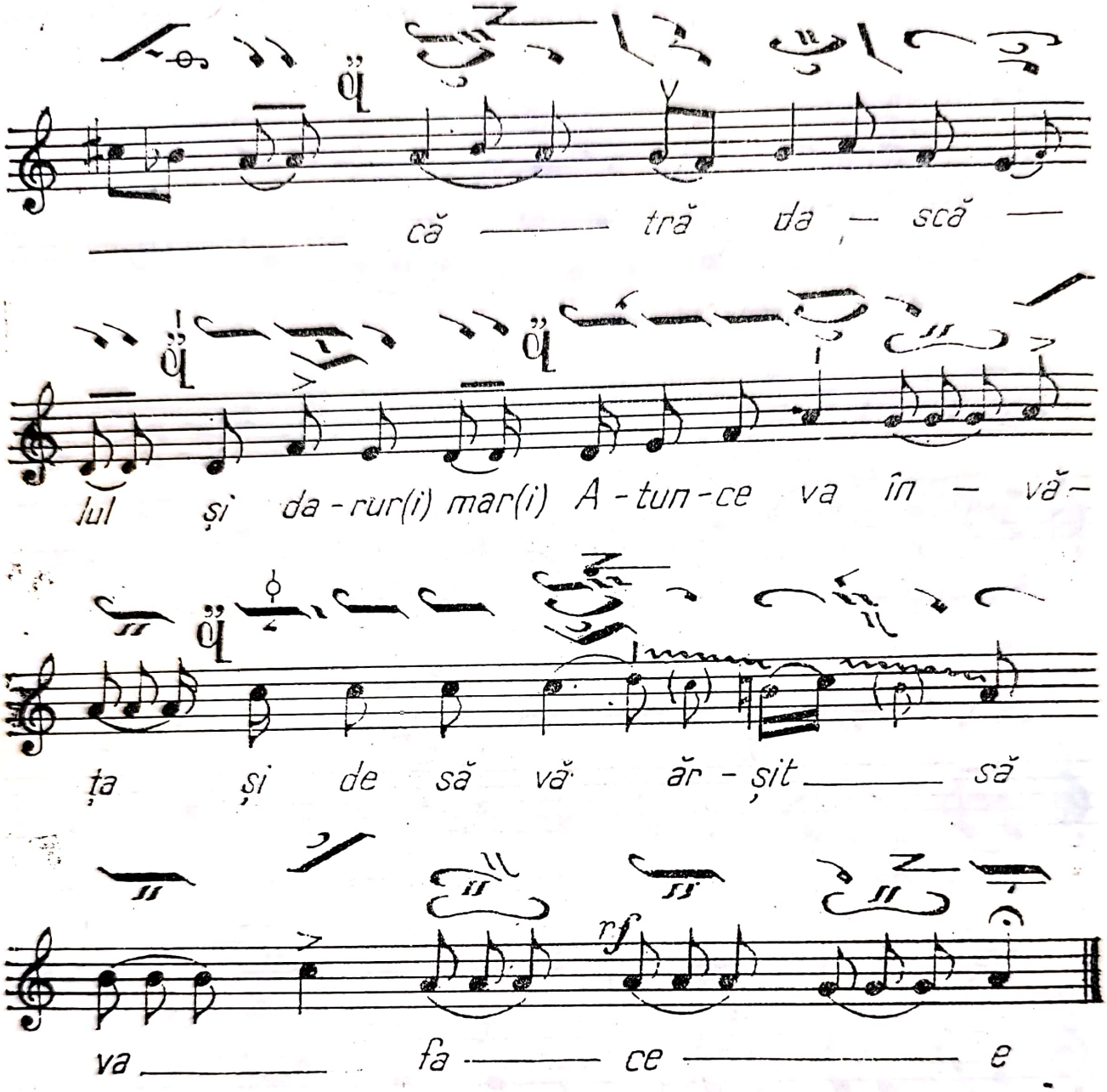

Scanned with OKEN Scanner

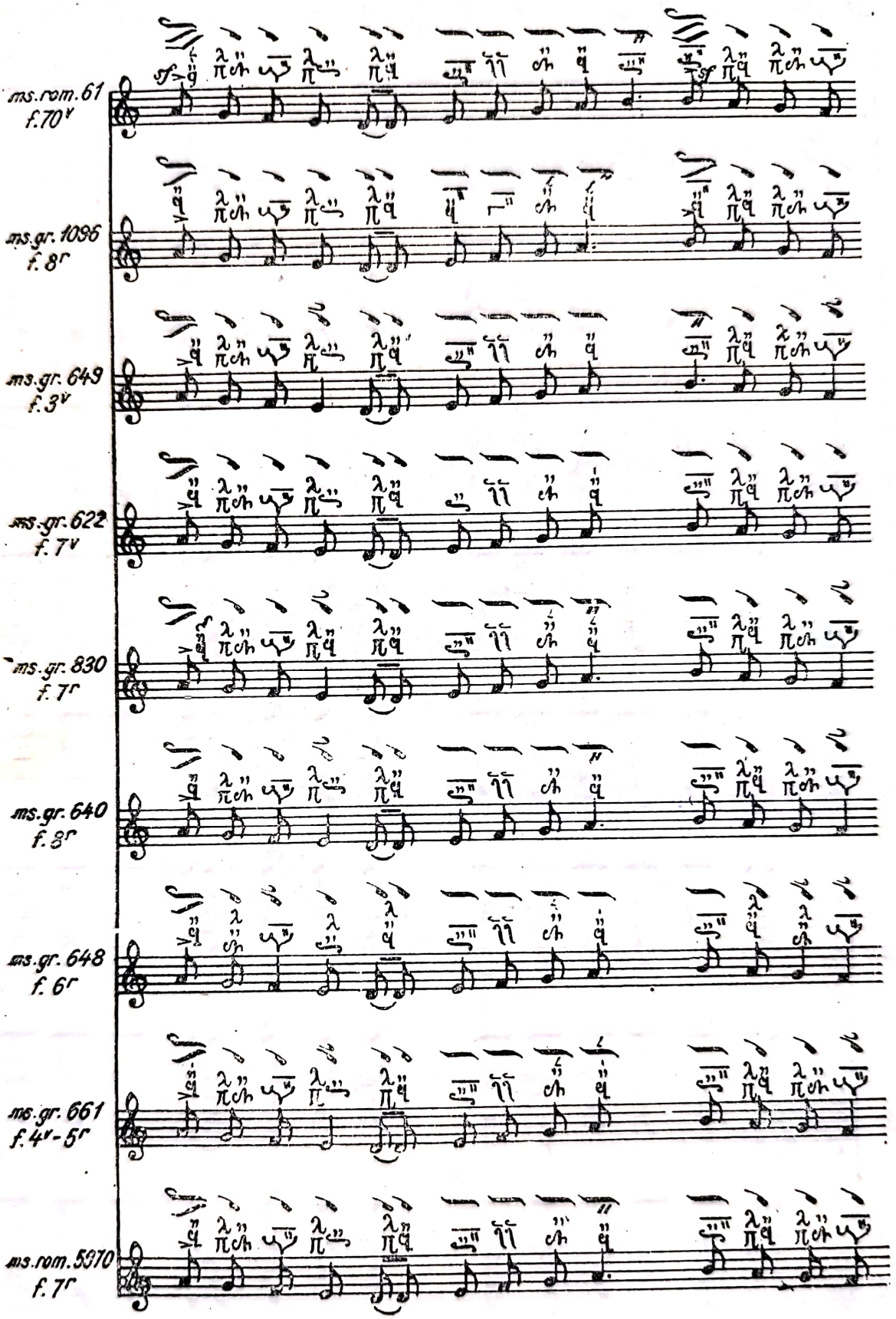

Scanned with OKEN Scanner

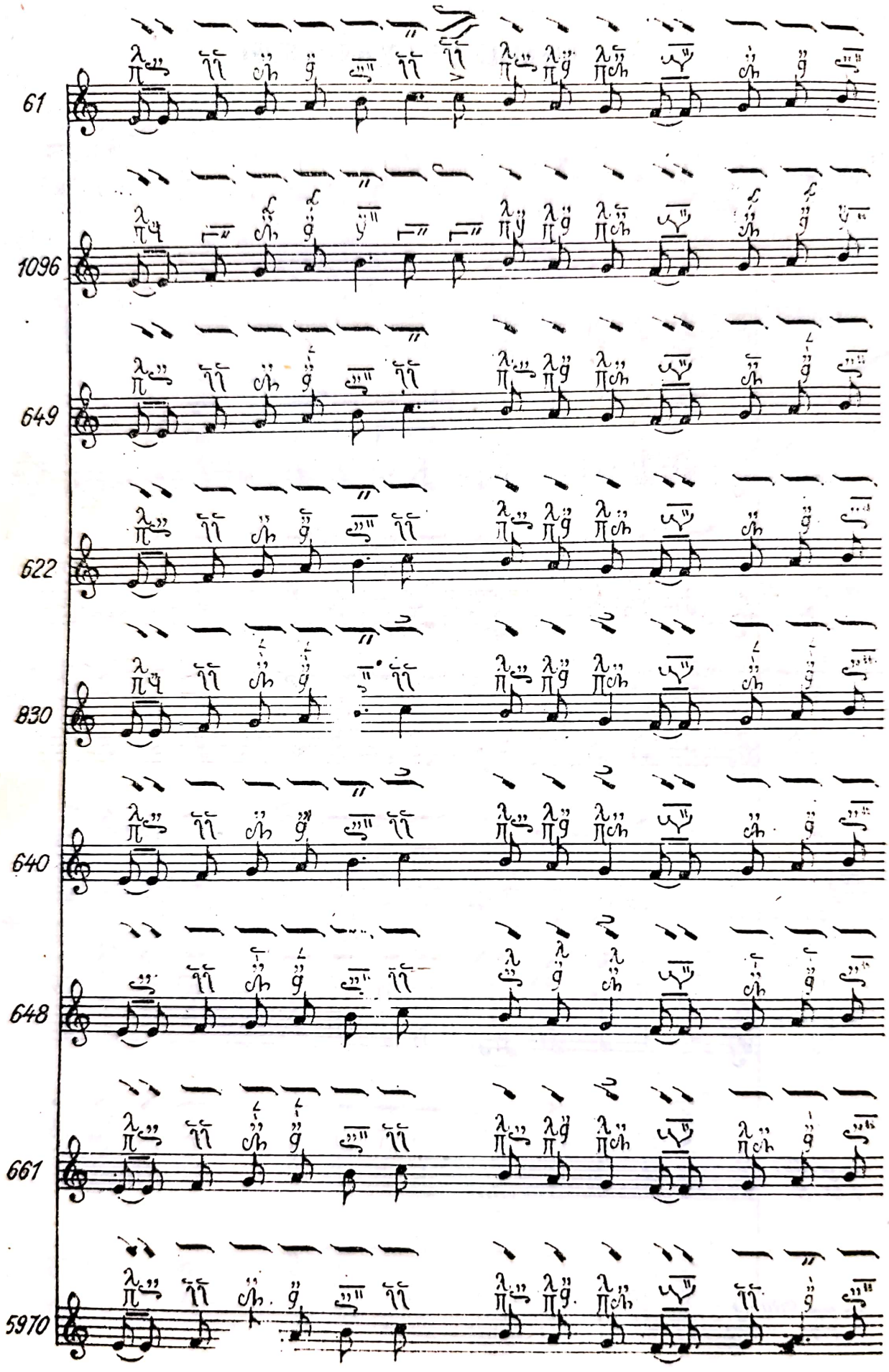

Scanned with OKEN Scanner

TABLOUL RECAPITULATIV AL MARTURIILOR

	în urcare	în coborîre
Sol²		
Fa²	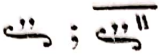	
Mi²		
Re²	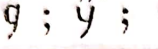	
Do²	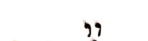	
Si¹		
La¹		
Sol¹	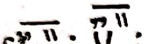	
Fa¹		
Mi¹	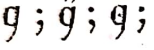	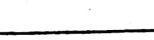
Re¹		
Do¹		
Si	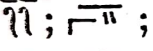	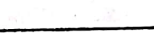
La		
Sol		

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 24 *Roata glasurilor*, ms. gr. nr. 830, fol. 6^{v}, BAR

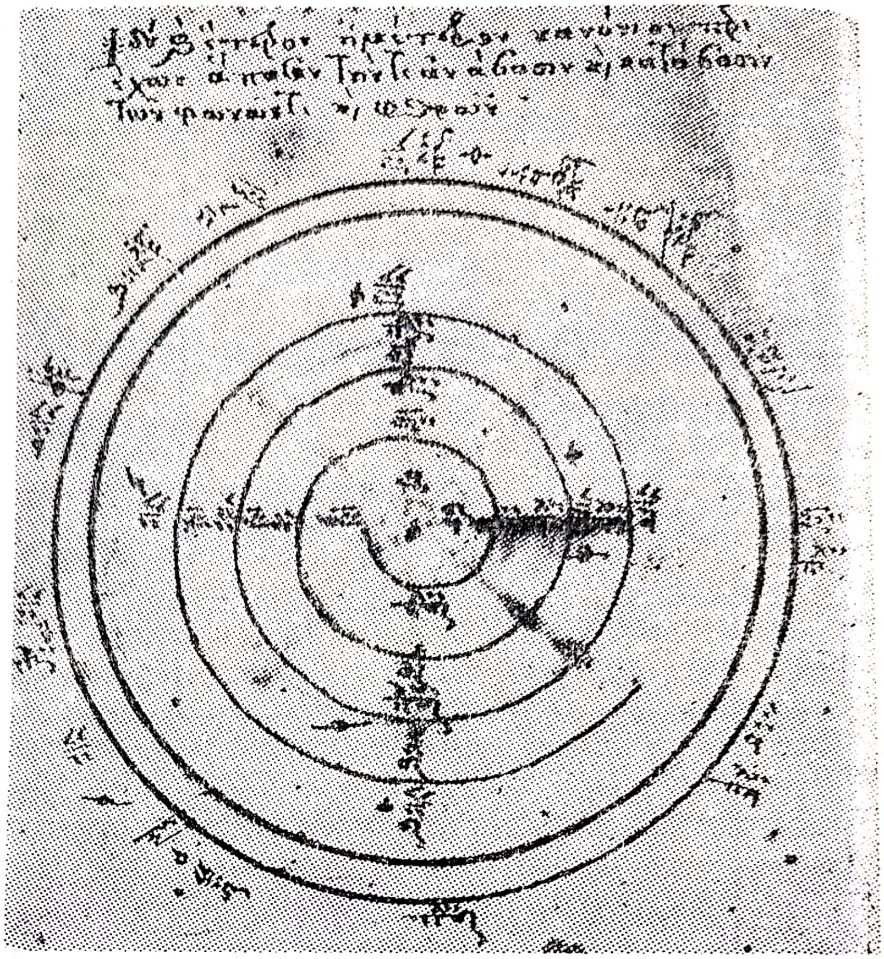

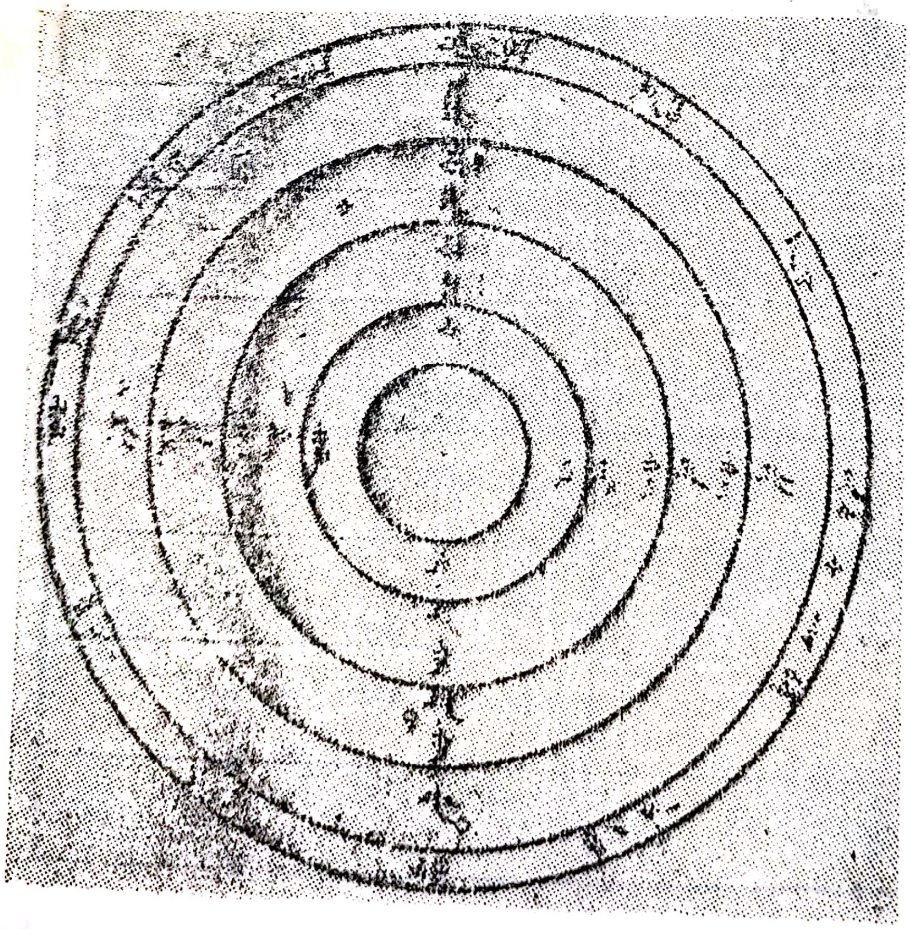

Fig. 25 *Roata glasurilor*, ms. gr. nr. 923, fol. 21^{r}, BAR

Scanned with OKEN Scanner

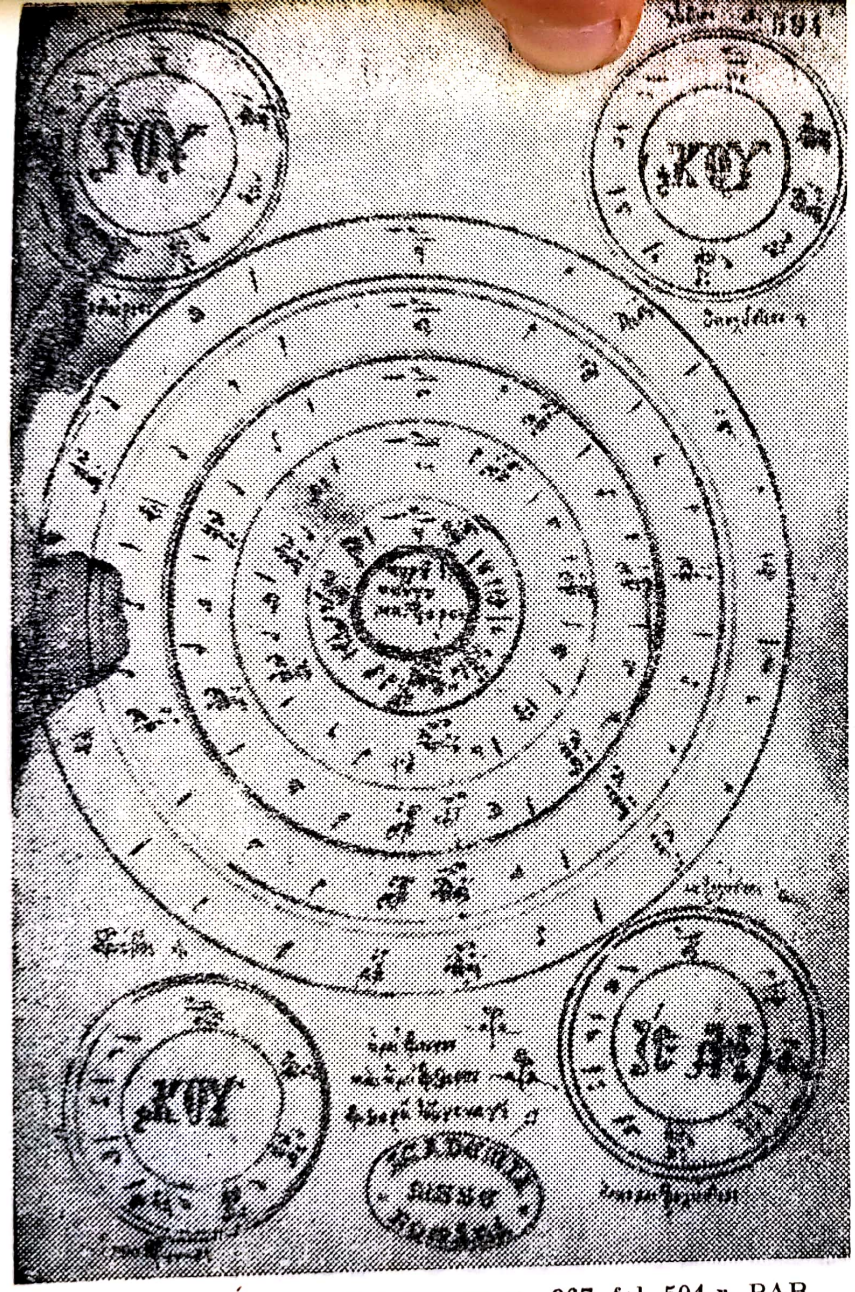

Fig. 26 *Roata glasurilor*, ms. gr. nr. 867, fol. 594 r, BAR

Fig. 27 Pagina de titlu din *Psaltichia rumănească* a lui Filothei Ieromonahul

III. ACȚIUNEA DE „ROMÂNIRE" A CÎNTĂRILOR PSALTICE ȘI DETERMINĂRILE EI SOCIAL-PATRIOTICE

A. FILOTHEI SIN AGĂI JIPEI ȘI ALȚI AUTORI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Fenomenul cultural al apariției și instaurării definitive a scrisului și cîntării în limba română s-a desfășurat pe un răstimp de două veacuri.

Traducerea primelor cărți liturgice în limba română începe în prima jumătate a secolului XVI, iar tipărirea lor, în a doua jumătate a aceluiași secol. Traducerea cărților de strană după care se cînta, cu excepția *Octoihului*, s-a început cu un secol mai tîrziu.

Cea mai veche piesă muzicală românească cunoscută pînă acum, în întregime — muzică și text, care constituie și un început al cîntării corale în țara noastră, este oda *Ia de pre noi Tu, Doamne, mînia Ta*, din colecția *Odae cum harmoniis* a lui Honterus (nr. 2, *Saphicum aliud*), preluată de la Peter Tritonius și tipărită în anul 1548, pentru uzul școlii brașovene, piesă descoperită și transcrisă de muzicologul Romeo Ghircoiașiu [241]. Textul românesc a fost publicat, împreună cu altele, prin 1570 și atașat melodiei, cu scopul de a atrage și prin cîntare pe români la Reformă.

Din 1570 datează și cartea de cîntări cunoscută în istoria literaturii române sub numele de *Fragmentul Teodorescu*, alcătuită din 8 pagini și care cuprinde cîntări din psalmi, versificate, scrise în limba română cu ortografie maghiară, traduse din *Cartea de cîntece calvine* a lui Francisc David. Aceasta a avut la bază și *Cartea de cîntece* a lui Szegedi Gergely din 1569 [242], care era de asemenea calvină.

La Brașov s-a citit întîi românește *Evanghelia și Apostolul*, aici s-a rostit *Crezul* și *Tatăl nostru* (tipărit în *Întrebare creștinească*, Brașov, 1559) și aici s-au ținut cele dintîi predici, în care se tălmăceau evangheliile. Prima carte de strană introdusă la biserica din Schei și în școala

---

[241] Romeo Ghircoiașiu, *O colecție de piese corale din secolul XVI. Odae cum harmoniis de Johannes Honterus*, p. 22—26; *Ibidem*, ms. dact. aflat la BUC; Idem, *Contribuții la istoria muzicii românești*, p. 101—103.

[242] Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografie românească veche (1508—1830)*, Tom. IV, *Adăugiri și îndreptări*, București, 1944, p. 10; A se vedea și Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul...*, vol. I, p. 185.

de aici este *Octoihul mic* transcris de Oprea Diacul la 1570, după afirmaţia lui N. Sulică [243], sau copiat în pragul secolului XVII, traducerea fiind făcută probabil în intervalul 1566—1571, după afirmaţia lui Al. Mareş [244], sau „în prima jumătate a secolului al XVI-lea, după afirmaţia lui I. Roman [245].

Cum una dintre materiile principale care se preda în această şcoală era muzica bisericească şi cum cîntările formau o parte integrantă a slujbei care trebuia românizată, era firesc să se înlăture şi de la strană cîntările în limba slavonă şi să se introducă cele în limba română. Lucrul acesta s-a realizat în bună parte prin scoaterea de la strană şi de la şcoală a *Octoihului slavonesc* şi prin introducerea acestui *Octoih românesc*. Ceea ce este cert şi nu poate fi contestat este faptul că după acest *Octoih mic* — existent în Biblioteca regională din Braşov — s-a cîntat multă vreme românește [246], motiv pentru care între anii 1640—1644 Popa Mihai (autorul cópiilor altor trei octoihuri manuscrise — ms. nr. 19, 20, 218 — scrise între anii 1640—1647 — păstrate în prezent la Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia şi Sibiu), copiază acest *Octoih* [247] după care s-a cîntat în continuare românește [248].

În Ţara Românească şi Moldova, menţiuni de cîntare în limba română apar mai tîrziu, în cel de al cincilea deceniu al secolului XVII. Astfel, în jurnalul său de călătorie prin Muntenia şi Moldova, călugărul misionar Marco Bandini pomenește, printre altele, şi de ziua de Bobotează din anul 1647 : „puer septennis gratioso vultu /.../ Valachicé clarà voce occinebat : Gloria in excelsis Deo" (un copil de şapte ani cu înfăţişare frumoasă /.../ cînta cu o voce răsunătoare în limba valahă : *Slavă întru cel de sus (Doxologia — n.n.)* [249].

---

[243] Nicolae Sulică, *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României intregite*, în vol. „Omagiul lui Constantin Kiriţescu", Bucureşti, 1937, p. 14—18.

[244] În trei studii, Al. Mareş contestă autenticitatea prologului acestui *Octoih* şi chiar existenţa Diacului Oprea la Braşov, conchizînd că este vorba de un fals : Alexandru Mareş, *Un Octoih românesc din secolul al XVI-lea*, în *Limba română*, Bucureşti, *18*, nr. 3, 1969, p. 239—251 ; Idem, *Precizări în legătură cu prima traducere românească a Octoihului*, în *Limba română*, Bucureşti, *22*, nr. 3, 1973, p. 249—254 şi Idem, *Critica autenticităţii şi a datării textelor vechi. Pe marginea a două articole recente*, în *Limba română*, Bucureşti, *27*, nr. 5,19 78, p. 555—560.

[245] În două studii I. Roman încearcă să restabilească autenticitatea prezumţiilor lui N. Sulică, afirmînd că *Octoihul* manuscris datează din „prima jumătate a secolului al XVI-lea" (I. Roman, *Un manuscris din secolul al XVI-lea*) *Micul Octoih braşovean*, în *Studii de slavistică*, vol. II, Bucureşti, 1971, p. 101—106 şi Idem, *Structura hîrtiei şi vechimea manuscriselor nedatate*, în *Limba română*, Bucureşti, *23*, nr. 5, 1974, p. 443—446).

[246] În biblioteca bisericii Sf. Nicolae din Scheii Braşovului se păstrează o fotocopie (necatalogată) după o pagină a *Octoihului* — manuscrisul este deocamdată inaccesibil —, aceasta redînd trei stihiri pe gl. VII de la Vecernia de sîmbătă seara, cu titlul (în slavonește) : „Viniţi să ne bucurăm domnului că au zdrobit ţinerea morţei şi au luminat rodurile omineşti. Cu îngerii să strigăm : lucrătoriul şi ispăşitoriul nostru, slava ta" ; „Răstignire răbdaşi ispăşitoare, şi îngropare derept noi. Cu moartea-ţi ca domnul pre moarte omorîşi. Dereptu ace(e)a închinămu-ne învieriei tale de a trea dzi, doamne, slava ta" şi „Apostolii vădzură învierea lucrătoriului, mirase şi cînta laudă îngereşti. Aceasta e slava besearicii" (comunicată de I. Colan) ; Vezi şi P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 127 ; Alexandru Mareş, *Precizări...*, p. 249—251.

[247] Alexandru Mareş, *Precizări...*, p. 249—251.

[248] Această copie se păstrează la BARSR, ms. rom. nr. 4818.

[249] V. A. Urechiă, *Codex Bandinus*, Bucureşti, 1895, p. 142.

Scanned with OKEN Scanner

Pe la anul 1649 — după afirmaţiile lui Constantin Erbiceanu [250] — se afla în uz un octoih după care s-a cîntat, practic, multă vreme românește. La biserica Domnească din Tîrgoviște, în anul 1653, Paul de Alep semnalează cîntarea bilingvă : „în ziua de Paști, Canonul învierii a fost cîntat pe psaltichie în mod foarte plăcut, *la strana dreaptă grecește, iar la strana stîngă românește*" *(s.n.)* [251].

După 1651, curentul de introducere a limbii române în cultul ortodox se afirmă și mai mult. În prefaţa *Psaltirii românești*, tipărită în Alba Iulia la 1651, citim : „rugăciunile și *cîntările (s.n.)* și alte slujbe /.../ cu vină se vor păgubi ceia ce slujesc /.../ în limbă străină, neînţelegînd-o" [252].

La școala românească din Făgăraș, înfiinţată la 3 aprilie 1657, de principesa Lorantffi — care duce o acţiune de convertire la Reformă —, se învăţau și cîntările reformate în limba română după obiceiul bisericilor din Caransebeș și Lugoj [253].

Dimitrie Cantemir afirmă că se obișnuia ca la Curtea domnească, *să cînte în strana dreaptă corul cîntăreţilor moldoveni*, iar la strana stîngă, corul cîntăreţilor greci, în amîndouă limbile [254].

Și în Ţara Românească, pe vremea domnitorului Constantin Brâncoveanu, se cînta în limba română la strana dreaptă, de vreme ce există încheiat în anul 1713, manuscrisul lui Filothei sin Agăi Jipei, care cuprinde aproape toate cîntările în limba română ; iar Stavrinos grecul era al doilea psalt al Mitropoliei, deci cînta în strana stîngă.

Domnia lui Constantin Brâncoveanu a constituit o epocă de renaștere culturală și artistică a Ţării Românești care a devenit un important centru cultural — nu numai politic — pentru sud-estul Europei și Orientul ortodox oprimat sub apăsarea musulmană. Înconjurat de mari cărturari, străini și pămînteni, ca Stolnicul Constantin Cantacuzino, mitropolitul Antim Ivireanul, episcopii Mitrofan și Damaschin de Buzău, fraţii, Radu și Șerban Greceanu, cronicarul Radu Popescu, fraţii Teodor, David și Matei Corbea, de predicatorii curţii și profesorii Academiei Domnești, Ioan Abramios, Gheorghe Maiotu, Sevastos Kimenitul ș.a., precum și de înalţii prelaţi răsăriteni, patriarhul Dositei și Hrisant Nottara, Brâncoveanu a iniţiat un plan vast de înflorire a culturii românești, reușind să facă din epoca sa punctul culminant al evoluţiei culturale începute în ţară de mai bine de două veacuri. În vremea lui se tipăresc zeci de cărţi, atît bisericești cît și laice, nu numai pentru nevoile românești dar și pentru lumea greacă și orientală. În timpul domniei lui numărul școlilor sporește și funcţionează cinci tipografii — la București (1678), Buzău (1691), Snagov (1696), Rîmnic (1705) și Tîrgoviște (1708) — în care, între anii 1690—1716, s-au tipărit 31 cărţi grecești și 49 cărţi în alte cinci limbi.

---

[250] Constantin Erbiceanu, *Manuscripte de psaltichie din Biblioteca Seminarului Veniamin*, în *Revista Teologică*, Iași, *5*, nr. 19, 31 aug. 1866, p. 149.

[251] Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Arhiva istorică a României*. Colecţiune critică de documente asupra trecutului românilor, începîndu de la timpii cei mai depărtaţi și pînă la anulu 1800, tom. I, partea a 2-a, București, 1865, p. 70, 87, 104 ; Melchisedec (Episcop), *Memoriu pentru cîntările bisericești în România*, în BOR, *6* (1882), p. 13 ; Badea Cireșanu, *Tezaurul liturgic*, tom. II, București, 1911, p. 527.

[252] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, tom. I (1508—1716), București, 1903, p. 188.

[253] Romeo Ghircoiașiu, *Contribuţii la istoria muzicii românești* ..., p. 98.

[254] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (ed. D. M. Pipidi), București, 1973, p. 229.

Scanned with OKEN Scanner

Brâncoveanu „a dorit ca în biserică să domine limba românească la slujbe /.../, asemenea și cîntarea din strane /.../, pentru desfătarea sufletească a credincioșilor" [255], astfel încît, din cîte se știe, „prima slujbă în întregime în limba românească a avut loc în anul 1710" [256].

Sub influența cărturarilor străini și autohtoni se introdusese în unele biserici slujba în limba greacă, dar nici aceasta nu era înțeleasă de popor și nici de cler, astfel încît limba română trebuia să-și croiască drumul către altar și să devină, oficial, limba bisericii. Constantin Brâncoveanu a contribuit la românirea muzicii psaltice, înființînd școli speciale în care să se învețe această artă pe note, și în limba română.

În creațiile pe texte românești, „românirea" (termen întrebuințat pentru prima dată de A. Pann [257] și explicat de Nifon Ploeșteanul) [258] cîntărilor bisericești poate fi urmărită în patru faze: 1) de la apariția lor — cel puțin de la Coresi —, pînă spre sfîrșitul secolului XVII, fază în care cîntarea în limba română se face „pe cale orală", fără neume bizantine; 2) din ultimele decenii ale secolului XVII, pînă la reforma lui Chrisant; 3) la Macarie și Anton Pann; 4) de la Dimitrie Suceveanu, Neagu Ionescu, Ștefanache Popescu etc., pînă la Popescu Pasărea, ultimul care și-a spus cuvîntul în procesul de românire a cîntărilor eclesiastice.

Ne vom referi aici numai la cea de a doua fază, care poate fi urmărită în două etape și anume: a) românirea cîntărilor la Filothei sin Agăi Jipei și b) la Mihalache Moldovlahul, Iosif Protopsaltul de la Neamț și alți psalți din ultimele decenii ale veacului XVIII și primele decenii ale celui de al XIX-lea.

Opera de traducere din grecește a cărților de strană era legată de dificultatea potrivirii textului românesc la melodia bizantină tradițională, care nu putea fi schimbată. Aceasta impunea rînduirea cuvintelor românești în așa fel, încît să aibă ritmul cerut de necesitățile melodice ale muzicii.

Cu o temeinică cultură teologică, filologică și mai ales muzicală, acumulată în țară și la Athos, Filothei sin Agăi Jipei realizează prima și cea mai cuprinzătoare operă muzicală ecleziastică românească. El este primul care datorită concepției sale umaniste înaintate, s-a încumetat să facă o carte de *Psaltichie*, în limba română, adaptînd textele românești — luate fie din manuscrisele existente, fie din traducerile făcute de el personal — la melodiile tradiționale bizantine și invers.

Așadar, prima carte cu neume muzicale psaltice, în limba română, cunoscută pînă acum pe teritoriul României este manuscrisul de sub cota nr. 61, de la Biblioteca Academiei R. S. România [259], terminat de scris la 24 decembrie 1713, autorul ei fiind Filothei sin Agăi Jipei, psalt la

---

[255] Șt. Meteș, *Școlile de muzică și cîntare bisericească din Iași (1558) și București (1711—1823) și românii din Transilvania*, în MA, Sibiu, *10* (1965), nr. 7—8, p. 513.

[256] Nifon Mitropolitul, *Tipic bisericesc*, București, 1885, p. VIII, Apud Gheorghe Ciobanu, *Muzica bisericească la români*, în vol. său, SEB, I, p. 336.

[257] A. Pann, în „Prefața" cărții *Fabule și istorioare*, București, 1841, p. 4 spune: „După ce am învățat canoanele și ortografia acestui meșteșug (al muzicii psaltice — *n.n.*) n-am zăbovit a *români (s.n.)* și a lucra pe note cărțile cele mai trebuincioase".

[258] Nifon Ploeșteanul, *Carte de muzică bisericească*, București, 1902, p. 58.

[259] Vezi mai pe larg, Sebastian Barbu-Bucur, *Monumente muzicale. Filothei sin Agăi Jipei. Prima psaltichie românească cunoscută pînă acum...*, p. 99—133; Idem, *Elemente teoretice la Filothei sin Agăi Jipei. Gramatica muzicală...*, p. 175—230.

Mitropolia Ungro-Vlahici, ucenic al părintelui Teodosie din această mitropolie, cum singur spune la sfîrșitul prefeței acestei cărți (f. 7ᵛ). Dacă ținem seamă de marele număr de cîntări din această *Psaltichie*, ca și de faptul că la data cînd și-a terminat de scris *Psaltichia* el trecuse cu mult de 70 de ani, putem conchide că Filothei a început opera de românire a cîntărilor cu mulți ani înainte de anul 1713, și anume începînd din ultimele decenii ale secolului XVII (fig. 27).

Manuscrisul lui Filothei are 259 folio și cuprinde aproape toate slujbele din timpul anului (1255 cîntări), după cum urmează : *Catavasiile* (f. 8ʳ—67ᵛ), troparele, condacele și cu hvalitele fiecărui praznic împărătesc ; rînduiala utreniilor și a celor trei liturghii (f. 45ʳ—56ᵛ), irmoase veselitoare, urmate de polihronii și cîntări în cinstea domnitorului, mitropolitului și a marilor demnitari (f. 54ᵛ—58ʳ) ; *Paraclisul* (text, f. 61ʳ—65ʳ) ; o gramatică a psaltichiei vechi, foarte sumară (f. 68ʳ—70ᵛ) ; *Anastasima* (f. 71ʳ—113ʳ) ; *Antologhionul* (f. 114ʳ—226ᵛ) și *Penticostarul* (f. 227ʳ—255ʳ), sfîrșind cu *Rugăciunea lui Filothei pentru Constantin Brâncoveanu* (f. 255ᵛ), la care se adaugă, la începutul manuscrisului, *Anixandarele* lui Iosif Protopsaltul de la Mănăstirea Neamț, iar la sfîrșit o *Doxologie* a lui Balaș preotul țăringrădeanul (f. 256ʳ—258ʳ), scrise mai tîrziu de altă mînă.

Din Prefață (f. 5—7ᵛ) aflăm că Filothei a tălmăcit „pre a noastră de țară și de obște limbă" — și că a scris această carte de cîntări „la îndemnul mitropolitului Antim Ivireanul, cu voia și cererea a toată Biserica și a tot norodul".

Filothei subliniază aici acțiunea de românire a cîntărilor, impusă de curentul brâncovenesc, spunînd : „și iaste D(umne)zeiască socoteală a Măriei tale, cum ceale ce să cîntă în Beserică, *nu numai să se cînte ci să se înțeleagă (s.n.)* de ascultătorii pravoslavnicii creștini. Pentru carea și nu încetezi în toată vremea cu îndurare cheltuind, spre tîlmăcirile celor nelesne înțelese cuvinte și cîntări ale besearicii către arătarea și mai buna înțelegere".

Continuînd strădania marilor cărturari — Coresi, Varlaam, Dosoftei, Antim Ivireanul și alții — de a introduce limba română în biserică, Filothei sin Agăi Jipei nu s-a limitat la traducerea textului, ci a adaptat pentru prima dată textul poetic la cel muzical, cum vedem din prefață, unde spune motivul pentru care face acest lucru : „Pentru aceasta și eu /.../ văzînd cum că în fieștecare zi /.../ să cîntă catavasiile iar să înțeleg foarte de puțintei, cît numai viersul sînt ascultînd, iar nu și înțelesul celor ce să cîntă, tălmăcit-am pre a noastră de țară și de obște limbă, toate catavasiile cu troparele", iar după prefață dă 44 de versuri făcute tot de el, adresîndu-se „Către cîntăreții acestei Vlahomusichii și către celălalt pravoslavnic norod al Țării Românești", prin care subliniază aceeași idee.

Psaltichia românească scrisă de Filothei a fost promovată și cultivată în primul rînd de el personal, apoi de către psalții și protopsalții care au funcționat la Mitropolia Ungro-Vlahiei în vremea lui Brâncoveanu, și anume : Coman, dascăl domnesc, împreună cu cei 50 de copii de la Școala Domnească de musichie, dintre care s-au evidențiat : Bucur Grămăticul—adus de domnitor special de la Sîmbăta de Sus—, Stoica și Vasile, de asemenea dascăli, Mihul, Bunea, Radul (tatăl lui Șărban pevețul), Bogdan, Mihai și Matei grămăticii și Șărban pevețul, viitorul mare protopsalt al Țării Românești.

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 28 Pagina de titlu a *Anastasimatarului* din Chinoviul românesc Podromu — Athos

Anastasima (Anastasimatarul) lui Filothei Ieromonahul, scris la sfîrșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII a fost transcris (copiat) în întregime — identic sau cu infime modificări neesențiale — în mai multe manuscrise. Cunoaștem pînă acum cinci asemenea manuscrise, începînd cu unul pe care l-am descoperit în vara anului 1982 la Chinoviul românesc Prodrom din Muntele Athos, scris în preajma anului 1717, (fig. 28) și pînă la cel al lui Acachie Ieromonahul de la Căldărușani, terminat de scris în anul 1821.

STIHIRA „LUMINATU-S-AU TOATE"

de la vecernie glas III

ms.rom. nr. 61 fol. 79

Lu-mi-na-tu — s-au toa — te — cu în vi — ia

ms.rom. Athos pag. 32

Lu-mi-na-tu — s-au toa — te — cu în vi — e

rea ta Doa-m ne — și ra — iul ia — răș — s-au de —

rea ta Doa-m ne — și ra — iul ia — răși — s-au de —

s chis și toa-tă fă p tu — ra — lă-u-dînd-du — te,

s chis și toa-tă fă p tu — ra — lă-u-dînd-du — te,

căn-ta — re ți — e tot-de-u-na — a-ți a-du-ce

căn-ta — re ți — e tot-de — u — na — a-ți a-du-ce

Scanned with OKEN Scanner

STIHIRA „BUCURĂ-TE SIOANE"

de la vecernie glas VIII

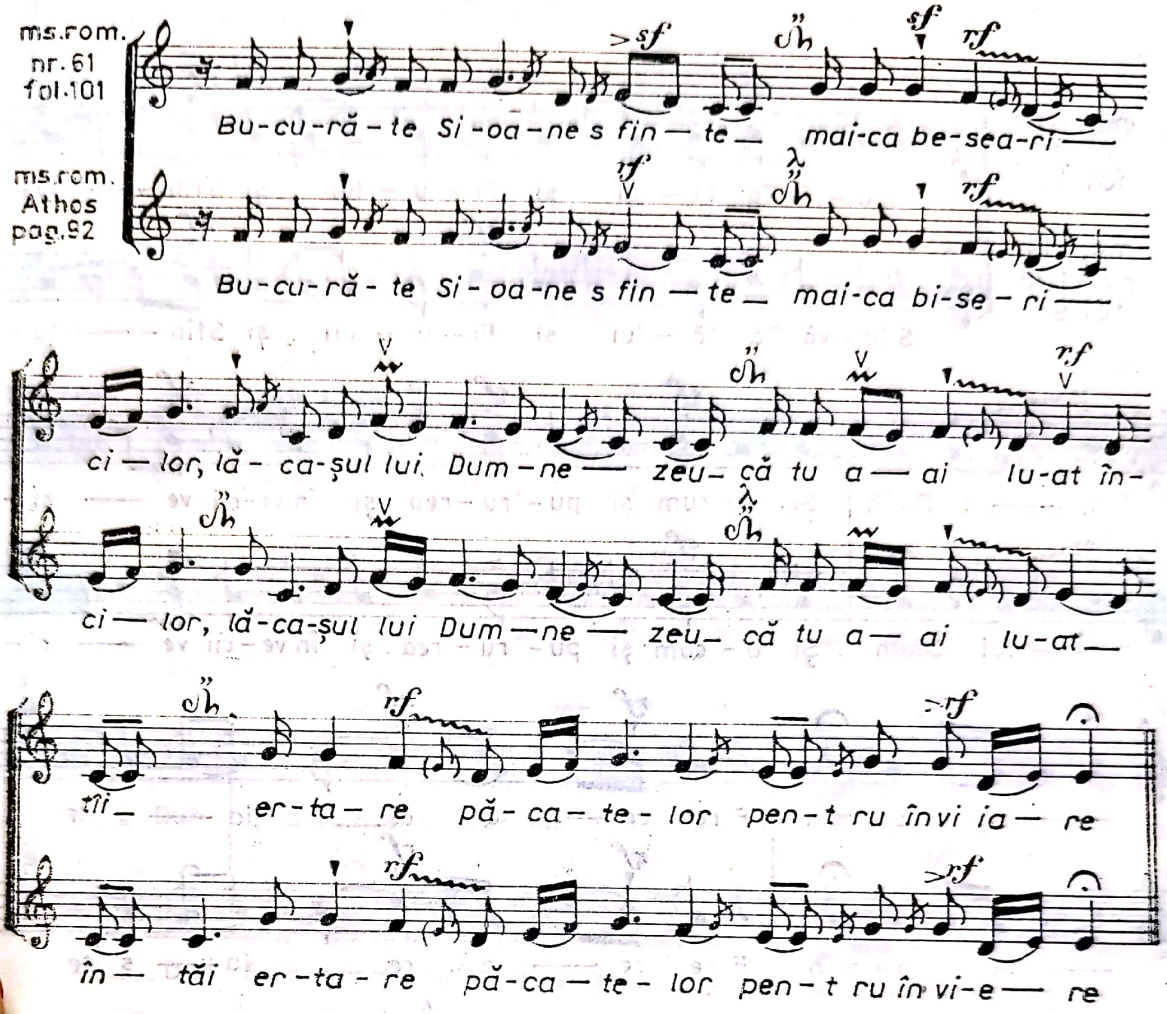

Prezenţa mai multor manuscrise ulterioare identice cu cel al lui Filothei confirmă folosirea îndelungată a muzicii lui în biserica română.

Cel de-al doilea manuscris de psaltichie, în întregime în limba română, afară de şase cuvinte în limba slavonă — care apare după cel a lui Filothei, este un *Anastasimatar* de 100 folio, scris pe la jumătatea secolului XVIII, care se află în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca (ms. rom. nr. 1106). Cercetînd îndeaproape cîntările acestui Anastasimatar, constatăm că acestea, cu mici deosebiri neesenţiale, seamănă cu cele din *Anastasima* lui Filothei (f. 71^{r}—113^{v}).

Scanned with OKEN Scanner

DOGMATICA

Glas I

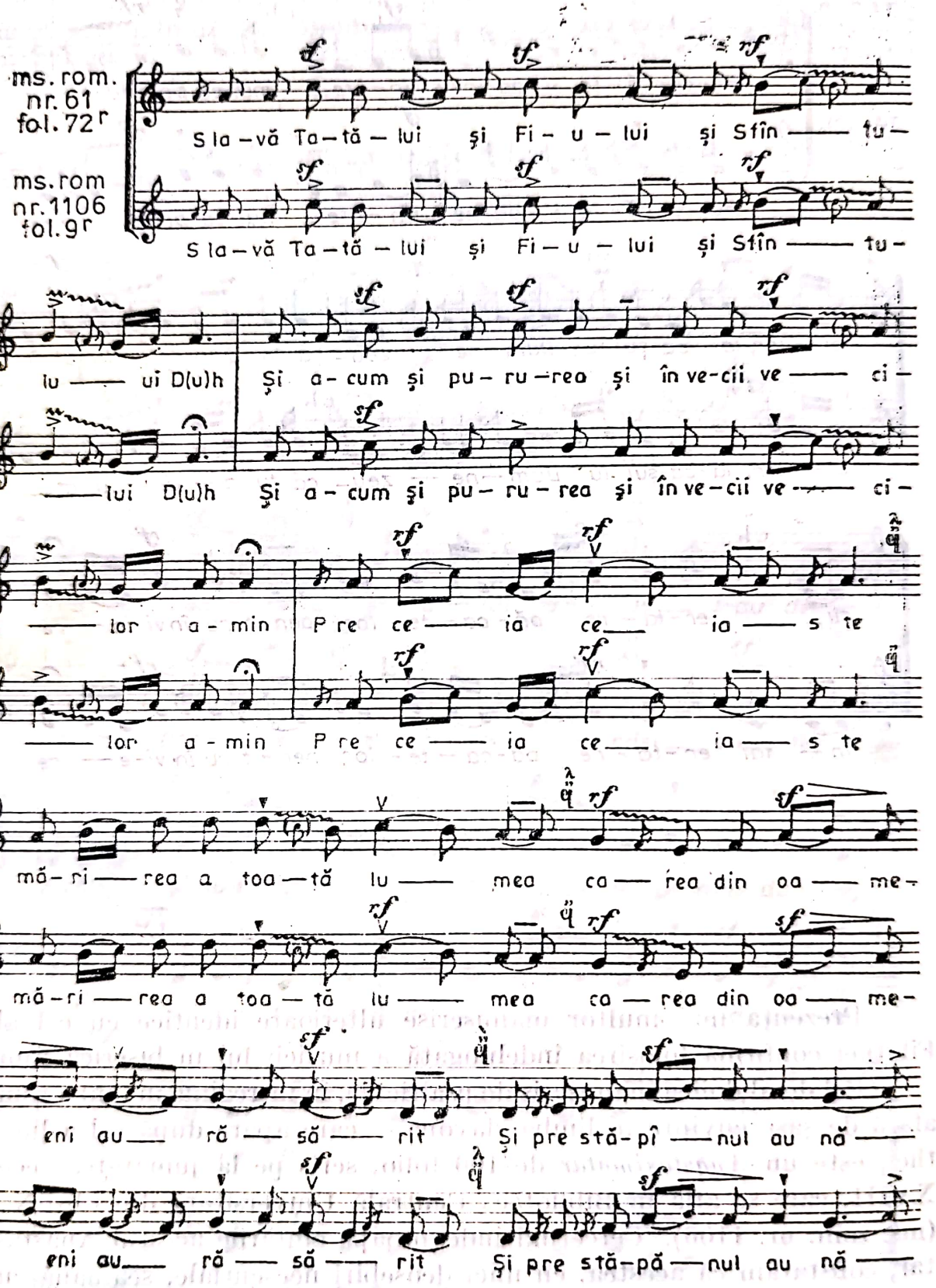

Scanned with OKEN Scanner

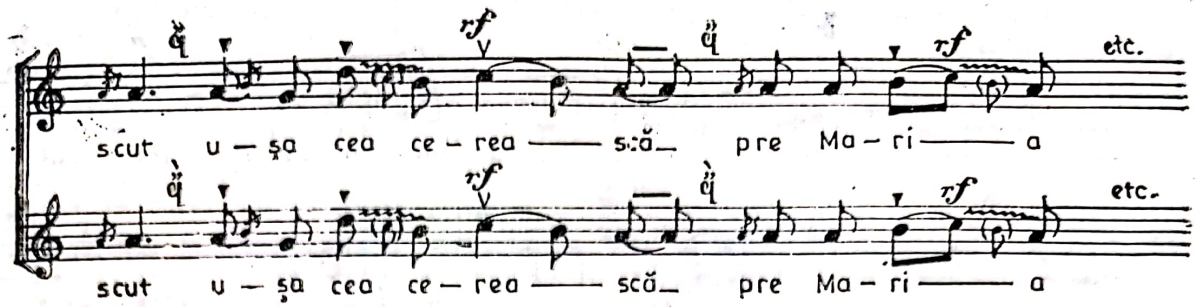

DOGMATICA

Glas VIII

ms.rom. 61 f.101v

ms. rom. 1106 f.75r-v

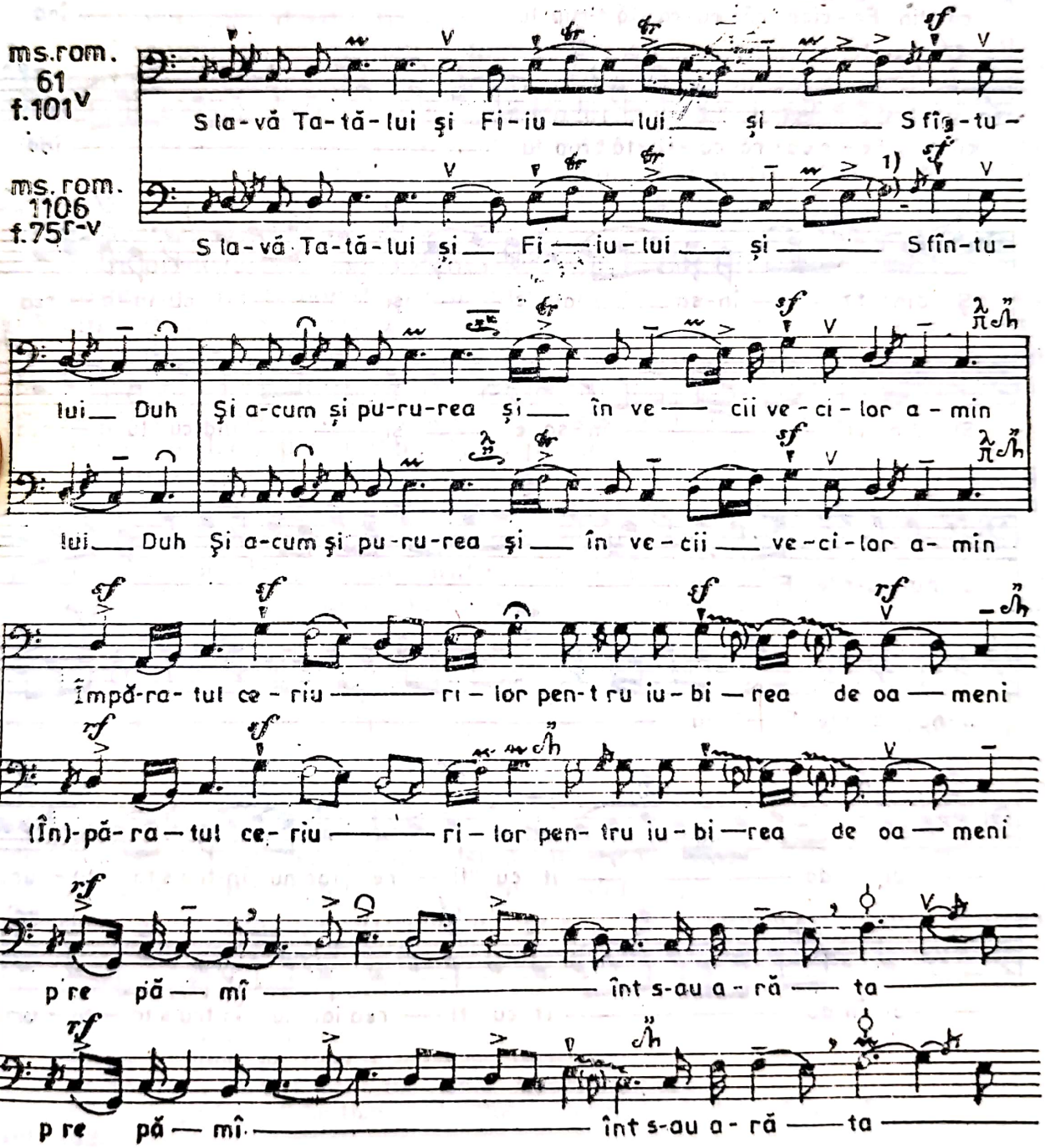

Scanned with OKEN Scanner

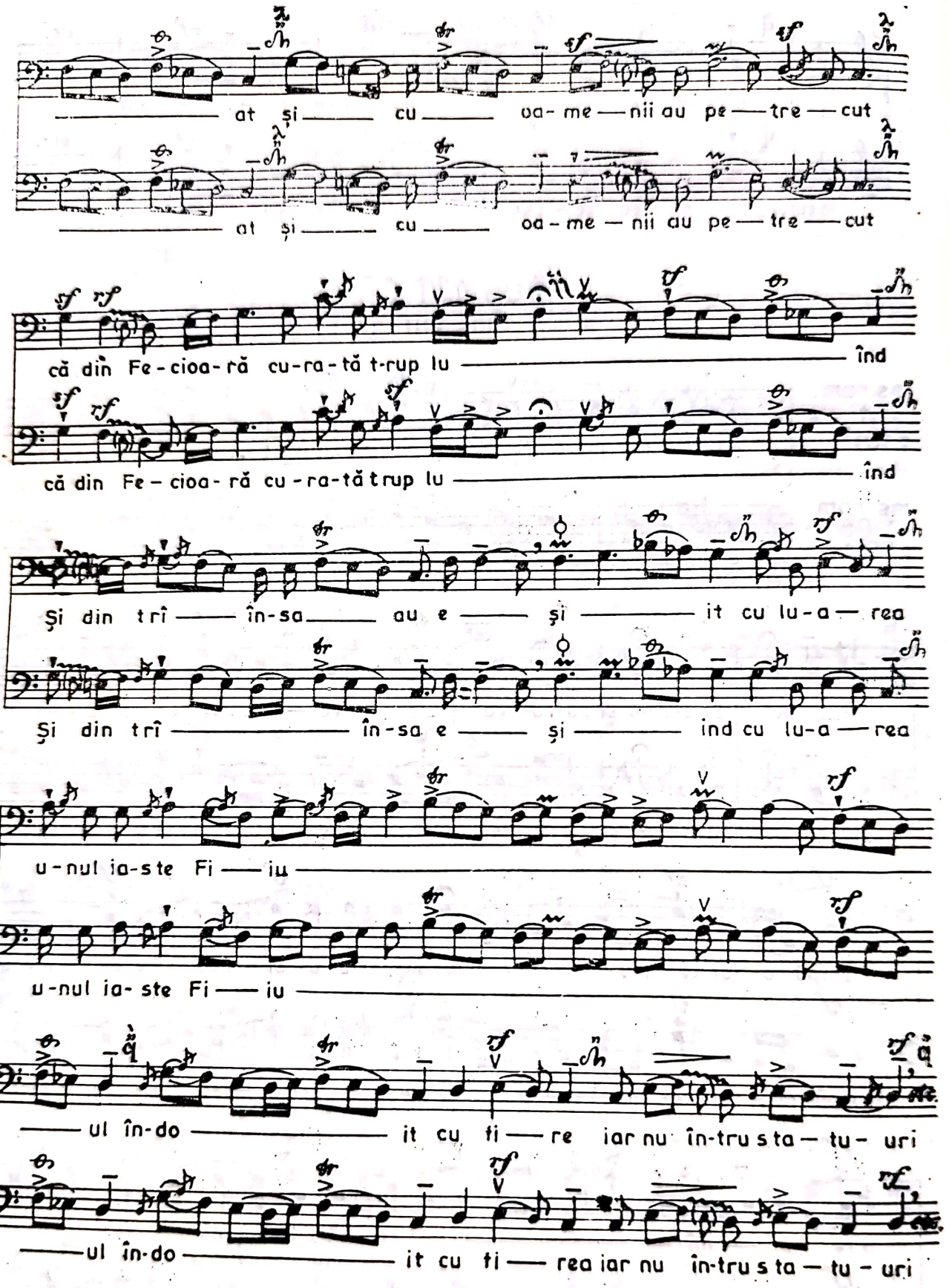

Scanned with OKEN Scanner

Primul mare protopsalt, după Filothei, care contribuie la românizarea cîntărilor, scriind şi mai ales practicînd muzica bizantină în limba română este Şărban, care la 1689 era peveţ la Biserica din Curtea Domnească, pe la 1716 grămătic, iar la 1733 era de mult protopsalt — în locul tatălui său Radu — funcţie în care poate fi urmărit pînă în anul 1759, acoperind astfel nu mai puţin de 70 de ani în strana Bisericii Domneşti, timp în care va fi avut mulţi ucenici şi în care va fi cultivat şi promovat muzica bizantină cu text românesc [260]. Ni se păstrează de la acest protopsalt o Doxologie (gl. V), „facerea lui Neon Patron Gherman, iar în limba românească prefăcută de Şărban Dascălul D(o)mnesc întîiul Cînt(ă)r(e)ţ" [261].

De numele lui Şărban sînt legate şi Catavasiile Floriilor, pe care Macarie Ieromonahul, învăţîndu-le de la dascălul său Constandin — ucenic la rîndu-i al lui Şărban de la care le învăţase şi care de fapt erau cele scrise „pre glasul cel rumănesc" de dascălul acestuia, Filothei sin Agăi Jipei — le-a „paradosit părinţilor de la Neamţu" [262].

Presupunem că Şărban a fost ucenic al lui Filothei, deoarece el a promovat aceeaşi muzică românească a dascălului său, şi chiar după manuscrisul sau manuscrisele sale, căci un ucenic al acestuia, „Ioan sin Radului Duma Braşoveanu", termină de scris în Bucureşti la 1 august 1751, pe vremea lui Ioan Grigore Ghica voievod şi a mitropolitului Neofit, o voluminoasă *Psaltichie românească* de 339 file, copie identică după cea scrisă de Filothei [263] (fig. 29).

În predoslovia „către cîntăreţii aceştii cărţi şi către celălalt norod pravoslavnic", mai bogat argumentată decît cea a lui Filothei — pentru că lupta grecilor împotriva românirii cîntărilor se înteţise — Duma arăta importanţa şi necesitatea cîntării psaltice în limba română demonstrînd cu textele din *Noul Testament* ideea că fiecare popor poate cînta în limba sa, „pentru că iaste mai de folos fieştecărui neam creştinescu a cînta /.../ pre limba sa decît pre limba altuia, pe care n-o înţelege".

Politica fanariotă, care nu a putut împiedica desfăşurarea acţiunii de „românire" a cîntărilor a ridicat tot felul de greutăţi în calea traducerii din greceşte, mergînd pînă la defăimarea limbii române, cum reiese din prefaţa lui Ioan Duma, unde autorul combate cu vehemenţă pe acei care „defaimă şi hulescu limba noastră cea rumănească, zicînd că iaste grozavă (groaznică — *n.n.*) şi necuvioasă. De care lucru de vreme ce pizma nu sufere ciale de folos, unii ca aceia bine să ştie că fieşte care om limba lui întru care s-au născut i se pare a fi mai frumoasă şi mai lesne decît toate limbile. Pentru că D(u)mnezeu nu caută la frumuseţea limbii, nici îi trebuieşte aciasta, ci la înţelesul minţii şi la umilinţa inimii; să nu îl cinstim cu buzele şi cu limba, iar inima şi mintea să rămîie deşarte şi fără de roadă /.../. Primiţi dar, o iubitori de dumnezeieştile laude, cinstiţi părinţ(i) şi de bun neam boiari şi aceiia ce v-a împodobit D(u)mnezeu cu veselitoarea şi de suflet folositoare musichie /.../ *cîntînd pre dînsa cu înţelegere şi cu dulceaţă sufletească*" *(s.n.)*. Ioan Duma îşi încheie grăitoarea şi convingătoarea predoslovie cu îndemnul: „să nu pregetaţi a învăţarea pre cîţ(i) je vor pohti".

[260] Sebastian Barbu-Bucur, *Şărban „Protopsaltul Ţării Româneşti"*, ms. dact.
[261] Ms. gr. rom. nr. 1229, f. 27 —29r, BARSR.
[262] Ms. rom. nr. 6, f. 94 —105r, Bibl. Mănăstirii Neamţ.
[263] Vezi, pe larg, Sebastian Barbu-Bucur, *Ioan sin Radului Duma Braşoveanu* ..., p. 161—222.

STIHIRA IV-a DE LA AVALITE

ἦχος α

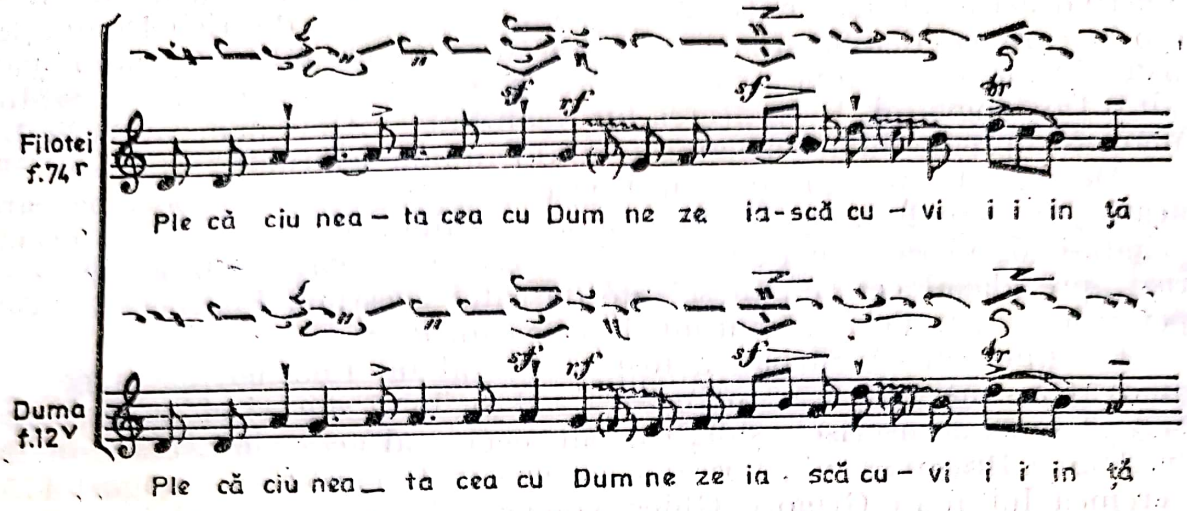

STIHIRA III-a DE LA DOAMNE STRIGAT-AM

ἦχος δ

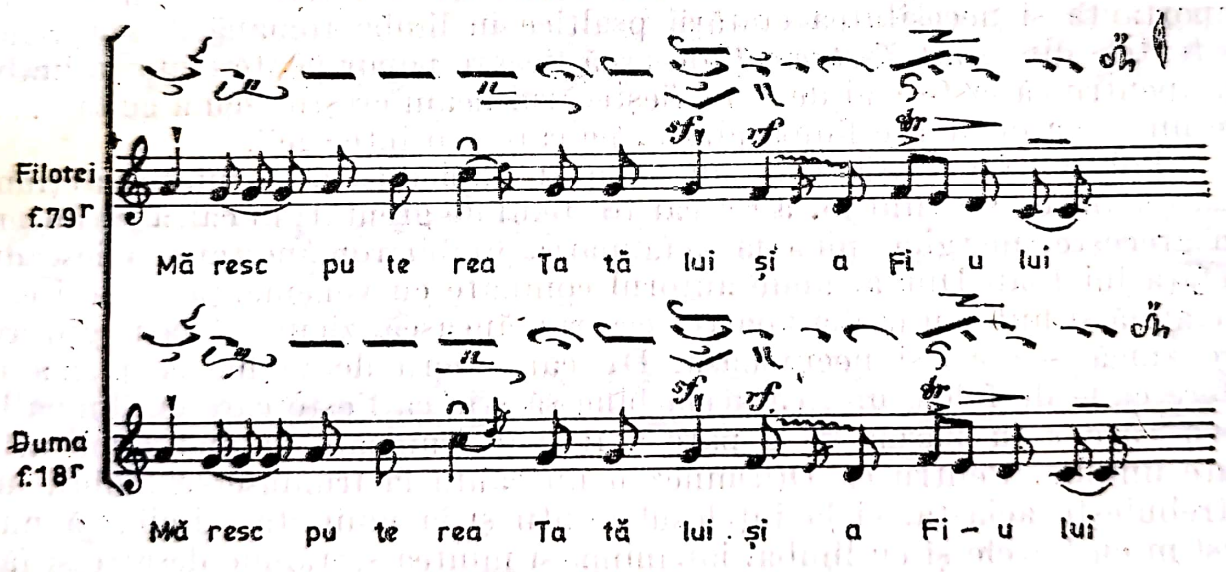

Studiind comparativ piesele din manuscrisul lui Duma cu cel al lui Filothei, constatăm identitatea absolută la majoritatea cîntărilor cuprinse în cele două psaltichii cu toate că Duma nu menționează în lucrare că ea ar fi o copie.

Scanned with OKEN Scanner

PRICEASNĂ LA ÎNĂLȚAREA CINSTITEI CRUCI

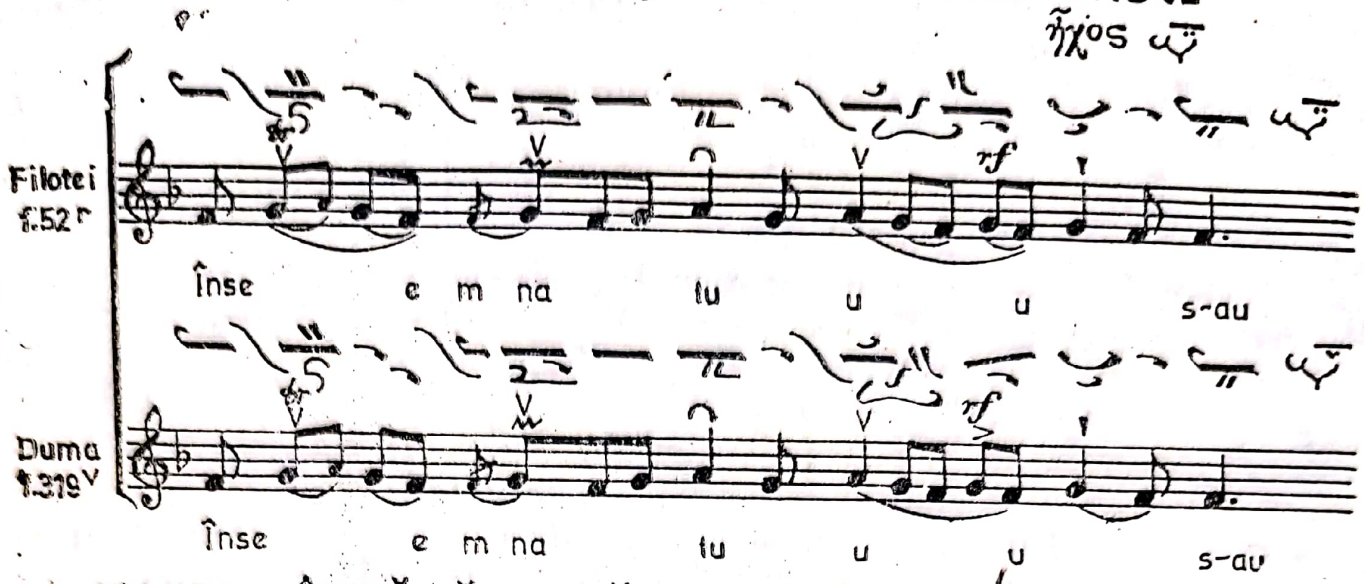

STIHIRA: ÎMPĂRĂTEASĂ PREA CÎNTATĂ FECIOARĂ

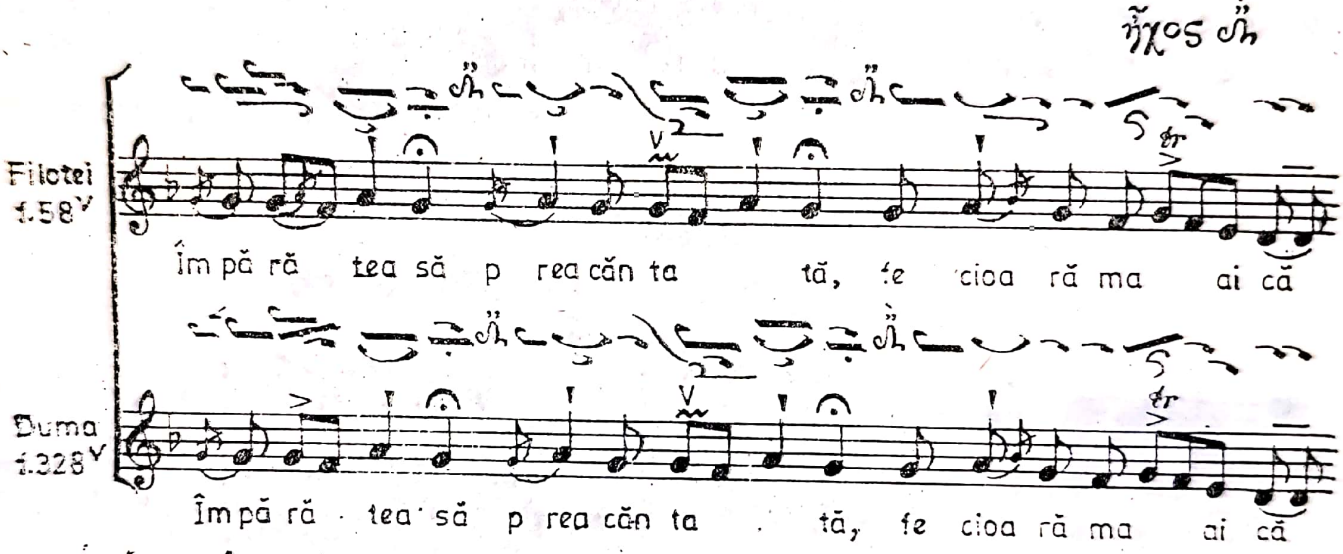

ÎN SÎMBĂTA LUI LAZĂR - SLAVĂ LA VECERNIE

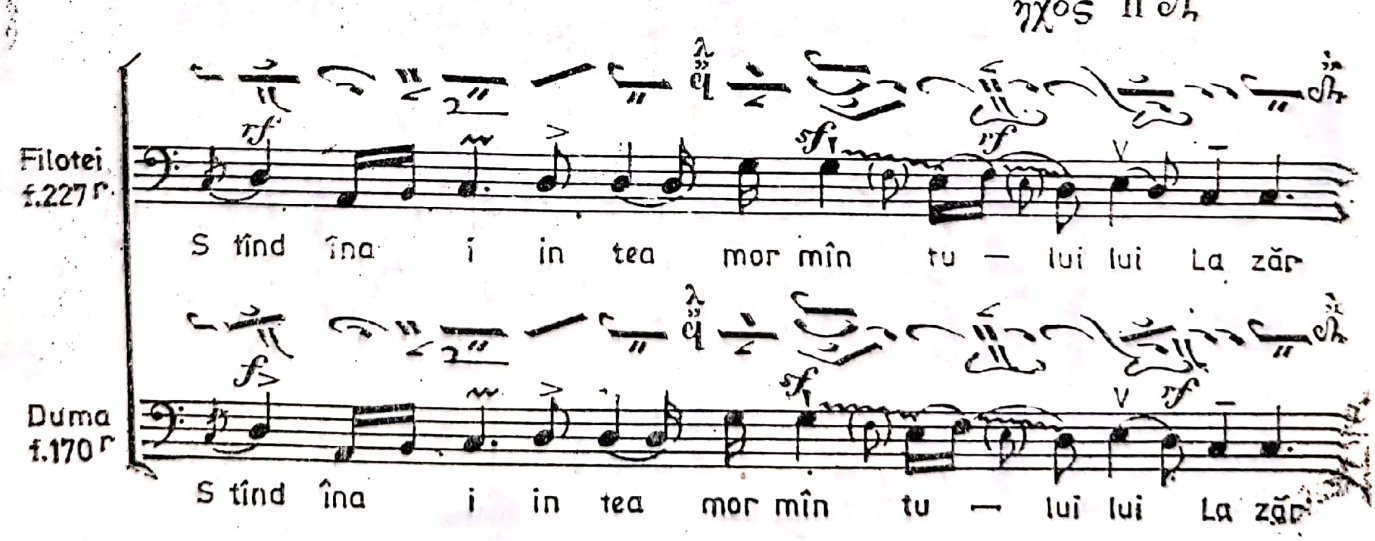

Scanned with OKEN Scanner

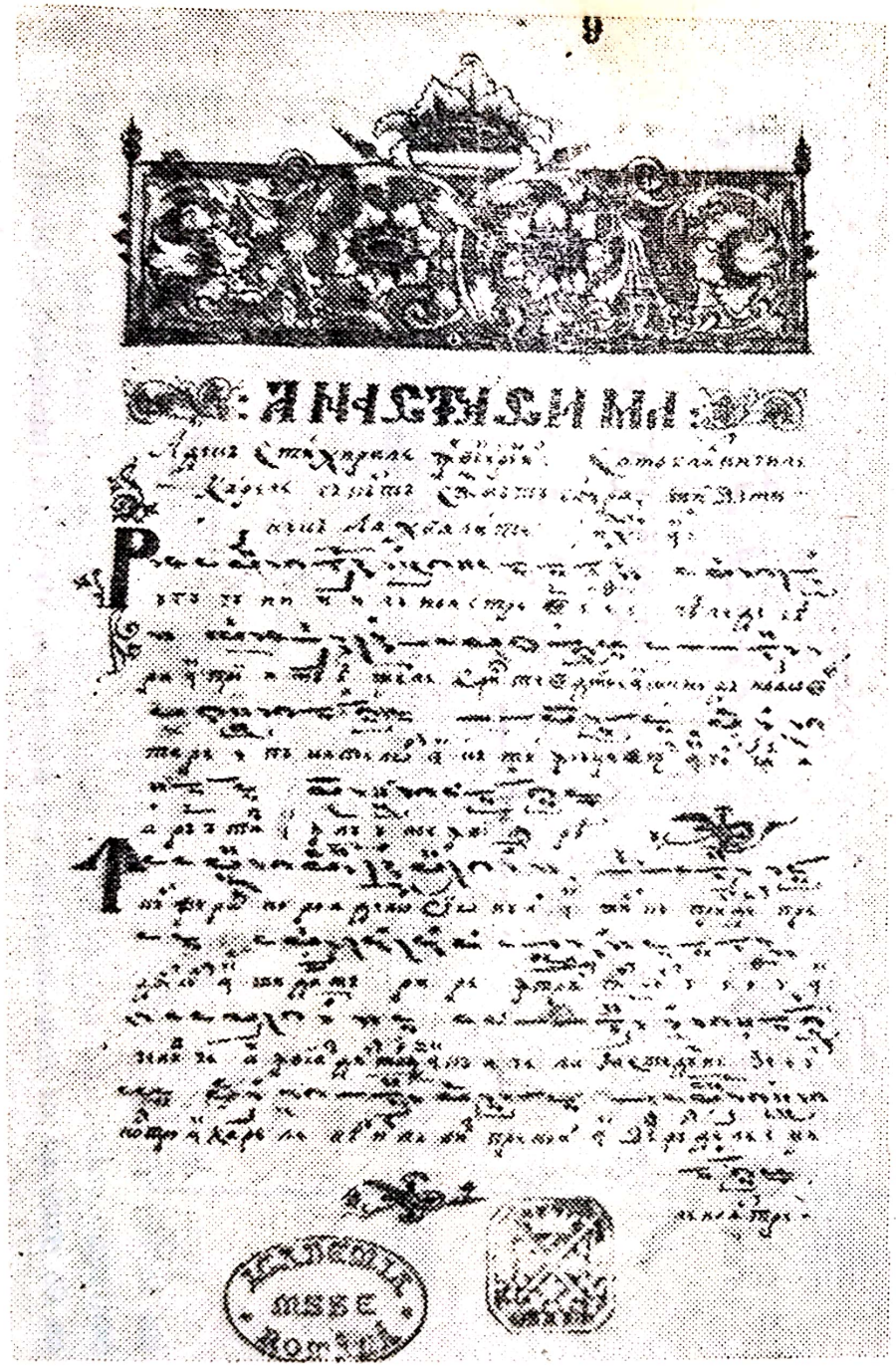

Fig. 29 *Anastasima* lui Duma Braşoveanul, ms. rom. nr. 43, pagină de titlu.

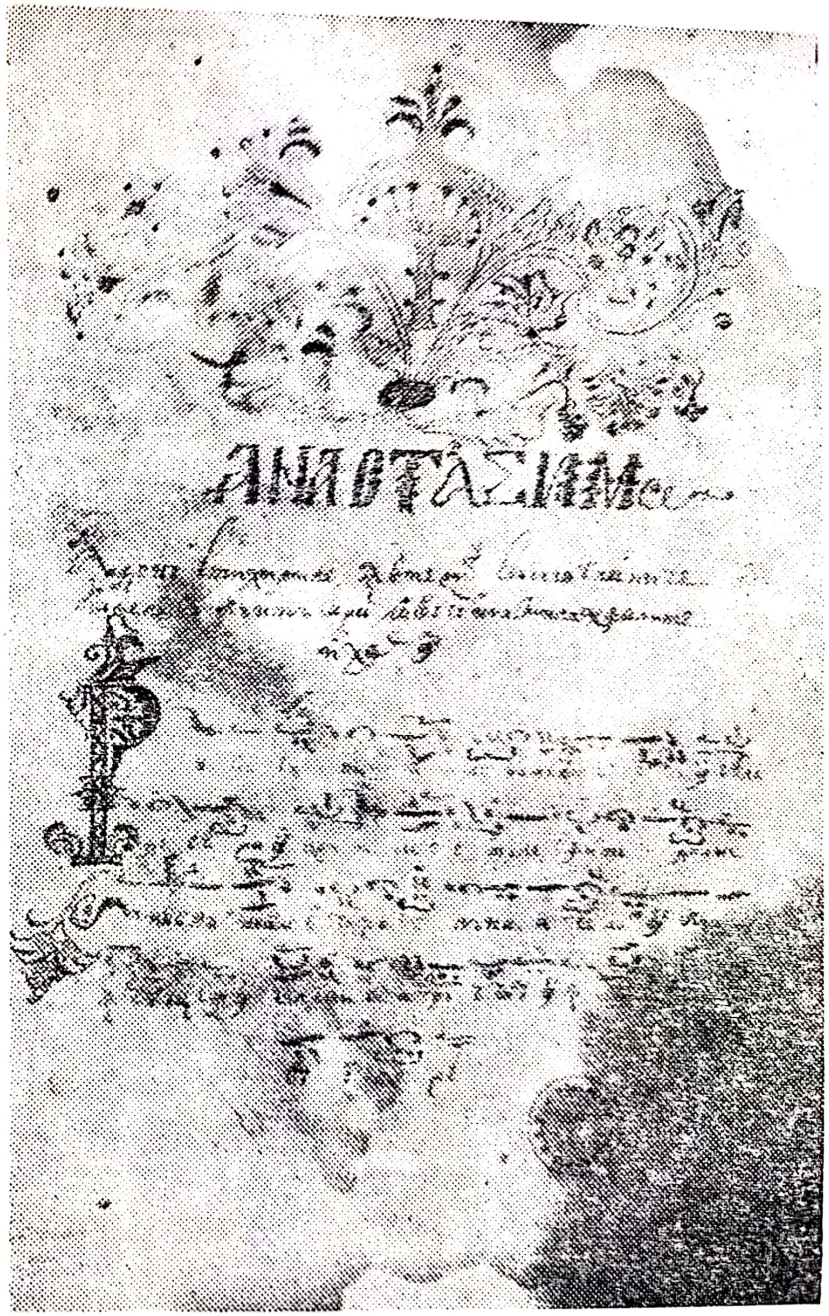

Fig. 30 *Anastasimatar*, ms. 4443, f. 3^{r}, pagină de titlu.

În cea de a doua jumătate a secolului XVIII, românirea cîntărilor este continuată cu mai multă intensitate în Țara Românească și Moldova, iar mai sporadic și numai în anumite zone, în Transilvania. Evoluînd în condițiile de transmitere orală, datorită lipsei de școli organizate începînd de la 1701, cînd o parte a românilor ortodocși s-au unit cu Roma, muzica psaltică de aici a dobîndit un stil specific, fiind influențată de muzica altor confesiuni, de muzica occidentală și mai ales de muzica populară românească [264]. În schimb, muzica bisericilor românești din Transilvania a fost mai ferită de influențele generate de epoca fanariotă, de sursa greco-turco-arabă [265].

La 4 iulie 1767 Constantin ftori psalt al episcopiei Rîmnicului — *ucenic al dascălului Constantin* din aceeași episcopie, la rîndul său ucenic al lui Șărban Protopsaltul — termină de scris un *Antologhion* românesc de 339 folio, care se află în Biblioteca Academiei R. S. România (ms. rom. nr. 2219) și care cuprinde slujba din perioada *Mineiului* (f. 8^{r}—268^{v}) și a *Penticostarului* (f. 269^{r}—337^{v}) [266]. Acest *Antologhion* ne dezvăluie faptul că manuscrisul lui Constantin Ftori Psalt este o copie identică a unei părți însemnate din manuscrisul lui Filothei sin Agăi Jipei și anume a *Antologhiului Stihirar* (f. 114^{r}—226^{v}) și a *Penticostarului Stihirar* (f. 227^{r}—253^{r}), micile deosebiri constînd din numărul puțin mai restrîns al cîntărilor aflate în manuscrisul lui Constantin. Cu aceasta se dovedește faptul, semnificativ pentru noi, că și în a doua jumătate a secolului XVIII se cîntau cîntările lui Filothei.

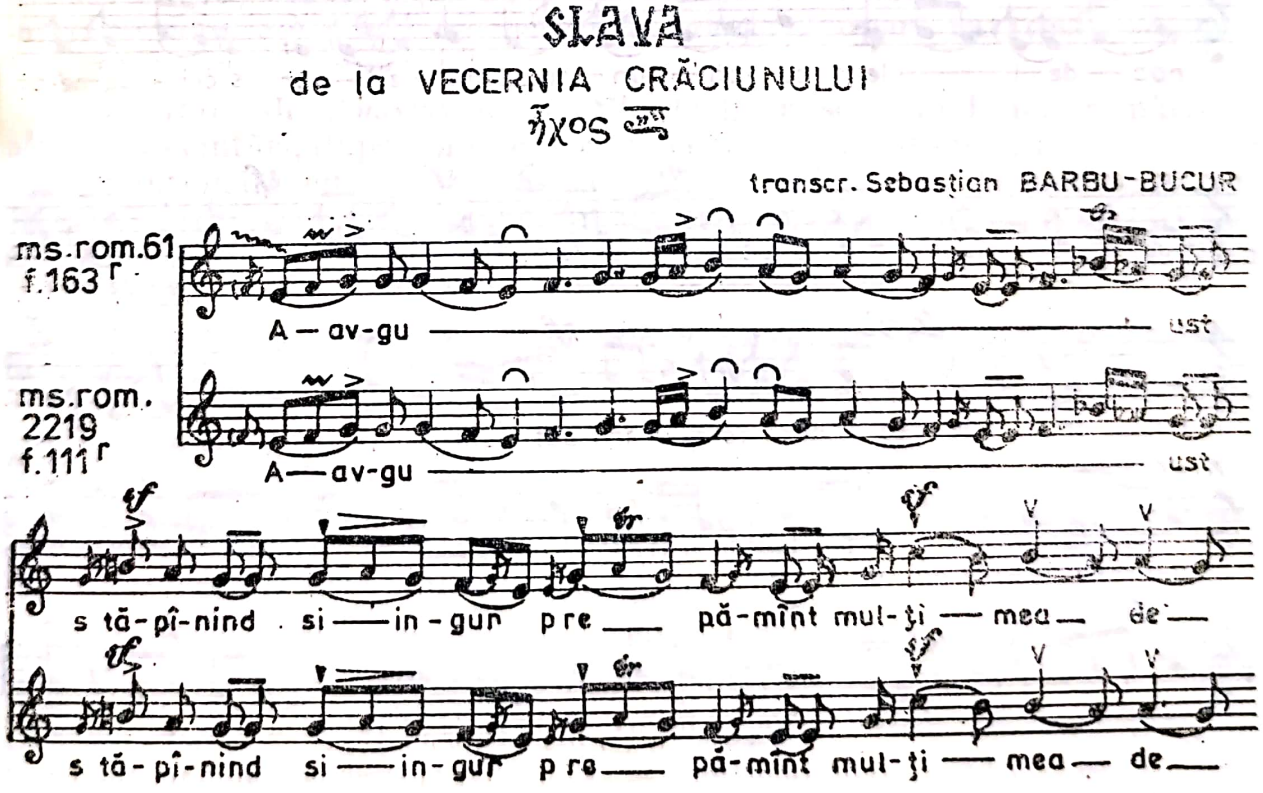

[264] Romeo Ghircoiașiu, *Muzica Ardeleană de strană și influențele ei populare*, ms. dact p. 1—2, 6—9, 11—15.
[265] Ibidem, p. 10.
[266] Sebastian Barbu-Bucur, *Constantin Ftori Psalt al Episcopiei Rîmnicului*, ms. dact.

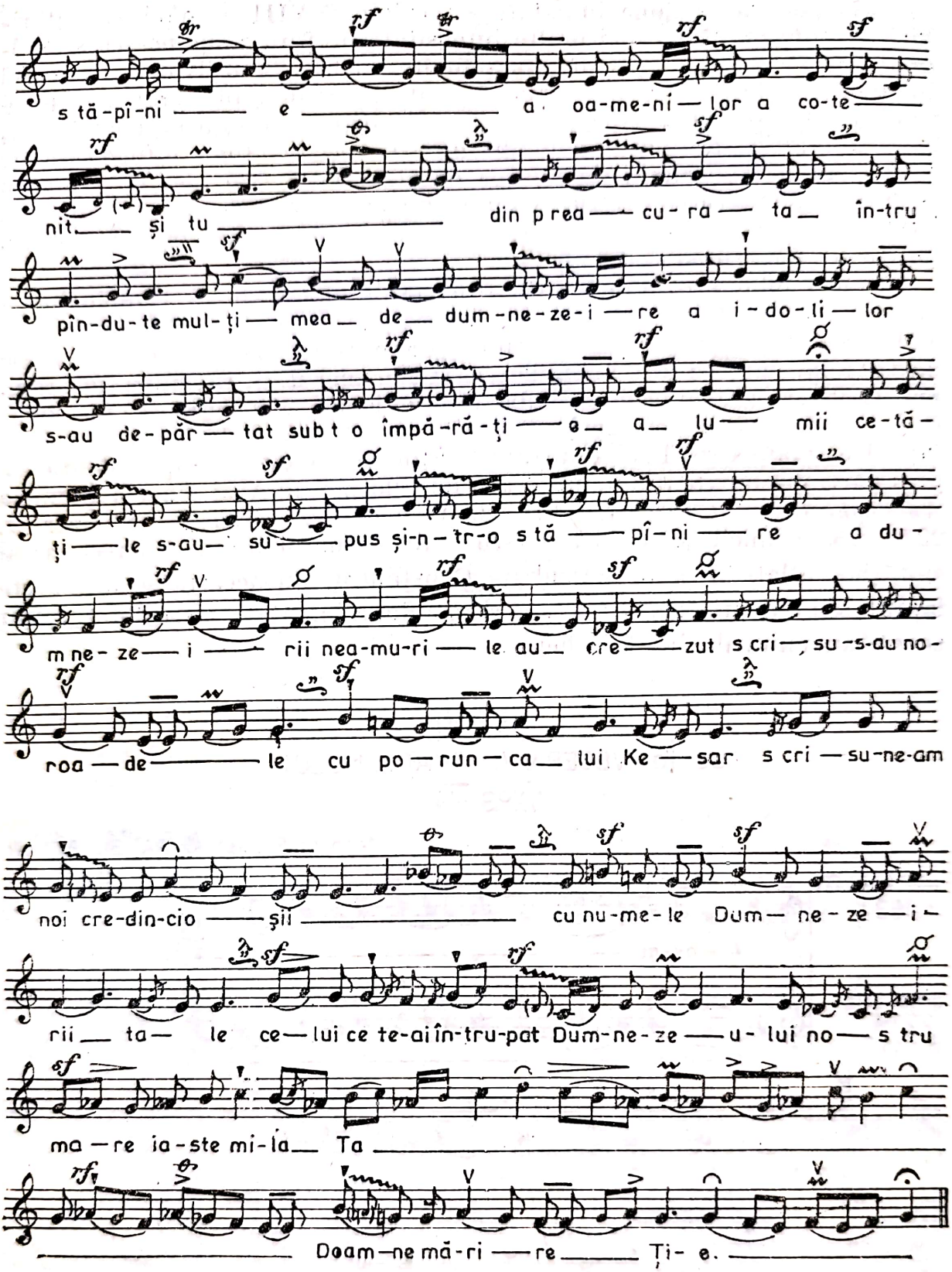

În același an cînd Constantin Ftori Psalt rescrie la Rîmnic *Antologhionul* prescurtat după manuscrisul lui Filothei, Mihalache Moldoveanu, român din Moldova, iscusit în știința cîntărilor, împins de același sentiment patriotic, tălmăcit la București, *Anastasimatarul grecesc* în limba

Scanned with OKEN Scanner

românâ, în anul 1767. Acest manuscris menţionat de A. Pann [267] s-a pierdut sau poate încă nu s-a descoperit pînă acum, ori mai degrabă a fost înstrăinat de vreun călugăr grec sau român athonit. Această operă a fost transcrisă însă de diferiţi cîntăreţi români. Constantin Erbiceanu ne vorbeşte de un astfel de exemplar ca aflîndu-se în Biblioteca Seminarului din Iaşi, dar nici acest manuscris n-a fost depistat. În schimb, am găsit de curînd în Biblioteca Academiei R. S. România două *Anastasimatare* româneşti, identice, primul scris la Botoşani în anul 1798 de „Vasile ucenicul dascălului Mihalache Eftimivici, care din început s-au scos şi s-au diorthosit de însuşi psaltul Mihalache . . .” (ms. rom. nr. 551 de 198 f.) şi cel de al doilea, provenit „De la C. Munteanu din Fălticeni”, scris de un anonim în primul sau cel de-al doilea deceniu al secolului XIX în Moldova (ms. rom. nr. 578 de 154 fol).

Cercetări viitoare ne vor ajuta, poate, să identificăm pe Mihalache Eftimivici cu Mihalache Moldoveanu, cel care a tălmăcit *Anastasimatarul* la 1767 şi care a funcţionat ca dascăl de musichie în şcoala de la Sf. Sava şi la metocul episcopiei de Rîmnic din Bucureşti, pe la anii 1784—1786, cu „Κὺρ Μυχαλάκε Mold.” (ms. gr. rom. nr. 119, f. 125^{v})[268], cu Mihalache Moldovlahul (ms. gr. rom. nr. 1879, f. 77^{r}—95^{v}), cu Mihalache Ἰασιὸτη (Ieşanul), (ms. gr. nr. 158 [269], f. 151^{v}—155^{r} şi ms. gr. rom. nr. 159, f. 292^{v}) şi cu „Mihalache cîntăreţul Sfinţilor 40 de m(u)cenici” (ms. gr. rom. nr. 1229 [270], f. 10^{r}).

În acest caz, Anastasimatarul lui Mihalache Moldoveanu (pierdut) ni se păstrează în cele două manuscrise copii mai sus amintite[271] (ms. rom. nr. 551 şi 578). Luate separat, ele sînt incomplete, folosite însă amîndouă la transcriere, am putut reconstitui o valoroasă operă care pînă acum a fost considerată irecuperabilă.

În afară de *Anastasimatar*, Mihalache a scris în limba română şi alte multe cîntări, după cum se poate vedea din diferite manuscrise, dintre care menţionăm cinci (greco-române) de la Biblioteca Academiei R. S. România, scrise : primele două, în ultimele decenii ale secolului XVIII, al treilea în pragul secolului XIX, şi celelalte două la începutul secolului

---

[267] Anton Pann, *Bazul teoretic şi practic al muzicii bisericeşti sau gramatica melodică*, Bucureşti, 1845, p. XXIX.

[268] Ms. gr. rom. nr. 119 din Bibl. Mănăstirii Neamţ (descoperit de curînd), scris în pragul secolului XIX în Moldova, are în limba română cîntările : *Să se îndrepteze . . .*, g. II (f. 87^{r}); *Acum puterile*, text (f. 88^{v}); *Axionul Crăciunului* (gl. I) şi al *Botezului* (gl. VI) (f. 105^{r}—107^{r}; irmoasele (la *Oda* a 9-a) *O minunile . . .*, gl. II (f. 107^{r}) şi *Nu te tîngui . . .*, gl. VI (f. 110^{r}); polieleul *Robii . . .*, gl. IV, „a lui Anastase Psalt(ul)” (f. 114^{r}—115^{r}); *Cu noi este Dumnezeu*, gl. VIII (f. 115^{r}—116^{r}); *Fericit bărbatul*, gl. VIII (f. 119^{v}—121^{r}); *Mărturisiţi-vă* (de la polieleu), gl. I (f. 121^{v}); finalul anixandarelor, gl. VIII (f. 122^{v}).

[269] Ms. gr. rom. nr. 158 este un *Anastasimatar* + *Liturghier*, scris în ultimele trei decenii ale sec. XVIII. În limba română are scris polieleul *Robii Domnului . . .* gl. IV (f. 62^{v}—69^{r}).

[270] Ms. gr. rom. nr. 1229 este, după conţinut, un *Anastasimatar* + *Liturghier*, scris în ultimele decenii ale secolului XVIII. În limba română sînt scrise : *Troparul* (gl. I) şi *Condacul Sf. Nicodim* (gl. VIII), text (f. 1^{r}), polieleul *Robii Domnului*, gl. IV (f. 10^{r}—17^{r}), „facerea lui Ioan Psalt, iar românește iaste alcătuit de Kir Mihalache Cîntăreţul sfinţilor 40 de m(u)cenici” şi o Doxologie a lui „Gherman Neon Patron, prefăcută în limba română de Dascălul D(o)mnesc Şărban” (f. 27^{v}—29^{r}).

[271] Într-o expediţie de lucru pe care am întreprins-o în Muntele Athos în vara anului 1982, am descoperit originalul acestui manuscris în Marea Lavră (cu o semnătură neclară), pe care sperăm să-l putem publica în întregime : transcriere, facsimile şi studiu.

Scanned with OKEN Scanner

POLILEU

Glas IV

transcr. Sebastian BARBU-BUCUR

ms.gr.rom. 158, f. 62r -63r

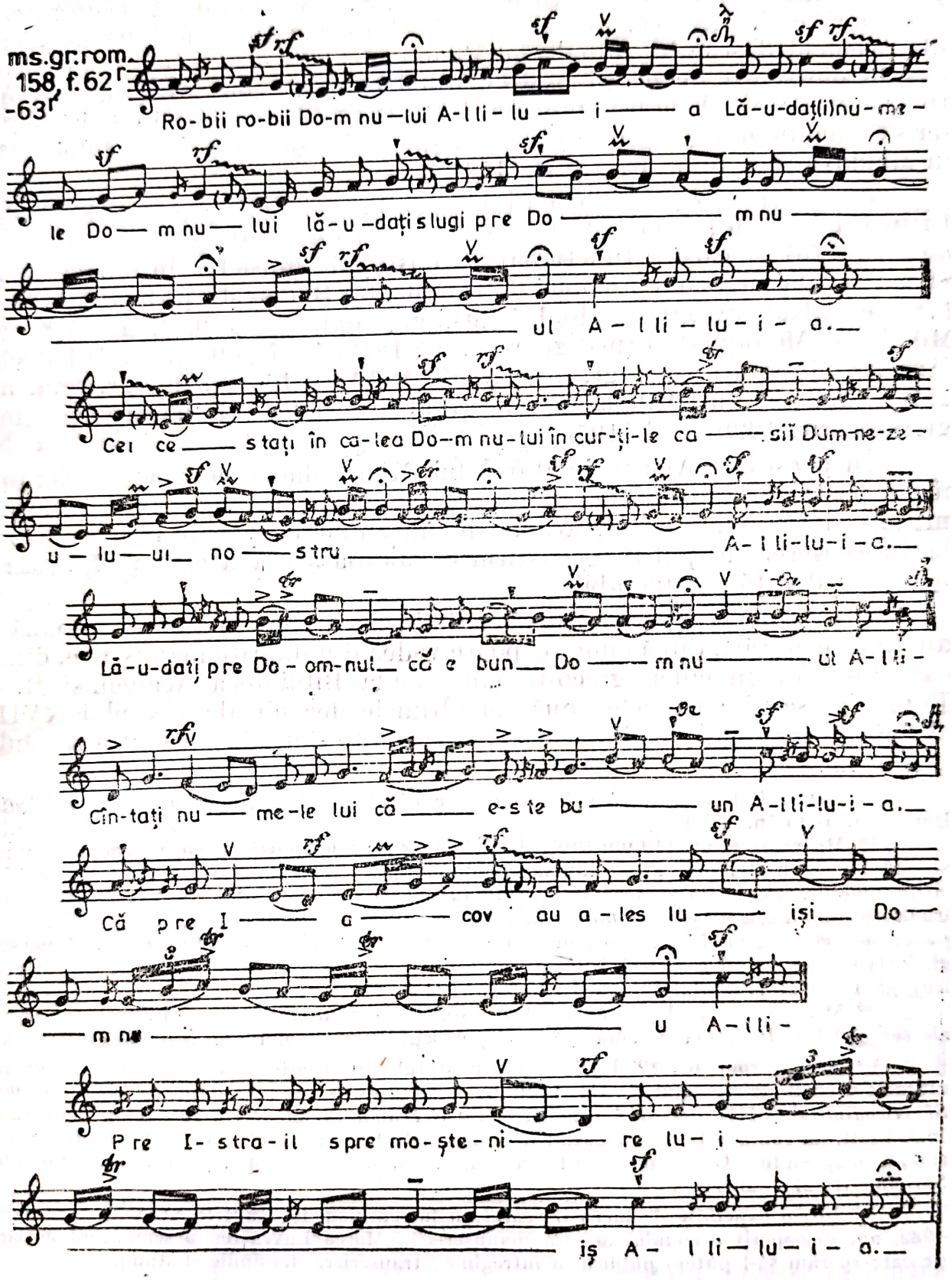

XIX. În primele două manuscrise (nr. 1129, f. 10r—17r) și nr. 158, (f. 62r—69r), găsim polieleul *Robii Domnului*, în cel de-al treilea (nr. 783 [272], f. 197r—201v) o *Slavoslovie*, în cel de-al patrulea (nr. 1879 [273], f. 305v) *Ceea ce ești mai cinstită*, iar în cel de al cincilea (nr. 1353 [274], f. 206r) un heruvic, cîntări care din punct de vedere stilistic fac trecerea de la prima la cea de a doua etapă a acestei faze.

Această perioadă coincide și cu triumful definitiv al limbii române în biserică — și cu o adevărată înflorire a ei, ce cunoaște pagini de înaltă artă —, întrucît ultimele cărți care mai rămăseseră netipărite — cele 12 Mineie după care se cîntă la strană — se tipăresc acum la Rîmnic, șase de către episcopul Chesarie, între anii 1776—1779 și șase de episcopul Filaret, în anul 1780.

Cam în aceeași vreme, o contribuție la românirea cîntărilor aduce și Ion Psaltul, cum reiese dintr-un manuscris aflat la Biblioteca Centrală de stat (ms. gr. rom. nr. 4947, f. 259v), scris pe teritoriul României: „Ἐγράφη παρ᾽ ἐμοῦ Ἰωάννου ψ⟨ά⟩λτου τοῦ ἁμαρτωλοῦ εἰς τοὺς εἰς τοὺς 1785 Νοεμβρίου κα᾽᾽. „S-a scris (această carte — *n.n.*) de către mine Ioan Psaltul păcătosul în anul 1785 noiembrie 21". În acest manuscris sînt incluse un număr de șapte cîntări în limba română, unele traduse (μεταφρασθὲν), altele adăugate (προσθήκη) de Ioan Psaltul, după diferiți autori greci, și anume: un heruvic și un chinonic *(Lăudați...)* după Kiril Arhiereul de Tinos (f. 21r—22r și 38v—39v), două heruvice după „Ieremia Psalt(ul)", (f. 26r—27r și 31r—32v), un heruvic după Petru Domesticul (f. 33v—35r), unul după Nicolau (f. 35r—36r) și un altul după un anonim (f. 36r—37r) [275].

---

[272] Ms. gr. rom. nr. 783 este, după conținut, un *Irmologhion* scris în pragul sec. XIX avînd în limba română: *Anixandarele*, text (f. 7v—8r) și o *Slavoslovie* a lui „Mihalache cîntă reț" (f. 197r—201v).

[273] Ms. rom. gr. nr. 1879 este, după conținut, un *Heruvico-Kenonicar*, scris în primul deceniu al secolului XIX în Moldova, și are în limba română: *Doamne strigat-am* și *Să se îndrepteze*, gl. I—VIII (f. 12r—16v); *Anixandarele*, gl. VIII (f. 20r—29r) identificate de noi a fi ale lui Iosif Monahul; heruvicul *Acum puterile...*, gl. VIII (f. 43r—44r), axionul *De tine se bucură...*, gl. VIII și chinonicul *Pre arătătorul...*, gl. II (f. 46r—49r); heruvicul *Acum puterile...* (f. 94r—95r); stihira *Îngerești puteri...* (f. 108); priceasna *Cinei tale...* gl. VI (f. 120); heruvicul *Să tacă tot trupul...*, gl. VIII (f. 122v—124r); stihira *Cuvioase părinte...*, gl. I (f. 127); stihirile *Pling și mă tînguiesc...* și *Cel ce ai săturat pre noroade...*, gl. VII (f. 128r—130r); *Ziua învierii...*, gl. V (f. 130r—131r); *Sfinte Dumnezeule*, gl. nenano (f. 188v); două heruvice, gl. V și I (f. 208r—209r); *Chinonic*, gl. I (f. 281r—282r); trei heruvice, gl. I, IV și VII (f. 286r—289r); stihira *Să cinstim...*, (f. 290v); axionul *Strein lucru...*, text (f. 302v); *Hristos au înviat...*, gl. V (f. 303r); axionul *Strein lucru...* (f. 290v); *Ceea ce ești mai cinstită...* gl. I „facerea lui M(i)h(a)lake M(o)ld(o)vl(a)hu" (f. 305r); *Să se îndrepteze...*, gl. II (f. 307r) și *Lumină lină...* (f. 307r—308r).

[274] Ms. gr. rom. nr. 1355 este, după conținut, un *Antologhion* scris în primul deceniu al secolului XIX, avînd în limba română un heruvic (f. 206r) (alcătuit de Mihalache).

[275] Pe lîngă aceste cîntări, găsim și *Ceea ce ești mai cinstită*, gl. IV (f. 259r), de un anonim.

Scanned with OKEN Scanner

HERMVIC

Compunerea lui IEREMIA PSALTUL, tălmacit de IOAN

ἦχος

transcr. Sebastian BARBU-BUCUR

ms. gr. rom. 4947 f. 31r-32v

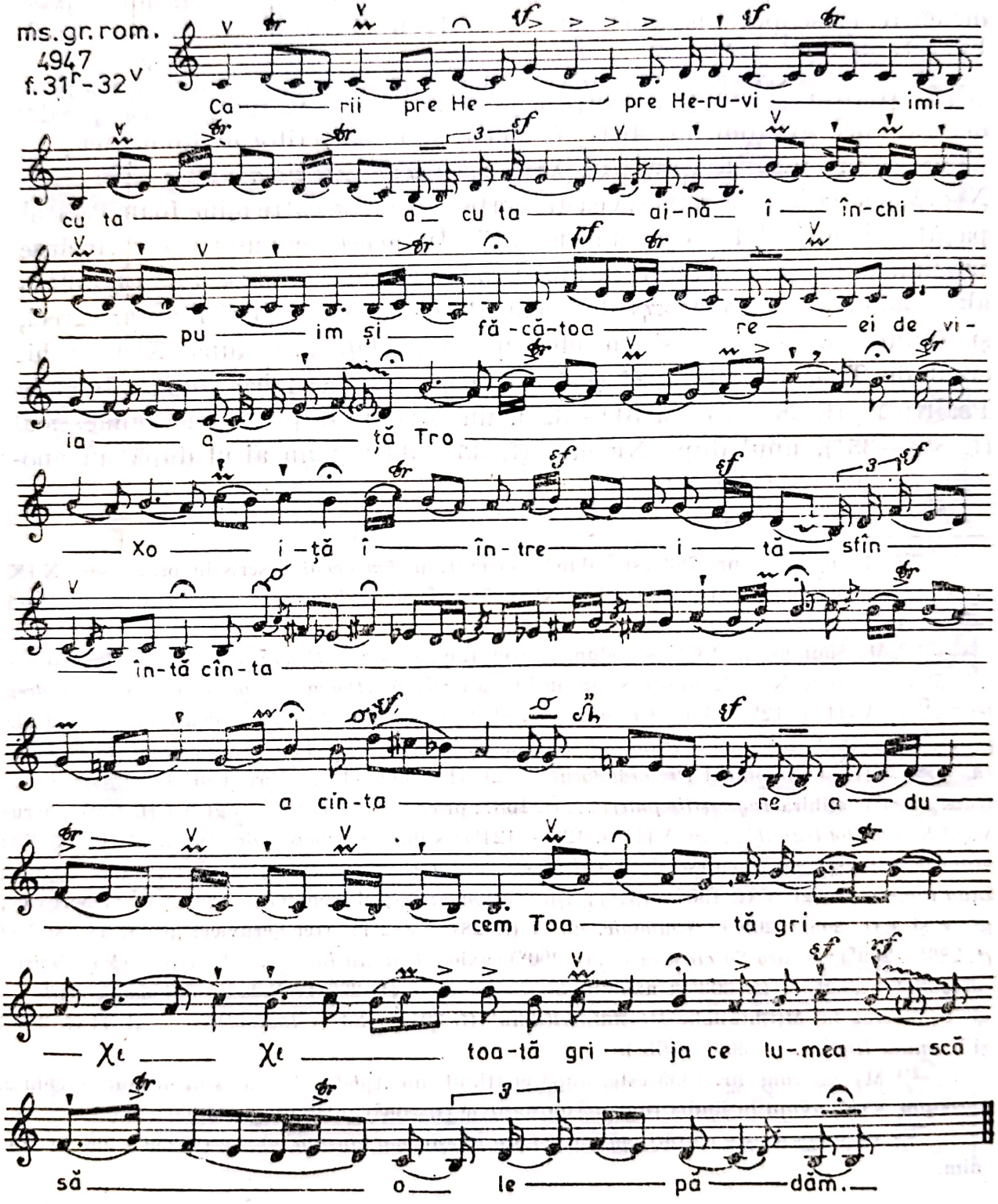

Scanned with OKEN Scanner

Contemporan cu Mihalache Moldoveanu și Ioan Psaltul, Naum Rîmniceanu [276] contribuie și el la acțiunea de românire a cîntărilor, scriind în anul 1788 un mic *Antologhion* care se află în Biblioteca Academiei R. S. România (ms. rom. gr. nr. 3210) și care, pe lîngă cîntări în limba greacă, cuprinde în limba română o *propedie* (f. 1^{r}—10^{v}) și șase *cîntări* provenite din manuscrisul lui Filothei și anume: *Troparul lui Hrisafi către ucenici* (f. 8^{v}), *Porunca cea cu taină...* (f. 31^{r}—32^{r}), *heruvic și priceasnă* în Joia mare, *Cinei tale cea de taină...* (f. 32^{r}—33^{r}), heruvicul *Să tacă tot trupul...* (f. 33^{r}—34^{v}) și priceasna *Sculatu-s-au...*, *La Sîmbăta cea mare* (f. 34^{r}—35^{v}) și stihira — *Împărătească prea cîntată fecioară...* (f. 58^{v}).

Manuscrisul dovedește prin conținutul său că Naum a cultivat nu numai în Țara Românească (la București, Mărgineni, Sinaia, Ploiești, Rîmnicu Vîlcea, Buzău, Pitești, Cîmpina, Conțești, Potlogi, Tîrgoviște), ci și în Transilvania și Banat (la Hodoș-Bodrog, Lipova, Canița), aceeași muzică românească pe care o promovaseră Filothei sin Agăi Jipei în Țara Românească, în pragul secolului XVIII, Bucur Grămăticul la Sîmbăta de Sus, în prima jumătate a secolului XVIII și Ioan Duma la Brașov și Țara Bîrsei în a doua jumătate a aceluiași secol.

Însemnătatea manuscrisului lui Naum constă și în aceea că el conține cîntări grecești, pe care Filothei sin Agăi Jipei — cu opt-nouă decenii mai devreme — le-a tradus în limba română, păstrînd întocmai linia melodică cu care ele au circulat în versiunile grecești. Aflăm așadar, pe de o parte, cum erau originalele grecești și, pe de altă parte, putem vedea una din modalitățile de lucru ale lui Filothei. Ἀναστάσεως ἡμέρα (Ziua învierii), Evloghitariile (Binecuvîntările — cuvînt românizat) și Τῇ ὑπέρ μάχῳ (Apărătoare Doamne) sînt grăitoare în acest sens.

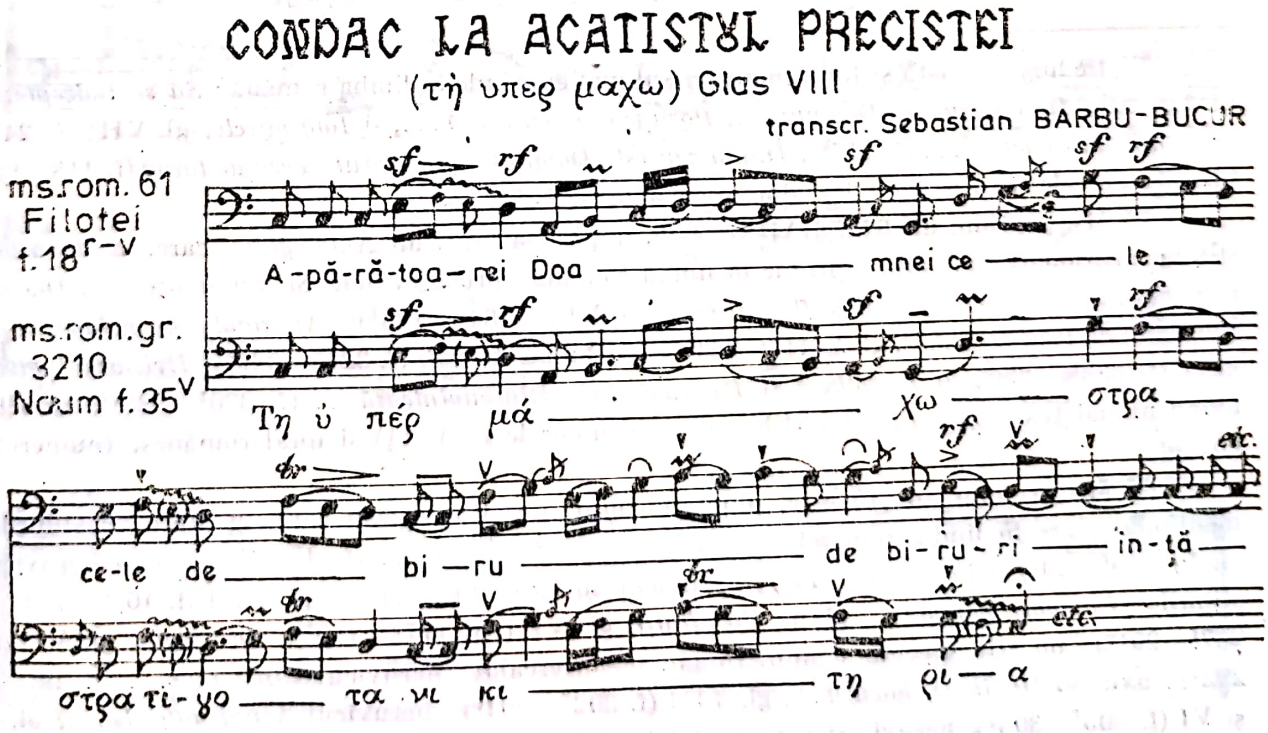

[276] Sebastian Barbu-Bucur, *Naum Rîmniceanu...*, p. 147—194.

Nu numai în manuscrisul lui Naum Rîmniceanu găsim cîntări aparţinînd lui Filothei, ci şi în alte manuscrise de la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, scrise în Ţara Românească, Moldova şi chiar în Transilvania, ceea ce confirmă circulaţia cîntărilor româneşti ale lui Filothei pe întreg teritoriul românesc în această perioadă.

Astfel, într-un *Antologhion* din Biblioteca arhivelor statului — Iaşi (ms. gr. rom. nr. 207), scris între anii 1792—1795 în Moldova, găsim stihira: *Cel ce ai săturat pre norode în pustie* [277], gl. VIII (f. 53^{v}—54^{r}), cu indicaţia: „Aceasta să cîntă la masa celui ce găteşte ospăţul" (la Filothei, f. 56^{r-v}), dovadă a circulaţiei cîntărilor lui Filothei şi în Moldova, iar în ms. gr. rom. nr. 642 [278] din Biblioteca Academiei R. S. România, scris la sfîrşitul secolului XVIII, găsim stihira *Plîng şi mă tînguiesc . . .*, gl. VIII (f. 147^{r}—148^{v}, la Filothei f. 65^{r}), ambele total diferite de cele aflate în manuscrisul gr. rom. nr. 15 (f. 191^{v}—214^{r} şi, respectiv, 180^{r}—184^{v}) de la Mănăstirea Neamţ [279], scris tot în Moldova, în primul deceniu al secolului XIX; în ms. rom. gr. nr. 2371 din Biblioteca Academiei R. S. România, scris (f. 118—128) la începutul secolului XIX, găsim troparele: *Porunca cea cu taină . . . .*, *Cînd slăviţii ucenici* şi *Iată mirele*, gl. VIII (f. 124^{r}—128^{r}, la Filothei, f. 18^{r} şi 24^{v}) de asemenea diferite — ultimele două — de cele din ms. rom. gr. nr. 3 (f. 62^{r}—64^{r}), scris în ultimele decenii ale secolului XVIII; în ms. rom. gr. nr. 1879 din Biblioteca Academiei R. S. România, scris în primul deceniu al secolului XIX, găsim: *Ziua învierii . . .* (f. 130^{r}—131^{r}, la Filothei f. 29^{v}—30^{v}), iar ms. rom. nr. 4443 din Biblioteca Academiei R. S. România scris în pragul secolului XIX în Transilvania, probabil la Braşov, este un *Anastasimatar* (de 48 file), copie identică după *Anastasima* lui Filothei (f. 71^{r}—113^{v}), dovadă că muzica acestuia, adusă aici la începutul secolului XVIII, de Bucur Grămăticul şi la mijlocul secolului XVIII de Ioan Duma, circula încă în Braşov şi Ţara Bîrsei şi în pragul secolului XIX (fig. 30).

---

[277] Pe lîngă această stihiră, manuscrisul mai cuprinde în limba română: *Să se îndrepteze* gl. I (f. 20^{r}), *Dumnezeu este Domnul . . .*, *Porunca cea cu taină . . .*, şi *Iată mirele*, gl. VIII (f. 24^{v}—25^{r}), *Ziua învierii . . . .* (f. 117^{v}), *Dumnezeu este Domnul . . .* şi *Porunca cea de taină* (f. 118^{r-v}), identice cu cele de la f. 24^{v}—25^{r} din acest manuscris.

[278] Ms. gr. rom. nr. 642, BARSR este, după conţinut, un *Antologhion* care, în afară de stihira menţionată mai sus, cuprinde în limba română: prochimenele *Să nu întorci . . .*, *Dat-ai moştenire*, gl. VIII şi condacul *Suflete al meu*, gl. VI (f. 184^{v}—186^{r}); *Anixandarele moldoveneşti* tălmăcite de Iosif Monahul, gl. VIII (f. 236^{r}—246^{v}); un *heruvic* (f. 326^{r}—329^{r}), *Hristos a înviat*, gl. I (f. 338^{r}—339^{v}), o *Doxologie* şi *Psalmul 102*, *Binecuvintează . . .* (f. 330^{r}—333^{v}), ambele avînd numai text intercalat, un stih grecesc (numerele fără soţ) şi unul românesc (numerele cu soţ).

[279] Ms. gr. rom. nr. 15 este, după conţinut, un *Antologhion* care, în afară de stihirile menţionate, are în limba română: polieleul *Robii Domnului . . .* (f. 4^{r}—15^{r}); două heruvice gl. I (f. 19^{r}—20^{v}) şi IV (f. 47^{v}—49^{v}); heruvicul *Să tacă tot trupul . . .*, gl. VIII (f. 101^{v}—104^{r}); stihirile: *Cuvioase părinte . . .* gl. I; *Cu sfinţii*, gl. VIII (f. 177^{v}—180^{r}), *Doxologia*, gl. VII (f. 287^{r}—291^{v}); un stih grecesc şi unul românesc, intercalat; heruvicul *Cinei tale . . .* (f. 291^{r}—292^{v}); axionul *De tine se bucură . . .* gl. VIII (f. 302^{r}—304^{v}); heruvicul *Acum puterile . . .*, gl. I şi VI (f. 305^{r}—303^{v}), heruvic şi priceasnă (*Cinei tale . . .*, gl. I (f. 308^{v}—312^{v}) şi heruvicul *Să tacă tot trupul . . .*, gl. V (f. 312^{v}—315^{v}).

Scanned with OKEN Scanner

STIHIRA VECERNIEI
„CU CRUCEA TA"
Glas III.

ms. rom. nr. 4443 fol. 15r

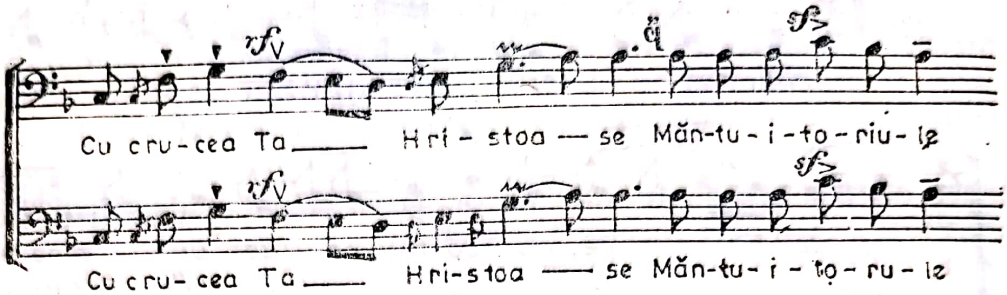

ms. rom. nr. 61 fol. 79r

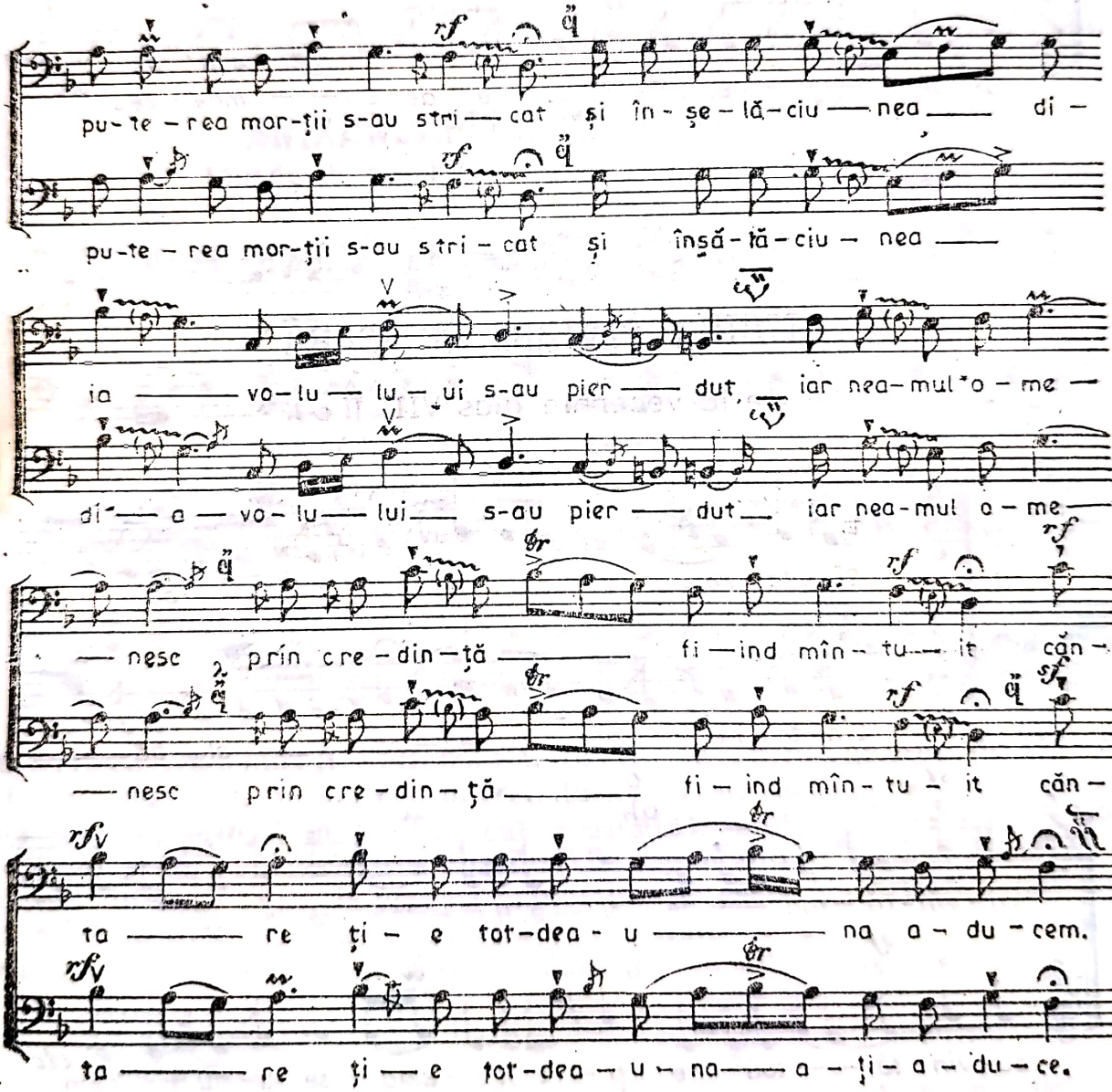

DOGMATICA

glas VII

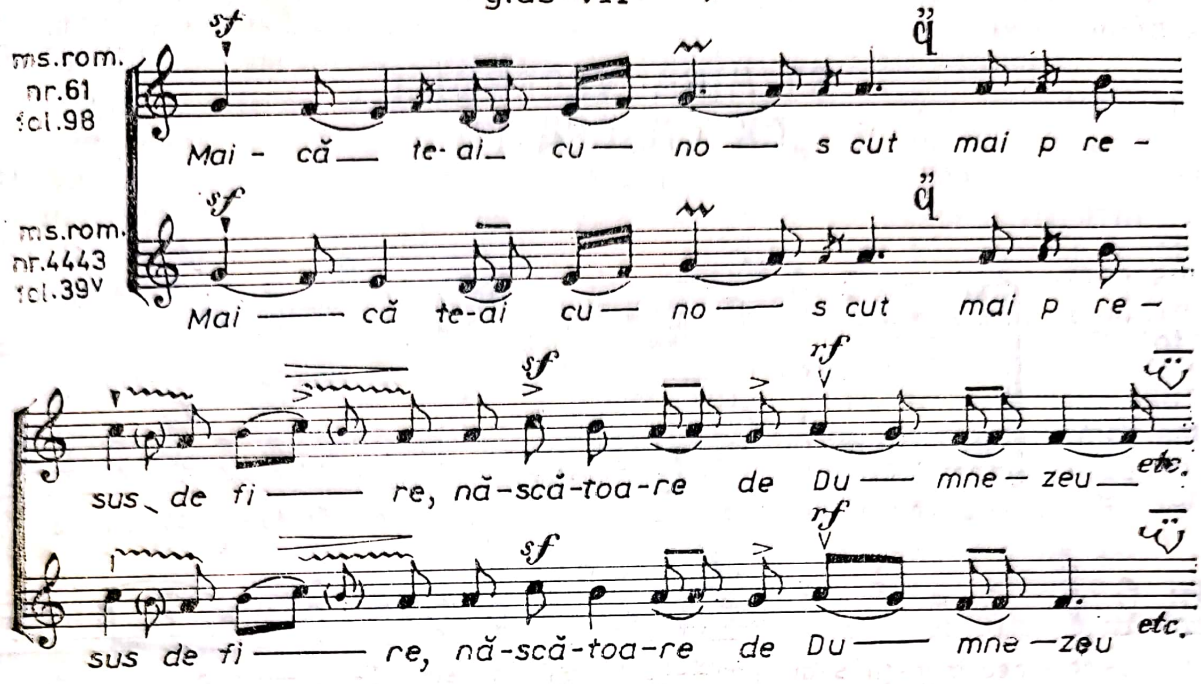

STIHIRA „CÎNTARE DE SEARĂ"

de la vecernie glas VIII

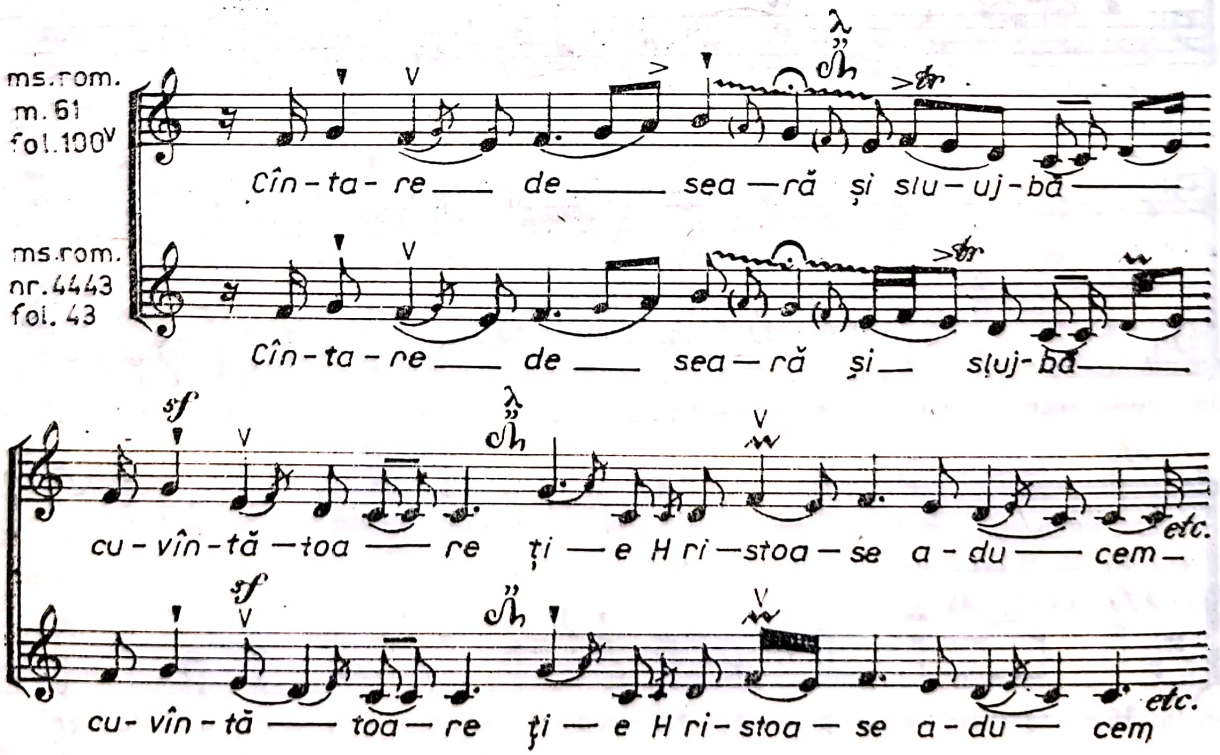

Scanned with OKEN Scanner

Concomitent cu acțiunea de românire a cîntărilor, asistăm la o vădită pătrundere a influențelor orientale care va afecta cîntarea psaltică din Țara Românească și Moldova, căci odată cu instaurarea domniilor fanariote, vin în țară — după relatarea lui N. Filimon — „o mulțime de cîntăreți de sarai și bisericești" [280].

În aceste vremuri de frămîntări politice și sociale, timp în care muzica bizantină trece prin transformări structurale și stilistice, apare la Mănăstirea Neamț, în ultimul pătrar al secolului XVIII, Școala muzicală românească din epoca lui Paisie Velicicovski, inițiată și condusă de Iosif Monahul și continuată de ucenicul său Visarion Ieromonahul.

Cîntări românești tălmăcite sau compuse de Iosif Protopsaltul găsim în foarte multe manuscrise păstrate în bibliotecile de la mănăstirile Agapia, Văratec și mai ales în cea de la Neamț, ca și în Biblioteca Academiei R. S. România [281].

Dintre cîntările sale în limba română, cele mai cunoscute și cu o mare circulație, amintim: „'Ανηξαντάρια μολδοβάνικα ἐξήγησις Κύρ Ιωσὴφ Μονὰχ". (Anixandarele moldovenești tălmăcite de către kir Iosif Monahul"). *Deschizînd tu mîna a...*, pe care le găsim cu această mențiune în ms. gr. rom. nr. 642 (f. 236^{r}—246^{v}) și ms. rom. gr. nr. 576 (f. 133^{r}—136^{r}) din

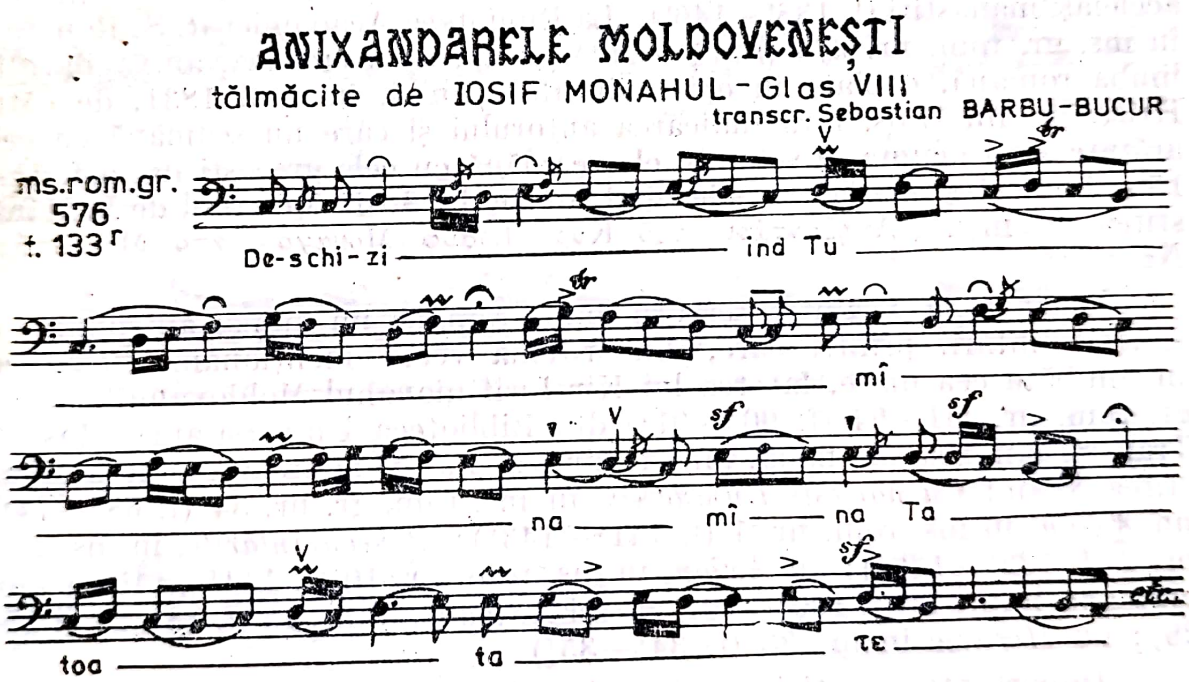

Biblioteca Academiei R. S. România, (fig. 18), ca și în ms. gr. rom. nr. III—94 (f. 22^{r}—24^{v}) din Biblioteca universitară — Iași, toate scrise în Moldova, de români, primul manuscris către sfîrșitul secolului XVIII, al doilea în anul 1810, la Mănăstirea Slatina, de către Ioniță Pralea și cel de al treilea, în anul 1813, la aceeași mănăstire, de către Macarie Ierodiaconul. Fără indicarea autorului, aceleași anixandare le găsim și la începutul manuscrisului lui Filothei — scrise mai tîrziu de altă mînă — pe care le-am

[280] Nicolae Filimon, *Lăutarii și compozițiile lor*, în *Buciumul*, București, 2, nr. 311 21 nov. 1860, p. 1241.

[281] Sebastian Barbu-Bucur, *Iosif Protopsaltul de la Mănăstirea Neamț*, ms. dact.

identificat a fi cele ale lui Iosif, dovadă certă că ele au circulat și în Țara Românească, nu numai în Moldova. Tot fără indicarea autorului, aceste anixandare le găsim și în ms. rom. gr. nr. 1879 (f. 20^{r}—29^{r}) și gr. rom. nr. 766 [282] (f. 12^{r}—14^{r}) din Biblioteca Academiei R. S. România, scrise în Moldova, în primul deceniu al secolului XIX.

Aceste anixandare s-au transmis în sistema nouă a muzicii psaltice și au circulat în Moldova în prima și chiar și în cea de a doua jumătate a secolului XIX; cel care le-a scris pe sistema nouă este unul dintre ucenicii lui Iosif, și anume Visarion, după cum găsim scris în ms. rom. gr. nr. 34 (f. 1^{r}) din Biblioteca Mănăstirii Neamț: „Aceste anixandare mari sînt facerea părintelui Iosif monahul, călugăr din Sfînta Monastire Neamțul și au fost compuse pe sistema veche de susnumitul părin(te); iar pe sistema noa sînt traduse de ieromonahul Visarion Duhovnicul, tot din această Monastire călugăr".

Pe sistema nouă și în limba română, aceste anixandare le găsim în manuscrisele aflate la Mănăstirea Neamț: gr. rom. nr. 2 (f. 1^{r}—25^{r}) și 16 (f. 40^{r}—53^{r}); rom. gr. nr. 9 (f. 38^{r}—53^{v}), nr. 28 (f. 5^{r}—9^{v}) și 34 (f. 1^{r}—11^{v}) și rom. nr. 13 (f. 37^{r}—58^{v}) și 32 (f. 1^{r}—8^{v}); la Mănăstirea Secu: ms. rom. gr. nr. 364/1 (f. 43^{r}—54^{v}); la mănăstirea Văratec: ms. rom. gr. nr. 520 (f. 1—15^{v}) și într-un manuscris neînregistrat de la muzeul aceleiași mănăstiri (f. 138^{v}—146^{v}). La Biblioteca Academiei R. S. România în ms. gr. rom. nr. 678 (f. 15^{r}—29^{v}) găsim, de asemenea, anixandare în limba română, copiate în episcopia Romanului, în anul 1831, de către Hristofor din Hios, fără indicarea autorului și care nu seamănă cu cele arătate pînă acum; în schimb, ele seamănă cu cele grecești de la f. 1^{r}—15^{v}, din același manuscris, ele fiind tot ale lui Iosif Monahul de la Mănăstirea Neamțu (Ἀνηξαντάρια τοῦ Κὺρ Ἰωσὺφ Μοναχοῦ ἀπὸ Μοναστήρη Νέμτζου).

Iosif de la Neamț a scris în limba română nu numai anixandare ci și alte cîntări, printre care, din sistema veche menționăm „*Heruvicul* în Sîmbăta cea mare, facerea lui Kir Iosif monahul Moldovanu", în ms. gr. rom. nr. III—94 (f. 90^{v}—91^{r}) din Biblioteca Universitară — Iași [283]. Transmise în sistema nouă, pînă tîrziu, ca și anixandarele, găsim la Mănăstirea Neamț *Cu noi este Dumnezeu*, în ms. rom. gr. nr. 34 (f. 68^{r}—74^{v}); un *Axion*, în ms. rom. nr. 1 (f. 141^{v}—143^{v}); *Binecuvîntările*, în ms. rom. nr. 2 (f. 132^{v}—139^{v}); un *Axion*, în ms. rom. nr. 10 (f. 144^{r}—145^{r}); două *Axioane*, în nr. 11 (f. 100^{v}—101^{v}); trei *Axioane*, în nr. 13 (f. 18—21 și 27—29); un *Heruvic* în nr. 33 (f. 34^{r}—35^{r}).

Importanța creației românești a lui Iosif Monahul, protopsaltul mănăstirii Neamț, ca și cea a lui Mihalache Moldovlahul constă în faptul că, spre deosebire de creația psalților români de pînă acum, el acordă prioritate stilului silabic, cîntărilor „syntomon" —, terenul cel mai propice

---

[282] Ms. gr. rom. nr. 766 este, după conținut, un *Antologhion*, scris în primul deceniu al secolului XIX și are în limba română: stihira *Veniți credincioșii* ..., gl. VI (f. 9^{r}); *Anixandarele*, gl. VIII (f. 12^{v}—14^{r}), „strana I grecește" și „strana a II-a românește"; nouă stihiri din *Triod* (f. 257^{v}—258^{v}, 265^{r}—266^{r}, 270, 280^{v}, 282^{v}, 283^{r}) și polieleul *La rîul Vavilonului* ..., gl. III (f. 20^{v}—292^{r})

[283] Pe lîngă cîntările amintite ale lui Iosif, manuscrisul III—94 are, în limba română, și *Lumină lină* ..., gl. II (f. 139^{v}), scrisă de un anonim.

pentru evoluția și desăvîrșirea procesului de „românire" a cîntărilor — anticipîndu-se cu mult mai înainte ceea ce avea să facă Macarie și mai ales Anton Pann.

La începutul secolului XIX, o contribuție importantă la „românirea cîntărilor" este adusă de Ioniță Pralea, dascăl la Socola, de la care ne-au rămas cîntări în trei manuscrise, aflate la Biblioteca Academiei R. S. România : în ms. rom. gr. nr. 2371 (f. 118^{v}—124^{r}), polieleul *Vavilonul* (fig. 19)

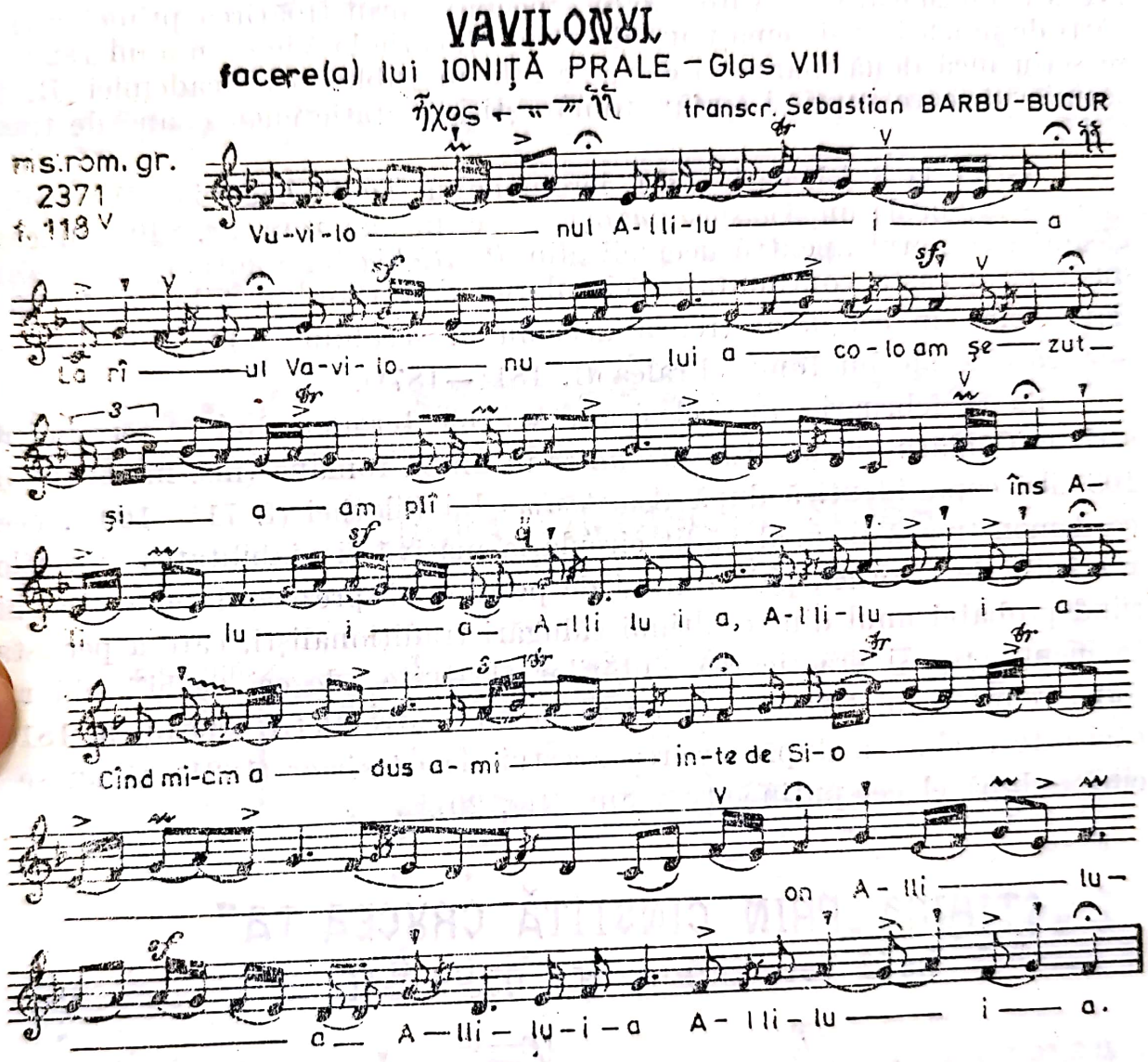

iar în ms. gr. rom. nr. 840 (f. 181^{r}—187^{v}), scris la Socola, în anul 1821, tropare pentru ucenici. Ms. rom. gr. nr. 576 [284], scris chiar de către Ioniță Pralea în anul 1810 la Slatina, conține în limba română (numai text) *Prohodul Domnului* (f. 47^{r}—80^{r}) și *Prohodul Maicii Domnului* (f. 81^{r}—112^{r}). Două scurte prefețe lămuritoare (f. 47^{r}—81^{r}) ne arată că *Epita-*

[284] În afară de cîntările amintite mai sus, ms. 576 (BARSR) mai cuprinde în limba română : prochimenele *Să nu întorci fața ta* ... și *Dat-ai moștenire* ..., gl. VIII (f. 124^{r}); condacul *Suflete al meu* ..., gl. VI (f. 124^{v}); *Hristos au înviat* ... (f. 148^{r}); *Tradicalele moldovenești*, gl. II (f. 16?^{r}—170^{v}); *Lumină lină* ..., gl. II (f. 170^{v}—171^{v}) și *Brațele părintești* ..., gl. I (f. 172^{r}—173^{r}).

fionul Adormirii a fost tălmăcit pentru prima dată în limba română de către Constantin Cuza în Mănăstirea Neamțului; cele două *Epitafioane* au fost scrise în această formă la Mănăstirea Slatina, în anul 1810, de către psaltul Ioniță Pralea: „Acum (pentru prima dată) s-au alcătuit după calupurile grecești în numărul silabelor măsurîndu-să /.../ *pentru ca să vie la cîntare (s.n.)*, precum și ceale grecești, căci într-alt feliu nici decumu nu vin".

Înainte de a intra în cea de a doua fază a românirii cîntărilor — aceea a lui Macarie și Anton Pann, începută prin tipărirea primelor trei cărți de muzică în sistema nouă de către Macarie la Viena în anul 1823 — se scriu încă două manuscrise (ce se află în Biblioteca Academiei R. S. România), care cuprind cîntări românești în notație cucuzeliană de tranziție.

Astfel, la 3 februarie 1821, ieromonahul Teofil Zagavias [285] termină de scris la Socola un *Anastasimatar* grecesc (ms. gr. rom. nr. 840), în care găsim și troparul „pentru ucenici" din *Psaltichia* lui Filothei — dovedindu-se cu aceasta continuitatea circulației cîntărilor lui Filothei în Moldova, pînă în cel de-al treilea deceniu al secolului XIX — la care se adaugă cele ale lui Ioniță Pralea (f. 181^{r}—187^{v}).

La 18 februarie, în același an, Acachie Ieromonahul [286] termină de scris la Căldărușani un *Anastasimatar* în limba română (ms. nr. 5970) de 103 file, copie identică după *Anastasima* lui Filothei (f. 71^{r}—109^{v}), ceea ce demonstrează în mod vădit circulația masivă și viabilitatea cîntărilor românite de Filothei, pe o durată de peste douăsprezece decenii, Acachie fiind probabil unul dintre ultimii călugări tradiționaliști, care a persistat în menținerea și practicarea cîntărilor alcătuite „de cei vechi", chiar și după reforma lui Hrisant (adusă la noi de către Petre Efesiu, la 1816), căci este exclus ca după scrierea acestui *Anastasimar* (1821) să nu se fi cîntat după el cel puțin cîțiva ani (fig. 20).

ȘTIHIRA „PRIN CINSTITĂ CRUCEA TA"

dela Vecernia învierii ἦχος πλ. δ΄

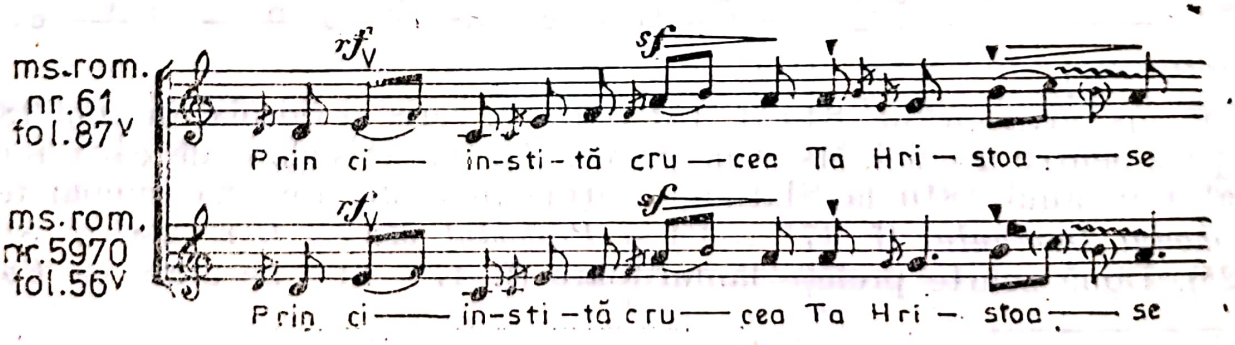

[285] Același Teofil, în anul 1819, scrie la Socola un *Irmologhion* (ms. gr. rom. nr. 839), avînd în limba română irmosul *Înălțării, Mărește sufletele al meu* ..., gl. V (f. 1^{r-v}).

[286] Sebastian Barbu-Bucur, *Acachie Ieromonahul de la Căldărușani*, ms. dact.

Scanned with OKEN Scanner

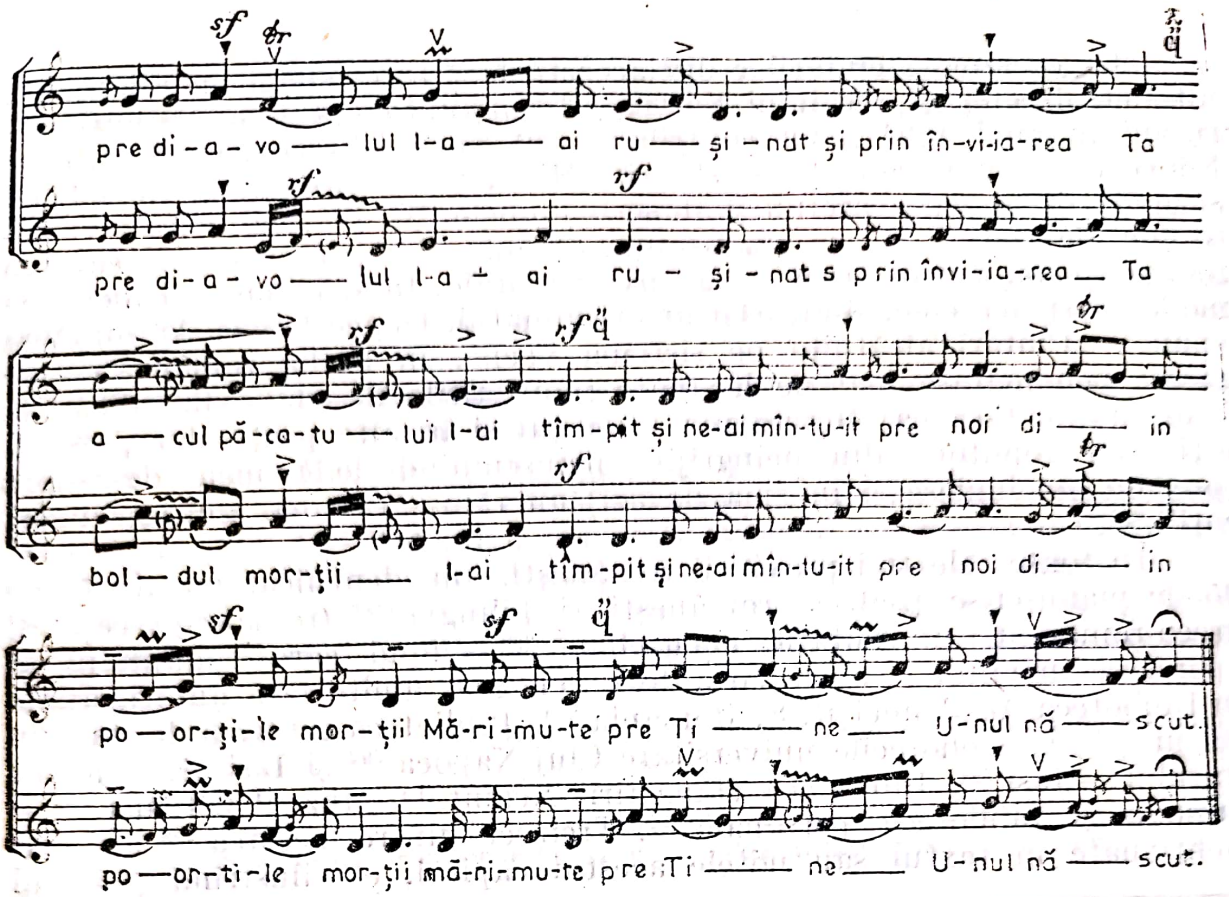

STIHIRA „CÎNTARE DE SEARĂ"

dela Vecernia învierii ἦχος πλ. δ'

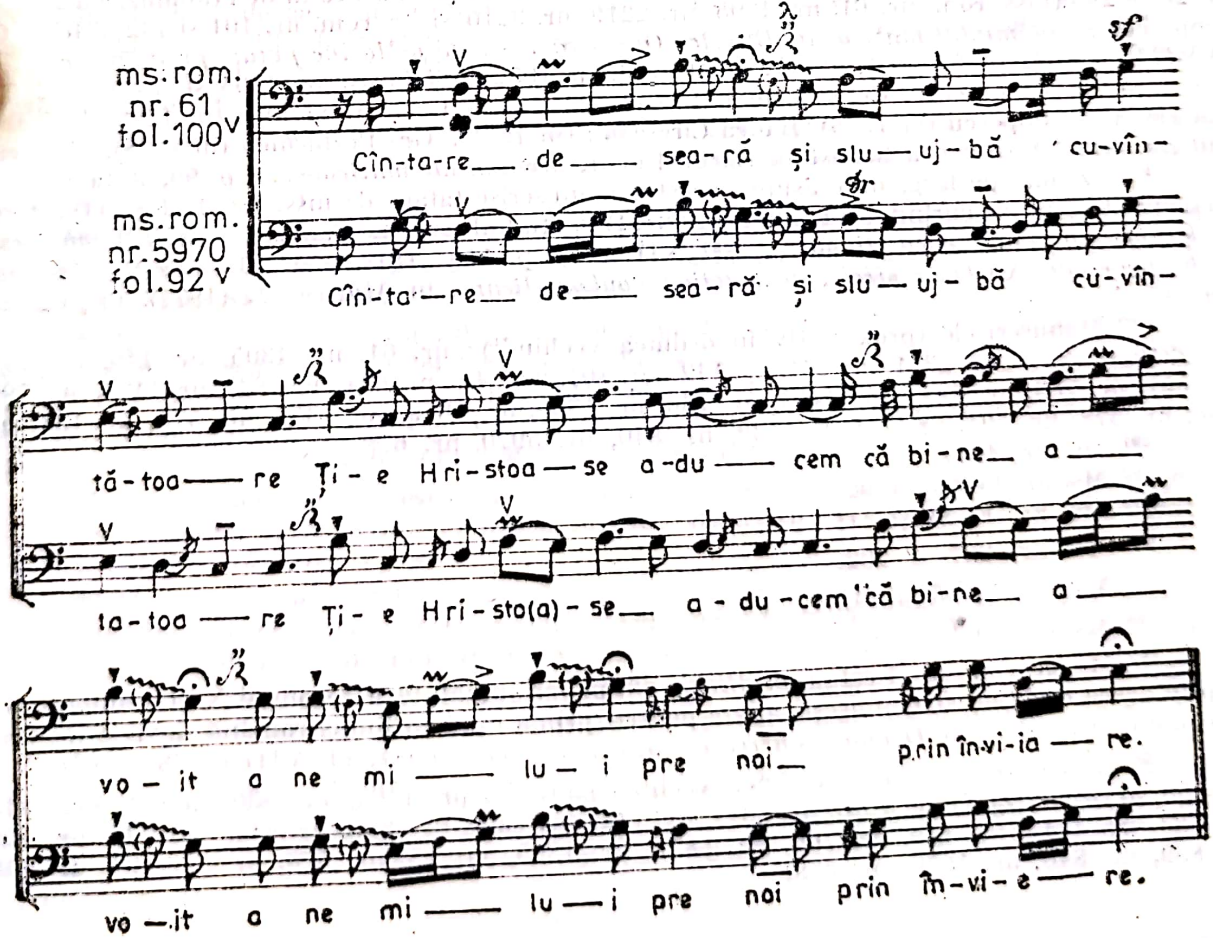

Scanned with OKEN Scanner

La românirea cîntărilor din această fază — începînd cu Filothei în ultimele decenii ale secolului XVIII și terminînd cu Acachie de la Căldărușani în anul 1821 — au contribuit atît personalități proeminente ca Filothei, Șărban, Duma, Constantin, Mihalache și Iosif de la Neamț, cît și mulți alți români care nu și-au scris numele, fie din neglijența prescriitorilor, fie pentru că așa era uzanța, fie mai ales pentru faptul că erau monahi, care, din percepte religioase și morale, fiind îndemnați mereu la modestie și smerenie, și-au păstrat anonimatul. În acest sens, Anton Pann spune: „Cîntări alcătuite pe sistema veche, în limba românească, se găsesc nenumărate mai pe la toate monastirile de chinovii, adică: la Căldărușani, Cernica, Monastirea Neamțul și în alte părți, dar prescriitorii sau copiitorii din neîngrijire neînsemnîndu-le numele de-asupra (precum obicinuiesc și în zioa de azi) au rămas cei mai mulți necunoscuți" [287].

În toate cele trei provincii românești, am identificat un număr de 45 de manuscrise psaltice românești și bilingve [288] (româno-grecești și greco-românești) în notație cucuzeliană [289] — fond care nădăjduim să sporească în viitor — unele cu autori, cele mai multe fără autori, aflate în Biblioteca Academiei R. S. România [290], Biblioteca centrală de stat din București [291], Bibliotecile universitare Cluj-Napoca [292] și Iași [293], Arhivele statului — Iași [294], Biblioteca Mănăstirii Neamț [295], Muzeul Olteniei [296] — Craiova și biblioteca personală [297]. Treizeci dintre acestea [298] au fost menționate în textul sau notele acestui capitol, ele ilustrînd procesul

---

[287] Anton Pann, *op. cit.*, p. XXIX, nota a.

[288] Cîteva dintre aceste manuscrise au fost cunoscute și descrise de Gh. Ciobanu, *Manuscrisele psaltice românești din secolul al XVIII-lea*, în volumul său Studii de etnomuzicologie . . ., p. 287—296 (mss. rom. nr. 61, nr. 4305, nr. 2219, nr. 3210 și gr. rom. nr. 101 și 142); Ioan G. Popescu, *Învățămîntul muzical în Biserica Ortodoxă Română de la începuturi pînă în secolul al XVIII-lea inclusiv*, în BOR, *88*, nr. 9—10, 1969, p. 1052—1056 (ms. nr. 4305 și ms. nr. 3210); ms. rom. nr. 61 de către Constantin Erbiceanu (în 1897), Luca Alexandru (în 1898) I. Bianu (în 1907), N. Popescu (în 1936), Badea Cireșeanu (în 1911), Gr. Poslușnicu (în 1928), G. Breazul (în 1941). A se vedea Sebastian Barbu-Bucur, *Monumente muzicale* . . ., p. 99, nota 1.

[289] Vezi mai pe larg, date asupra acestor manuscrise (afară de mss. nr. 1, 4 și 119, care, descoperite fiind de curînd, nu le-am comunicat) în studiul nostru, *Manuscrise psaltice românești și bilingve în notație cucuzeliană* . . ., SM XII, 1976, p. 119—181; Idem, *Manuscrits roumains et bilingues du XVIII-e siècle, de notation koukouzélienne*, în *Muzica*, *27* (1977), nr. 11, p. 39—47.

[290] Manuscrisele (proximativ în ordinea vechimii): nr. 61, nr. 4305, nr. 146, nr. 158, nr. 2219, nr. 3210, nr. 2371, nr. 161, nr. 142, nr. 101, nr. 642, nr. 634, nr. 837, nr. 1129, nr. 795, nr. 551, nr. 783, nr. 4233, nr. 4443, nr. 766, nr. 1350, nr. 1879, nr. 1355, nr. 576, nr. 133, nr. 786, nr. 578, nr. 794, nr. 771, nr. 839, nr. 840, nr. 5970, nr. 678.

[291] Ms. nr. 4947.

[292] Ms. nr. 1106 și 4392.

[293] Ms. nr. I—21 și III—94.

[294] Ms. nr. 207 și 202.

[295] Ms. nr. 3, 15 și 119.

[296] Ms. nr. 91.

[297] Ms. gr. rom. nr. 1 este o *psaltichie* din prima jumătate a secolului XVIII importantă și prin aceea că în acest manuscris apare pentru prima dată în limba română slava *Stihoavnei* din miercurea patimilor *Doamne muerea ce căzusă în păcate multe*, gl. VIII (f. 88^{v}—90^{r}).

[298] Mss. (aproximativ în ordinea vechimii) nr. 61, nr. 1106, nr. 4305, nr. 1, nr. 2219, nr. 158, nr. 3, nr. 4947, nr. 3210, nr. 2371, nr. 142, nr. 1229, nr. 837, nr. 642, nr. 207, nr. 551, nr. 783, nr. 4443, nr. 119, nr. 766, nr. 1879, nr. 1355, nr. 15, nr. 576, nr. 111—94, nr. 578, nr. 839, nr. 840, nr. 5970, nr. 678.

Scanned with OKEN Scanner

românizării cîntărilor, iar patru (91, 795, 4233, 1350), conținînd numai propedii în limba română, au fost trecute în capitolul „Învățămîntul psaltic pînă la reforma lui Hrisant". Restul, unsprezece manuscrise, opt din Biblioteca Academiei R. S. România 146 [299], 161 [300], 634 [301], 101 [302], 133 [303], 786 [304], 794 [305], 771 [306]) și cîte unul din Biblioteca Universității Cluj-Napoca (4392 [307] și Iași (I—21 [308]) și Arhivele statului — Iași (202 [309]) conțin și ele cîntări românești scrise de anonimi, demonstrînd, de asemenea, lupta permanentă ce se dă pentru „românirea cîntărilor" în toată această perioadă.

Există indicații la Macarie și Anton Pann că în afară de aceste manuscrise au mai existat și altele în secolul XVIII. Astfel, în prefața *Irmologhionului*, Macarie spune: „Mulți din psalții cei desăvîrșiți din neamul nostru s-au arătat cu rîvnă în vremi, ca să facă cîte ceva în limba noastră, precum fericitul întru pomenire Arsenie Ieromonahul Coziianul, Calist Protopsaltul Sfi(n)tei Mitropolii a Bucureștilor și Șărban Protopsaltul Curții Domnești. Carii, nu numai Anastasimatarul melos, Stihirariul melos, Heruvicile, Pricesnile toate, Catavasiile, Irmoasele toate și

---

[299] Ms. gr. rom. nr. 146 din secolul XVIII are în limba română — fără indicarea glasului — două *Doxologii* (f. 16r—19r) și primele două *stihiri* (gl. I) de la Vecernia de sîmbătă seara (f. 59v).

[300] Ms. gr. rom. nr. 161 este un *Antologhion*, după conținut, scris în cea de a doua jumătate a secolului XVIII; conține în limba română doar titlurile unor „pestrefuri" (f. 78r—85v).

[301] Ms. gr. rom. nr. 634 este, după conținut, un *Antologhion* scris în ultimele decenii ale secolului XVIII, avînd în limba română axionul *Întîmpinării*, gl. III (f. 7r—v), irmosul *Ceea ce ai născut* ..., gl. VII (f. 49r—v) și axionul *Adormirii*, gl. I (f. 65r—66v).

[302] Ms. gr. rom. nr. 101 este, după conținut, un *Irmologhion*, scris către sfîrșitul secolului XVIII în Moldova de către un român și are în limba română catavasiile: *Învierii*, gl. I și *Botezului*, gl. II (p. 413—453), *Întîmpinării*, gl. III, *Bunei vestiri* și *Înălțării*, gl. IV (p. 467—505), *Cincizecimii* și *Crucii* gl. VIII (p. 520—548) și *Tripesnețul la Sîmbăta* (p. 506—520) și *Mariea cea mare* (p. 548—574).

[303] Ms. gr. rom. nr. 133 este, după conținut, un *Irmologhion*, scris (f. 88—95) în pragul secolului XIX, în care găsim: *Lumină lină*, *Învrednicește-ne Doamne* (f. 90v—93r) și axionul *Bobotezei*, gl. II (f. 96r).

[304] Ms. gr. rom. nr. 786 este, după conținut, un *Heruvico-Chinonicar*, scris în primul sau cel de al doilea deceniu al secolului XIX, avînd în limba română axionul *Adormirii*, gl. I (f. 129r) și stihira *Spre cer inimile* ..., fără indicarea glasului (f. 160v).

[305] Ms gr. rom. nr. 794 este, după conținut, un *Heruvico-Chinonicar*, scris în primul sau, cel de al doilea deceniu al secolului XIX și are în limba română axionul *De tine se bucură* ...; unul gl. I și două gl. VIII (f. 4v—10v) și 211v—213r), opt heruvice (f. 72r—78v și 82r—89v). heruvicul *Acum puterile* ..., unul gl. VIII și unul gl. II (f. 91r—94r); heruvicul *Să tacă* ..., gl VIII (f .209r—211r) și priceasna *Pre arătătoriul* ..., gl. II (f. 214r).

[306] Ms. gr. rom. nr. 771 este, după conținut, un *Anastasimatar* scris în cel de al doilea deceniu al secolului XIX, avînd în limba română stihirile: *Cu ce cîntări* ..., *Cu ce glas* ... și *Astăzi cinstita prăznuire* (f. 34r—v).

[307] Ms. gr. rom. nr. 4392 este, după conținut, un *Antologhion*, scris la sfîrșitul secolului XVIII. În limba română are: *Checragariile*, *Anixandarele* (f. 4r—20r), *Axioanele prasnicale* (f. 115r—127v) și diferite cîntări din Postul Mare, amestecate cu cîntări grecești (f. 136r—153v).

[308] Ms. gr. rom. nr. I 21, sfîrșitul secolului XVIII: codacul *Suflete al meu* ..., gl. VI (f. 24v), stihira *Privind tiranul chipul* ... (f. 117r—v) și heruvicul *Acum puterile* ..., gl. VI (f. 143r—144v).

[309] Ms. gr. rom. nr. 202 este, după conținut, un *Antologhion*, scris de mai multe mîini, în etape diferite, începînd cu ultimul deceniu al secolului XVIII și pînă la anul 1830, în limba română sînt scrise cîntările: *Iată mirele* ... și *Cînd slăviții ucenici* ... gl. VIII (f. 272r) și *Lumină lină*, gl. II.

altele, dar și partea cea mai multă a Papadichiei o au prefăcut românește, cu toată desăvîrșita alcătuire, minunați dascăli și alcătuitori vremii lor stînd în cea veche musichie" [310].

Anton Pann menționează în afară de Mihalache Moldoveanu — care a alcătuit un *Anastasimatar românesc* în anul 1767 — și pe „Ianuarie Protosinghelul, carele pe la anul 1821 (zice el) mi-a arătat un *Anastasimatar* foarte frumos potrivit în limba românească și un *Doxastar* asemenea vrednic de toată lauda" [311].

Motivul pentru care toate aceste „alcătuiri" sau „tălmăciri" în românește nu se mai găsesc, ni-l sugerează Macarie, atunci cînd afirmă că au mai tradus cîntări și alții decît cei menționați de el „însă una pentru greutatea, alta pentru zavistia celor ce nu pot să vază sporirea și să le audă pre acestea în limba graiului nostru, dimpreună cu moartea lor au pierit și ostenelele lor" [312].

Condițiile istorice vitrege, dominația străină asupra ținuturilor românești au contribuit fie la distrugerea și pierderea multor manuscrise de acest fel, fie la înstrăinarea lor. Odată cu instaurarea domniilor pămîntene și mai ales cu secularizarea averilor mănăstirești, grecii, plecînd în masă din țara noastră, au luat cu ei manuscrisele.

Deși întreaga cultură muzicală ecleziastică a secolului XVIII a stat la români sub influența elenismului, constatăm că în sînul ei a apărut în permanență tendința de românire a cîntărilor. Românirea cîntărilor ecleziastice constituie cea mai importantă cucerire pentru muzica psaltică românească de pînă la instaurarea domniilor pămîntene, toată această perioadă caracterizîndu-se printr-o luptă deschisă între limba și cîntarea românească și limba și cîntarea grecească, din care a rezultat o muzică de tip bizantin adaptată la gustul și înțelegerea românilor.

Factorul determinant în procesul „românirii" cîntărilor este *limba* care, generalizîndu-se, a imprimat muzicii psaltice specificul melosului autohton și valențe necunoscute veacurilor anterioare.

B. ASPECTE ALE ROMÂNIRII CÎNTĂRILOR PSALTICE LA FILOTHEI ȘI LA CEILALȚI AUTORI AI SECOLULUI XVIII ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX

„Românirea" este un termen tehnic ce se referă în general la procesul complex cultural istoric în care întreaga noastră viață și cultură (limba, scrierea etc.) și-au dobîndit atît un conținut cît și o formă de sine stătătoare românească. În cazul cîntărilor bisericești românirea indică acțiunea de tălmăcire a textului și de adaptare a lui la melodiile bizantine și de adaptare a melodiilor grecești la textul românesc deja tradus, adap-

[310] Macarie Ieromonahul, *Irmologhion sau Catavasieru musicesc*, Viena, 1823, p. IV.
[311] Anton Pann, *op. cit.*, p. XXIX.
[312] Macarie Ieromonahul, *op. cit.*, p. IV; A se vedea și Gh. Ciobanu, *Manuscrisele psaltice* . . ., p. 293.

Scanned with OKEN Scanner

tarea lor la firea și gustul poporului nostru pentru a le face mai ușor înțelese și acceptate. Acest drum a fost parcurs — cu limitele impuse de perioada respectivă — și de către Filothei și ceilalți autori ai secolului XVIII și începutul secolului XIX.

Traducerea era dificilă, căci se cerea ca textele din originalele grecești (sau slavonești) să fie „prepuse" ori „întoarse", „tocmai drept și deplin după puterea lor", cum se arată în postscriptul Liturghiei de la Iași din 1759 [313]. Alterări cît de mici de la sensul originalelor erau privite ca alunecări spre erezie și deci întîmpinate cu toată rezerva, fapt pentru care traducătorii trebuiau să fie oameni de mare cultură, ca să poată învinge toate greutățile de ordin lingvistic și teologic. Dacă textele traduse trebuiau și cîntate, atunci lucrurile se complicau și mai mult, motiv pentru care traducerea cărților de strană, cu excepția Octoihului, s-a început cu un secol mai tîrziu față de celelalte cărți după care se citea numai. Precizăm faptul că în originalul grecesc textul literar are o structură poetică, *toată imnografia fiind scrisă în rimă albă, cu metrică precisă* iar *traducerea românească a fost făcută într-o proză cvasi poetică* ce se desfășoară în cadență ritmată ca de vers, urmărindu-se numai și numai înțelesul dogmatic și nu păstrarea acelorași picioare metrice. Pe de altă parte, melodia originală trebuia păstrată cu strictețe. Dacă luăm în considerație și faptul că cele două limbi, *greacă* și *română* își au fiecare caracteristicile lor și o topică total diferită de cele mai multe ori, ne dăm seama de greutățile pe care le-au avut de întîmpinat primii autori ai secolului XVIII care s-au angajat în procesul complicat de „românire" a cîntărilor — în special Filothei sin Agăi Jipei — precum și de aportul uriaș adus de ei în această mare și complexă acțiune. La o privire superficială s-ar părea că adaptarea muzicii la structura și firea limbii române nu era preocuparea de seamă a lui Filothei în această vreme, cînd însuși Theodosie mitropolitul spunea că n-a cutezat „Liturghia /.../ pre limba noastră a o muta", din pricina „scurtimii limbii" [314] care este „săracă și îngustă", față de cea elină și slavonă [315]. Preocuparea principală a lui Filothei era de bună seamă acum — așa cum declară în prefața Psaltichiei sale — ca „ceale ce să cîntă /.../ nu numai să se cînte ci să se înțeleagă", fapt pentru care el a ales și a rînduit cuvintele românești sub textul muzical grecesc, respectînd nu atît accentul tonic al cuvintelor ci mai ales ritmul cerut de necesitățile melodice ale muzicii bizantine, care nu trebuia prea mult schimbată. Chiar și în cea de a treia mare fază a românirii cîntărilor, cea a lui

---

[313] BRV II, p. 146; A se vedea și Ionescu G. M., *Istoria Mitropoliei Ungrovlahici*, vol. II, 1708—1787, București, 1914, p. 186.

[314] Iorga N., *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Ed. II, vol. II București, 1928, p. 406; A se vedea și BRV I, p. 230—237.

[315] Ghenadie [Enăceanu] Craioveanu, *Condica sfîntă a Mitropoliei*, publicată dupre, original, de..., vol. I, București, 1886, p. 104; Ionescu, G. M., *op. cit.*, p. 185.

Scanned with OKEN Scanner

Macarie și A. Pann este dominată de traduceri cu păstrarea întocmai a liniei melodice grecești. În cele mai multe cazuri așadar, în această etapă, Filothei — și cei care i-au urmat —, pînă către sfîrșitul secolului XVIII, nu au putut realiza o perfectă prozodie românească, dată fiind perioada în care scriau, implicit condițiile existente, cînd muzica nu putea fi prea mult modificată, cînd textele încă nu erau toate traduse, cînd limba română literară nu era cristalizată în sensul celei de astăzi și cînd abia se crea o limbă eclesiastică, proces ce a durat în foarte multe cazuri pînă astăzi în cărțile noastre de cult. Cu toate acestea, găsim foarte multe elemente de prozodie și de „românire" în prima operă muzicală psaltică românească datorită talentului deosebit al lui Filothei, a pregătirii sale multilaterale și a concepției lui iluministe înaintate.

Pentru a ne da mai bine seama de topica diferită a celor două limbi, greacă și română, precum și de concordanța și mai ales neconcordanța dintre text și muzică în cazul traducerilor, vom folosi artificial mijloacele clasice de analiză a textului și melodiei bizantine [316], cu atît mai mult cu cît versul poetic al acesteia în originalul grecesc a fost construit după picioare (podii) metrice cunoscute.

Analizînd comparativ cîntările lui Filothei cu aceleași din originalele grecești [317], găsim în manuscrisul românesc cel puțin cinci mari categorii [318] de cîntări, determinate de diferite modalități de „românire", dintre care vom surprinde pe cele mai semnificative :

I. Cîntări reproduse aidoma după originalele grecești, cu număr de silabe identic sau diferit puțin, al căror text a putut fi tradus cuvînt cu cuvînt, cu topică identică și pe care le găsim scrise în stilul papadic, stihiraric și irmologic.

I. 1) Cîntări identice cu cele din prototipul grecesc și cu același număr de silabe, de exemplu Ἀκούσοα Κύριε φωνῆς σου *Auzitu-s-au Doamne glasul Tău* (f. 12^{r}), 10 silabe în varianta grecească și 10 în cea românească ; Ἀνοίξω τὸ στόμα μου„ *Deschide-voi gura mea* (f. 16^{v}), 7+7 ; Σταυρὸς ὁ φύλαξ πάσης τῆς οἰκουμένης, *Crucea e păzitoare a toată lumea* (f. 39^{r}), 12+12 ; Ἀμήν *Amin* (2+2) ; Εὐαγγελιστά Ἰωάννη *Evangheliste Ioane* (f. 128^{r}) 8+8 etc.

---

[316] Pentru analize ample privind aspecte de structură, ritmul și morfologia cheriilor hrisantice, a se vedea Victor Giuleanu, *Melodica bizantină*, studiu teoretic și morfologic al stilului modern (neo-bizantin), București 1981, p. 59—101 ; 196—395.

[317] Exemplele scrise în paralel cu cele din manuscrisul lui Filothei sînt luate din ms. gr. 1096, 564, 762 și 832 de la BARSR.

[318] În mare, categoriile de cîntări au fost menționate pentru prima oară de Sebastian Barbu-Bucur, în studiul *Monumente muzicale. Filothei sin Agăi Jipei. Prima psaltichie românească cunoscută pînă acum*, în BOR, *87* (1969), nr. 9—10, p. 1072—1073. Nu era inclusă atunci categoria alcătuită din combinarea celorlalte categorii de cîntări și nici diversificările fiecărei categorii în parte.

Scanned with OKEN Scanner

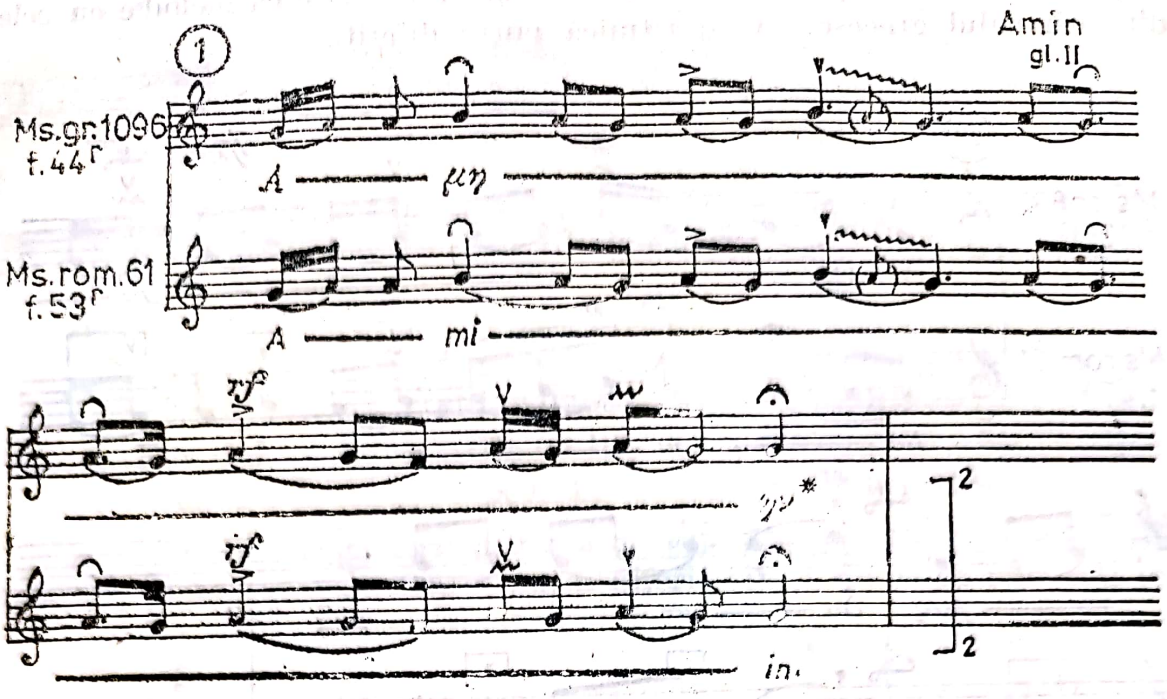

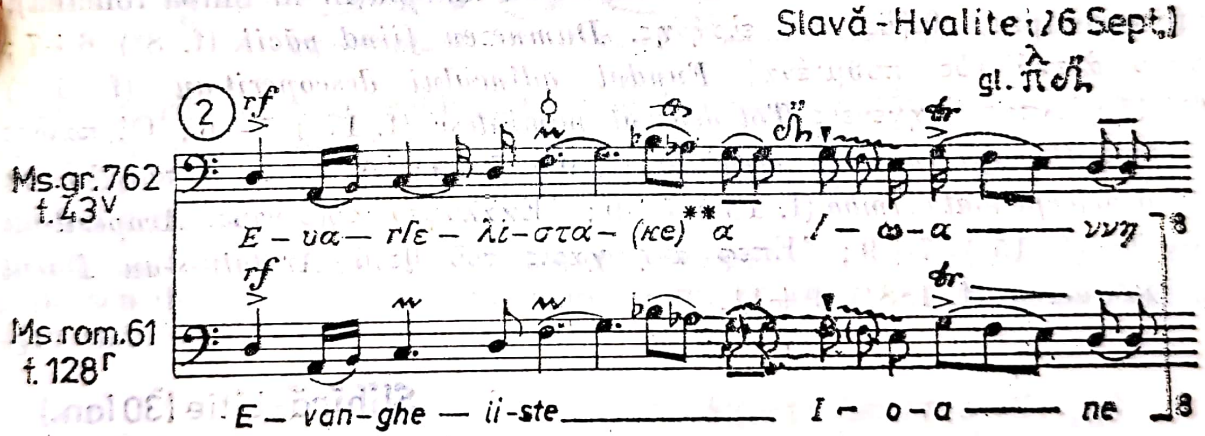

Στα-υρὸς	ὁ φύ-λαξ	πά-σης τῆς	οἰ-κου-μέ-νῆς
iamb	afibrah	troheu	dactil + troheu
Cru-cea e(este)	pă-zi-toa-re	a toa-tă	lu-mea[319]
troheu + troheu	peon III	amfibrah	troheu

[319] Din motive tehnice nu sînt trecute semnele consacrate care marchează silaba accentuată („tonă") și neaccentuată („atonă").

I. 2) Cîntări cu același număr de silabe, identice ca melodie cu cele din originalul grecesc, avînd ritmică puțin diferită.

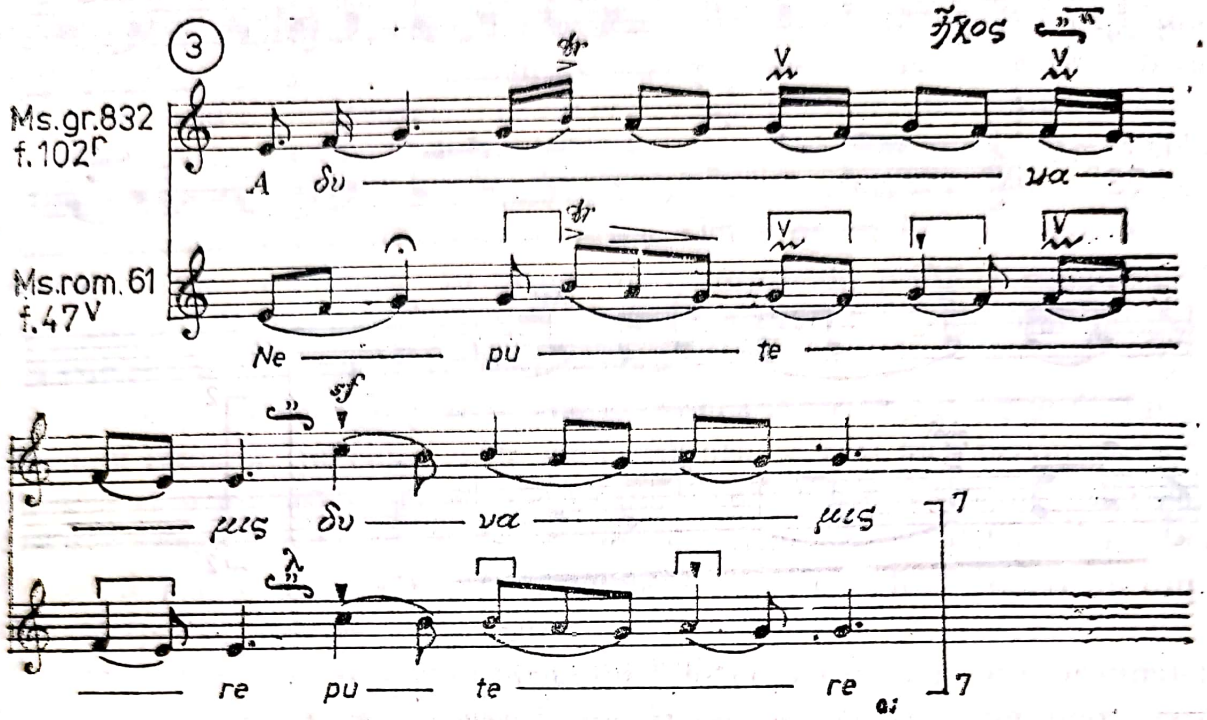

I. 3) Cîntări aidoma celor din originalul grecesc, cu număr de silabe insensibil diferit (1—2 silabe mai mult sau mai puțin în limba română), spre exemplu: θε[ὸς] ὦυ εἰρήνης, *Dumnezeu fiind păcii* (f. 8v) 6+7; βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμ[ένα] *Fundul adîncului descoperit-au* (f. 11v) 10+11; Ἅπας γηγενεῖς *Tot neamul pămîntesc* (f. 17v) 5+6; Οἱ παίδες εὐσεβείᾳ *Coconii în buna credință* (f. 9r) 7+9; Ἀ πορεῖ πᾶσα γλώσσα *Nu să pricepe toată limba* (f. 13v) 7+9; Ἐκάλυψεν οὐ[ρ]νούς, *Acoperit-au cerurile* (f. 15v) 7+9; Ἐπεφ άνη χάρις τοῦ θεοῦ *Arătatu-s-au Darul lui Dumnezeu* (f. 188r), 9+11.

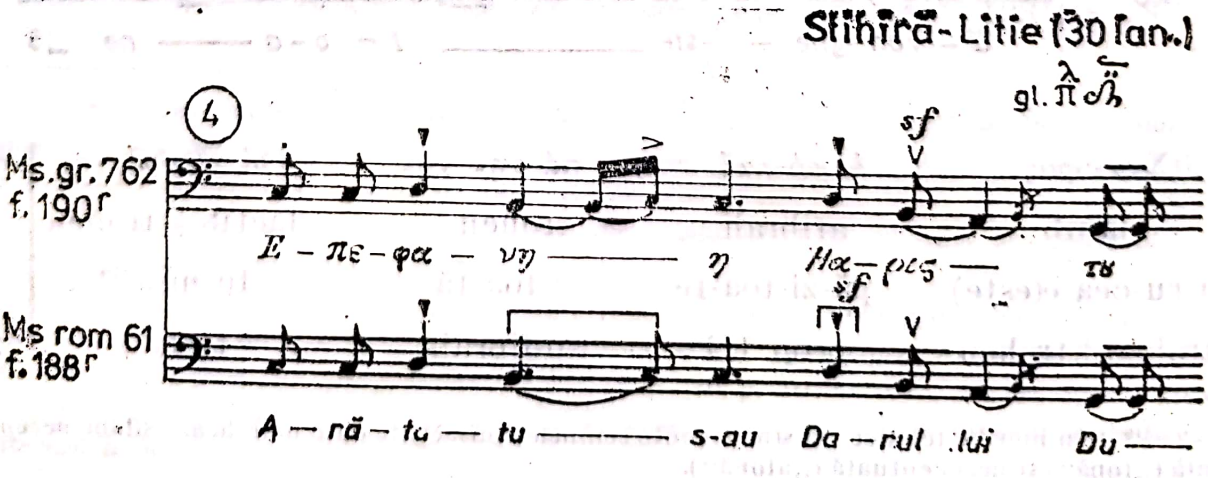

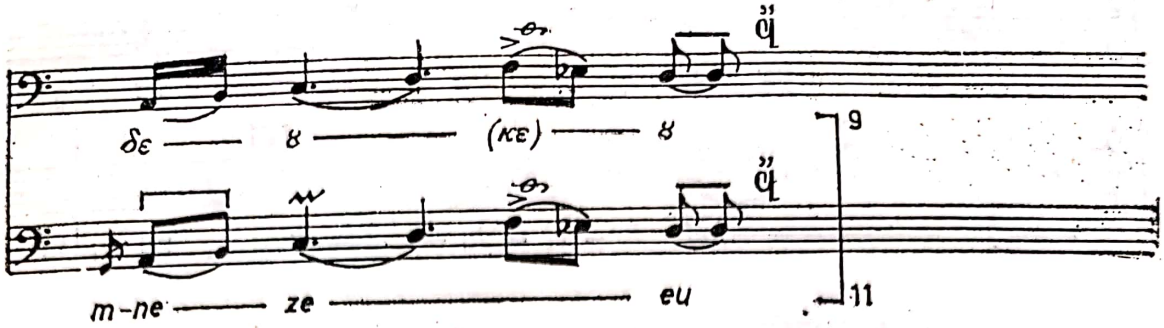

βυ-ϑοῦ	ἀ-νε-κά-λυ-ψε	πυϑ-με-να	10
iamb	piric+dactil	amfibrah	
Fun-dul	a dîn cu lui	des co pe ri t-au	11
troheu	peon II	tribrah+troheu	

I. 4) Cîntări identice ca melodie cu cele din prototipul grecesc, cu număr de silabe egal sau foarte puţin diferit (1—2 silabe în plus sau în

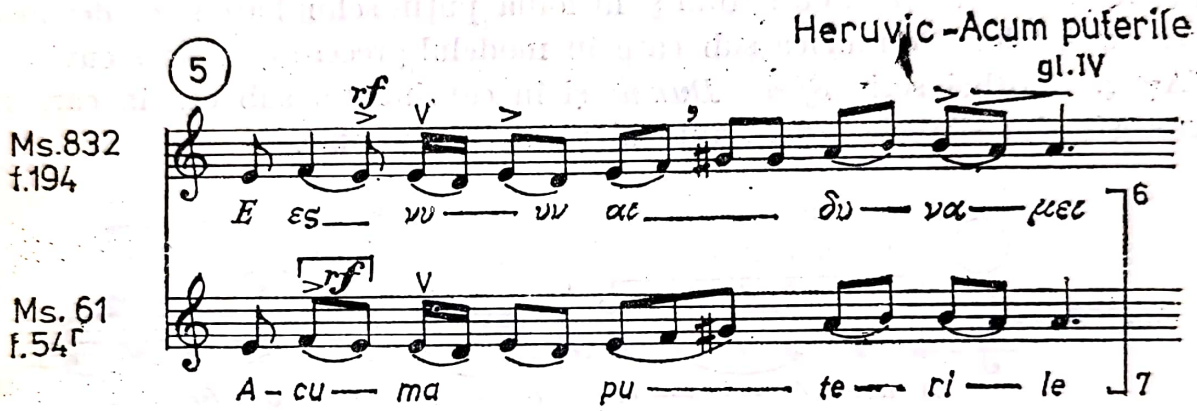

minus), cu ritmica puţin schimbată şi cu deplasarea cuvintelor. (Pe aceeaşi muzică sub care în originalul grecesc sînt scrise silabele Ἐς υὺυ αι, Filothei scria silabele *Acuma pu*, şi în continuare unde grecii scriau δνράμεις, Filothei scrie *terile*).

I. 5) Cîntări identice cu cele din prototipul grecesc, cu număr de silabe sensibil diferit (3—5 silabe mai mult în limba română) şi ritmică puţin diferită.

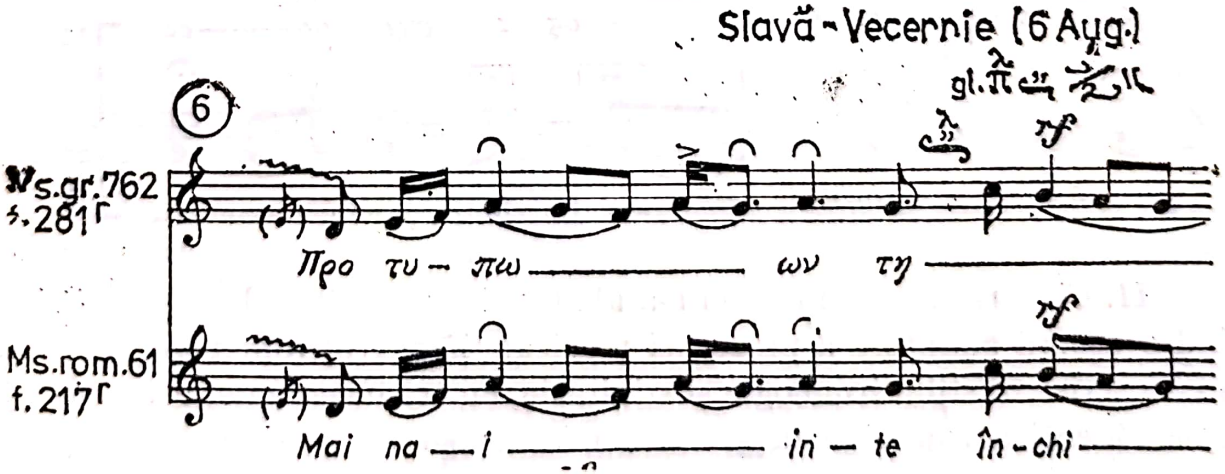

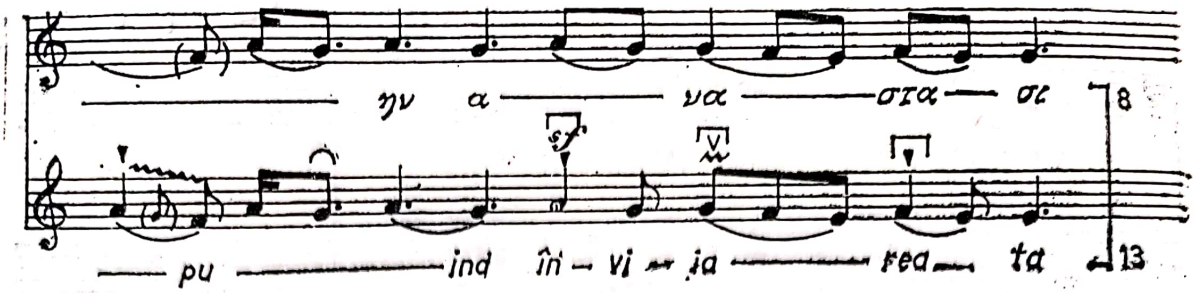

Προ-τυ-πῶν	τῆν ἀ να στά σι
anapest	anapest+troheu
Mai na-in-te în chi pu ind	în vi ia rea Ta (Hri)
peon III + peon IV	peon III + troheu

I. 6) Cîntări asemănătoare pînă la identitate cu cele din prototipul grecesc, cu numărul de silabe egal sau foarte puţin diferit (1—3 silabe în plus sau în minus), cu ritmul şi melodia puţin schimbate şi cu deplasarea cuvintelor. Pe muzica sub care în modelul grecesc este scris cuvîntul Ἅγιος, Filothei scrie *Sfinte Dumne* şi în continuare, sub cea în care în greceşte sînt silabele ὁ θεός, autorul român scrie *zeule*.

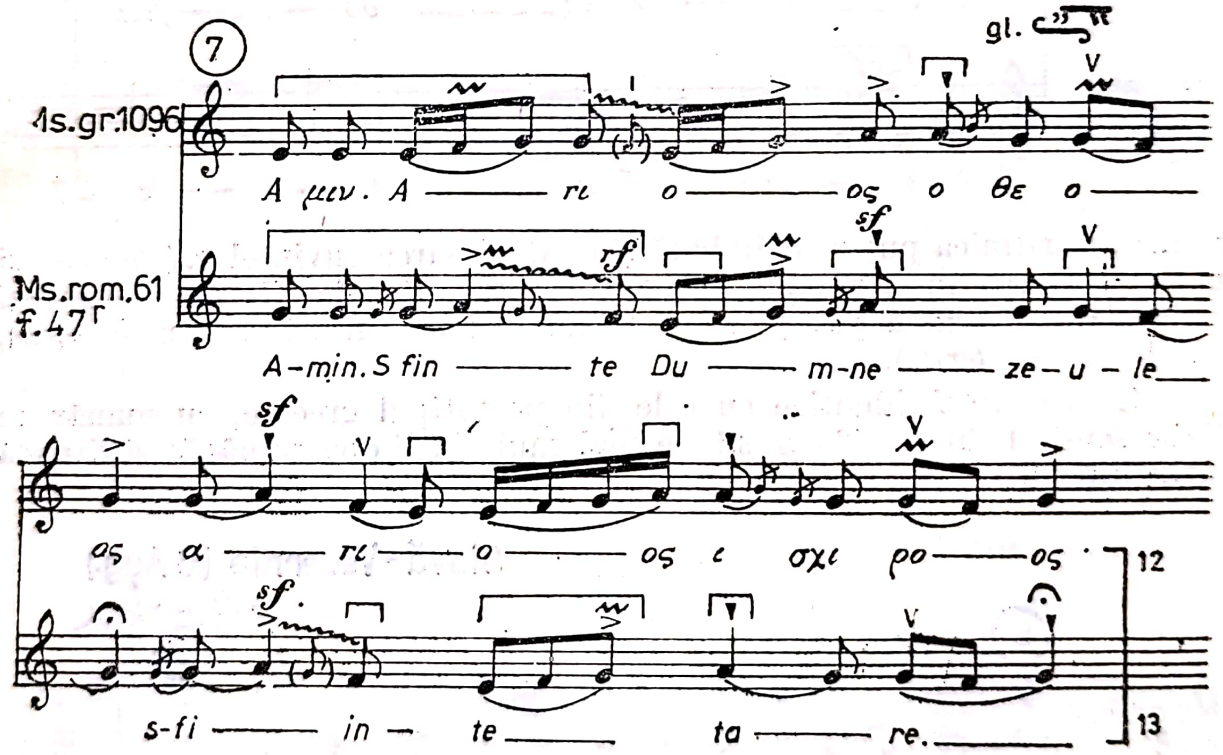

II. Cîntări în care Filothei s-a abătut de la originalul grecesc, încercînd o uşoară adaptare a prozodiei muzicale la textul românesc, mai ales la cele scrise în stilul irmologic şi stihiraric, cu traducere cuvînt cu cuvînt, topică identică sau diferită şi cu număr de silabe sensibil diferit (3—6

Scanned with OKEN Scanner

silabe mai mult în limba română), ca de pildă: Ἐπεφάνη ὁ Σωτὴρ *Arătatu-s-au Mîntiotorul* (f. 14r), 7+10; Φῶς ὁ πατὴρ Φῶς, *Lumină Tatăl, lumină...* (f. 33r), 5+8; Τοὺς σοῦς ὑμνολόγου *Pre ai tăi cîntăreți Născătoare de Dumnezeu* (f. 16v), 10+14; Προλα*οῦσαι τὸν ὄρθρων *Venind mai-nainte de dimineață* (f. 26r), 7+11; Ὁ χορτάσας λαὸν, *Cel ce ai săturat pre noroade* (f. 56r), 6+10; Νέους εὐσεβεῖς, *Pre tinerii cei bine credincioși* (f. 13r), 5+10; θεοτόκε ἡ ἐλπὴς πάντων,, *Născătoare de Dumnezeu nădejdea tuturor* (f. 16r), 9+14; Παίδας εὐαγεῖς, *Pre coconii cei bine credincioși* (f. 17v), 5+10; Λίαν πρωϊ Μυροφόροι *Foarte de dimineață* (f. 42r), 8+13. Altfel spus, cuvinte ca: Φῶς *(lumină)*, θεοτόκε *(Născătoare de Dumnezeu)*, Προτυπῶν *(mai înainte închipuind)*, θεοφόρε *(purtătorule de Dumnezeu)* etc. sînt mai scurte în limba greacă decît în limba română, motiv pentru care Filothei este nevoit să adauge note muzicale de la sine, creînd muzică în stil.

Ἐ-πε-φά-νη	Ὁ Σω-τὴρ	7	
peon III	anapest		
A-ră-ta-tu-s-au	Min-tu-i-to-rul	11	
piric+dactil	tribrah+troheu		

Τοὺς σους	ὑμ-νο-λό-γους	θε-ο-τό-κε	10
spondeu	peon III	peon III	
Pre ai tăi	cîn tă reți	Năs că toa re de Dum ne zeu	14
molos	anapest	peon III + peon IV	

Ὁ χορ-τα-σας	λα-ὸν		
peon III	iamb	6	
Cel ce ai să-tu-rat	pre no roa de		
molos			
(tribrah) + anapest	peon III	10	

Νέ-ους	ευ σε βεῖς	5	
troheu	anapest		
Pre ti-ne-rii	cei bi-ne cre din cioși	10	
spondeu + piric	brahios + anapest		

Tocmai inconsecvența metricii versurilor a dus la modificarea melodiei originale grecești și în creație — în stil — implicit la prozodie românească.

II. 1) Cîntări cu numărul de silabe puțin diferit (1—2 silabe în plus sau în minus — în limba română sau greacă), în care — pentru adaptarea cuvintelor românești —, Filothei s-a abătut foarte puțin de la originalul grecesc, micile modificări privind uneori numai ritmul, nu și melodia.

Scanned with OKEN Scanner

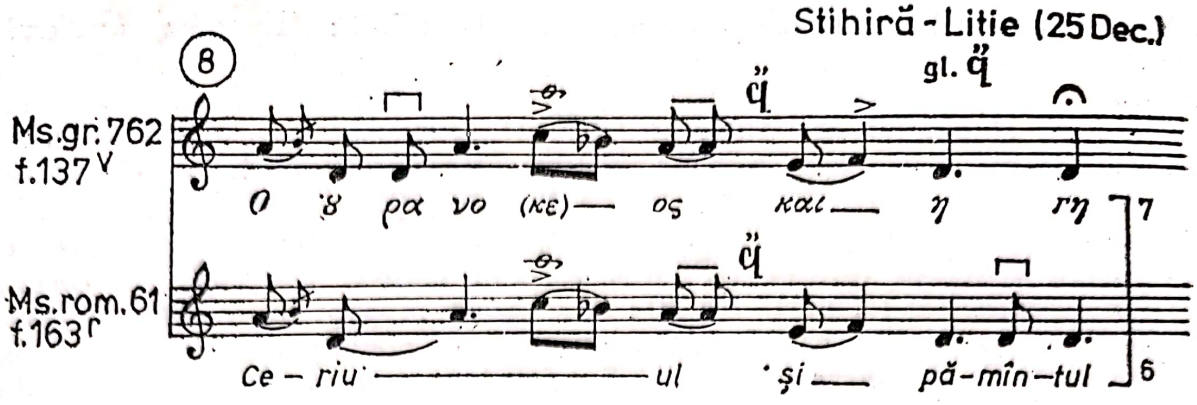

II. 2) Cîntări cu număr de silabe sensibil diferit (3—5 silabe mai mult în limba română) în care pentru adaptarea melodiei — de data aceasta — la cuvintele româneşti, Filothei s-a abătut mai mult de la prototipul grecesc (ex. 9, 10, 11) reuşind şi o foarte bună prozodie la fragmentele muzicale create de el — „Mai na-in-te" şi „mîi-ni-lor" sau Pur-

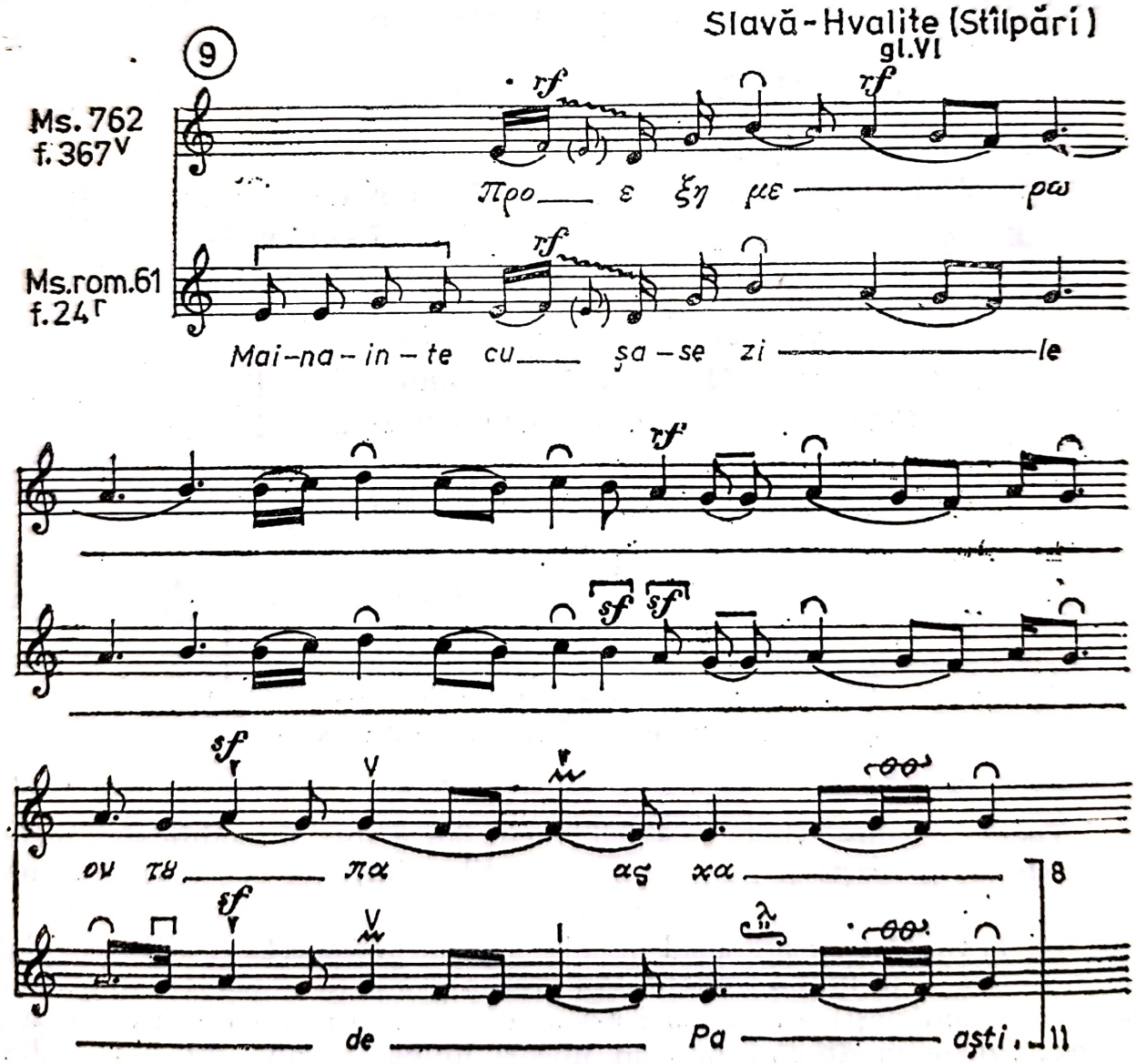

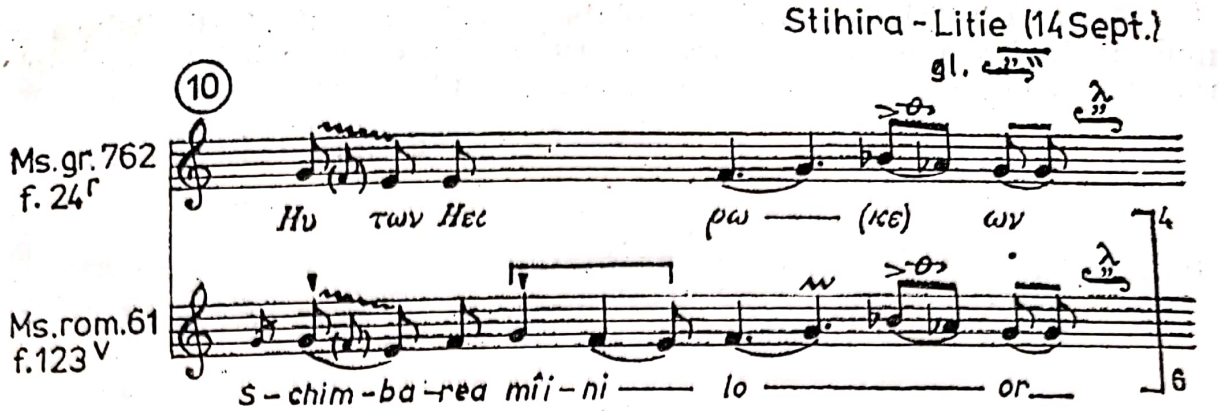

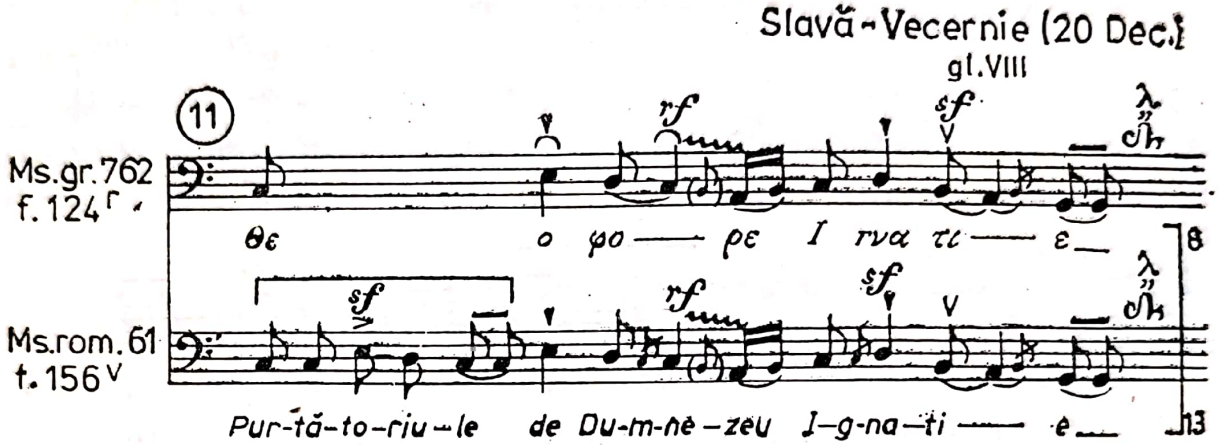

tătórule (ex. 11) unde silabele accentuate din text corespund cu notele mai înalte — *sol* şi *do*^{2} (ex. 11) — sau mai mari ca durată — *sol* (ex. 10) [320].

θε-ο-φό-ρε		'Iγ να τι ε] 8
piric + troheu (peon III)		Ig-na-ti-e
Pur-tă-to-riu-le	de Dum-ne-zeu	peon II] 13
piric + dactil	peon IV	iamb + piric (peon II)

Melodia pe care o creează Filothei pentru a pune silabele românești [321] în plus, „Purtătoriule", este perfectă din punct de vedere prozodic, în timp ce aceea care urmează, nu mai concordă cu textul românesc „dé Dumnezeu". De observat însă că nici chiar textul grecesc nu concordă aici ca şi în foarte multe alte cazuri — cu melodia, "θεόφορε" în loc de „θεοφόρε", de unde concluzia că deseori accentele muzicale contrazic accentele tonice nu numai în limba română dar chiar şi în limba greacă.

---

[320] A se vedea considerații similare la Traian Mîrza, *Despre însuşirile muzicale ale limbii române*, în *Studii muzicologice*, vol. 3, editat de Uniunea Compozitorilor, 1957, p. 62 et sq; Romeo Ghircoiașiu, *Contribuții* . . ., p. 100—101.

[321] Accentuările prozodice ale cuvintelor — picioarele metrice — propuse, nu sînt unicele posibile. Ele pot fi grupate şi-n alte variante în funcție de structura melodică şi de accentuările frazelor.

Scanned with OKEN Scanner

II. 3) Cîntări cu număr de silabe sensibil diferit (4—6 silabe mai mult în limba română) în care, pentru potrivirea melodiei la cuvintele românești, el se abate simțitor de la originalul grecesc.

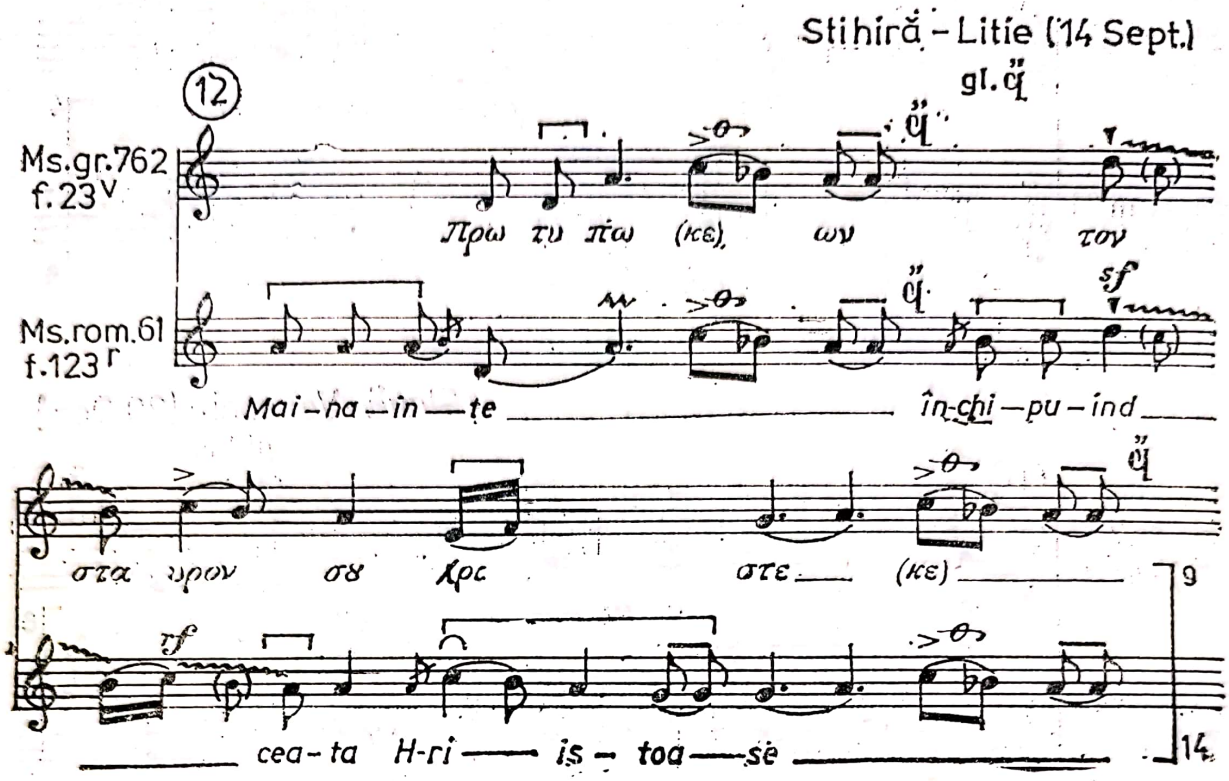

II. 4) Cîntări cu număr de silabe identic sau diferit în care autorul se abate foarte mult de la prototipul grecesc, desprinzîndu-se de melodia grecească și căutînd o cît mai bună prozodie pentru cuvintele românești adaptate, astfel încît fragmente întregi din *Psaltichia Românească* nu mai seamănă cu cele din prototipul grecesc.

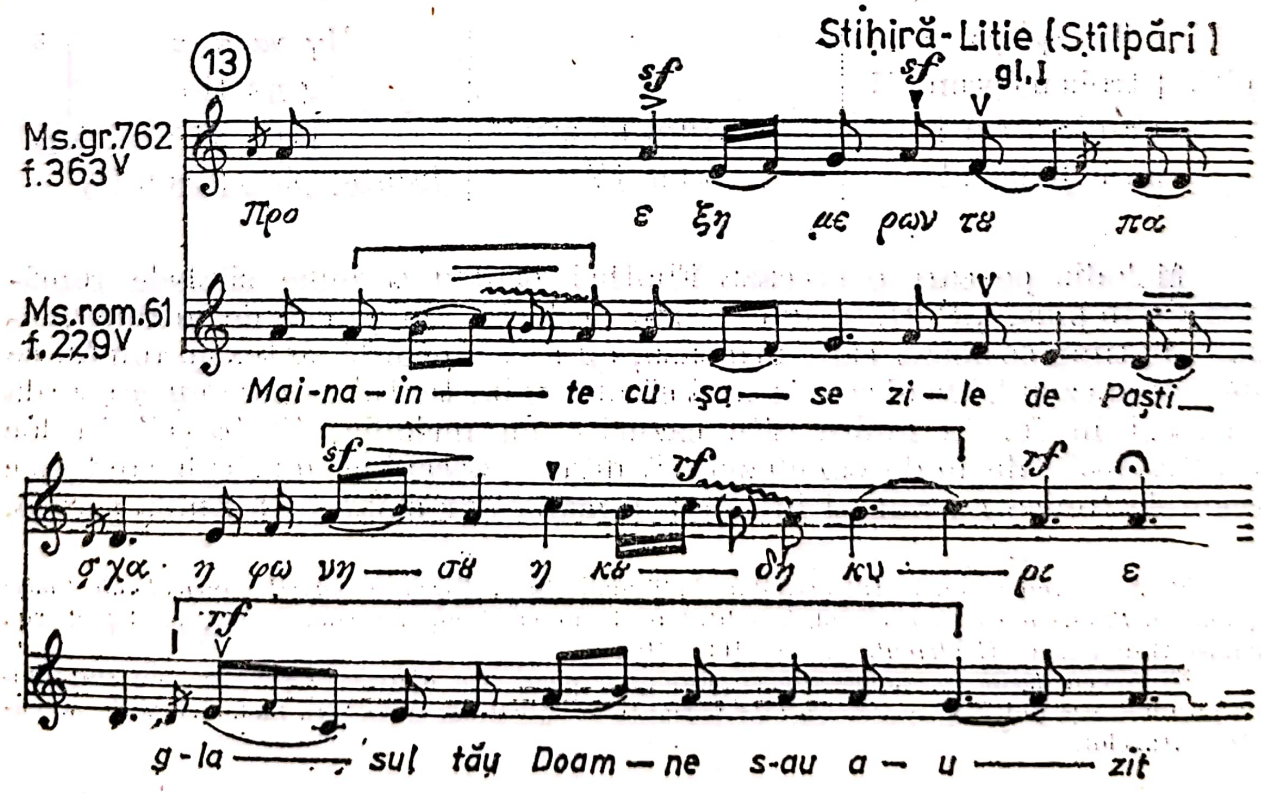

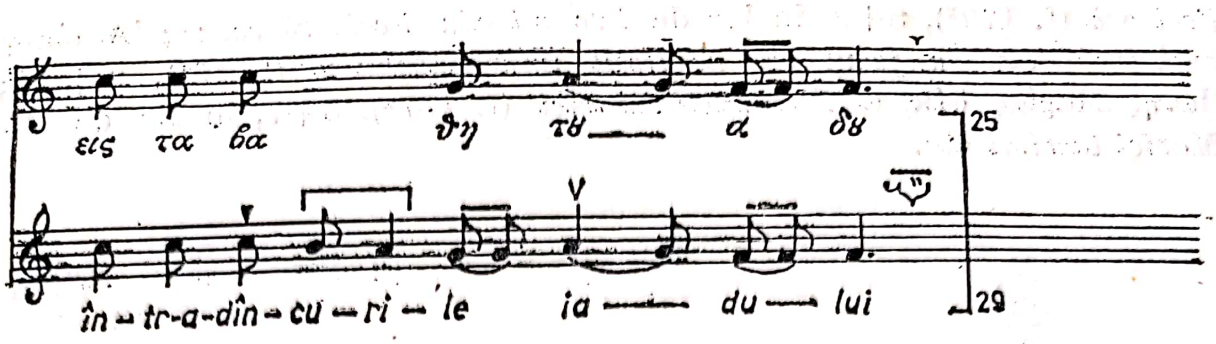

II. 5) Cîntări traduse cuvînt cu cuvînt cu topică identică şi cu numărul de silabe mai mare în limba greacă—de pildă : Ω πάσχα τὸ μέγα, *O Paştile mari* (f. 29r), 6+5 ; Ρά*δος εἰς τύπον τοῦ μυστηρίου *Toiagul în chip de taină* (f. 38r), 10+8 ; Μυστήριον ξένον ὁρῶ καὶ παράδοξον *Taină striină văz şi prea slăvită* (f. 9v), 13 + 11 — în care modificările sînt de natură ritmică.

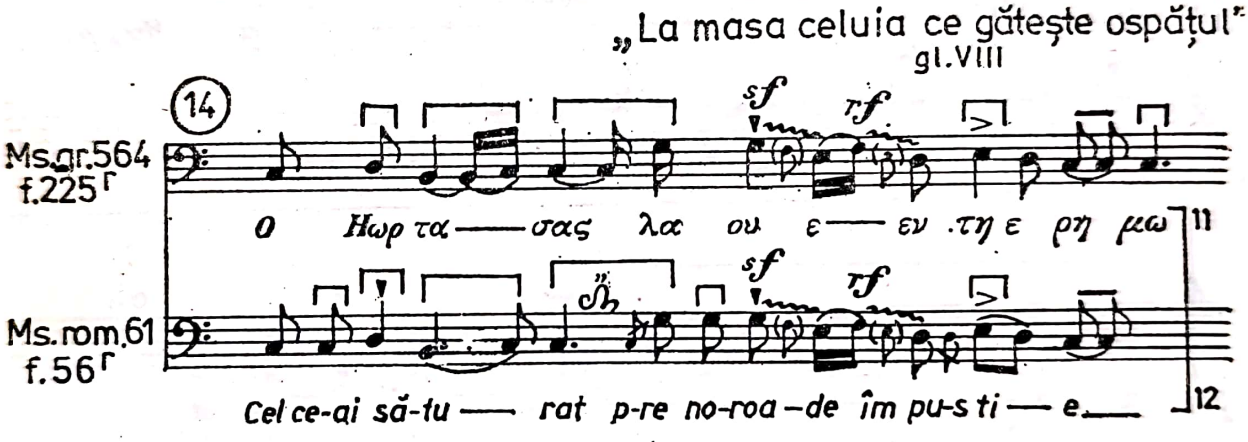

II. 6) Traducerea textului grecesc se face liber, în proză, creîndu-se astfel o limbă eclesiastică românească. Topica celor două limbi, diferită de cele mai multe ori şi cu silabe identice sau diferite, *face ca sub aceeaşi muzică* — puţin modificată, scurtată sau lungită după împrejurări — *să fie scrise alte cuvinte.* Astfel, de pildă, întîlnim : Ἐπεφάνη σήμερον *Astăzi arăta-tu-te-ai* (f. 14r), 7+7, în loc de *Te-ai arătat astăzi ;* τήν κοινὴν ἀνάστασιν ; *Învierea cea de obşte* (f. 24r), 8 + 8, în loc de *Cea de obşte înviere ;* Δεῦτε πόμα πίνωμεν, *Veniţi să bem băutură* (f. 25v), 7 + 8, în loc de *Veniţi băutură să bem ;* Μυστικὸς εἶ θεοτόκε παράθεισος *Rai de taină eşti Născătoare de Dumnezeu* (f. 39r), 12+13, în loc de *De taină Născătoare de Dumnezeu rai ;* τὸν ἐκ Παρθένου ἥλιον, *Pre soarele cel din*

Scanned with OKEN Scanner

Fecioară (f. 179^{r}), 8+9, în loc de *Pre cel din Fecioară soare*; Ἀστέκτῳ πυρὶ ἑνοθέντες, *În focul cel nesuferit împreunîndu-se* (f. 16^{r}), 9 + 14; Ἰατης Μαρίας δάκρνα *Lacrămile Mariei* (f. 107^{v}), 8+7, în loc de *Ale Mariei lacrimi* etc.

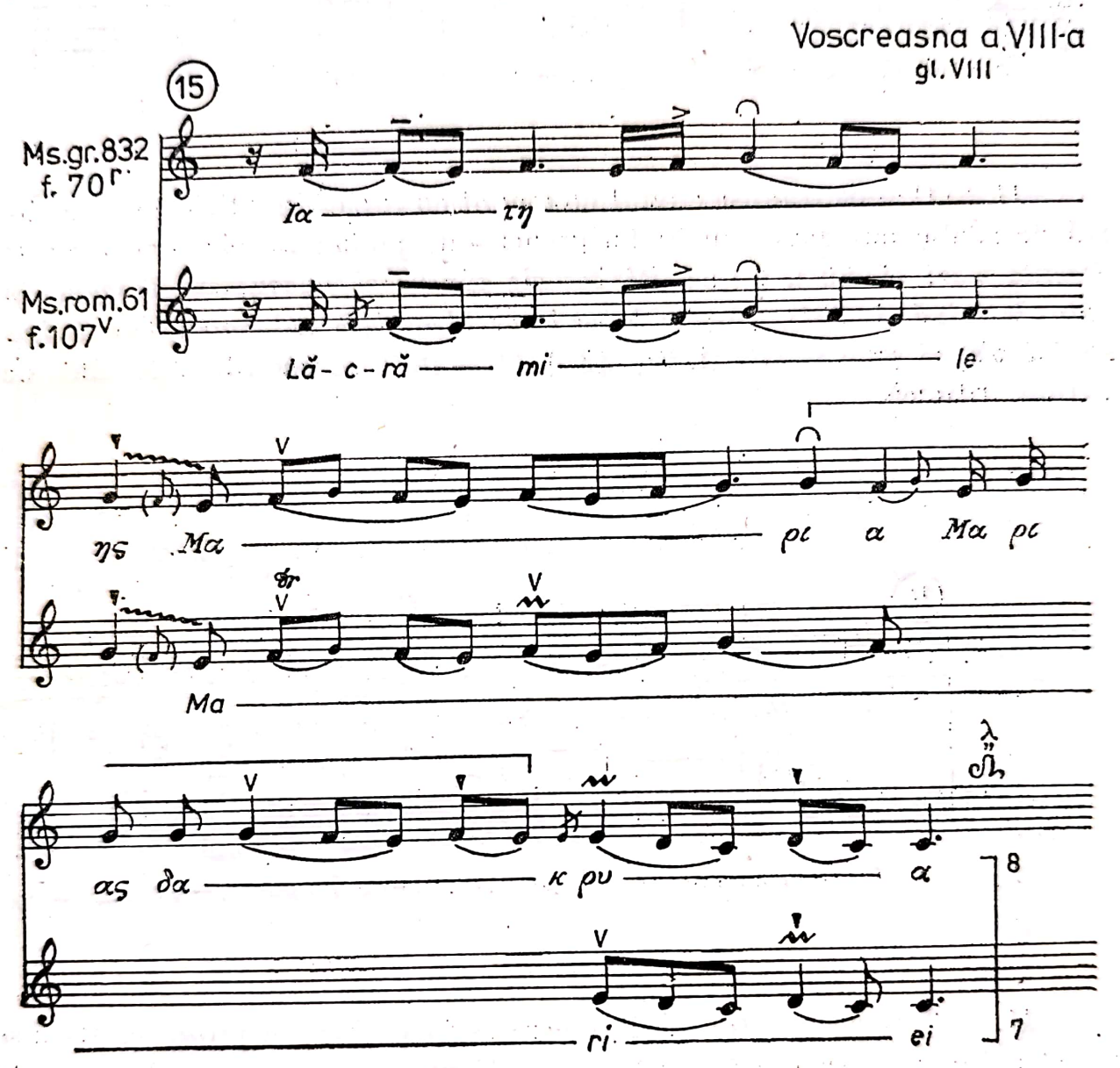

III. O altă mare categorie de cîntări este constituită din imnuri alcătuite de Filothei după prototipul grecesc „mai prescurt" — după expresia sa — pentru a corespunde necesităţilor slujbei româneşti.

III. 1) Astfel, între folio 65^{v}—67^{r}, găsim un canon format din 18 stihuri, alese din psalmul 118, care începe cu Ἄμωμον *Cei nevinovaţi* şi care se cîntă la morţi (starea I-a, II-a şi a III-a), în varianta melodică a lui Hrisafi; la începutul canonului (f. 65^{v}), Filothei menţionează că l-a „alcătuit mai prescurt pentru nezăbavă".

Scanned with OKEN Scanner

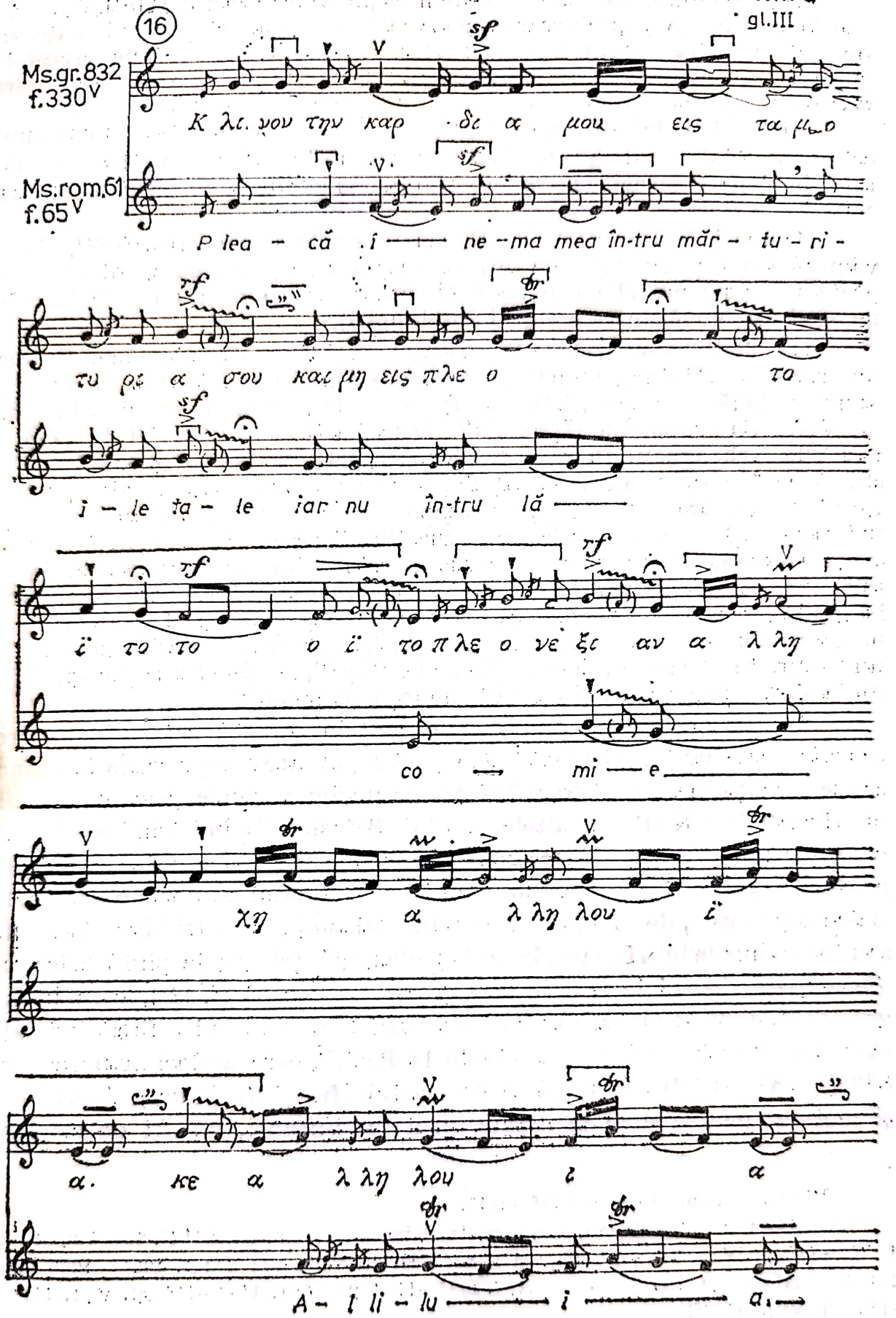

Scanned with OKEN Scanner

Din exemplul de mai sus vedem că în concepţia lui Filothei a prescurta presupune şi prelucrarea materialului iniţial, el schimbînd destul de mult melodia şi ritmul, pentru a putea adapta cît mai bine cuvintele româneşti la melodia grecească. (La cuvintele εἰς τά μαρτύρια σου *întru mărturiile tale* observăm chiar elemente de bună prozodie).

Ioan sin Radului Duma Braşoveanu, în manuscrisul său copiat după cel al lui Filothei — spune: „De aici începem Heruvicele lui Hrisafi scurtate de Popa Filothei pentru neputinţa oamenilor adică pentru nezăbavă“ [322].

Comparînd Heruvicele lui Filothei cu cele ale lui Hrisafi [323], observăm că acolo unde cuvintele se potrivesc sau se prelungesc, Filothei respectă întocmai melodia originală grecească, scurtînd din loc în loc cîte un rînd sau două de tereremuri (prelungiri).

III. 2) Din numărul de 21 pricesne (f. 48^{v} —52^{v}), cîte găsim în manuscrisul lui Filothei, numai patru sînt scrise complet cu tereremuri şi anume: două pricesne „Lăudaţi gl. I şi IV, pentru Dumineci; una, gl. VII, „Cu trupul lui H[risto]s” de la Paşti şi una gl. VIII; „Cel ce faci”, la Arhangheli. În rest, toate pricesnele, scrise pe glasul I, au la sfîrşit, pentru tereremuri, indicaţia: „Şi celelalte de la priceasna lui protu”, „protos”, „πρώτος” sau „I”; pricesnele scrise în glasul IV au la sfîrşit indicaţia: „Şi celelalte de la priceasna lui ”„τέταρτος” sau „IV”, cu o singură excepţie şi anume: priceasna „În tot pămîntul”, de la „Sf. Apostoli” (f. 51^{v}), este scrisă în glas VIII şi Filothei trimite pentru tereremuri la gl. IV, ceea ce înseamnă că şi în vechime, între gl. IV autentic şi plagalul său (gl. VIII) erau mari afinităţi. Pricesnele scrise pe gl. VII au la sfîrşit indicaţia: „Şi celelalte de la Paşti”, iar cele scrise pe gl. VIII au la sfîrşit indicaţia: „Şi celelalte de la Arhangheli”.

Ceea ce mi se pare şi mai interesant în această categorie de prescurtări, este faptul că identificînd prototipul acestor pricesne în manuscrise greceşti mai vechi (sec. XVII), observăm că unele pricesne sînt ale lui Hrisafi (cel Nou), iar altele, ale lui Balasiu. Făcînd trimitere la priceasna *x* sau *y*, Filothei amestecă — în mod voit — autorii (adică de la o priceasnă a lui Hrisafi făcînd trimitere la finalul sau tereremurile lui Balasiu şi invers, de la o priceasnă a lui Balasiu, făcînd trimitere la finalul sau tereremurile lui Hrisafi), la acelaşi glas, se înţelege; de pildă, priceasna *Bucuraţi-vă drepţii* de la „Sf. Ilie şi alţi prooroci” (f. 52^{v}), care în ms. gr. 832 (f. 188^{r}—189^{v}) are trecut autorul (Balasiu), are la sfîrşit indicaţia făcută de Filothei „Şi celelalte de la Paşti”, care acelaşi manuscris gr. 832 (f. 183^{r}—184^{r}) ne arată că este a lui Hrisafi (cel Nou). Acesta este şi motivul pentru care în manuscrisul lui Filothei, din 21 de pricesne,

---

[322] Ms. rom. nr. 4305, f. 311^{r}—314^{r}.

[323] Heruvicele lui Hrisafi, originale, le găsim în mss. gr. nr. 564 (f. 69^{r}—70^{r}, gl. III; f. 76^{v}—77^{v} gl. IV; f. 73^{v}—79^{v} gl. V şi f. 89^{v}—90^{v} gl. VIII) şi în 832 (f. 105^{r} — 106^{r} gl. I; f. 108^{r}—109^{v} gl. II; f. 109^{v}—111^{r} gl. III; f. 111^{r}—112^{v} gl. IV; f. 112^{v}—114^{r} gl. V; f. 117^{v} — 119^{r} gl. VII), BARSR.

Scanned with OKEN Scanner

numai cea duminicală (*Lăudați* gl. I și IV) are trecut autorul, și anume — Hrisafi, în rest, toate fiind scrise fără autor, de unde concluzia importantă că Filothei are contribuție chiar și în piesele cărora li se indică autorul.

Nu numai *pricesnele* le scurtează Filothei astfel, ci și alte cîntări, cum ar fi, de pildă, polihronionul pentru Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul (f. 55^{v}), cîntare la sfîrșitul căreia găsim indicația „Și celelalte de la cea domnească", adică 16 rînduri de tereremuri iar urarea făcută „Intru pofala boiariului mare", cu toate că este „facerea lui Νέον Πατρῶν[324] (f. 55^{v}—56^{v}), are la sfîrșit indicația „Și celelalte (tereremuri) ale lui τέταρτος, care sînt ale lui Hrisafi. Acest mod de a lucra la Filothei îl găsim însă foarte des în opera sa muzicală, chiar fără să fie declarat.

III. 3) În manuscrisul lui Duma (nr. 4305) — scris după un alt manuscris mai complet al lui Filothei — un număr de șapte stihiri sînt prelungite cu multe rînduri de tereremuri, care la Filothei lipsesc. Astfel stihira: *Pre izvorul* (*F*(ilothei), f. 57^{v}, *D*(uma), f. 325^{r-v}), are în plus 12 rînduri; *În cuptorul cel vălvătior* (*F*(ilothei), f. 57^{v}—58^{r}, *D*(uma), f. 326^{r}), 12 rînduri; *Ceiace ești în ceriuri binecuvîntată* (*F*(ilothei), f. 58^{r}, *D*(uma), f. 326^{v}), 9 rînduri; *Mîinile întinzîndu-și Daniil* (*F*(ilothei), f. 58^{v}, *D*(uma), f. 327^{v}), 8 rînduri; *Privind tiranul* (*F*(ilothei), f. 60^{r}, *D*(uma), f. 330^{r-v}), 10 rînduri; *Musicește organe* (*F*(ilothei), f. 60^{v}, *D*(uma),, f. 330^{v}—332^{r}), 23 rînduri și *Ars-au cuptoriul* (*F*(ilothei), f. 60^{v}, *D*(uma), f. 332^{r-v}) 16 rînduri.

III. 4) La un număr foarte mare de cîntări, Filothei prescurtează nu numai finalurile ci și prelungirile prea mari interioare. Așa, de pildă, la „Sfinte Dumnezeule" (*F*, f. 45^{v}, ms. gr. 832, f. 102^{r}—103^{v}), prescurtează începutul — 2 rînduri de prelungiri —, copiază aidoma un rînd, reduce apoi 13 rînduri de tereremuri sfîrșind exact ca în original, cu deosebirea că sub notele unde Filothei scrie („milueste-ne) *pre noi*", în original (ms. 832) este scris δύναμις (puternic), așa cum foarte des găsim scris în toată opera sa muzicală.

La priceasna Bobotezei „Arătatu-s-au darul" (f. 49^{v}), copiază — după originalul grecesc [325] — aproape exact 6 rînduri, după care *sare 9 rînduri*, scriind apoi și un rînd de tereremuri. La priceasna de la Paști (f. 50^{v}), după ce scrie aproape la fel cîteva rînduri, epuizînd textul literar, *sare 6 rînduri* din originalul grecesc [326], iar la *Slava* „Ciasului al VI-lea" din Vinerea patimilor, în cadrul unui singur cuvînt *Veniți*, păstrează din manuscrisul grecesc doar incipitul — 4 note muzicale — și, după ce sare un rînd melodic, preia exact din originalul grecesc încă 6 note pentru finalul cuvîntului.

---

[324] Ghermanos episcop din Patrasul nou (sec. XVII), fost cîntăreț la biserica Sf. Sofia din Constantinopol.

[325] Ms. gr. nr. 832, f. 178^{v}—179^{v}, BARSR.

[326] Idem, f. 183^{r}—184^{r}.

Scanned with OKEN Scanner

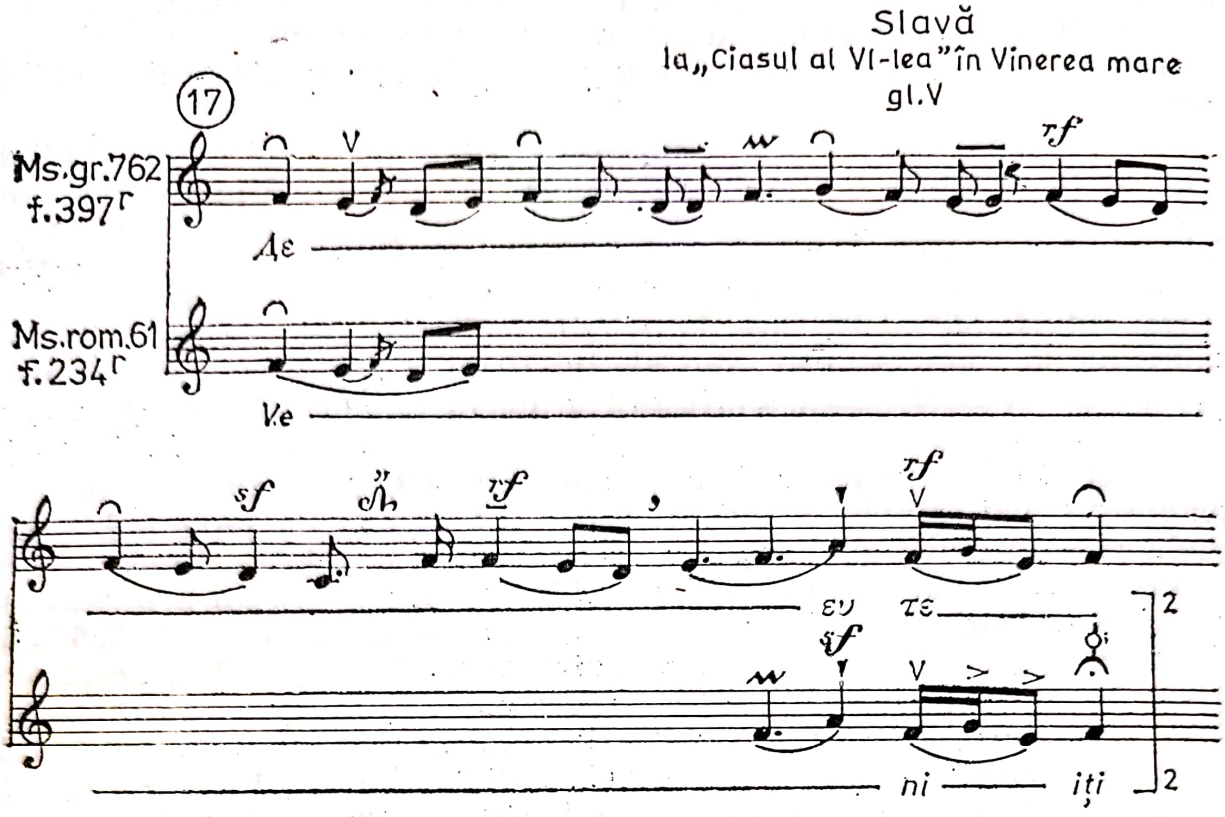

III. 5) Un număr foarte mare de cîntări din manuscrisul lui Filothei nu sînt numai prescurtate ci şi prelucrate. Astfel, de pildă, priceasna Crăciunului (f. 49r), identică la început cu cea a lui Balasiu [327], păstrează numai pilonii prototipului, în rest fiind prelucrată şi prescurtată, varianta românească avînd 4 rînduri de tereremuri, iar cea grecească 21 rînduri; la priceasna Blagovesteniilor (f. 49v), din 3 rînduri cîte are manuscrisul românesc, numai incipitul şi un rînd şi jumătate de la sfîrşit seamănă cu cea a lui Balasiu [328], în rest, Filothei creînd în stil, elimină 13 rînduri de tereremuri; la priceasna de la Învierea lui Lazăr (f. 49v), scrisă în numai 4 rînduri faţă de 12 cîte are prototipul grecesc [329], Filothei alege materialul prin selecţionarea celor mai frumoase formule melodice. Sărind paragrafe întregi şi modificînd, păstrează pilonii, realizînd un „rezumat", aşa fel încît, scrisă paralel, piesa poate fi reconstituită în întregime. La fel procedează Filothei şi cu priceasna de la Sf. Arhangheli (f. 52r) [330], cu cea de la „pomenirea morţilor" (f. 52v) — pe care o scrie în numai 3 rînduri, manuscrisul grecesc [331] avînd 14 rînduri — şi cu alte foarte multe cîntări din manuscrisul său.

Este important de menţionat faptul că în genere manuscrisele greceşti ale secolului XVII, după care a „românit" Filothei cîntările, conţin multe cratimi, acelaşi imn fiind scris în 2—4 variante şi cu autori diferiţi. Spre exemplu, priceasna de la Paşti apare scrisă în ms. gr. nr. 832 (f. 182r—

[327] Idem, f. 177r—178v.
[328] Idem, f. 179v—180r.
[329] Idem, f. 180r—v.
[330] Idem, f. 171r—172r.
[331] Idem, f. 174r—175v.

Scanned with OKEN Scanner

184ʳ) în trei variante, de autori diferiţi. Filothei nu preia materialul mecanic, ci creator, selectînd din noianul cîntărilor bizantine numai pe cele mai scurte şi mai potrivite pentru vremea respectivă şi care să corespundă necesităţilor slujbelor eclesiastice româneşti.

IV. Cea mai mare categorie de cîntări din manuscrisul lui Filothei este alcătuită din îmbinarea tuturor procedeelor mai sus enunţate, aplicate acelor cîntări al căror text este tradus cuvînt cu cuvînt sau liber; cu număr de silabe egal, mai mic sau mai mare; cu topică identică sau diferită ca

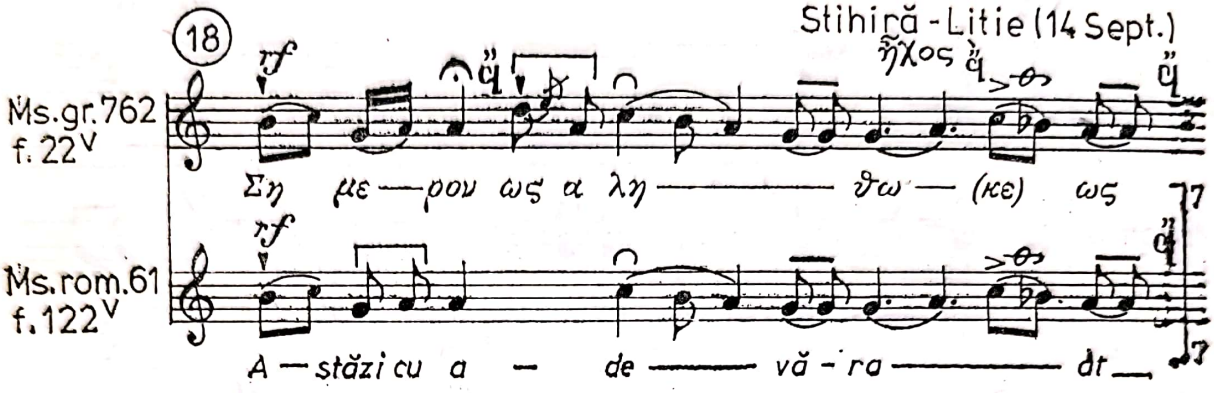

în textul: Ἀστέκτῳ πυρὶ ἐνοϑέν[τες] *În focul cel nesuferit împreunîndu-se* (f. 16ʳ) 9+14.

Tot din această categorie fac parte şi acele cîntări care au în limba română cuvinte în plus, adăugate ca: Φῶς ἐκ φωτὸς ..., *Lumină din lumină au strălucit lumii* (f. 14ʳ), 4+13 — sau intercalat şi cu topică di-

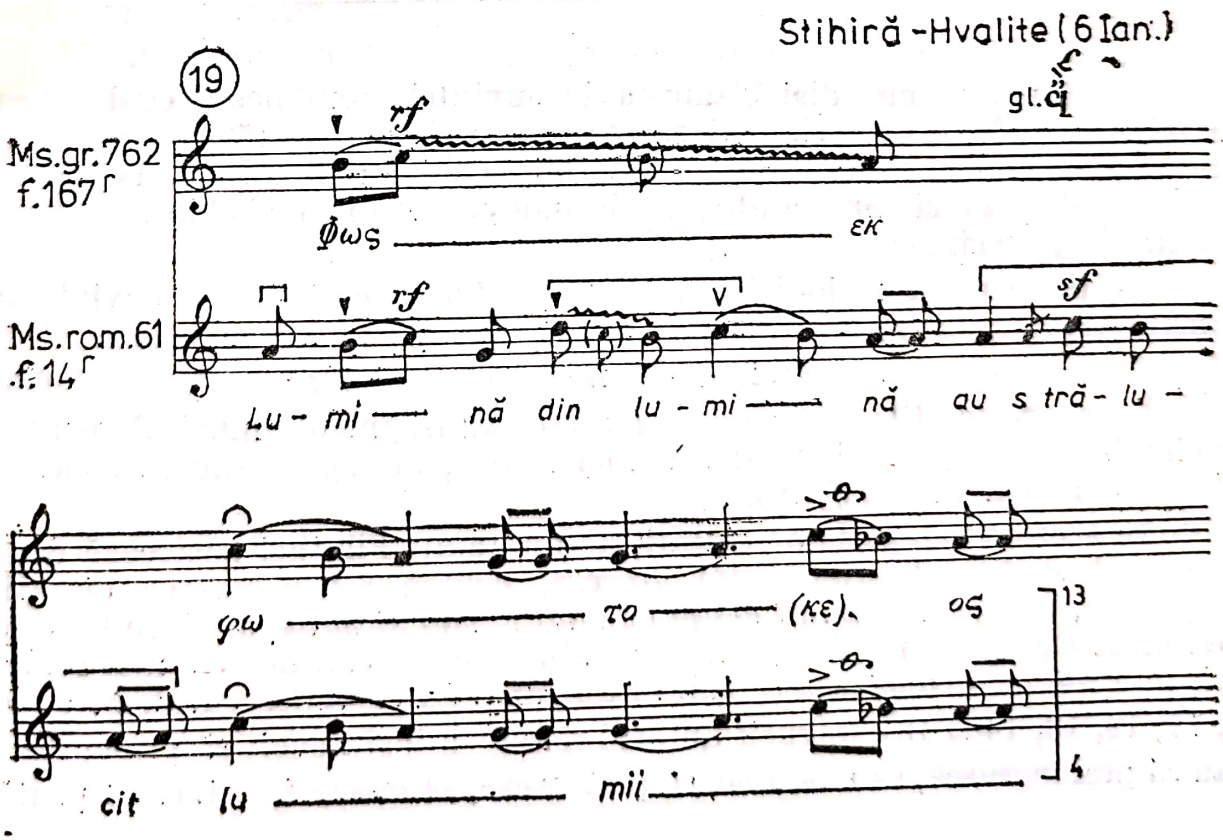

ferită, ca în textul Ὅσοι παλαιῶν ἐκλελύμεθα „Cîț[i] ne-am dezlegat [de cursele] cele vechi" (f. 12^{r}), 10+12, în loc de „Cîț[i] de cele vechi ne-am dezlegat", cuvîntul *cursele* lipsind din textul grecesc sau Πῶς ἤ ἐ χριστὲ „Cum [pe tine] Hristoase" (f. 14^{r}), varianta lui Filothei fiind: „*Cum te vom cinsti cu vrednicie Hristoase*", ceea ce presupune:

— adaptarea cuvintelor românești la textul muzical original;

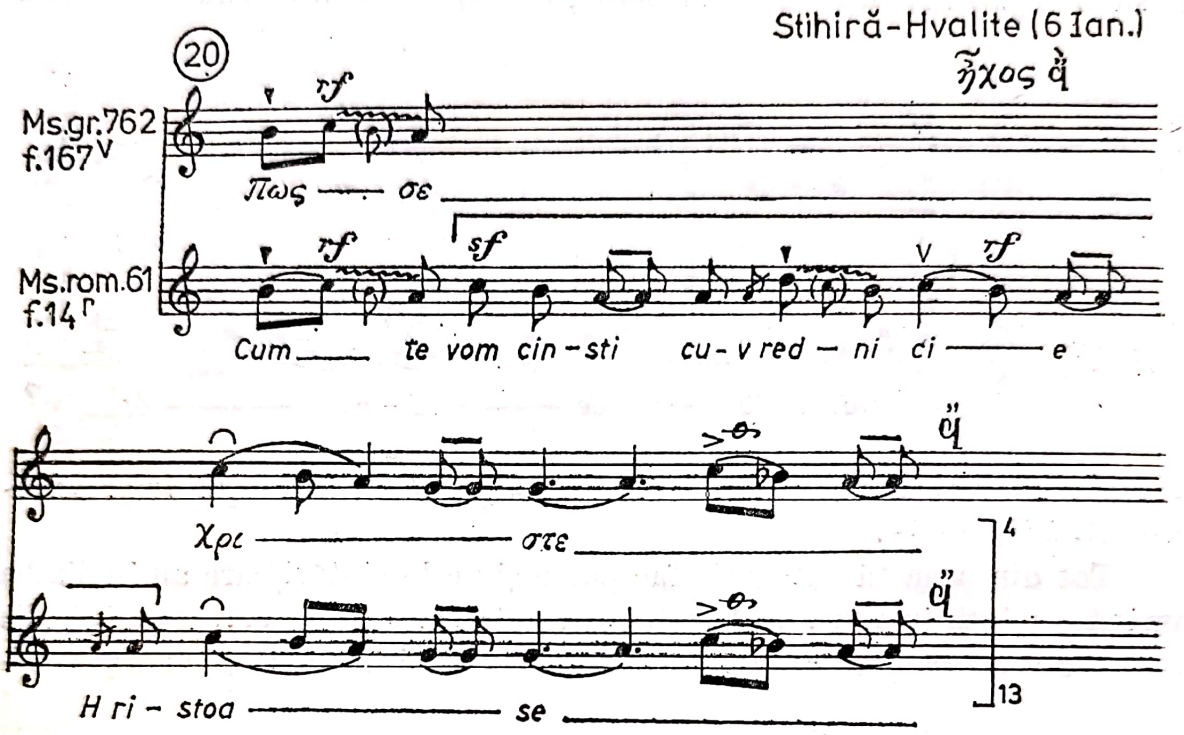

— adaptarea melodiei bizantine la cuvintele românești, egale — ca număr de silabe — uneori, mai scurte sau mai lungi față de originalul grecesc de cele mai multe ori, sau cuvinte în plus ori în minus, fapt care implicit a dus la distribuirea altor silabe sau cuvinte întregi chiar, sub textul muzical original;

— prelucrarea melodiei bizantine pentru a corespunde cuvintelor românești;

— prescurtarea sau prelungirea melodiei originale;

— crearea în stil a unor celule, motive sau fragmente muzicale pentru cuvintele românești mai lungi sau mai scurte, adăugate sau intercalate (A se vedea ex. 18, 19 și 20).

În această categorie de cîntări, de multe ori Filothei păstrează doar începutul și finalul originalului grecesc, pentru recunoașterea cîntării respective, *modificînd în rest destul de mult ritmul și melodia*, și în funcție de limbă. Cuvintele românești traduse din grecește cad de cele mai multe ori, în *Psaltichia rumănească*, sub alte neume (A se vedea ex. 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14 și 18), întrucît autorul român a fost nevoit să prescurteze sau să prelungească, să modifice, să prelucreze, să creeze în stil ca să poată

adapta textul românesc la melodia bizantină (sau melodia la text), astfel încît multe cîntări româneşti greu pot fi identificate cu prototipul grecesc [332]

V. *Creaţii proprii :*

V. 1) Cu conţinut laic, cum este „Rugăciunea /.../ lui /.../ Filothei /.../ pentru /.../ Constandin /.../ Voevod" (f. 60ᵛ—61ʳ şi f. 225ᵛ). Scris în chul al VIII-lea stihiraric, imnul păstrează structura şi cadenţele specifice glasului respectiv, dar muzica, de factură bizantină, are caractere laice.

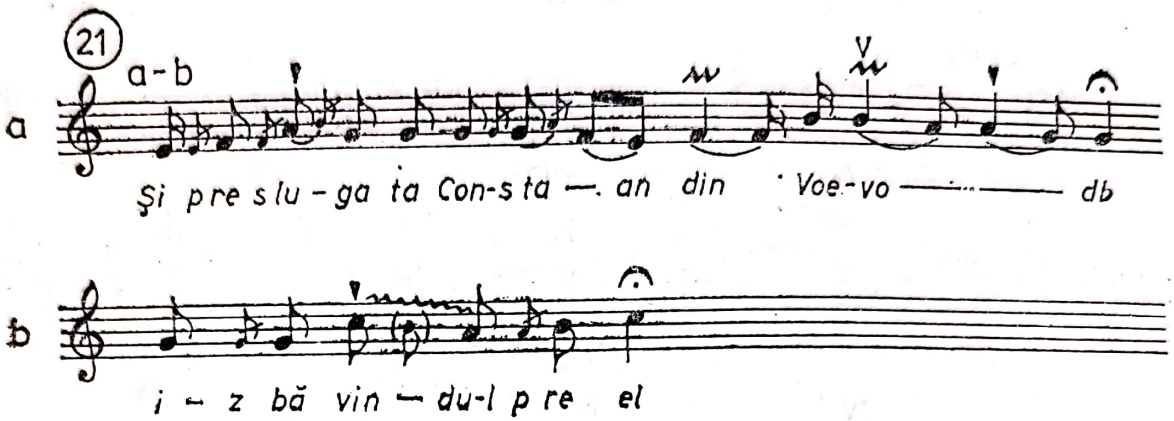

Construit din 12 hemistihuri repartizate în 5 fraze şi o scurtă codă de numai 4 note — cu cadenţe pe *sol* de 6 ori, pe *do*² o dată şi pe *do*¹ de 5 ori —, imnul închinat lui Brâncoveanu are un caracter solemn, monumental, dînd impresia unui discurs muzical de factură mai mult laică decît bizantină.

V. 2) Cu conţinut religios, cum este *Canonul Floriilor* (28 de tropare) scris „pre glasul cel rumănesc că iaste mai lesne şi mai frumos" (f. 18ᵛ—24ᵛ), ceea ce înseamnă muzică de esenţă românească şi în care autorul se abate simţitor de la canoanele compoziţionale ale ehurilor bizantine.

Catavasiile Stîlpărilor (Floriilor) din manuscrisul lui Filothei sînt primele compoziţii româneşti scrise pe note — aparţinînd bisericii noastre ortodoxe — cunoscute pînă acum.

Analizînd aceste catavasii (scrise într-un glas IV neobişnuit), observăm repetarea permanentă a unor fragmente melodice foarte frumoase, într-o desfăşurare curgătoare, cu cadenţe perfecte şi finale pe *do* şi im-

[332] Este locul aici să arătăm că una şi aceeaşi piesă muzicală românită de mai mulţi autori după acelaşi unic izvor grecesc, nu poate fi identică tocmai datorită multiplelor procedee şi modalităţi de lucru întrebuinţate diferit de diverşi autori. O piesă românită va avea atîtea variante cîţi autori, în funcţie de pregătirea şi talentul fiecăruia în parte, unul modificînd puţin melodia, altul (alţii) ritmul, unul într-un loc, altul într-alt loc, unul scurtînd, altul prelungind melodia, unul punînd o silabă sub o anumită notă muzicală, altul sub altă notă etc., astfel încît piesa respectivă nu poate fi identică şi autorii nu pot fi confundaţi în cazul cînd aceştia nu şi-au semnat transpunerea sau prelucrarea. Aşadar, atunci cînd se identifică precis o piesă muzicală ca fiind românită de un autor declarat — în cazul de faţă Filothei — excludem ipoteza că, concomitent sau ulterior, aceeaşi piesă — sau chiar o carte întreagă — a mai putut fi românită identic şi de către alţi autori anonimi.

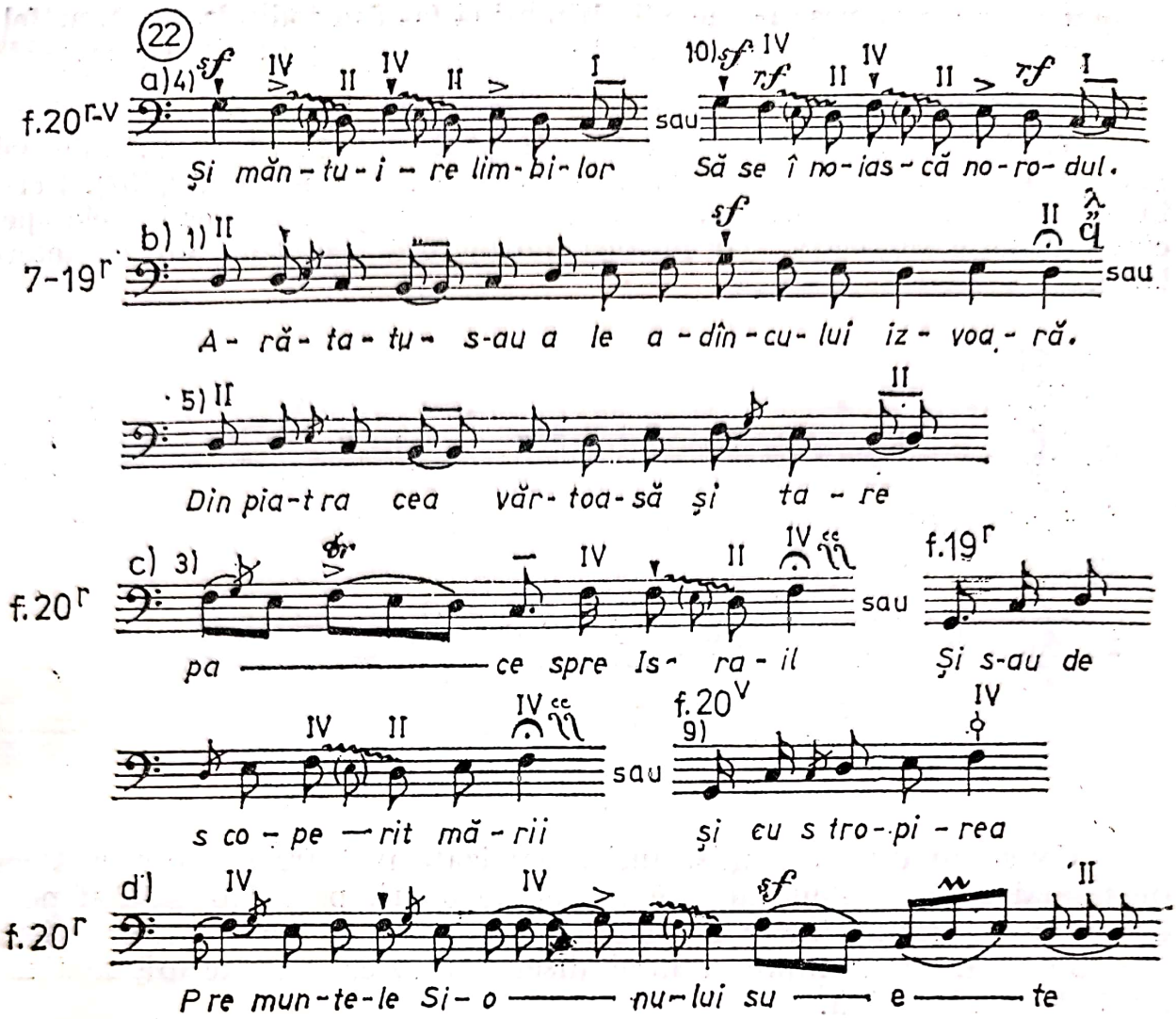

perfecte pe *re* şi *fa*. Desfăşurarea melodică treptată, presărată sporadic cu cvarta perfectă şi ritmul parlando impus de stilul irmologic reliefează contopirea accentelor muzicale cu cele prozodice. Mersul treptat ascendent şi descendent conferă celor 28 de piese din acest canon un caracter lin, cursiv, doinit, cu inflexiuni de baladă şi de colindă. Catavasiile şi troparele „Canonului Stîlpărilor" încep unele (numerele 1—10, 14—20, 22—24, 26—28) cu treapta a II-a (*ex. nr. 21 b*) şi altele (numerele 11—13, 21, 25) cu treapta a IV-a (ex. *nr. 22 d*), cadenţînd în interior şi la finală — pe aceste trepte, fapt pentru care atmosfera ce se degajă din aceste compoziţii, se aseamănă cu etosul folcloric medieval românesc.

Este important de remarcat faptul că Macarie Ieromonahul [333], Anton Pann [334], Neagu Ionescu—Nae Severeanu [335] şi Ioan Zmeu [336] au

---

[333] Macarie Ieromonahul, *Irmologhion sau catavasieriu Musicesc*, 1823, p. 74—81.

[334] Anton Pann, *Irmologhiu-Catavasier*, Bucureşti, 1846, p. 42—47.

[335] Neagu Ionescu şi Nae Severeanu, *Anastasimatarul, Irmologhionul şi Gramatica musicii bisericeşti*, Bucureşti, 1897, p. 242—245.

[336] Ioan Zmeu, *Catavasierul muzical. Tomul Utreniei şi Tomul Liturghiei*, Buzău, 1907, p. 24—27.

Scanned with OKEN Scanner

compus aceste Catavasii pe glasul IV leghetos clasic — după modelul leghetosului bizantin de după reforma lui Hrisant — în variante total diferite de cele compuse de Filothei Jipa, variante care n-au fost practicate şi care n-au rămas în uz pînă astăzi. Însuşi Macarie Ieromonahul, autorul altor variante al acestor catavasii, şi le-a însuşit şi a practicat tot pe cele ale lui Filothei, căci învăţîndu-le de la dascălul său Constandin — ucenic la rîndu-i al lui Şărban, de la care le învăţase şi care de fapt erau cele scrise „pre glasul cel rumânesc" de dascălul acestuia, Filothei sin Agăi Jipei — în 1832 le-a transcris din sistema veche în cea nouă „întocmai şi nestrămutat", „paradosindu-le părinţilor din sfînta monastire Neamţul, pentru ca să rămîie vecinice şi nestrămutate" [337].

Atît de frumoase sînt aceste prime compoziţii româneşti ale lui Filothei, încît — puţin ornamentate de Dimitrie Suceveanu [338] — ele se cîntă şi astăzi. Formulele melodice arhaice, înrudite îndeaproape cu folclorul şi colindele româneşti, cu dese accente inversate ale cuvintelor, nu numai că nu deranjează, dar impunîndu-se, au străbătut veacurile, pătrunzînd definitiv în biserică. Şi astăzi, la unii cîntăreţi din Transilvania mai putem auzi astfel de cîntări cu rezonanţe folclorice şi cu accente inversate ale cuvintelor, asemănătoare celor din Catavasiile Stîlpărilor, care păstrează melosul vechilor cîntări eclesiastice din perioada medievală. Doxologia glas IV (leghetos) notată de noi de la cantorul Partenie Aure din Sîngeorz-Băi, care învăţase muzica de la un alt psalt bătrîn, educat la rîndul său în spiritul şi tradiţia cîntărilor ortodoxe de la Oradea şi Gherla, este grăitoare în acest sens.

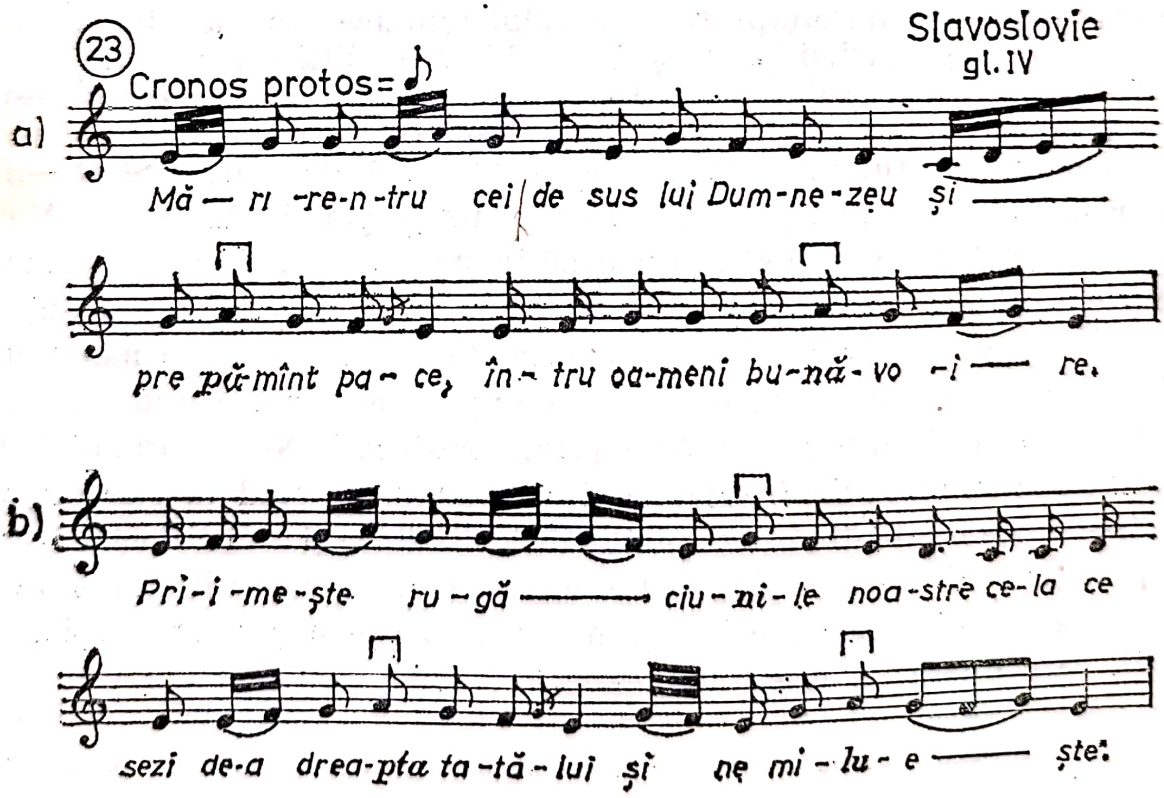

[337] Ms. rom. nr. 6, f. 94v—105r, Biblioteca Mănăstirii Neamţ.

[338] Dimitrie Suceveanul, *Irmologhion sau Catavasierul musicesc*, Iaşi, 1848 p. 118—138.

Scanned with OKEN Scanner

c)

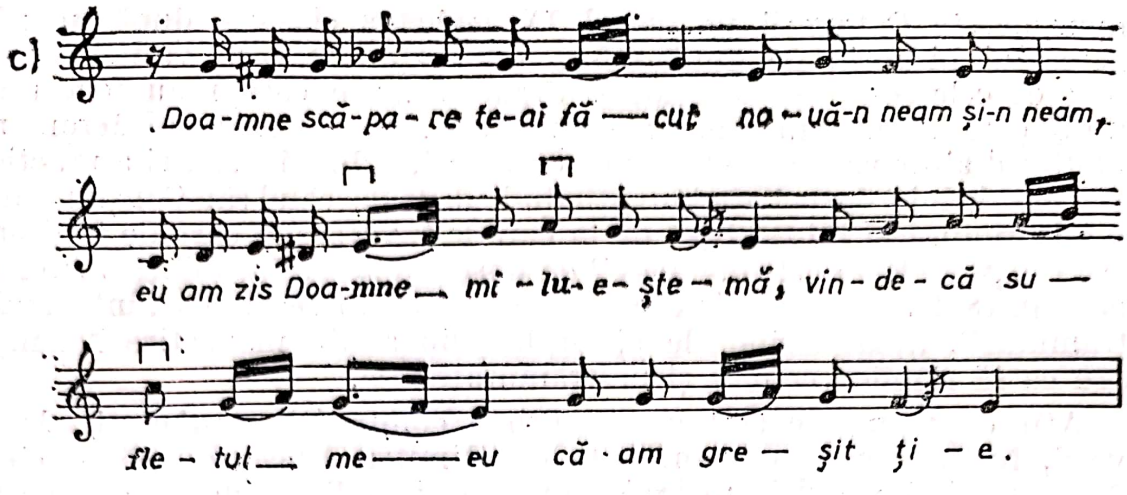

Facem menţiunea că, în creaţie, Filothei — nemaifiind legat de melodia bizantină şi nici încorsetat de topica textului grecesc — respectă aproape întru totul muzicalitatea limbii române, între organizarea structurală a textului şi a melodiei pe de o parte şi a ritmului pe de alta fiind deplină concordanţă [339].

În general, Filothei respectă melodia originală — aşa cum a fost întocmită de melurgii vechi, recunoscuţi de Biserica Ortodoxă —, păstrînd în traducerea sa melosul vechilor cîntări.

Toate aceste categorii de cîntări din prima psaltichie românească ne dezvăluie faptul că expresia „tălmăcit-am", în accepţiunea lui Filothei nu era aceea de simplă traducere, ci presupunea o acţiune complexă, în primul rînd aceea de adaptare a textului românesc la melodia bizantină şi de adaptare a muzicii la însuşirile limbii şi gîndirii româneşti. De bună seamă că această adaptare avea limitele ei, condiţionată în epoca respectivă de factori care au frînat această acţiune, cum ar fi, de pildă, credinţa că nu numai textul ci şi muzica este inspirată de Duhul-Sfînt — fapt pentru care Filothei, ca şi cei care l-au urmat — pînă la Mihalache Moldovlahul — au fost obligaţi să se menţină în sfera vechilor canoane compoziţionale, ca şi opoziţia grecilor care nu vedeau cu ochi buni această acţiune.

În ceea ce priveşte raportul dintre text şi melodie, în manuscrisul lui Filothei se constată unele stîngăcii explicate în parte prin topica improprie întîlnită adesea în aceste prime traduceri. Neconcordanţele sînt mai vădite în cîntările *irmologice* şi *stihirarice*, pe cînd în cele *papadice* ele trec neobservate din cauza prelungirilor silabice şi a melismelor bogate. Nepotrivirile dintre text şi melodie se datoresc traducerii în proză a tuturor textelor — inclusiv a celor în metru poetic — şi păstrării topicii greceşti, care diferă de cea românească [340].

---

[339] Pentru cunoaşterea însuşirilor muzicale ale limbii române, a se vedea pe larg Traian Mîrza, *op. cit.*, p. 19—91.

[340] Gh. Ciobanu, *Anton Pann şi „românirea" cîntărilor bisericeşti. La aniversarea a 175 ani de la naşterea sa*, în SEB, I, p. 318—319; Idem, *Raportul dintre text şi melodie în muzica psaltică românească*, în SEB, II, p. 260.

Scanned with OKEN Scanner

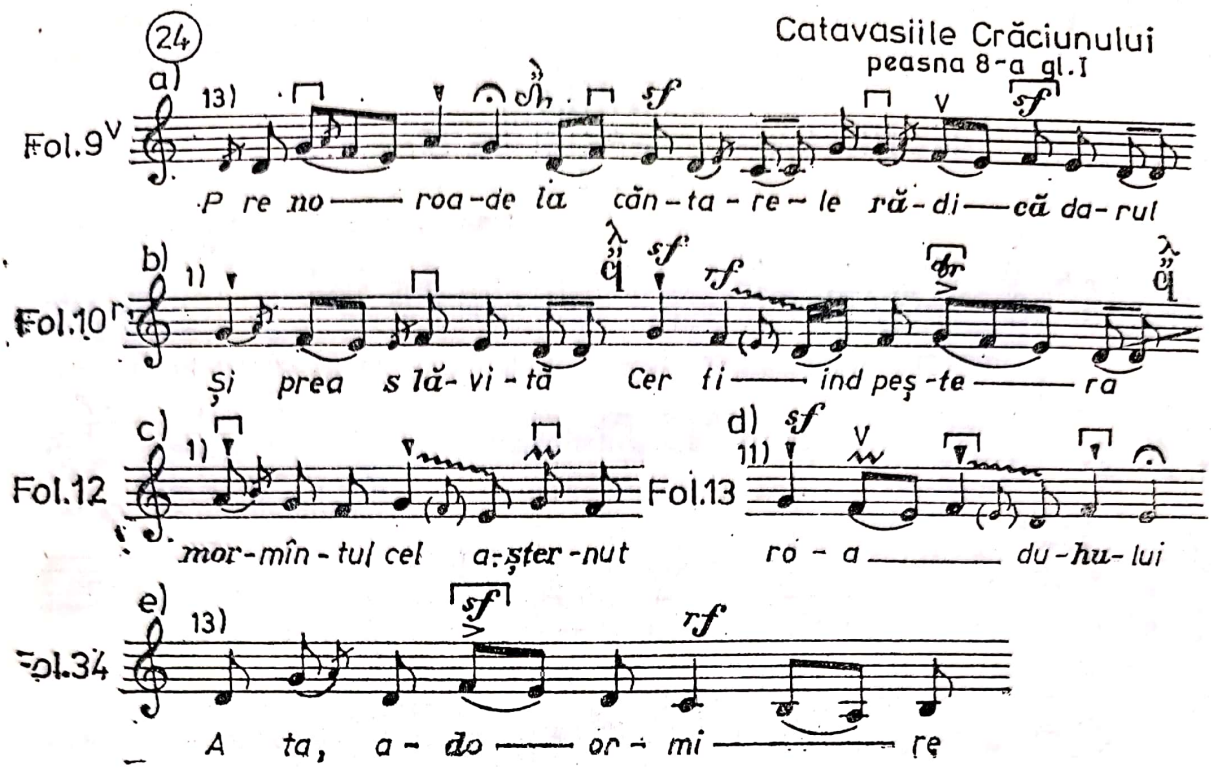

Odată cu Mihalache Moldoveanu începe cea de-a doua etapă din această fază a românirii cîntărilor, întrucît la el nu mai este vorba de o aşezare a cuvintelor româneşti în locul celor greceşti sub notele psaltice, de o adaptare a textului la muzică sau a muzicii la text, ca pînă acum, cînd modificările muzicii în cele mai multe cazuri erau neesenţiale, ci este vorba de o linie melodică prelucrată şi adaptată la textul românesc — aparţinînd autorului, în care se păstrează scara, cadenţele şi stilul. Nepotrivirile dintre text şi melodie, frecvente pînă acum, încep să dispară, melodia psaltică fiind mulată din ce în ce mai adecvat la accentele tonice ale cuvîntului. *Anastasimatarul* lui Mihalache Moldoveanu — cel mai complet *Anastasimatar* din cîte avem cu notaţie cucuzeliană — scris în acelaşi timp συντονόμ (silabic, scurt, concis), se apropie atît de mult de cel al zilelor noastre, încît dacă copia realizată de Vasile, ucenicul său, n-ar fi datată, am putea crede că el a fost scris după reforma muzicii psaltice desăvîrşită de Hrisant în anul 1814.

În muzica lui Filothei, tălmăcită după manuscrisele greceşti din secolul XVII, legătura strînsă dintre topica originalului şi topica traducerii este vădită, fapt pentru care, de cele mai multe ori, s-au păstrat în melodie accente nepotrivite cuvîntului românesc, întrucît principala dorinţă a autorului era ca poporul să audă şi cîntările — nu numai citirile — în limba lui. Depăşind această primă etapă, cînd se credea că nu numai textul, ci şi muzica era inspirată de Duhul Sfînt, Mihalache reuşeşte, mai ales în Anastasimatar, să înveşmînteze cuvintele româneşti cu o melodie atît de potrivită, astfel încît ea a putut să reziste, în foarte multe cazuri pînă în zilele noastre.

STIHIRĂ

la STIHOAVNA VECERNIEI DE SÎMBATĂ

Glas I

transcr. Sebastian BARBU-BUCUR

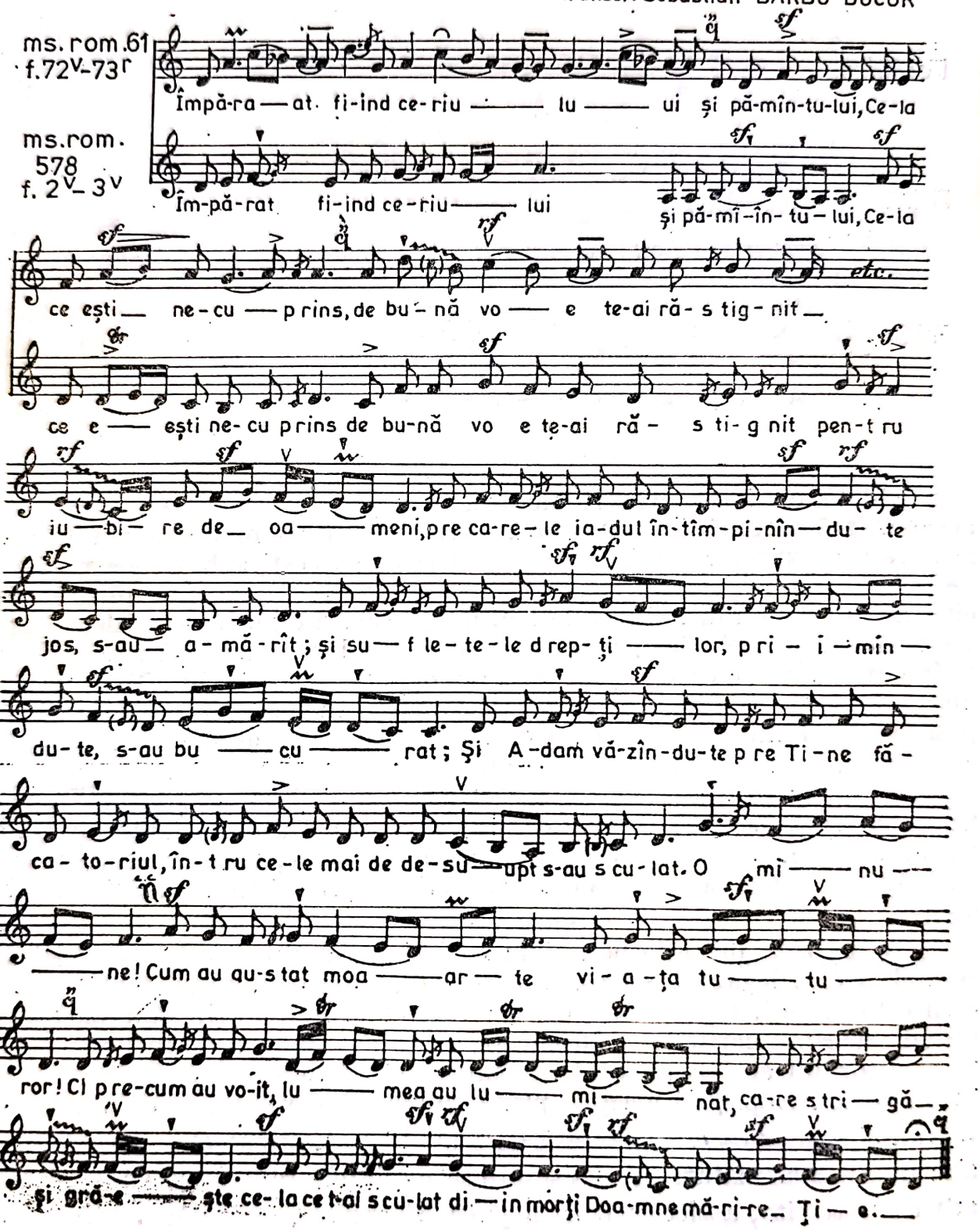

Scanned with OKEN Scanner

Din toate cîntările glasului I din *Anastasimatarul* lui Mihalache, remarcăm un fapt deosebit de important şi anume că glasul I, de pildă, este complet restructurat faţă de cel de pînă acum, după modelul celui de la Bizanţ şi Athos, petrecîndu-se în ultimele 3—4 decenii ale secolului al XVIII-lea o mutaţie a melodiei din *ke(la¹)* în *pa(re¹)*, cadenţele devenind, ca cele de astăzi, în tactul stihiraric: imperfecte pe *ga(fa¹)* şi *pa(re¹)*, perfecte şi finale pe *pa(re¹)*, iar în tactul irmologic: imperfecte pe *di(sol¹)*, perfecte şi finale pe *pa(re¹)*. Se poate vedea, de asemenea, că prozodia muzicală este mult superioară celei a lui Filothei, din pana lui Mihalache ieşind o muzică mlădioasă, plină de frumuseţe şi naturaleţe, care se apropie foarte mult de cea din vremea noastră.

DOGMATICA

Glas VIII

transcr. Sebastian BARBU-BUCUR

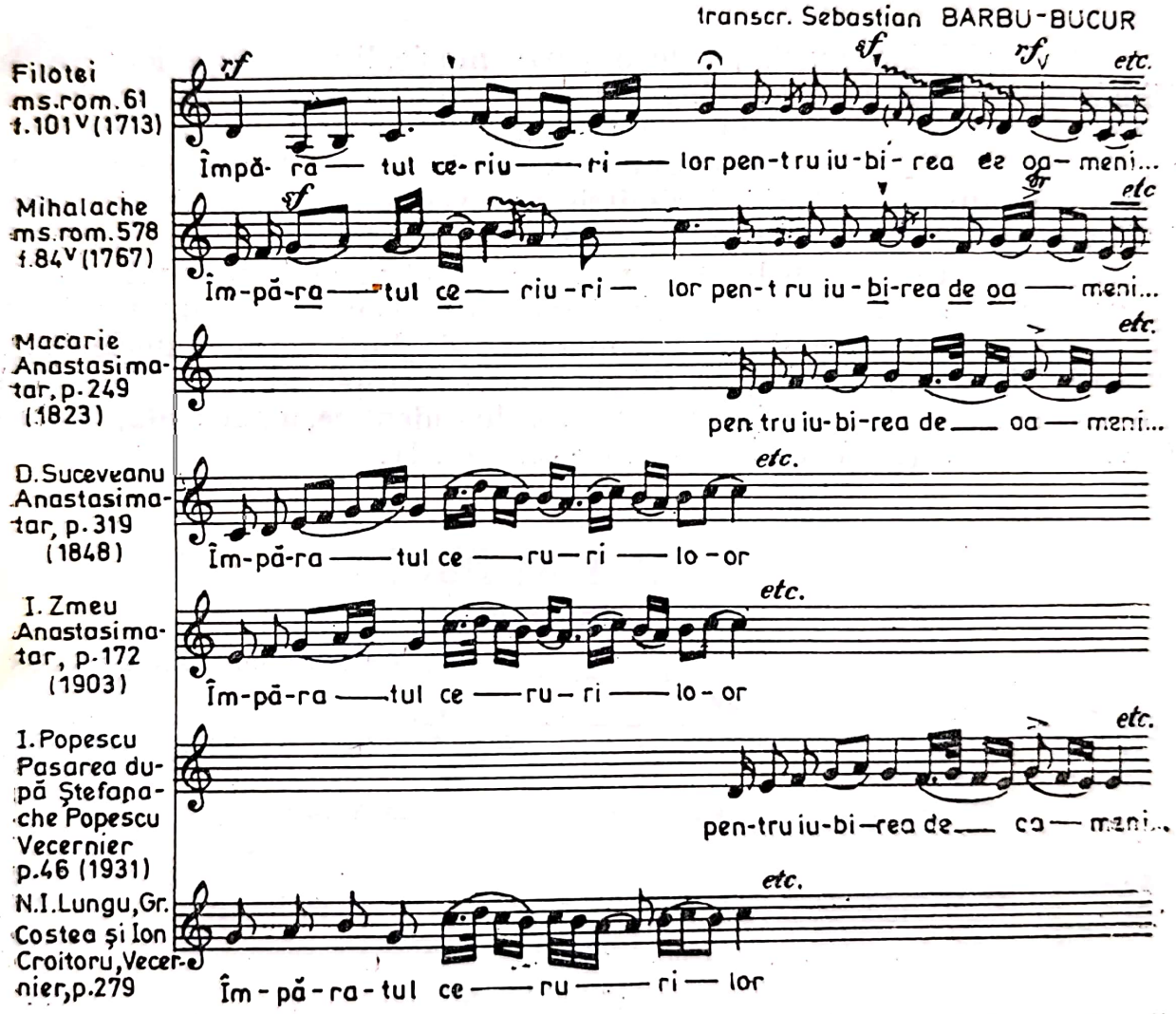

Am subliniat în textul literar cele 5 accente ale acestuia — despărţite prin melismatica melodiei la distanţe apreciabile unul de altul, deci în imposibilitate de a se asocia şi crea pe această cale (prin accentele de proză) vreo formă ritmică inteligibilă. Analizînd însă ritmul melodiei citate prin parametri de natură muzicală — adică prin elementele sale „asintetos" şi „sintetos" [341] — şi încadrînd fiecare formulă ritmică prin

[341] Victor Giuleanu, *op. cit.*, p. 69—71.

bare punctate iar muzica în măsuri, ritmul va apare în tiparele clasice astfel :

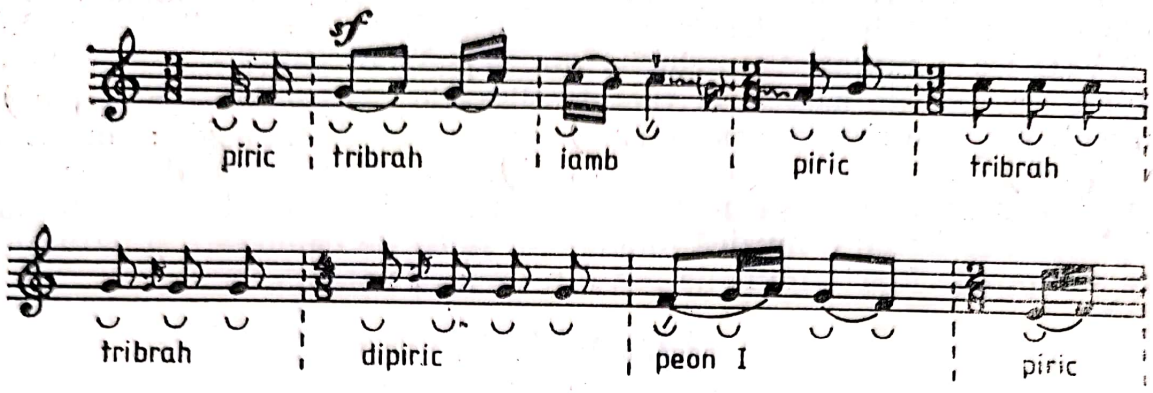

Exemplul ilustrează pe de o parte muzicalitatea superioară a lui Mihalache — psalt care marchează cea de a doua etapă a acestei faze în procesul românirii cîntărilor — iar pe de altă parte, stadiul avansat și apropierea vădită de muzicalitatea cîntărilor din *Anastasimatarul* lui Macarie Ieromonahul (1823), Dimitrie Suceveanu (1848), I. Zmeu (1903), I. Popescu-Pasărea (1931) și N. Lungu, Gr. Costea și I. Croitoru(1947). Se înlăturase, așadar, în bună parte, veșmîntul melodic potrivit cuvintelor grecești și se croise un altul, potrivit cuvintelor și gustului românesc, motiv pentru care și astăzi, după mai bine de două veacuri, unele dintre cîntările *Anastasimatarului* lui Mihalache se apropie foarte mult de cele din vremea noastră, iar altele fiind absolut identice, cum sînt podobiile *Ce vă vom numi* (gl. VIII și *Casa Efratului*, gl. II.

CE VĂ VOM NUMI

PODOBIE Glas VIII

transcr. Sebastian BARBU-BUCUR

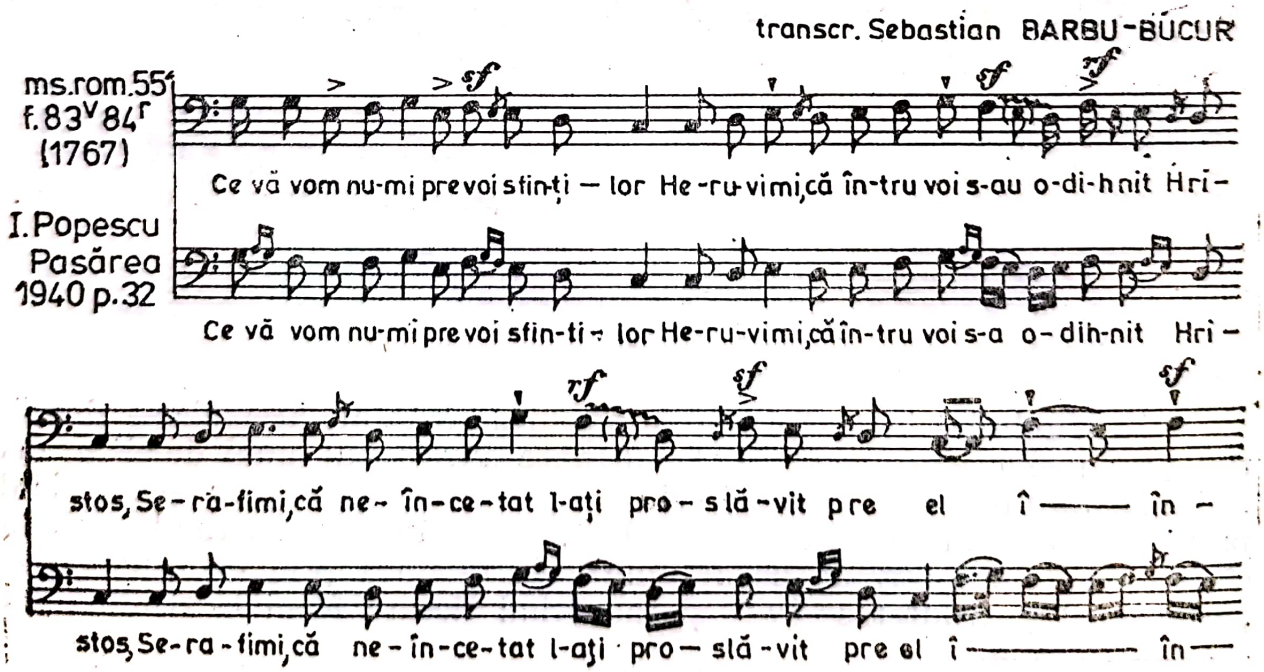

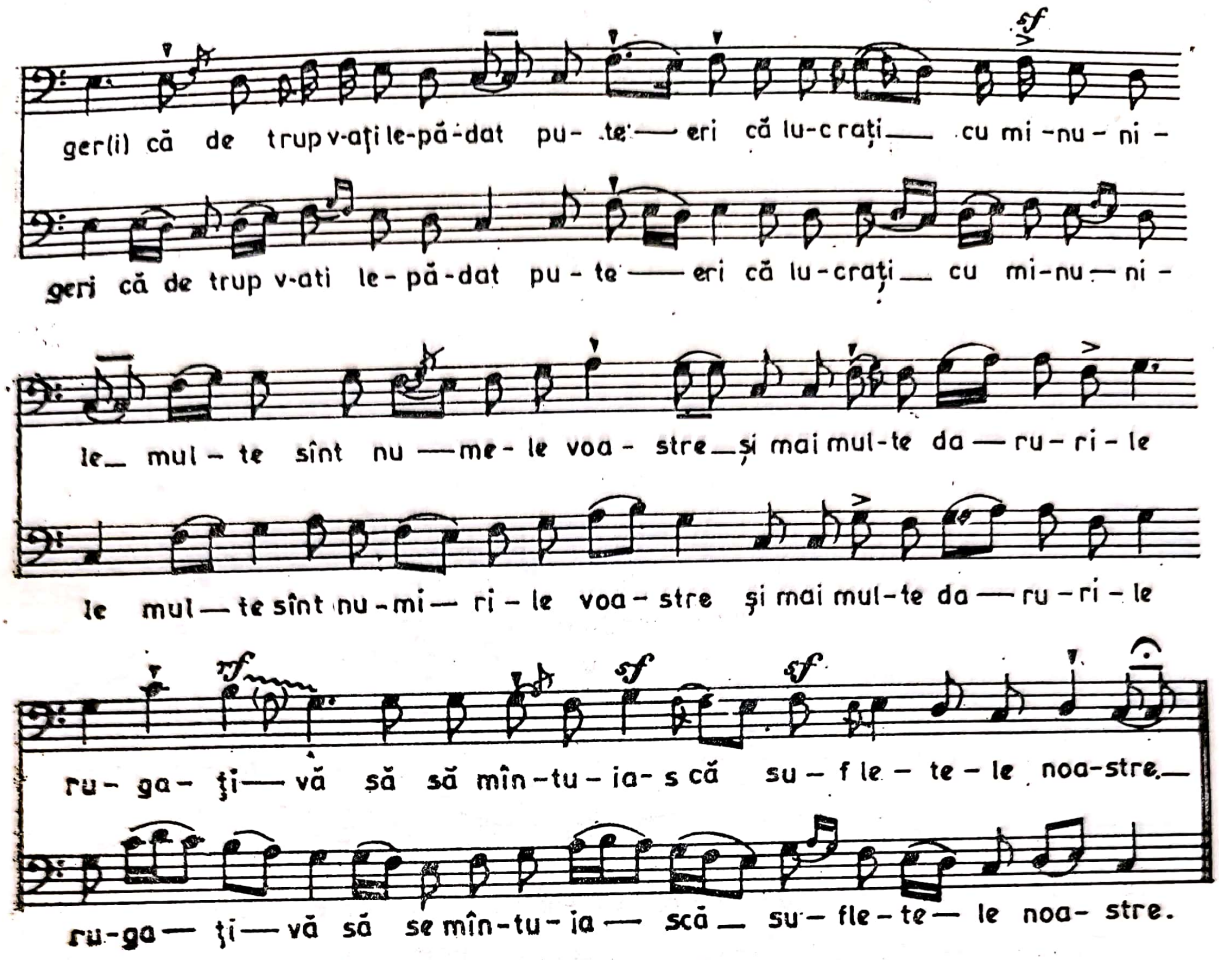

ger(i) că de trup v-ați le-pă-dat pu-te — eri că lu-crați — cu mi-nu-ni-

geri că de trup v-ati le-pă-dat pu-te — eri că lu-crați — cu mi-nu-ni-

le — mul-te sînt nu — me-le voa-stre — și mai mul-te da — ru-ri-le

le mul — te sînt nu-mi — ri-le voa-stre și mai mul-te da — ru-ri-le

ru-ga-ți — vă să să mîn-tu-ia-s că su-fle-te-le noa-stre —

ru-ga — ți — vă să se mîn-tu-ia — scă — su-fle-te — le noa-stre.

CASA EFRATULUI

glas vu

transcr. Sebastian BARBU-BUCUR

ms.rom. 578, f. 24v (1767)

I. Popescu Pasarea p.6 Podobier (1940)

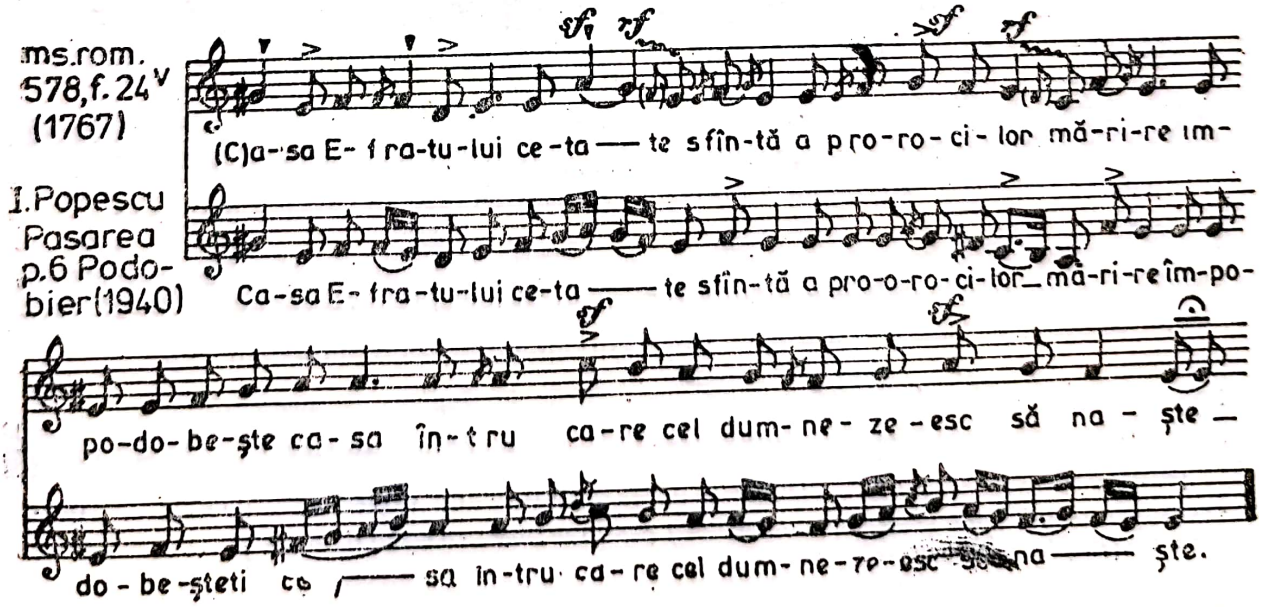

(C)a-sa E-fra-tu-lui ce-ta — te sfîn-tă a pro-ro-ci-lor mă-ri-re im-

Ca-sa E-fra-tu-lui ce-ta — te sfîn-tă a pro-o-ro-ci-lor — mă-ri-re îm-po-

po-do-be-ște ca-sa în-tru ca-re cel dum-ne-ze-esc să na-ște —

do-be-șteti ca — sa în-tru ca-re cel dum-ne-ze-esc să na — ște.

IATĂ MIRELE

[VLAHICA] - ἦχος πλ. δ΄

transcr. Sebastian BARBU-BUCUR

ms. gr. rom. 142 f. 17⌐–18r

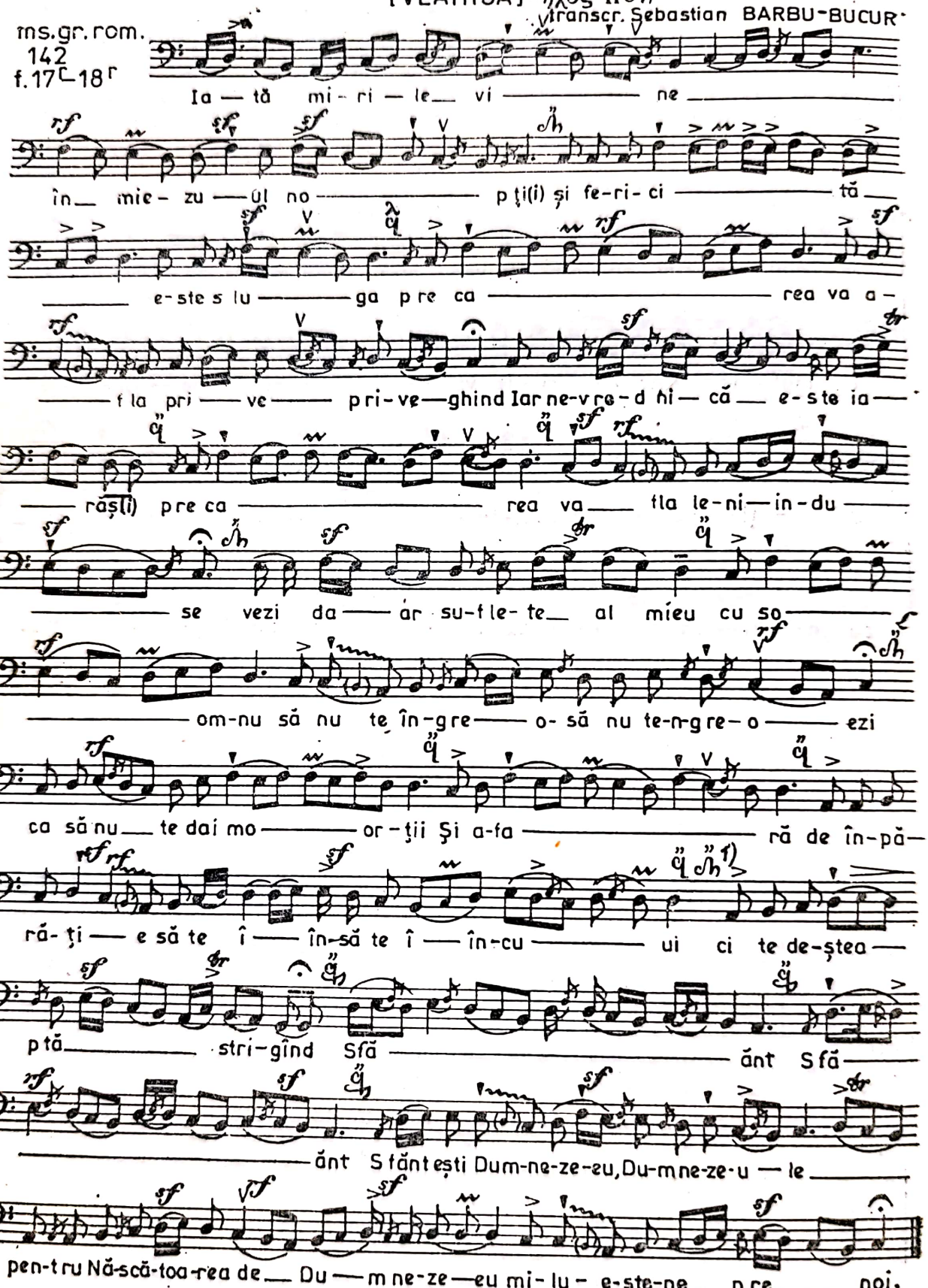
Ia — tă mi - ri - le vi — ne
în — mie - zu — ul no — p ţi(i) şi fe-ri - ci — tă —
— e-ste s lu — ga p re ca — rea va a —
— f la pri — ve — pri-ve—ghind Iar ne-v re-d hi — că — e-ste ia —
— răşti) pre ca — rea va — fla le-ni — in-du —
— se vezi da — ar su-f le-te — al míeu cu so — —
— om-nu să nu te în-gre — o- să nu te-n-gre-o — ezi
ca să nu — te dai mo — or-ţii Şi a-fa — — —

TRADICALELE MOLDOVENEȘTI

„Τριαδικά μολδοβανικα"

ἦχος

transcr. Sebastián BARBU-BUCUR

ms.rom.gr. 576 f.167 r-v

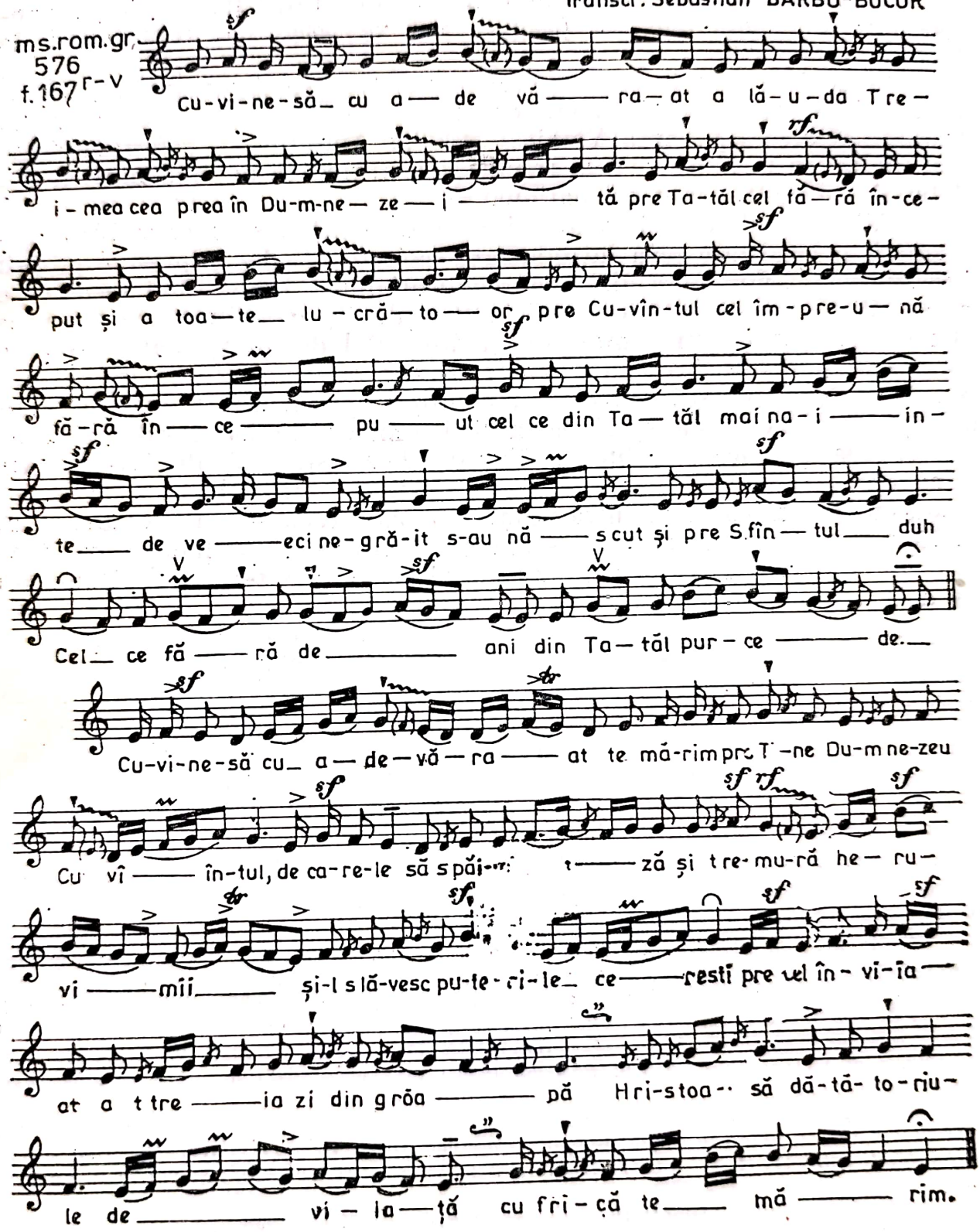

Cu-vi-ne-să cu a-de vă-ra-at a lă-u-da Tre-
i-mea cea prea în Du-m-ne-ze-i tă pre Ta-tăl cel fă-ră în-ce-
put și a toa-te lu-cră-to-or pre Cu-vîn-tul cel îm-pre-u-nă
fă-ră în-ce pu-ul cel ce din Ta-tăl mai na-i in-
te de ve-eci ne-gră-it s-au nă-scut și pre S.fîn-tul duh
Cel ce fă-ră de ani din Ta-tăl pur-ce de.
Cu-vi-ne-să cu a-de-vă-ra-at te mă-rim pre T-ne Du-m ne-zeu
Cu vî-în-tul, de ca-re-le să spăi-t-ză și tre-mu-ră he-ru-
vi-mii și-l slă-vesc pu-te-ri-le ce-resti pre cel în-vi-ia-
at a t tre-ia zi din grăa-pă Hri-stoa-să dă-tă-to-riu-
le de vi-ia-ță cu fri-că te mă-rim.

Căutarea continuă de a pune de acord linia melodică — în cazul traducerilor — cu prozodia şi topica limbii române, a dus la apariţia unor trăsături muzicale româneşti, care sînt puse în evidenţă şi de apariţia calificativelor „cîntări moldoveneşti", cum găsim în ms. rom. gr. nr. 576 (f. 133[r] şi 167[r] şi gr. rom. nr. 837 [342] (f. 176[v]—179[v]) sau „vlahica" (βλάχικα — cum găsim în ms. gr. rom. nr. 142) [343].

Grecii disprețuiau melodiile compuse de psalţii români după principiile muzicii naţionale, τὰ βλάχικα καὶ τὰ ρουμάνικα considerîndu-le lucruri barbare [344].

Tocmai în aceasta consta, cum spune Macarie Ieromonahul, acuzaţia adusă de către psalţii greci, românilor care, îndepărtîndu-se de stilul tradiţional grecesc, „cîntă Vlahica" [344], iar Anton Pann, referindu-se de mai multe ori la „ifosul vechi românesc", afirmă că această muzică şi-a dobîndit de mult caracterul naţional [345].

Fără îndoială că şi în alte ţări de tradiţie ortodoxă muzica bizantină a suferit o localizare prin introducerea caracteristicilor expresive proprii fiecărui popor, fără a se distruge esenţa originală, limba fiind aceea care dă specificul expresiv al unei muzici naţionale. Specificul naţional provine atît din elementele structurale cît şi din stilul de interpretare, ceea ce constituie punctele firești de integrare a muzicii bizantine în cultura românească. În această muzică s-au contopit o frumoasă tradiţie preluată din Bizanţ cu accentele specifice simţirii româneşti, cristalizîndu-se astfel în cîntarea psaltică autohtonă. Trăsăturile stilistice şi de interpretare românească se vor definitiva în secolul XIX cînd cultura noastră, şi odată cu ea şi muzica, va intra în etapa nouă a renaşterii naţionale, cînd, muzicalitatea limbii impunîndu-se, legătura dintre text şi melodie va duce la o unitate indisolubilă şi muzica psaltică de pe teritoriul României va dobîndi un specific naţional de neconfundat.

---

[342] Ms. gr. rom. nr. 837 este, după conţinut, un *Antologhion*, scris în ultimul sau penultimul deceniu al secolului XVIII, de către un român, poate în Moldova şi are în limba română stihira *Streină minune...* (text vorsatz I[v]); un *Heruvic*, gl. I (f. 56[r]—58[v]), *Lumină lină*, gl. II(?) (f. 109[v]—110[v]), condacul *Suflete al meu*, gl. II, prochimenul *Să nu întorci*, gl. VIII şi *Să se îndrepteze*, gl. V, din Postul Mare (f. 116[v]—117[v]); *Hristos a înviat*, gl. I (f. 136[v]), *Cel ce ai săturat*, gl. VIII (f. 152[v]—153[r]); *Bărbatul*, gl. VIII (f. 160[r]—161[v]) şi *Polieleu moldovenesc*, gl. V (f. 173—179[v]).

[343] Ms. gr. rom. nr. 142 este, după conţinut, un *Anastasimatar*, scris în ultimele decenii ale secolului XVIII, avînd în limba română: *Checragariile* (f. 13[r]—17[r]); troparele *Iată mirele* şi *Cînd slăviţii*, gl. VIII (f. 17[r]—18[v]); *Anixandarele*, gl. VIII (f. 19[r]—31[r]) şi polieleul *La rîul Vavilonului*, gl. III (f. 31[r]—36[r]).

[344] G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucuresci, 1899, p. 538.

[344] Macarie Ieromonahul, *op. cit.*, p. X.

[345] Anton Pann, *op. cit.*, p. XXXVIII.

Scanned with OKEN Scanner

IV. IMNURI, ACLAMAȚII, ENGOMIOANE ȘI POLIHRONII ÎN MANUSCRISELE PSALTICE ROMÂNEȘTI, GRECEȘTI ȘI BILINGVE, DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVII-LEA PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA, AFLATE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Imnurile, aclamațiile, engomioanele și polihroniile alcătuiesc *muzica bizantină de ceremonial*. Originea acestei muzici este foarte veche, ea dezvoltîndu-se la Bizanț, mai ales începînd cu Justinian cel Mare (527—565), cînd Petros Patrikios avea funcția de magister officiorum la Curtea acestuia [346].

În secolul X Constantin VII Porphirogenitul (împărat între anii 913—955), fiul lui Leon (VI) Înțeleptul, consacră o operă întreagă,, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως'' — ,,Descrierea ceremoniilor Curții imperiale'' [347] iar cîteva secole mai tîrziu — înainte de anul 1350 — apare opera lui Pseudo-Georgios Codinos, intitulată ,,περὶ τῶν ὀφφικίων ..., Despre oficialitățile Palatului din Constantinopol și despre oficialitățile marii Biserici'' [348].

Ceremonialul bizantin a pătruns în toată lumea. La români, în timpul fanarioților mai ales, se dădea o deosebită importanță ceremonialului bizantin și nu lipsesc tratate sau capitole speciale — care descriu amănunțit obiceiurile, ceremoniile, serbările politice și religioase de la Curte și mitropolie, ce se făceau la ocaziile solemne — printre care amintim ,,Descriptio Moldaviae (partea a doua — Pars politica), scrisă în Rusia între anii 1716—1717, de către Dimitrie Cantemir, lucrarea istorico-literară a lui Gheorgachi din 1762, ,,Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și noue a prea înălțaților Domni...'' [349], F. J. Sulzer, ,,Istoria Daciei transalpine'' etc., la care se adaugă informațiile din memoriile călătorilor străini prin țările noastre, care scot în relief originalitatea manifestărilor protocolare de la curțile domnitorilor români.

În literatura de ceremonial, luată în accepțiunea largă a cuvîntului, includem și imnurile, aclamațiile, engomioanele și polihroniile aflate în manuscrisele psaltice românești, grecești și bilingve (greco-române, româno-grecești și greco-slave) de pe teritoriul României.

---

[346] Dan Simionescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, Studiu și text de ..., București, 1939, p. 13.

[347] *Ibidem*, p. 15.

[348] D. Russo, *Elenismul în România. Epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912, p. 60.

[349] Publicată de M. Kogălniceanu, în colecția *Letopisețele Țării Moldovii*, tom. II, Iași, 1846, p. 287—328; republicată de același în *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. II, tom. III, București, 1874, p. 297—333.

Scanned with OKEN Scanner

În cele ce urmează, prezentăm lapidar o parte [390] din aceste categorii de cîntări existente în: 24 manuscrise din Biblioteca Academiei R. S. România [351], 4 din biblioteca Mănăstirii Neamț [352], 2 din Arhivele Statului — Iași [353], cîte unul din Biblioteca Centrală de Stat — București [354], Biblioteca Academiei R. S. R. filiala Cluj-Napoca [355] și trei din Biblioteca Universitară — Iași [356], la care adăugăm 2 manuscrise din Biblioteca Institutului de muzică din Beograd [357].

1. *Pentru domnitorii țărilor române.* a. Pentru „conducătorul a toată Ungrovlahia" „Σερμπανου βοεβοδὰ (Șerban Voievod) [358]. Este cel mai vechi polihroniu pe care l-am descoperit pînă acum în manuscrisele psaltice existente pe teritoriul României și mai vechi decît acesta nu cunoștem altul, în afară de cel făcut în cinstea lui Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei (1552—1561 și 1563—1568), care se află într-un manuscris ce provine de la Athos și care se păstrează acum în Biblioteca Bodleiană din Oxford, Anglia [359].

b. Pentru Constantin Brâncoveanu

În *Psaltichia rumănească* [360] a lui Filothei Jipa, găsim un „πολυχρόνησμος", (sic) „facerea lui Hrisafi" cu mențiunea: „Acestea să cîntă cînd rădică pahar pentru Domnul Ungrovlahiei", în cuprinsul imnului

---

[350] Pe larg, Sebastian Barbu-Bucur, *Imnuri, aclamații, engomioane și polihronii în manuscrisele psaltice românești, grecești și bilingve, aflate pe teritoriul României*, ms. dact. (Prelegere ținută la Conservatorul Ciprian Porumbescu, în cadrul cursului de „Paleografie muzicală bizantină", București, 1972).

[351] Mss. rom. nr. 61, 3210, 4233 și 4305; Ms. rom. gr. nr. 1879; Mss. gr. rom. nr. 158, 837 și 840; Mss. gr. nr. 136, 152, 564, 670, 693, 742, 760, 792, 832, 833, 837, 840, 879, 1414, 1506, 1519, manuscrise pe care le vom cita în continuare fără menționarea fondului respectiv.

[352] Mss. gr. rom. nr. 3 și 15; gr. sl. nr. 8 și gr. nr. 21.

[353] Mss. gr. rom. nr. 207 și ms. gr. nr. 199.

[354] Ms. gr. nr. 27820.

[355] Ms. gr. nr. 0.362.

[356] Ms. gr. rom. I/21, III/87 și III/89.

[357] Ms. gr. nr. 90 și 92.

[358] Ms. gr. nr. 832, f. 39^{v} et sq. Pe folio penultim (339^{v}) se află o notiță cu data „1710, august 28", din care rezultă că ms. a fost a lui Vasile Anagnostul și că este mai vechi decît această dată și anume, ante 1688, din moment ce conține polihronion pentru Șerban Cantacuzino.

[359] Manuscrisul este descris de Dimitrije Stefanovič (*The Earliest Dated and Notated Document of Serbian Chant*, în *Recueil des travaux de l'Institut d'Etudes byzantines*, nr. 7, Beograd, 1961, p. 187, nr. 2), iar polihronionul de Anne E. Pennigton (*A Polychronion to the Moldo-Wallachian Voivoda John Alexander*, în *The Slavonic and East European Review*, London, 1972, p. 90—99), care tipărește și polihronionul în facsimil. Danica Petrovič (după informația dată de Viorel Cosma, *Musica Antiqua Europae Orientalis*, Bydgoscz, 1975, în *Muzica*, 25 (1975, nr. 12, p. 36) face transcrierea polihronionului în anul 1971, începînd din *Si*^{1} (*A Polychronion to the Moldo-Wallachian Voivoda John Alexander*, în *Recueil des travaux de l'Institut d'Études byzantines*, No. 13, Beograd, 1971), iar Gh. Ciobanu, în anul 1978 îl retranscrie, începînd cu *Sol*^{1} (*Izvoare ale muzicii românești*, vol. II, *Muzică instrumentală, vocală și psaltică din secolele XVI—XIX*, București, 1978, p. 123).

[360] Ms. rom. nr. 61, f. 54^{v}—55^{r}; A se vedea și ms. rom. nr. 4305, f. 321^{v}—322^{v}.

Scanned with OKEN Scanner

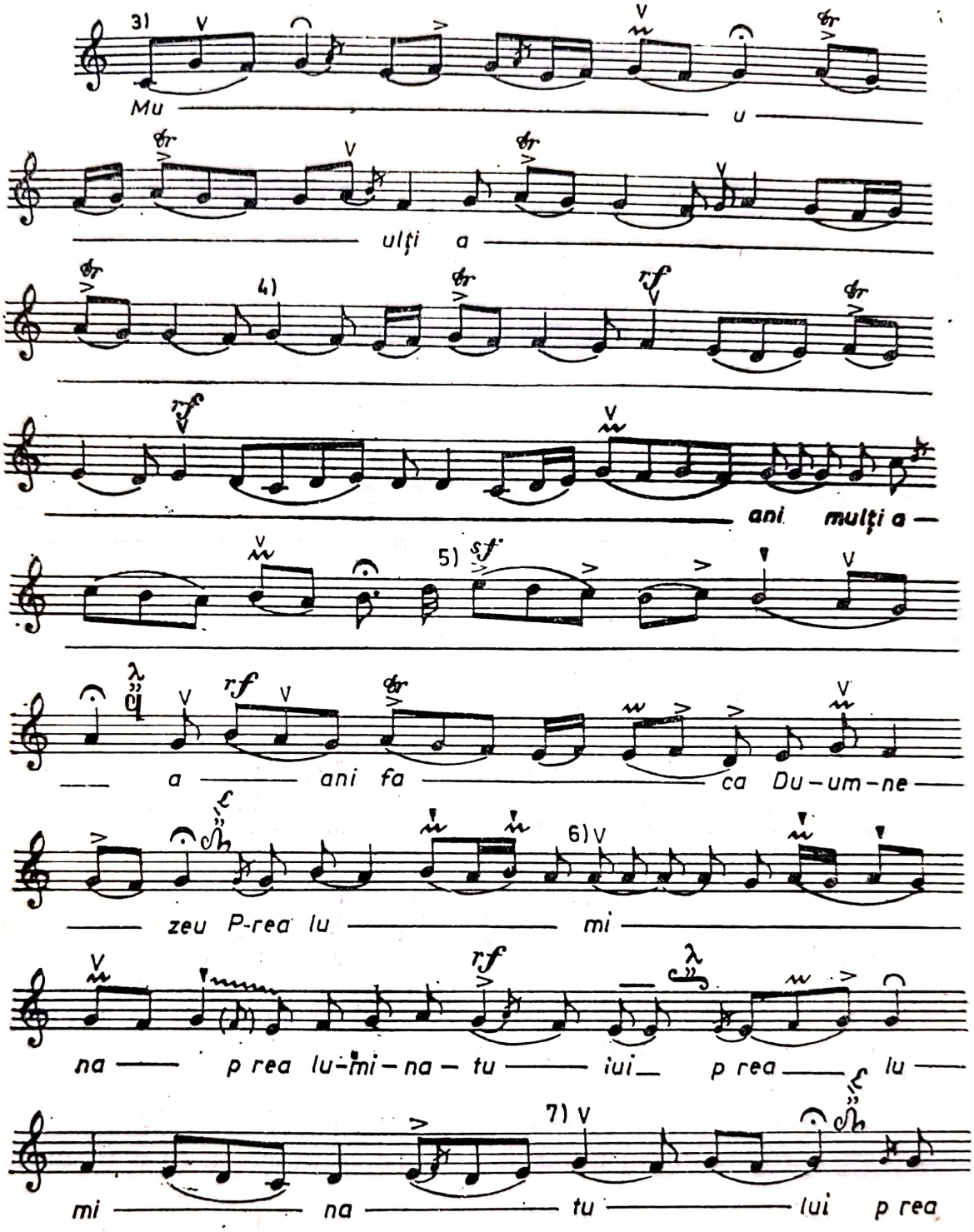

Scanned with OKEN Scanner

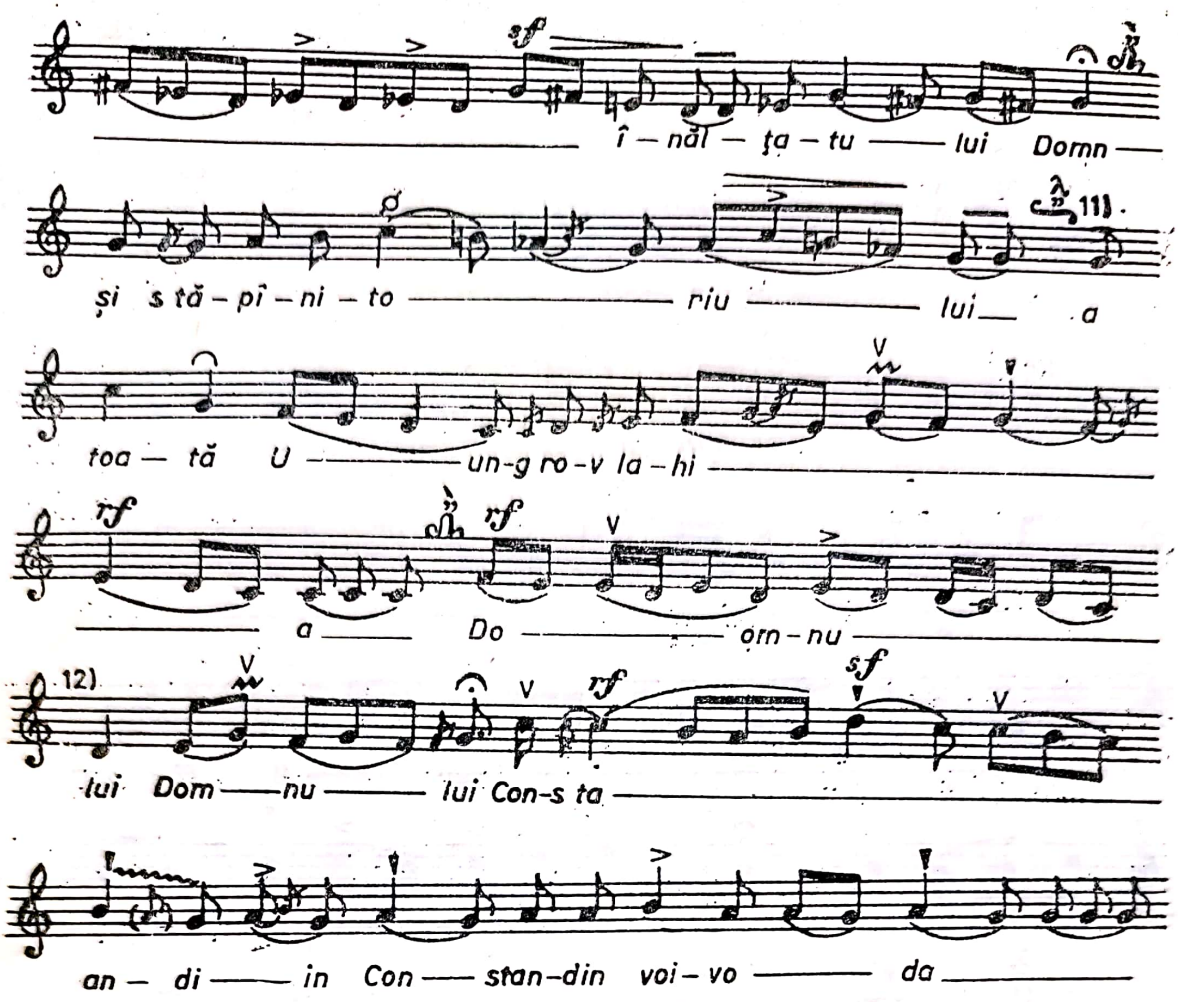

fiind scris numele lui Constantin Brâncoveanu [361], iar într-un alt manuscris [362] provenind de la Cozia, scris înainte de anul 1708, găsim de asemenea, un polihroniu scris de „Κὺρ ’Αθανασίου ἱερομονάχου καὶ ἡμετέρου διδάσκαλου (Atanasie Ieromonahul şi dascălul nostru), pentru „Constantin Voievod", sub aceleaşi nume unde este scris numele lui Brâncoveanu fiind adăugat mai tîrziu de altă mînă numele lui „Μηµαήλ Σούζου (Mihail Şuţu). Şi la Institutul de muzică de pe lîngă Academia de ştiinţe din Beograd, am găsit un polihronion pentru Constantin Brâncoveanu, într-un manuscris [363] de la sfîrşitul secolului XVII sau începutul secolului XVIII, a cărui xerografie era adusă de Dimitrie Stephanovici de la Hilindarul sîrbesc din Athos.

c. „Polihronion pentru voievodul Ungrovlahiei Ioan Nicolae Mavrocordat" [364], primul domn fanariot al Ţării Româneşti. Şi-n manuscri-

[361] Publicat de Sebastian Barbu-Bucur, în studiul *Monumente muzicale, Filothei sin Agăi Jipei . . .*, SM, vol. VI, p. 123—125.

[362] Ms. gr. nr. 564, f. 267^{r}—271^{r} (Publicat de Gh. Ciobanu, *op. cit.*, „Izvoare . . ., II, p. 124—126).

[363] Ms. gr. nr. 90, f. 264^{v} (xerografie), Bibl. Inst. de muzică — Beograd.

[364] Ms. gr. nr. 152 (sec. XVIII), f. 128^{v}—129^{r}.

Scanned with OKEN Scanner

sul nr. 879 din Biblioteca Academiei Române [365] se află un polihronion „pentru Nicolae Voievod", „alcătuire frumoasă, de către Kir Athanasie patriarh fiind al Tîrnovului".

d. „Polihronion pentru voievodul Ungrovlahiei, Ioan Alexandru Constantin Moruzi" [366].

e. „Polihronion pentru domnitorul Ioan Petru Mavrogheni" [367].

f. Polihronion pentru „Mihail Constantin Şuţu Voievoda" [368].

g. „Polihronion pentru „Scarlat (Moldovlahul) Alexandru Kalimah Voievoda", „ποίημα" (alcătuit de) τοῦ Νικολαου Κομν(ινός)" [369].

h. Pentru conducătorul Simeon (Melantos) din Transilvania [370].

i. Cu indicaţia : „pentru voievodul Ungrovlahiei", cum găsim în trei manuscrise [371] sau „pentru domnitorul Ungrovlahiei", fără să spună care domnitor, cum am găsit într-un alt manuscris [372] ce se află în biblioteca din Beograd, mai sus menţionată, provenind tot de la Mănăstirea Hilindar-Athos, ceea ce ar putea duce la concluzia că ambele manuscrise au fost scrise de călugări români din această mănăstire-ctitorie a voievozilor români [373].

j. „Polihronion pentru domnitor" (se referă la Constantin Brâncoveanu) fără nici o altă indicaţie, cum găsim într-un manuscris de la Biblioteca Academiei Române, scris înainte de anul 1711 [374].

2. „*Engomion*" *pentru împăratul Rusiei, Petru cel Mare*, pe care l-am găsit în trei manuscrise din Biblioteca Academiei Române [375] şi în două manuscrise din BCU — Iaşi (mss. gr. nr. III—87 şi III—89). În ms. gr. nr. 760 (f. 278^{r}), engomionul poartă titlul : „Către ţarul moscoviţilor" ; în ms. nr. 879 (f. 264^{v}) are titlul : Στίχοι εἰς τὸν Μέγαν θεόστεπτον Γαληνότατον βασιλέ⟨αν⟩ Μοσχοβίας καὶ αὐτοκράτωρα δεσπὸτην Κ . . . Πέτρου Ἀλεξιοβίτζην ποιηθέντες παρὰ τοῦ ἐν ἱερεῦσι κυρίῳ Κράλλη καὶ σακελίου τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας τὸ δὲ μέλος παρὰ Κυρίῳ Μπερεκέτη, ἦχος ά''. Stihuri de laudă (rugăciune) pentru marele şi de Dumnezeu încununatul şi prea luminatul împărat al Moscovei, stăpîn (autocrator) Petru Alexeevici alcătuite (textul *n.n.*) de către cel întru preoţi Kir Kralli, Sachelarie al Marii Biserici, iar melodia de la Kir Bereketi ; eh I, iar în ms. gr. nr.

---

[365] Ms. gr. nr. 879, f. 266^{v}—267^{r}, scris de către un român în Ţara Românească în timpul celei de a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat (1719—1730), mai precis, în ultima parte a domniei lui Petru cel Mare (1719—1725). A se vedea Sebastian Barbu-Bucur, *Un engomion necunoscut în cinstea lui Petru cel Mare*, în : SM vol. XVII, 1983, p. 207—208.

[366] Ms. gr. nr. 833 (sec. XVIII), f. 72^{r}—76^{v}.

[367] Ms. gr. nr. 792 (sec. XVIII), f. 153^{v}—154^{v}.

[368] Ms. gr. rom. nr. 207 (Arh. St. Iaşi), f. 54^{v} (et. sq) scris de un moldovean între anii 1792—1795

[369] Ms. gr. rom. nr. 15 (sec. XVIII), f. 171^{v}—173^{v}.

[370] Ms. gr. nr. 0.362 (Bibl. Acad. RSR, filiala Cluj-Napoca, scris ante 1726), p. 220—223

[371] Ms. gr. nr. 742 (sec. XVIII), f. 323^{v}—326^{r} ; Ms. gr. nr. 693 (sec. XVIII), f. 85^{r}—86^{r}. Ms. gr. nr. 27820, f. 161^{v}—162^{r}, Bibl. Centrală de Stat — Bucureşti.

[372] Ms. gr. nr. 92, f. 394^{v}—350^{r} (xerografie), Bibl. Inst. de muzică — Beograd.

[373] Sebastian Barbu-Bucur, *Manuscrise psaltice româneşti în biblioteci străine*, ms. dact.

[374] Ms. gr. nr. 670, f. 230^{v}—236^{r}. Pe coperta IV citim „Noembrie 9 dni l(ea)t 7220 (1711, *n.n.*), dat-am badei den banii ce i-am fost dator /. . ./ tal(eri) 5.

[375] Mss. gr. nr. 879 (f. 264^{v}—266^{v}), 1414 (f. 170^{v}—180^{r}) şi 760 (sec. XVIII), f. 278^{r}—280^{r}.

Scanned with OKEN Scanner

1414 [376] (f. 170^{v}), titlul : „Ἐγγκώμιον εἰς τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα τῆς Μοσχοβίας οἱ μὲν λόγοι ποίημα κύρ Κράλλη ἱερέως τὸ δὲ μέλος τοῦ αὐτοῦ, ἦχος ά διάφωνος", Engomion (cîntare de laudă) către prea binecredinciosul împărat al Moscovei, cuvintele fiind făcute de Kir Kralli preotul, iar melodia a aceluiaşi. Textul engomionului din cele trei manuscrise nu diferă decît foarte puţin ca ortografie. Corectat şi în traducere (puţin prescurtată) sună astfel : „Veniţi popoare / . . ./ să strigăm cu un glas : Părinte prea înalte/ . . ./ Atotţiitorule /. . ./, acopere şi apără, păzeşte de nenorocirile vieţii pe împăratul /. . ./ regele Moscovei, pe prea marele împărat (autocrator) al întregii Rusii, Petru /. . ./ pe cel de-a pururea cinstit al tuturor celor de la miazănoapte /. . ./ fiul lui Alexe, biruitor al biruinţei fiind, slava împăraţilor, dăruieşte-i biruinţă împotriva duşmanilor pentru totdeauna . . ." [378]

ENGOMION ÎN CINSTEA LUI PETRU CEL MARE

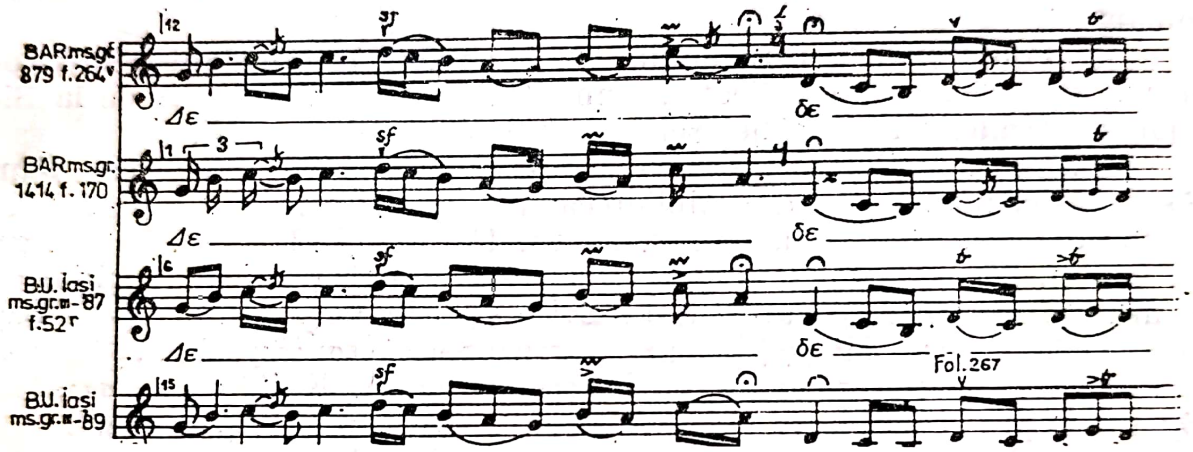

3. *Pentru patriarhii apostolici de Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim*, alcătuite de Balasiu Nomofilaxul.

a. Pentru patriarhii ecumenici de Constantinopol : Dionisie [379], Neofit [380] sau fără să-i spună numele [381]. La neumele sub care trebuia să se scrie numele fiind scris „οδείνη" (numele).

b. Pentru patriarhii Alexandriei : Partenie [382], Paisie [383], Gherasim [384] sau fără să-i spună numele [385].

---

[376] Ms. gr. nr. 1414 este scris în anul 1794 de către Ioasaf Ierodiaconul din Agrafa, comuna Furna, cum reiese din însemnarea făcută pe ultima filă (209^{r}) a manuscrisului :

„Ἐγράφη δία χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάσαφ ἱεροδιακόνου, ἐκ τῶν Ἀγράφων, ἐκ κόμης Φούρνα," 1794" (s-a scris de mîna mea a umilului Ioasaf Ierodiaconul din Agrafa, din comuna Furna 1794).

[377] În text scrie : τοῦ ἀυτοῦ (a aceluiaşi) adică (*n.n.*) a lui Petru Bereketi, înaintea, acestui engomion fiind alte cîntări alcătuite de Kir Bereketi, de la f. 1—180.

[378] Sebastian Barbu-Bucur, *Un engomion necunoscut* . . ., p. 199—242.

[379] Ms. gr. nr. 564, f. 257^{v}—259^{v}, scris ante 1708.

[380] Ms. gr. nr. 760, f. 268 $^{r-v}$.

[381] Ms. gr. nr. 832, f. 92^{v}—96^{r}.

[382] Ms. gr. nr. 564, f. 259^{v}—261^{v}.

[383] Ms. gr. nr. 760, f. 268^{v}—269^{v}.

[384] Ms. gr. nr. 742, f. 310^{v}—312^{r}.

[385] Ms. gr. nr. 879, f. 257^{v}—259^{r}.

Scanned with OKEN Scanner

c. Pentru patriarhii Antiohiei : Neofit [386], Athanasie [387] sau fără să scrie numele [388].

d. Pentru patriarhii Ierusalimului : Dositei [389], Meletie [390], Hrysant [391] sau în locul numelui fiind scris „οδεινης" (numele) [392].

Majoritatea polihroniilor pentru patriarhii apostolici sînt scrise pe vremea lui Constantin Brâncoveanu, cînd aceştia, în frunte cu Dositei al Ierusalimului, participă la formarea unei coaliţii a tuturor popoarelor din Peninsula Balcanică (greci, sîrbi, bulgari, arnăuţi şi români), pentru lupta de eliberare a tuturor „pravoslavnicilor creştini", de sub jugul otoman, cu ajutorul Rusiei.

Aproape toţi patriarhii amintiţi, pentru care s-au scris polihronii, au avut permanente legături cu ţările româneşti — unii venind destul de des iar alţii stînd aici în permanenţă, ocrotiţi fiind de domnitorii noştri — pentru formarea coaliţiei mai sus amintite, pentru lupta împotriva propagandei catolice, pentru ocrotire şi adăpost şi mai ales pentru daruri, în scopul susţinerii şi menţinerii ortodoxiei din Orient, înfruntînd islamismul, domnitorii români fiind principalii sprijinitori materiali ai continuării Bizanţului sub Imperiul Otoman.

Astfel, Dositei al Ierusalimului (1641—1707), cea mai mare personalitate ortodoxă de la sfîrşitul secolului XVII, mandatarul popoarelor creştine asuprite de Imperiul Otoman, era sfătuitor ascultat de ţarii Rusiei, Alexie Mihailovici (1645—1676), Theodor (1676—1682) şi Petru cel Mare (1682—1725) şi de către domnitorii Moldovei şi Ţării Româneşti, pe care-i vizita adesea [393].

Se cunoaşte corespondenţa spătarului Nicolae Milescu cu învăţatul arhimandrit Hrysant Nottara, viitorul patriarh al Ierusalimului, în locul unchiului său Dositei [394].

În 1693 Hrysant vizitează Moldova, iar ca patriarh (1707—1732), are o reşedinţă a sa personală la Iaşi, în Mănăstirea Sf. Sava [395]. La înmormîntarea mitropolitului Teodosie al Ungrovlahiei (27 ian. 1708) şi la hirotonisirea lui Antim Ivireanul ca mitropolit, este prezent şi Hrysant, împreună cu Gherasim, patriarhul Alexandriei [396]. Cu acelaşi Gherasim, la 29 iunie 1707 tîrneşte biserica mănăstirii „Sfeti Gheorghie" din Bucureşti, închinată „Sfîntului Mormînt" şi apoi îi găsim din nou slujind aici

---

[386] Ms. gr. nr. 564, f. 262^{r}—263^{r}; Ms. gr. nr. 760, f. 270^{r-v}.
[387] Ms. gr. nr. 879, f. 259^{r}—260^{r}.
[388] Ms. gr. nr. 742, f. 312^{r}—313^{v}.
[389] Ms. gr. nr. 564, f. 263^{v}—265^{r}
[390] Ms. gr. nr. 760, f. 270^{v}—271^{v}.
[391] Ms. gr. nr. 879, f. 260^{r}—261^{r}.
[392] Ms. gr. nr. 742, f. 313^{v}—315.^{r}
[393] Dumitru Stăniloaie, *Viaţa şi activitatea patriarhului Dositei al Ierusalimului şi legăturile lui cu Ţările Româneşti*, Cernăuţi, 1929, p. 2; A se vedea şi P. P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului şi Mitropolitul Dosoftei al Moldovei — cu prilejul unei scrisori inedite*, Bucureşti, 1946, p. 5, Extras din BOR, *64* (1946), nr. 1—3.
[394] N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucureşti, 1935, p. 186 et sq.
[395] Gh. G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 67, 77 şi 83.
[396] Radu (Logofăt) Greceanu, *Istoria Domnului Constantin Brâncoveanu Voievod (1688—1714)*, *Cronicile medievale ale României*, VIII, Studiu introductiv şi ed. critică de Aurora Iliaş, Bucureşti, 1970, p. 162.

Scanned with OKEN Scanner

la 25 decembrie 1707 și de „Bogoiavlenie" (Buna Vestire) 1708 [397]. La nunta domniței Bălașa, fiica lui Brâncoveanu, slujește Gherasim al Alexandriei, naș fiind Hrysant Nottara [398].

Pe la începutul secolului XVIII, la Curtea domnească din București se afla patriarhul Antiohiei, Athanasie [399], care activează aici ca traducător și care va cununa pe Safta, fiica lui Brâncoveanu [400].

Dionisie Seroglanul, mazil de Constantinopol, locuiește în permanență în Țara Românească, încă de pe vremea lui Șerban Cantacuzino, fiind înmormîntat la Tîrgoviște. Trupul lui Șerban Vodă era neîngropat cînd boierii cu mitropolitul țării, Teodosie și cu patriarhul Dionisie, se întrunesc la sfat în spătăria cea mică, „care-i zic cu stele", ca să aleagă un nou domn [401]. Tot Dionisie îl încoronează pe Constantin Brâncoveanu [402], fiind împreună în permanente legături cu țarul Petru cel Mare, prin diferiți soli. Pe la 1700, același Dionisie, cu Gherasim patriarhul Alexandriei, îndemnau pe Brâncoveanu să facă o tipografie în București, pentru tipărirea cărților grecești [403].

4. O altă categorie de polihronii aflate în manuscrisele de pe teritoriul României este cea *pentru mitropoliți*.

a. „Întru pofala (lauda *n.n.*) mitropolitului Ungrovlahiei, kir Antim Ivireanul" [404].

b. Pentru mitropolitul „Meletie al Ungrovlahiei" [405].

c. Pentru mitropolitul Luca [406].

d. Pentru Daniel de Lesbos (?) [407].

e. Pentru mitropolitul Ungrovlahiei [408], fără să se spună care mitropolit.

---

[397] N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. II, vol. II, București, 1932, p. 16 și 40.

[398] N. Iorga, *op. cit.*, p. 17.

[399] Radu (Logofăt) Greceanu *op. cit.*, p. 98, 100.

[400] N. Cartojan, *Curs (litografiat) de istoria literaturii vechi. Epoca lui C. Brâncoveanu*, București, 1931—1932, p. 26.

[401] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 6.

[402] N. Iorga, *op. cit.*, p. 15.

[403] Tit Simedrea, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740—1750*, în BOR *83* (1965), nr. 9—10, p. 850.

[404] Ms. rom. nr. 61, f. 55^{v}; Ms. gr. nr. 564, f. 267^{r}—271^{v}; Ms. gr. nr. 670, f. 230^{v}—236^{r}; Ms. gr. nr. 564, f. 265^{r}—266^{v}; Ms. rom. nr. 4305, f. 322^{v}—323^{r}; Varianta din ms. rom. nr. 61, f. 55^{v} este publicată de Sebastian Barbu-Bucur, în studiul *Monumente muzicale, Filothei sin Agăi Jipa...*, BOR, *87* (1969), nr. 9—10, p. 1072 et sq.

[405] Ms. gr. nr. 792, f. 154^{v}—155^{v}. n.n. Mitropolia Ungrovlahiei n-a avut niciodată un titular cu numele de *Meletie* astfel încît acest fapt merită cercetări în continuare.

[406] Ms. gr. nr. 0.362, Biblioteca Academiei RSR, filiala Cluj-Napoca, p. 212—216.

[407] Idem, p. 216—219.

[408] Ms. gr. nr. 693, f. 83^{v}—84^{v}; Ms. gr. nr. 742, f. 321^{r}—322^{v}.

Scanned with OKEN Scanner

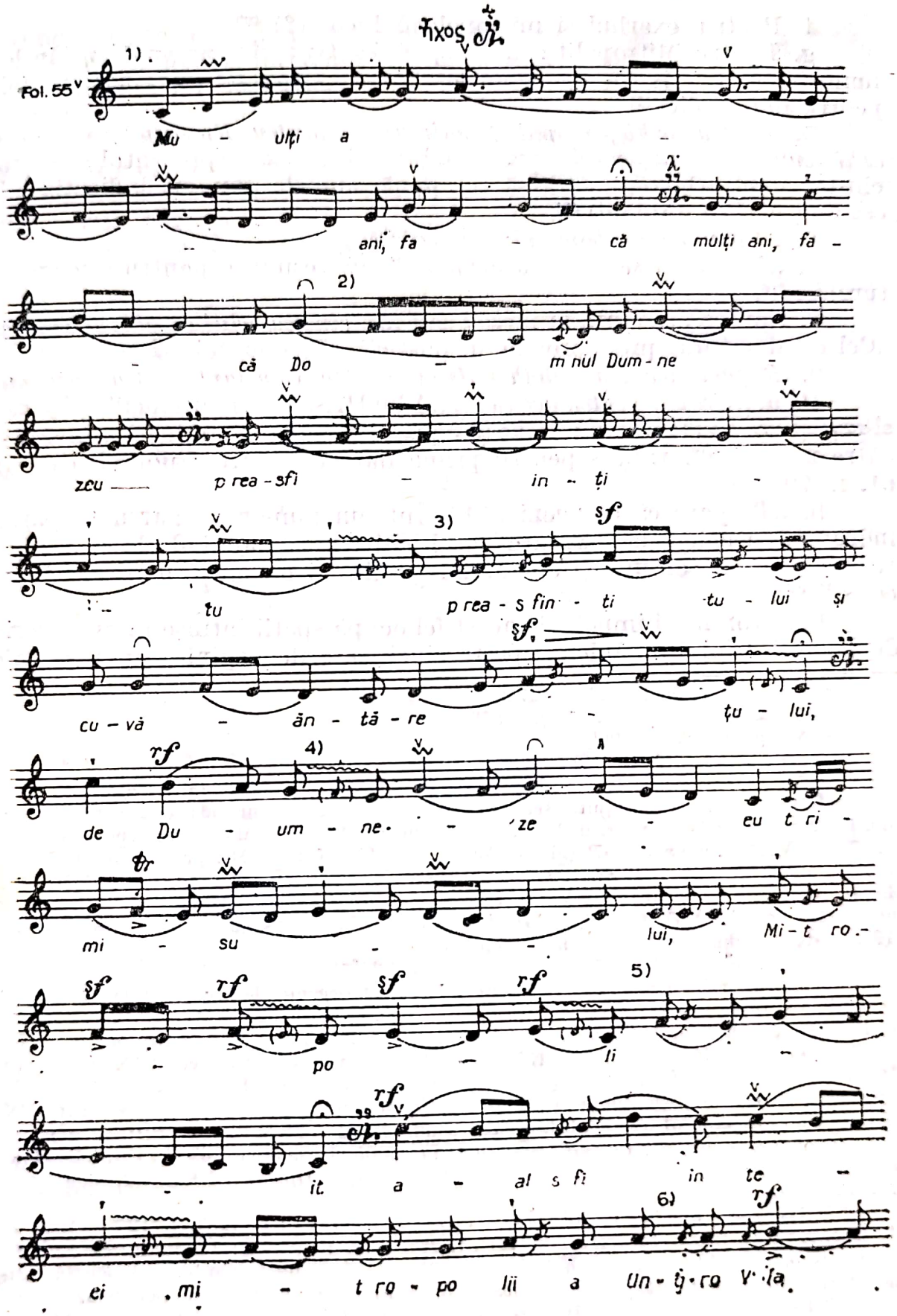

Ἦχος

Fol. 55v

1)

Mu - ulți a -

ani, fa - că mulți ani, fa -

2)

- că Do - m nul Dum - ne -

zeu — p rea - sfi - in - ți -

3)

sf

tu p rea - s fin - ti tu - lui și

sf

cu - vă - ăn - tă - re - țu - lui,

rf

4)

de Du - um - ne - ze - eu t ri -

mi - su - lui, Mi - t ro -

sf rf sf rf

5)

- po - li -

rf

- it a - al s fi in te -

6)

rf

ei mi - t ro - po lii a Un - ţ - ro V - la.

f. Pentru exarhul şi mitropolitul Iacov (?) [409].

g. Pentru Mitropolit: „φὴμη ψαλομένης εἰς μητροπολίτην în locul numelui fiind scris ὀδείνης (numele) [410] sau „ἕτερον εἰς μητροπολίτην (altul pentru mitropolit) [411].

5. *Pentru arhiepiscopul Sinaiului* [412], *pentru Episcop*" sau „*pentru arhiereu*" [413], τό παρόν ψάλλετε εἰς φὴμην ἀρχιερέως (prezentul se cîntă în cinstea unui arhiereu), fără să se spună numele sau cu indicaţia „Τὸν δεσπὸτην" (Pre stăpînul) [414].

6. „*Întru pofala boiariului mare*" [415].

7. „*Imn cînd se îmbracă arhiereul*" în veşminte pentru oficierea Liturghiei [416].

8. Imn ce „se cîntă la mese" sau „*în cinstea celui ce găteşte ospăţul*", „Cel ce ai săturat pre noroade în pustie", „facerea lui Νέων Πατρῶν" [417].

9. *Rugăciunea lui Filothei Jipa pentru Constantin Brâncoveanu* [418].

10. a. „*Tropar pentru ucenici*", „A lui Hrisafi către ucenici", „Τροπάριον εἰσαγωγικόν νουθεσίν πὺρ τοῦς μαθητᾶς" (Tropar introductiv, învăţătură către ucenici) [419], tradus pentru prima dată de către Filothei Jipa (ms. 61, f. 70[r]) [420].

b. „Tropare către ucenici" [421]. Într-un număr de patru tropare, se îndeamnă ucenicii la învăţarea psaltichiei, recomandîndu-li-se „să părăsească lenea şi somnul şi cu răbdare multă şi nevoinţă mare, se va procopsi" [422].

Polihroniile şi imnele de acest fel ocupă spaţii întinse în manuscrisele de pe teritoriul României — peste cinci sute de pagini — marea majori-

[409] Ms. gr. nr. 760, f. 271[v]—273[r].

[410] Ms. gr. nr. 93 (sec. XVIII), f. 57[v]—59[v].

[411] Ms. gr. nr. 832, f. 96[r]—99[r].

[412] Ms. gr. nr. 742, f. 319[v]—320[v].

[413] Ms. gr. nr. 564, f. 256[r–v]; Ms. gr. nr. 879, f. 254[r] şi f. 263[v] (altă variantă).

[414] Ms gr. nr. 136 (începutul sec. XVIII), f. 112[r]; Ms. gr. nr. 564, f. 256[r–v]; Ms. gr. nr. 760, f. 221[r]—223[r]; Ms. gr. nr. 693, f. 84[v] şi idem, f. 84[v]—85[r]; Ms. gr. nr. 760 (sec. XVIII), f. 267[v] (gl. VIII) şi idem, f. 267[v] (gl. I); Ms. gr. nr. 832, f. 92[r]; Ms. gr. nr. 833, f. 77[r]; Mss. gr. rom. nr. 207, f. 43[r] şi gr. nr. 199 (începutul sec. XIX), f. 1[r]—2[r] şi 9[v]—10[r]; Arh. St. Iaşi; Ms. gr. rom. 1/21 (sfîrşitul sec. XVIII), Bibl. Univ. Iaşi, f. 93[v] şi Mss. gr. rom. nr. 3 (a doua jumătate a sec. XVIII), f. 173[v]—174[v] şi nr. 15, f. 173[v] şi ms. gr. sl. nr. 8 (sec. XVIII), f. 119[v], toate trei din Bibl. Mănăstirii Neamţ.

[415] Mss. rom. nr. 61, f. 55[v]—56[r] şi 4305, f. 323[r–v].

[416] Ms. gr. rom. nr. 158 (scris în ultimele 3—4 decenii ale sec. XVIII), f. 252[v]—256[r].

[417] Ms. rom. nr. 61, f. 56[r–v]; Ms. rom. nr. 4305, f. 323[v]—324[r]; Ms. gr. rom. nr. 837 (scris în ultimul sau penultimul deceniu al sec. XVIII), f. 152[v]—153[r]; Ms. gr. nr. 742 (sec. XVIII), f. 322[v] — et sq; Ms. rom. gr. nr. 1879 (scris în primul deceniu al sec. XIX în Moldova de către un român), f. 129[r]—130[r]; Ms. gr. rom. nr. 207, din Arh. St. Iaşi (scris în ultimul deceniu al sec. XVIII de un moldovean), f. 53[v]—54[r]; Ms. gr. rom. nr. 15, Bibl. Mănăstirii Neamţ scris în primul deceniu al sec. XVIII, de către un român în Moldova), f. 191[v]—214[r]).

[418] Ms. rom. nr. 61, f. 255[v]; Ms. rom. nr. 4305, f. 339[v] (Publicată de Sebastian Barbu-Bucur, în studiul *Monumente muzicale. Filothei sin Agăi Jipei* ..., BOR, 87 1969, nr. 9—10, p. 1072 et sq.

[419] Mss. rom. nr. 61, f. 70[r]; 4305, f. 7[r]; 3210, f. 8[v]; şi 4233, f. 12[r–v]; Mss. gr. nr. 830 (sec. XVIII), f. 8[v]; 1507 (sec. XVIII), f. 7[v]; 1519, f. 5[v]—6[r]; 1506 (sec. XVIII), f. 7[v] şi ms. gr. rom. nr. 840 (anul 1821), f. 8[r–v] şi 181[r]—187[r], două variante, una scurtă scrisă pe marginea acestor file şi alta mult mai dezvoltată după aceeaşi structură melodică.

[420] Publicat de Sebastian Barbu-Bucur în studiul *Elemente teoretice* ..., p. 44.

[421] Ms. rom. nr. 61, f. 258[v]; Ms. rom. nr. 4305, f. 339[r–v]; Ms. gr. rom. nr. 840, f. 181[r]—187[r].

[422] Varianta din manuscrisul lui Filothei Jipa (ms. 61, f. 258[v]) este publicată de Sebastian Barbu-Bucur în studiul *Monumente muzicale. Filothei sin Agăi Jipei* ..., SM, vol. VI, 1970, p. 128—133.

tate fiind scrise în stilul papadic, fapt pentru care în desfășurarea lor melodică se observă deseori influența orientală turco-perso-arabă, cu atît mai mult cu cît și textul este laic.

Aceste categorii de cîntări au fost intonate, cu diverse prilejuri care, majoritatea, țineau de protocol. În manuscrise găsim și indicații privind personalitățile cărora le sînt dedicate și vremea cînd aceste imne trebuie cîntate : „Acestea se cîntă cînd rădică pahar pentru Domnul Ungrovlahiei", „Întru pofala Mitropolitului Ungrovlahiei . . ." ; „Întru pofala boiariului mare" ; Imnuri „ce se cîntă la mese" sau „în cinstea celui ce gătește ospățul" etc.

În genere imnele erau alcătuite în cinstea demnitarilor de stat și ecleziastici și se cîntau de către psalți și protopsalți la Te Deum la diferite slujbe, la mese, la vizite oficiale, civile și canonice și cu diverse alte împrejurări.

Așa de pildă cînd Hrysant Nottara, patriarhul Ierusalimului este invitat de către Brâncoveanu pentru tîrnosirea bisericii „Sfeti Gheorghie" a fost „primit împărătește" întîmpinat fiind la Dunăre cu „carătă domnească, vtori postelnic și buluc — bașă de seimeni", intrînd în București în sunetul clopotelor și făcînd tîrnosirea cu strălucirea potrivită demnității sale de patriarh. Ipolit Vișenski din Cernigov povestește fastul tîrnosirii — „demn de un monarh" (Brâncoveanu) — oficiată de 2 patriarhi, 12 mitropoliți, arhiepiscopi și episcopi, 12 arhimandriți și egumeni, 2 arhidiaconi și 4 diaconi [423], prilej cu care se vor fi cîntat multe din imnele și polihroniile menționate în acest capitol. De asemenea, este cunoscut fastul primirii lui Petru cel Mare și a împărătesei Ecaterina, în Iași, la 24 iunie 1711. Povestind evenimentul, Neculce spune : „Iară caimacanii împreună cu alți boieri și orășeni bătrîni mai de cinste și cu Ghedeon Mitropolitul și cu tot clirosul bisericii i-au ieșit cu toții înainte, afară din Iași. Și frumos, tempinîndu-l, l-au primit și i s-au închinat cu mare bucurie ca unui împărat . . ." [424]. Marie Nizet, închinînd un frumos poem în versuri acestui eveniment, subliniază că „niciodată clopotele de bronz n-au mai sunat astfel, decît atunci cînd Ștefan cel Mare se întorcea biruitor" [425], după care adaugă : „On entendait le son nasillard des cantic,/ Eperûment chantés par des vieux popes grec" [426]. Cu siguranță că „tot clirosul bisericii' care i-a ieșit înainte, a cîntat și engomionul mai sus amintit, anume scris pentru marele țar.

Toate aceste imne, aclamații, engomioane și polihronii, aflate în manuscrisele psaltice mai sus amintite, alcătuiesc o parte din muzica de ceremonial de pe teritoriul României, necunoscută pînă acum. Transcrisă în notație modernă, această muzică va constitui un material important de analiză pentru muzicologi și o sursă de realizări optime pentru compozitori și interpreți [427].

---

[423] N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești* . . ., p. 16—17 și 49 ; Gh. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 83 ; C. Șerban *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969, p. 137.

[424] Petre Constantinescu-Iași, *Din relațiile culturale româno-ruse*, București, 1947, p. 181.

[425] Marie Nizet, *Pierre le Grand a Iassi*, Paris, 1878, p. 3.

[426] Prin „vieux popes grec" trebuie să înțelegem — *bătrînii călugări care cîntau engomionul în limba greacă" (n.n.).*

[427] În colecția „Izvoare ale muzicii românești", Editura muzicală pregătește un volum conținînd astfel de cîntări.

Scanned with OKEN Scanner

V. MUZICA ORIENTALĂ ŞI INFLUENŢA EI ASUPRA MUZICII PSALTICE

În evoluţia muzicii orientale de la noi se deosebesc două mari etape : prima, pînă în anii 1711—1715, caracterizîndu-se prin pătrunderea muzicii orientale, inclusiv a formaţiei instrumentale meterhaneaua, iar a doua, pînă la 1821, epoca muzicii orientale propriu-zise, cînd se remarcă manifestări de amploare prin formaţii muzicale specifice [428], domnitorii fanarioţi şi boierii organizîndu-şi curţile după ceremonialul şi obiceiul Porţii Otomane.

Începînd cu căderea Constantinopolului chiar, şi mai ales cu secolul XVI, pătrund la noi primele elemente orientale care, legate de culturile turco-perso-arabe, au o puternică influenţă asupra culturii noastre din secolele XV—XVIII.

Încă din secolul XVI, domnitorii ţărilor române primeau din partea sultanului meterhaneaua, al cărei repertoriu cuprindea : manale, bestele, samaele, pestrefuri sau peşrefuri, nagmelé, taksîmuri etc.

La Curţile domnitorilor din Ţara Românească şi Moldova se reuneau toate curentele, prin existenţa tarafului de lăutari, a muzicii nemţeşti, a cîntărilor psaltice, a meterhanelei şi tabulhanelei, fiecăreia rezervîndu-i-se, potrivit unor norme protocolare, spaţiul şi funcţii bine precizate.

Paralel cu influenţa turcească, odată cu instaurarea domnilor fanarioţi — care nu cunoşteau decît frumuseţea muzicii orientale pe care au încurajat-o prin toate mijloacele — vin în ţară o mulţime de cîntăreţi de sarai şi bisericeşti [429]. În condica lui Gheorgache se arată că la ritualul meselor de la Curte, participau şi „cîntăreţi de muzică psaltică /.../ şi lăutarii, care acompaniau jocurile (dansurile) care urmează după masă" [430].

De la începutul secolului XVIII datează cîntecele lirice (bestade) şi perşrevuri, compuse de Dimitrie Cantemir. O astfel de melodie „Vai ce ceas ce zi ce jale" (τί μεγάλι σίμφορα), a dăinuit pînă în vremea lui A. Pann [431].

---

[428] Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1973, p. 234.

[429] Uneori domnitorii fanarioţi aduceau de la Constantinopol şi psalţii Curţii. Mihail Grigore Şuţu, de pildă, în 1819, numeşte psalt al curţii sale pe Spătarul Iancu Malaxa, vestit şi prin felul de a cînta domnitorului cîntece de lume (Octavian-Lazăr Cosma, *op. cit.*, vol. II, Bucureşti, 1974, p. 108).

[430] Apud, Octavian-Lazăr Cosma, *op. cit.*, vol. I, p. 400.

[431] Gheorghe Ciobanu, *Un cîntec al lui Dimitrie Cantemir în colecţia lui Anton Pann*, în SEB, I, p. 154—170 ; A se vedea şi Sebastian Barbu-Bucur, *Cîntece româneşti inedite de la începutul veacului trecut*, ms. dact. în Biblioteca Uniunii compozitorilor, Bucureşti, 1969, p. 61—62 şi 105—107.

Scanned with OKEN Scanner

În a doua jumătate a secolului XVIII, apare şi lirica neo-greacă, cu o foarte mare circulaţie în tot Imperiul Otoman, căpătînd apoi o puternică circulaţie şi în Principate, ţinînd pînă către anul 1840.

Mulţimea manuscriselor existente la noi, cu cîntece exclusiv laice, fac dovada marii circulaţii a cîntecelor lirice neo-greceşti în Ţara Românească şi Moldova.

De la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, ni se păstrează mai multe manuscrise greceşti şi româneşti, în Biblioteca Academiei R. S. România, care conţin în exclusivitate sau parţial „cîntece de lume", dintre care citäm manuscrisele greceşti nr.: 370, 784, 925, 927, 955, 218 etc. *Euterpe* (1830), *Pandora* (1843) şi *Armonia* (1848), tipărite la Constantinopol şi care au circulat în Ţările Române, conţin de asemenea astfel de cîntece.

Cea mai bogată colecţie de „cîntece de lume", de tip oriental şi în limba greacă şi cea mai veche cunoscută pînă acum — scrisă cert la noi şi care a circulat pe teritoriul României —, o considerăm pe cea din manuscrisul grec nr. 129, pe care l-am descoperit în vara anului 1978 în Biblioteca Mitropoliei Moldovei, terminat de scris la Iaşi în anul 1813, de un mare protopsalt adus de Mitropolitul Veniamin Costache aici, „Νικηφόρος ἀρχιδιάκονος 'Αντιοχίας τοῦ Χίου". Colecţia, scrisă în notaţie cucuzeliană de tranziţie spre cea hrisantică, conţine „cîntece de lume" compuse de: Nichifor Hiotul, Iacob protopsaltul, Ioan Protopsaltul şi Petru Peloponisiu. Importanţa acestei colecţii constă în faptul că precede cu mulţi ani colecţiile româneşti ale lui A. Pann [432] şi G. Ucenescu [433] — care constituie adevărate enciclopedii ale genului — ca şi tipăriturile greceşti *Euterpe*, *Pandora* şi *Armonia*, putînd constitui astfel sursă pentru multe din cîntecele de lume ale lui Anton Pann şi G. Ucenescu, ca şi a altor asemenea cîntece care au circulat în diverse manuscrise ulterioare de pe teritoriul ţării noastre.

Manuscrisele româneşti 3244 şi 2238 (de care ne-am ocupat cu prilejul unor studii) [434], conţin, de asemenea, cîntece erotice create de români în stilul psaltic oriental al vremii, în special în spiritul cîntecelor neogreceşti, cu ornamentaţie bogată şi cu dese treceri dintr-o scară în alta, folosind cu predilecţie scări cromatice. Aşa cum relatează C. Negruzzi: „Muzica acestor mai multe cîntece de gură este în tonul minore tîngăioasă şi melancolică" [435] iar N. Filimon spune că: „Muzica la noi s-a cultivat din timpii cei mai depărtaţi numai de cîntăreţi şi de lăutari", şi că elementul oriental domină în toată această muzică, lăutarii compunîndu-şi cîntecele lor pe teme din muzica bisericească şi turcească, culese de pe la cîntăreţii domnitorilor greci şi din excursiile pe care ei le făceau neîncetat prin oraşele cele mari ale Orientului [436].

---

[432] A se vedea Gheorghe Ciobanu, *Anton Pann. Cîntece de lume*, transcrise din psaltică în notaţie modernă, cu un studiu introductiv de...; Bucureşti, 1955

[433] A se vedea Vasile D. Niculescu, *Manuscrisul Ucenescu*, cînturi, Bucureşti, 1979.

[434] Sebastian Barbu-Bucur, *Cîntece pe versuri de Costache Conachi*, în SCIA, seria TMC, tom. 16, nr. 1, 1969, p. 79—96; Idem, *Cîntece româneşti — inedite — de la începutul veacului trecut*, ms. dact., în BUC, Bucureşti, 1969, p. 1—145.

[435] C. Negruzzi, *Scene pitoreşti din obiceiurile Moldovei. Cîntece populare ale Moldovei*, în *Dacia literară*, sub redacţia lui Mihail Kogălniceanu, Iaşi, 1840, studiu introductiv şi ediţie de Maria Platon, Bucureşti, 1972, p. 133.

[436] Cf. G. Breazul, *La bicentenarul naşterii lui Mozart*, Bucureşti, 1957, ms. dact. BUC, p. 292, 295.

Scanned with OKEN Scanner

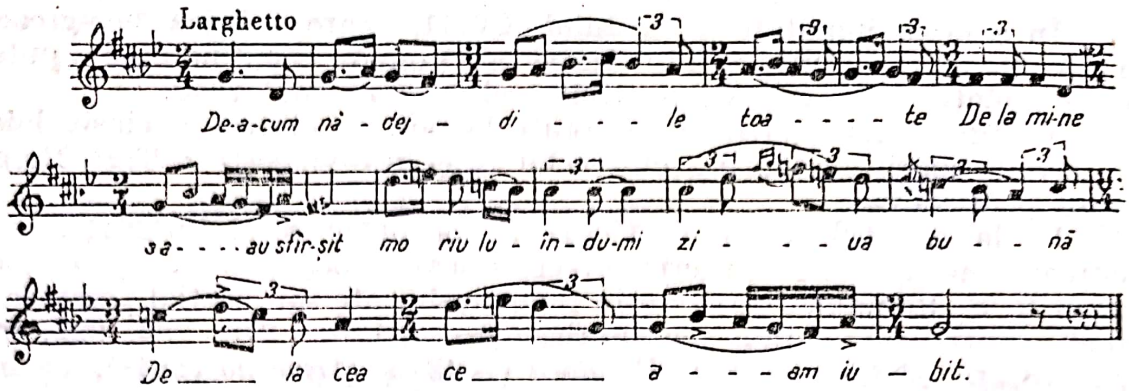

Textul și muzica acestor cîntece sînt importante prin aceea că în ele se reflectă modul de viață și mentalitatea oamenilor de atunci, marcînd etape în crearea unui stil românesc.

Către sfîrșitul perioadei se produce însă o sensibilă subminare a supremației muzicii orientale, prin infiltrarea ideilor iradiate de epoca luminilor. Contactul cu muzica armonică, cu creația iluștrilor autori francezi și italieni va fi de natură să producă treptat o radicală schimbare de optică asupra muzicii, în defavoarea stilului oriental. Odată cu depășirea epocii, sînt depășite și cîntecele ce s-au cîntat atunci și, ca urmare, ele dispar, ieșind din circulație, păstrîndu-și în prezent numai o valoare documentară, dar o valoare de necontestat.

Muzica orientală turco-perso-arabă a influențat nu numai creația orășenească, cultă și lăutărească [437], ci și stilul papadic (nu și pe cel irmologic și stihiraric) al cîntării bizantine de pe teritoriul României.

Psalți și protopsalți ai Bizanțului se făceau interpreți ai acestei arte noi și îndeplinind de multe ori îndoitul rol de cîntăreț de strană și cîntăreț de lume, amestecau melodiile, nemaiputîndu-le despărți în dubla lor ipostază. Petre Berechet și alți mari protopsalți ai bisericii Sf. Sofia din Constantinopol erau în același timp și cîntăreți ai sultanului, practicînd o muzică pestriță, fapt pentru care adesea muzica lor reamintește manalele Antiohiei. În „'Ορθόδοξος Σκέψις" (Gîndirea ortodoxă) din 1958, nr. 14—15, Panait Kristu, vorbind despre criza muzicii ecleziastice grecești, observa că: „Cu douăzeci de ani în urmă se părea că ar fi survenit o oarecare îmbunătățire în ceea ce privește muzica bisericească /.../ melodia se simplificase îndeajuns iar ținuta generală a cîntărilor nu mai reamintea manalele Antiohiei. Dar de atunci am revenit la situația din veacul trecut. Astăzi, muzica Bisericii noastre este condusă de mentalitatea ciudatului protopsalt Petru Lampadarios, care se urca în minarete și imitînd glasul muezinului chema pe credincioșii lui Islam la rugăciuni

[437] Pînă și *primul cîntec patriotic cunoscut pînă acum la noi*, „Plîngerea lui Veniamin" este scris în stil oriental, după gustul vremii, pe o melodie tînguitoare, tristă și duioasă, într-o scară cromatică (scara glasului VI) cu secunda mărită între treptele 2—3 și 6—7 (A se vedea Sebastian Barbu-Bucur, *Un cîntec cu conținut patriotic la începutul veacului trecut*, în *Muzica* 17, 1967, nr. 4, p. 25—28).

în ceasurile nepotrivite sau care furînd, a introdus în muzică melodiile arabo-persane, pentru care s-a şi numit Hîrsiz (Hoţul) Petru" [438].

Dintre cîntăreţii bisericeşti care circulă şi în Ţările Române, aducînd aşa numitele, „ἄσματα ἐξωτερικά" (cîntece exterioare bisericii) deosebite de cele „ἐκκλησιαστικά" (imne propriu-zis bisericeşti, folosite în cult) [439], amintim pe : Stavrinos Grecul, Anastasie Rapsaniotul, Petre protopsaltul bisericii cei mari din Constantinopol, Nikifor Hiotul, Agapie Paliermul, Dionisie Fotino, Petre Efesiu şi alţii.

Astfel, în cea de a doua jumătate a secolului XVIII pătrund în muzica psaltică influenţe turco-perso-arabe, nu numai în sistemul tonal ci şi în melodii. Au existat şi mai înainte moduri cromatice în muzica bizantină, modul nenano apărînd în manuscrise în secolul XIII [440], dar în a doua jumătate a secolului XVIII asemenea scări abundă. Moustar nisabour, atzem ghiurdi, atzem asirian, mpouselic, aseiran, mpouselic aseiran, huseini aseiran, huzam, ousac, arezbar, isfalan, arampan, mpeghiati, arampan mpeghiati, sabas, mugahier, pampatahir etc. [441] sînt doar cîteva numiri de macamuri (moduri) care ne amintesc de muzica turco-perso-arabă şi care sînt frecvent întîlnite în manuscrisele psaltice din această vreme. Termenii : compoziţie „în gen turcesc", „în genul cîntecelor obişnuite", „împodobită de", „înfrumuseţată de", „prea frumoase şi bine lucrate", sau cu sensul de „instrumental" etc. întîlniţi frecvent în manuscrisele de pe teritoriul României, indicînd maniere de lucru, vădesc procesul de laicizare a muzicii bizantine în această vreme.

Aşadar, melodia psaltică de la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul celui de al XIX-lea, se laicizase şi a început a se răspîndi şi la noi manalele şi taxîmurile ce răsunau pe coastele Bosforului ca şi în seraiurile turceşti. Cu privire la acest fenomen de laicizare, Macarie Ieromonahul zice : „Şi /.../ au început /.../ a să cînta *cîntece lumeşti*, şi de multe ori a să auzi în /.../ beserică chiar acelea *care le cîntă turcii în cafenele, şi prin adunările lor*" [442]. Iar împotriva psalţilor greci care contribuiau din plin la acest proces de laicizare, Macarie scrie : „De ar fi cel din neamul acela cît de ticălos, de ar cînta căpreşte, de ar gongăni ca dobitoacele, de s-ar schimonosi cît de mult, pentru că iaste din neamul acela, îndată iaste şi dascăl, şi desăvîrşit, şi cu ifos de Ţarigrad. Iar românul de ar avea meşteşugul şi iscusinţa lui Orfevs, şi glasul nu al lui Cucuzel ci al Arhanghelului Gavriil, pentru că iaste român, îndată îi dau titlu că nu iaste nimic, cîntă *vlahica* n-are profora de Ţarigrad, şi-i împletesc mii de defăimări" [443].

---

[438] Cf. Olimp N. Căciulă, *Din viaţa bisericilor Ortodoxe de peste hotare, Biserica Greciei*, în BOR, 76, 1958, nr. 9, p. 816—817.

[439] Gheorghe Ciobanu, *Cîntece româneşti inedite de la începutul secolului al XIX-lea*, în SEB, I, p. 183.

[440] Le Père I. D. Petresco, *Etudes de paléographie musicale byzantine*, Bucarest, 1967, p. 63—64.

[441] Sebastian Barbu-Bucur, *„Cîntece de lume" de la începutul secolului al XIX-lea*, Ms. gr. nr. 129 din Biblioteca Mitropoliei Iaşi, ms. dact.

[442] Macarie Ieromonahul, *Irmologhion sau Catavasieriu musicesc*, Viena, 1823, p. X.

[443] Idem, *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

În aceste vremuri de frămîntări şi de transformări structurale şi stilistice ale muzicii bizantine apare, către sfîrşitul secolului XVIII, şcoala muzicală românească de la Mănăstirea Neamţ, a lui Paisie Velicicovski, iniţiată de Iosif Monahul şi continuată de Visarion monahul.

Importanţa acestei şcoli constă în faptul că, spre deosebire de contemporanii lor români, psalţii nemţeni acordă prioritate stilului silabic, cîntărilor „syntomon", adică scurte, concise, fără să se renunţe cu totul, bineînţeles, la cîntările „argon" şi la cele în stilul „papadic". Acest lucru a avut una din consecinţele cele mai importante pentru muzica bizantină de pe teritoriul României, căci înlăturînd în parte stilul „papadic", indirect au înlăturat şi o parte din influenţele „ἄσματα ἐξοτερικά".

Imperfecţiunea notaţiei, pe de o parte, şi pe de altă parte procesul de laicizare a muzicii bizantine — care trebuia stăvilit — a generat „reforma", înfăptuită la Constantinopol la începutul secolului XIX (1814) de către cei trei mari ctitori ai „sistemei celei noi" : Hrisant, mitropolit de Prusa, Grigore Lampadarul şi Hurmuz-Gheorghiu din Halchi-Hartofilax, care şi înfiinţează în anul 1815 o şcoală de cîntări la Constantinopol, pentru învăţarea „noului sistem" şi a muzicii reformate şi curăţate de elementele laice orientale.

Efectele acestei reforme se răsfrîng imediat şi în ţările române şi la numai un an de la înfiinţarea şcolii constantinopolitane, în 1816, se înfiinţează în Bucureşti la Biserica Sf. Nicolae-Şelari, o astfel de şcoală, în care Petre Manuil Efesiu predă „sistema cea nouă".

Introducerea definitivă a limbii române în slujbele bisericeşti şi primele tipărituri psaltice în limba poporului, făcute de Macarie, înlesnesc înfiinţarea unui mare număr de şcoli de cîntări pe lîngă mănăstiri, episcopii şi mitropolii, în care s-au format numeroşi şi vestiţi psalţi, protopsalţi, compozitori şi dascăli de muzică psaltică. În timpul lui Macarie, erau în Bucureşti patru şcoli de psaltichie — la cea de la mitropolie director şi dascăl fiind Macarie „portarie" — ai căror absolvenţi erau trimişi prin diferite judeţe ca să deschidă şcoli de muzică. Însuşi Macarie merge la Iaşi, chemat de Veniamin Costachi, apoi la Neamţ, iar la 1833, la şcoala de psaltichie din Buzău [444] — înfiinţată de Chesarie arhiereul — pentru răspîndirea „noului sistem" în limba română şi implicit, pentru răspîndirea unei muzici româneşti care începe să fie curăţată de influenţele orientale turco-perso-arabe, proces de curăţire şi românire ce va continua în cea de a doua şi a treia fază a românirii cîntărilor psaltice şi care va fi încheiat cu I. Popescu-Pasărea († 1943).

[444] Sebastian Barbu-Bucur, *Şcoala de psaltichie din Buzău* ..., p. 38—39.

Scanned with OKEN Scanner

VI. PERSONALITĂȚI REPREZENTATIVE ALE MUZICII ROMÂNEȘTI DE TIP BIZANTIN, PE TERITORIUL ROMÂNIEI, DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XVIII PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX

După „secolul umanismului", care a dus la afirmarea primelor personalități culturale românești de prestigiu internațional — Nicolae Olahul, Neagoe Basarab, Ioan Honterus, Ioan Sommer, Mihail Halici ș.a., — ideile înaintate ale iluminismului apusean pătrund și în țările române, în secolul XVIII și XIX, în mod direct, cît și prin intermediul culturii grecești.

Laicizarea culturii românești în aceste condiții constituie un proces lent, progresiv. Caracteristic este faptul că în cadrul literaturii religioase se întrevăd preocupări istorice, filozofice și beletristice. Din rîndurile clerului se afirmă cărturari luminați, interesați în dezvoltarea limbii literare, dornici de a-și asimila elementele culturii europene contemporane lor, cum sînt : Amfilohie Hotinul, Iacob Stamati, Veniamin Costachi (în Moldova), Antim Ivireanul, Damaschin, Inocențiu, Filaret, Grigore al IV-lea (în Muntenia). Ideile progresiste din această vreme au avut rezonanțe puternice și în propagarea muzicii în general și a muzicii psaltice în special. Astfel la sfîrșitul secolului al XVII, în secolul XVIII și în primele decenii ale secolului XIX se desprind figuri de psalți români ca Iovașcu Vlahul, „Protopsaltul Curții Ungrovlahiei", Filothei sin Agăi Jipei, Coman, protopsaltul bisericii Domnești din București, Stoica, Vasile, Radul și Nica, de asemenea dascăli la aceeași biserică. Arsenie Ieromonahul Cozianul, Calist, protopsaltul Mitropoliei Ungrovlahiei, Șărban Protopsaltul, Ioan Duma Brașoveanu, Constantin Protopsaltul, Mihalache Moldoveanu, Naum Rîmniceanu, Iosif Monahul (de la Neamț), Ianuarie Protosinghelul, Macarie, Anton Pann și alții — care au adus valoroase contribuții la dezvoltarea muziicii psaltice românești.

1. IOVAȘCU VLAHUL

Începînd cu secolul X, Athosul — spațiul celor mai multe, mai vechi și mai mari mănăstiri ortodoxe din lume — intră în istoria Bizanțului,

---

* Comunicare făcută la Bydgoszcz 1985 : Sebastian Barbu-Bucur : Iovașcu le Valaque „Les protopsalts de la Cour de l'hongro-valachie" dans les manuscrits psaltiques du mont Athos, Musica Antiqua, Supplementum, Bydgoszcz, 1985, p. 7—21.

Scanned with OKEN Scanner

a lumii şi a întregului monahism ortodox, ca o unică, autentică, constantă şi neîntreruptă vatră de artă şi cultură ortodoxă.

Tezaur incomensurabil de moaşte, evanghelii şi obiecte de cult ferecate: feloane, stihare, sacoşe şi mitre, lucrate în fir de aur şi argint, *bibliotecă patristică* fără egal, cu sute de mii de cărţi teologice, filosofice, istorice şi literare, cu inestimabile documente bizantine şi post-bizantine şi mai ales cu preţioase manuscrise patristice şi muzicale, Athosul, spaţiul milenar al monahismului ortodox, este o adevărată cetate a culturii teologice ortodoxe mondiale.

Preluînd de la Bizanţ frumuseţea slujbelor din vremea marilor împăraţi bizantini, mănăstirile athonite au păstrat, nealterat de influenţele străine, tezaurul patristic al cultului ortodox, tipicul, cărţile de slujbă, cîntarea de strană şi toată tradiţia eclesiastică, constituindu-se în acelaşi timp într-o înaltă şcoală de rînduială ortodoxă, implicit muzicală, în care a fost promovată, un mileniu, fără întrerupere, cea mai autentică muzică de cult ortodox — muzica bizantină.

Pentru cultura şi istoria poporului român, Athosul reprezintă un interes considerabil, de el fiind legate multe pagini de istorie străbună, aici aflîndu-se cele mai mari şi mai multe ctitorii ale domnitorilor români, în afară de hotare.

Fiind liberi, cu întinse puteri politice, diplomatice, culturale şi bisericeşti, Domnitorii Ţărilor Române, în locul împăraţilor bizantini, timp de cinci secole au zidit, restaurat şi întreţinut cu o dărnicie şi bunăvoinţă fără egal aproape toate importantele edificii athonite, exercitînd aici o neîntreruptă asistenţă materială şi hegemonie spirituală astfel încît ne putem socoti un „Byzance après Byzance" întrucît „nici un alt popor pravoslavnic n-a făcut atîta bine pentru Athos cît au făcut Românii" cum spunea — pe bună dreptate — cercetătorul rus Porfir Uspenschi [445].

Se păstrează aici o mulţime de cărţi — tipărite în vechile tiparniţe româneşti — şi de manuscrise rare şi mii de acte de danie.

De aceea şi noi ne-am îndreptat cercetările noastre mai ales către acest imens şi valoros depozit — care cuprinde tot ce au creat mai bun psalţii şi protopsalţii tuturor timpurilor din toată lumea ortodoxă — pentru a identifica personalitatea unui protopsalt român necunoscut pînă acum.

Cea mai veche menţiune referitoare la Iovaşcu Vlahul o găsim în volumul lui G. Papadopulos [446], tipărit în 1890 (şi retipărit în 1977) unde se afirmă că susnumitul melod a activat (a înflorit) în secolul al XIII-lea" (ἀκμάσας κατά τόν ΙΓ' αἰῶνα). Curînd după aceea, în 1898, informaţia a fost preluată de Alexandru Luca [447], şi-n anul următor de către Ionescu-Gion [448], care spune „Muzica datorește în mare parte cîntările sale lui Ioan Cucuzel Albanezul din secolul XII şi lui Iovaşcu Vlahul, adică Românul, din secolul XIII".

---

[445] Porfir Uspenschi, *Hristianskig Vostok*, A fon, vol. III, Moscova, 1880, p. 3.

[446] 1890 p. 270. Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου, Συμβολαί εἰς τήν 'Ιστορίαν τῆςπαρ'ἡμῖν 'Εκκλησιαστικῆς μουσικῆς, 'Αθῆναι 1890 ρ. 270.

[447] Alexandru Luca, *Priviri generale asupra muzicei din Biserica Ortodoxă de Răsărit de la începutul creştinismului şi pînă în zilele noastre*, Bucureşti, p. 50

[448] Ionescu-Gion, G. I. *Istoria Bucurescilor*, Bucuresci, 1899, p. 537.

Mai tîrziu, în 1962, Egon Wellesz, într-o lucrare a sa[449], întocmind o listă „a celor mai cunoscuţi imnografi" din secolul V—XV, care se găsesc în „tropologhia, tipica şi alte cărţi liturgice", menţionînd că „prezenta listă se bazează pe (lucrările lui) Papadopulos, Gastoué, Crumbacher, Tillyard şi Thibaut", afirmă de asemenea că „Iovaşcu Vlahul a înflorit în secolul al XIII-lea".

Din sursa răsăriteană şi apuseană informaţia a trecut şi-n alte studii de specialitate, încetăţenindu-se astfel faptul că acest melurg român a trăit şi activat în secolul XIII.

Cercetînd manuscrisele psaltice de pe teritoriul României — şi multe manuscrise din Elada în general şi Athos în special — din secolele XIII—XVI nu am dat de urmele lui Iovaşcu Vlahul.

Muzicologi greci mai noi, în lucrări de amploare, trecînd în revistă marii psalţi şi protopsalţi care au contribuit la întregirea tezaurului muzical bizantin, pe Iovaşcu Vlahul — fără să se ocupe de el — îl aşează la locul cuvenit. Astfel, Gregorios Stathis[450] îl arată ca fiind activ în a II-a jumătate a secolului al XVII-lea după Hrisafi cel Nou, Gherman Neon Patron, Balasie Preotul, Cosma Iviritul Machedon şi Damian Vatopedinul şi înaintea lui Athanasie Iviritul iar Manolis Haţighiacumis[451] îl plasează „în jurul anului 1700" (γύρω στό 1700), ambii autori consemnîndu-l ca elev al lui Gherman, mitropolitul Patrelor Noi.

Şi pentru că de multe ori pregătirea dascălului (maestrului) este oglindită în cunoştinţele ucenicilor săi, vom arăta mai întîi foarte pe scurt cine a fost Gherman Neon Patron, dascălul lui Iovaşcu Vlahul.

Sursele indică puţine date biografice referitoare la Gherman. În *codicele*[452] compus de Antim Arhidiaconul — care a slujit la Mitropolia Patrelor Noi în timpul Mitropolitului Policarp, se arată că după ce Episcopul Iosif a condus eparhia Patrelor Noi (începînd cu 1650 — nu se spune pînă cînd) şi demisionînd „de bună voie", „a fost hirotonit arhiereu al eparhiei, prea vestitul Gherman şi *prea minunatul melod şi întru multe din cele ale meşteşugului musicesc cu mare faimă (subl. n.)*. Aceleaşi surse ne informează că a condus Mitropolia numai un an şi jumătate şi demisionînd de bună voie ca şi antecesorul său *a plecat în Valahia unde a trăit pînă la sfîrşitul vieţii sale (subl. n.)*.

Dacă informaţiile biografice sînt sărace, cele care-l reliefează ca pe unul dintre ctitorii principali ai muzicii bizantine de pînă la reforma lui Hrisant sînt destul de bogate. Într-o însemnare autografă din *Stihirariul*[453] compus de el la 1665 în Tîrnovul-Greciei, Gherman mărturiseşte că a fost elev a mai multor dascăli „şi-n special al lui Hrisafi, Protopsaltul Marii Biserici şi al Patriarhului ecumenic Dionisie, fost episcop al Larisei" (de unde era şi Gherman de loc). Manole Haţighiacumis[454] spune că era

---

[449] Egon Wellesz, A. *History of Bizantine Music en Hymnografy*, Oxford, 1962, p. 443.

[450] 1975, p. 50. Γρ. θ. Στάθη, Τά χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς 'Αγίου "Ορος, Κατάλογος Περιγραφικός τῶν χειρόγραφων Κωδικῶν Βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν 'Ιερῶν Μονῶν καί Σκητῶν 'Αγίου "Ορους, τόμος 1 'Αθῆναι 1975 ρ. 50.

[451] A se vedea şi p. 92 nota 189. Μανώλης Κ. Χατζηγιακουμής, Μουσικά Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας, 1453 1832, τόμος 1, 'Αθήναι 1975, p. 279. A se vedea şi Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453 1820, 'Αθῆναι 1980 p. 41 şi p. 92 nota 189.

[452] p. 201. Κ. Ν. Σαθάς, 'Ανέκδοτος κῶδιξ τῆς Μητροπόλεως Ν(έων) Πατρῶν ἐν τῇ "Αττικόν 'Ημερολόγιον, 'Αθῆναι ρ. 201.

[453] Patmoş, Mănăstirea Sf. Ioan Theologul, mx. nr. 930 fol. 425^{v}—426

[454] p. 196 Μανώλης Κ. Χατζηγιακουμής, χειρόγραφα....ρ .196.

contemporan cu Hrisafi cel Nou, care scrie un *Stihirar* la 1655, şi cu Gherasim Ieromonahul, care scrie un Stihirar la anul 1658 iar Grigore Stathis [455] afirmă că era în viaţă şi-n culmea gloriei între 1660—1690.

Întorcîndu-ne la Iovaşcu Vlahul, în funcţie de perioada în care a trăit şi activat dascălul său Gherman Neon Patron, în funcţie de perioada în care au activat Cosma Macedoneanu, Ieromonah Ivirit (1665—1700) şi Balasie Preotul Nomofilax al Marii Biserici (1670—1700), împreună ucenici ai aceluiaşi Gherman şi în funcţie de primele sale compoziţii apărute în manuscrise, îi fixăm perioada de activitate în a II-a jumătate a secolului XVII, circa 1670—1700.

Cercetînd manuscrisele psaltice din secolele XVII—XIX (început) de pe teritoriul României şi multe manuscrise din Atena, Thesalonic, Meteore, Tinos şi mai ales din Athos, am descoperit pînă acum cîntări compuse de Iovaşcu Vlahul în 35 de manuscrise, la care se adaugă unul comunicat de Jorgen Raasted [456] şi unul de N. Moldoveanu [457].

Din manuscrisele cercetate observăm că în *cinci* manuscrise melurgul valah este numit simplu: „Γιοβάσκου", cu „Γεωβατκω" (sic) sau „Κύρ Γιωβάσκου în *trei* manuscrise: „Γιωβάσκος Βλάχος" sau „Γιοβάσκου Βλάχος"; (Iovaşcu Vlahul); în *trei* manuscrise: „Γιοβάσκου Βλάχου" sau „Γιωβάσκκου Βλάχου" (Iovaşcu Vlahu); în *două* manuscrise: „Κύρ Γιοβάσκου) Βλάχου"; în *patru* manuscrise: „Γιωβάσκου τοῦ Βλάχου" sau „Γιωβάσκου" (sic) „Ιωβάσκου', (cu „Ι") sau „Κύρ Γιωβάσκου"; în trei manuscrise: „Γιωβάσκος βλάχος" sau „Γιοβάσκος ὁ βλάχος" (Iovaşcu Vlahul); în două manuscrise: „Γιοβάσκου βλάχου" (Iovaşcu Vlahu): în două manuscrise „Κύρ Γιοβάσκου βλάχου"; în patru manuscrise Γιωβάσκου τοῦ βλάχου sau Γιοβάσχου" (sic) τοῦ[β]λάχου" (Iovaşcu a lui Vlahu); în cinci manuscrise: „Κύρ Γιωβάσκου τοῦ βλάχου„ in zece manuscrise: „Γιωβάσκου μαυητοῦ Νέων Πατρῶν" „Ιωβάσκου μαθητοῦ τοῦ Νεῶν Πατρῶν (cu „Γ") sau „ Γιοβάσκου μαθητοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν" (cu „ο") — Iovaşcu, ucenic al lui Neon Patron, „Κύρ Γιοβασκου μαθητοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν ", sau Γιωβασκου(cu „ω"), „Κυρίου Γιοβάσκου μαθητοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν" Κύρ Γιοβατκου βλάχου μαθητοῦ [τοῦ] Νέων Πατρῶν" sau „Κύρ Γιοβάσκου τοῦ βλάχου, μαθητοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν" (Domnul Iovaşcu a lui Vlahu, ucenic al lui Neon Patron).

---

[455] Γρ. θ. Στάθη, Ἡ Δεκαπενταςύλλαβος Ὑμνογραφία ἐν τῇ Βυζαντινῇ μελοποιΐα, Ἀθῆναι, 1977 p. 117-118. Vezi şi Idem An Analysis of the Sticherarion by Ghermanos, Bishop of New Patrus, in Studies in Eastern Chant, vol. IV (1977), p. 90, nota 53.

[456] Jorgen Raasted, A *17-th Century Manuscript of Byzantine Music, recently acquired by the Royal Library in Copenhagen* ms. gr. nr. 4466, comunicare publicată în Actes du XIV-e dongrès International des études byzantines, Bucarest, 6—12 sept. 1976, p. 565—573; re-Cublicat în Cahiers de l'Institut du moyen-age grec et latin, Copenhague, 1984, p. 21—39.

[457] Nicu Moldoveanu, Cercetări asupra manuscriselor în notaţie bizantină existente în Biblioteca Naţională din Viena, în B.O.R. C, nr. 3—4/1984, p. 239, ms. nr. 130 menţionat pe Herbert Hunger în „Suplimentum graecum", Catalog tipărit la Viena, 1957.

Scanned with OKEN Scanner

Într-un manuscris din ultimul pătrar al secolului XVIII din Copenhaga (Ny k. gl. Saml. ms. 4466, fol. 127^{r}) este numit „'Ιωβάσκος καὶ Πρωτοψάτης τῆς Κούρτης" (Iovaşcu şi Protopsaltul Curţii).

Într-un manuscris de la începutul secolului al XVIII-lea ce se află la Mănăstirea Pantelimon — Athos (ms. gr. 967, fol. 399) este numit: „Κύρ 'Ιῶαβκου καὶ Πρωτοψάλτου τῆς Κούρτης" (Domnul Iovaşcu şi Protopsaltul Curţii), iar în alt manuscris de la sfirşitul secolului al XVII-lea ce se află la Mănăstirea Xiropotamu (ms. gr. nr. 317 fol. 194^{v}), cu o titulatură şi mai completă şi precisă: „Ιωβάσκου βλάχου καὶ Πρωτοψάλτου τῆς Οὐγγροβλαχίας Κούρτης" *(Iovaşcu Vlahul şi Protopsaltul Curţii Ungrovlahiei)*. În toate aceste trei manuscrise cu numele negrecizat, Iovaşcu, scris cu „I" şi nu cu „G" (ama).

Referitor la activitatea componistică a lui Iovaşcu, G. Papadopulos, care-l plasa în secolul XIII — spune: „melod neimitat (original) /.../ a compus diferite cîntări şi-n special doxologii dintre care se distinge aceia de la Înălţarea Sfiintei Cruci panegirică (sărbătorească) şi veselă în gl. IV.

Doxologia mai sus menţionată am găsit-o într-un număr de 25 manuscrise[458] (la care adăugăm încă unul comunicat de N. Moldoveanu, menţionat la nota nr. 31) printre cele mai vechi fiind cea din manuscrisul aflat în Bibl. Acad. Rom. nr. 693 scris ante 1688 şi cea din manuscrisele Bibl. Acad. Rom. 93; Xiropotamu-Athos nr. 266 şi 328 scrise la sfîrşitul sec. XVII — începutul sec. XVIII, ultima fiind cea din ms. nr. 7 Bibl. Naţ. Atena, fondul Merlier, scris la 1804.

În trei manuscrise din cele mai sus menţionate, la începutul doxologiei, găsim menţiuni privind calitatea compoziţiei lui Iovaşcu. Astfel în ms. nr. 693 din B.A.R. (fol. 75^{r}) alături de doxologiile lui Hrisafi cel Nou, Gherman Neon Patron, Balasie Preotul şi Petru Berechet — cei mai

---

[458] Bibl. Acad. Rom. mss. gr. nr. 693, fol. 75^{r}—76^{v} (ante 1688) şi 93, fol. 49^{r}—51^{r} (sec. XVII sfîrşit — XVIII început); *Xiropotamu — Athos*, mss. nr. 266, fol. 111^{r}—116^{v}, şi 328, fol. 26^{r}—28^{r} (sec. XVII sfîrşit — XVIII început); *Bibl. Nat. Athena* fond Merlier ms. nr. 12 fol. 125^{v}—127^{v} (1730—1750); *Bibl. Naţ. Athena*, ms. nr. 893 fol. 141^{v}—142^{v} (1747); *Grigoriu-Athos* ms. nr. 53 /33/ fol. 119^{v}—125^{r} (1747); *Dohiariu-Athos*, ms. nr. 372, fol. 171^{v}—175^{r} (sec. XVIII, I-a jum.); *Xiropotamu-Athos* ms. nr. 329, fol. 393^{r-v} (sec. XVIII, I-a jum.); *Panteleimon-Athos*, ms. nr. 1007, fol. 256^{r}—258^{v} (sec. XVIII, a II-a jum.); *Dohiariu-Athos* ms. nr. 338, fol. 130^{v}—132^{r} (1767); *Panteleimon-Athos*, ms. nr. 958, fol. 170^{v}—177^{r} (1767); *Xiropotamu-Athos*, ms. nr. 277, fol. 10^{r}—13^{v} (sec. XVIII a II-a jum.); *Dohiariu-Athos*, ms. nr. 390, fol. 130^{v}—132^{r} (sec. XVIII, a II-a jum.); *Xenofont-Athos*, ms. nr. 123, fol. 30^{r}—34^{r} (sec. XVIII, a II-a jum.); *Xiropotamu-Athos*, ms. nr. 313 fol. 199^{v}—202^{r} (1794); *Dohiariu-Athos*, mss. nr. 376, fol. 90^{v}—93 şi 407, fol. 18^{r}—21 (sec. XVIII); *Hilandar-Athos*, ms. nr. 74/875, fol. 364^{r}—366^{v} (sec. XVIII); *Panteleimon-Athos*, ms. nr. 972, fol. 165^{v} (sec. XVIII); *Hilandar-Athos*, ms. nr. 92/995, fol. 299—300^{v} (sec. XVIII); *Dohiariu-Athos*, ms. nr. 376 fol. 215^{v}—216^{r} (sec. XVIII); Meteoru — Elada, Mănăstirea Schimbarea la Faţă ms. nr. 444, fol. 43^{r}—45^{v} (sec. XVIII *Bibl. Nat. Athena*, fond Merlier, ms. nr. 7 fol. 139^{v}—141^{r} (1805).

Scanned with OKEN Scanner

DOXOLOGHIE

frumoasă (ὡραία)

facere a lui Ἰωβάσιου τοῦ βλάχου

ἦχος δ΄

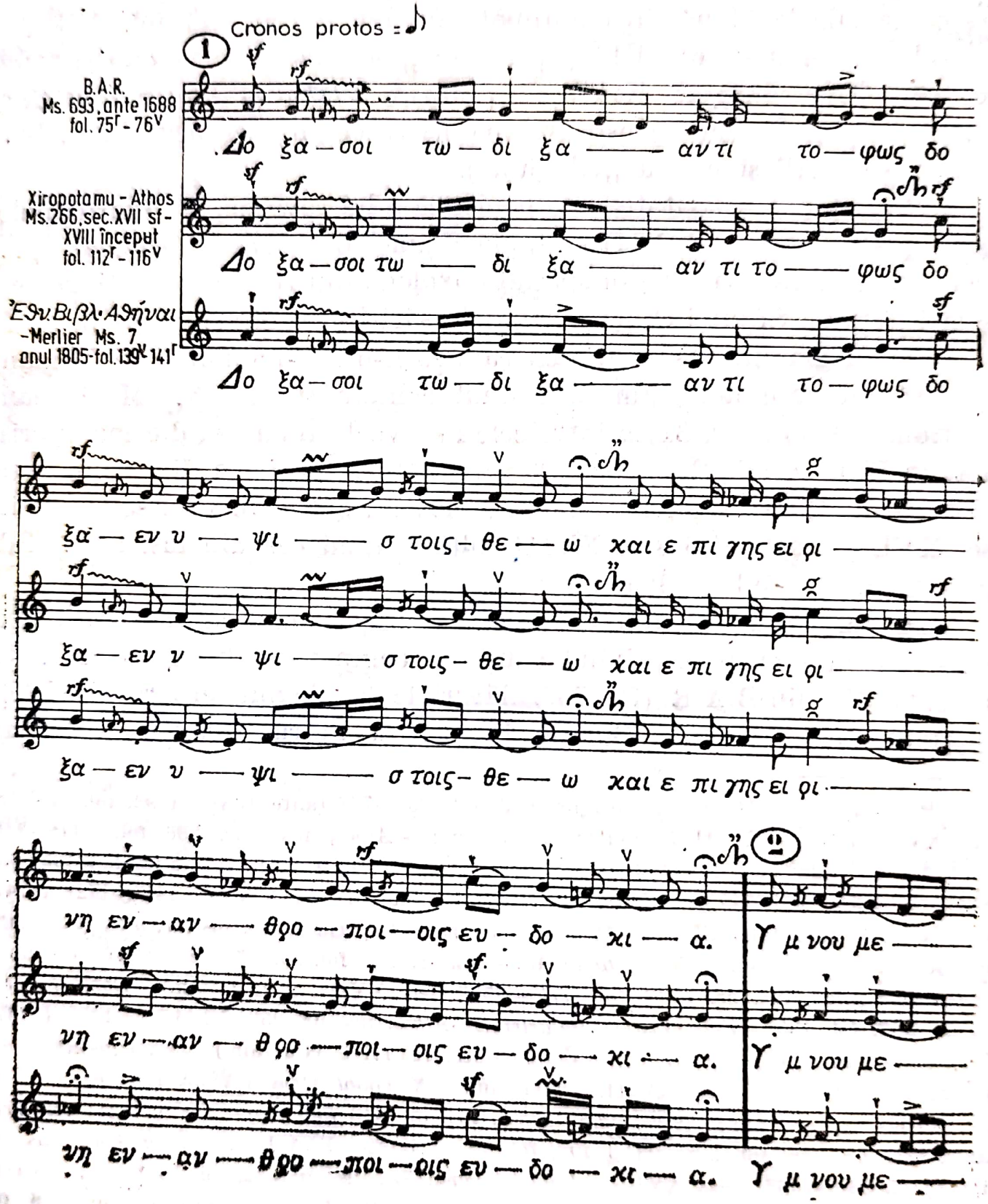

reprezentativi compozitori ai epocii — figurează şi cea a lui Iovaşcu Vlahul cu menţiunea : „δοξολογία ὀργανική καί κατακτική", doxologie în stil de orgă (instrumental) şi plină de umilinţă; ms. nr. 93 din aceeaşi bibliotecă (fol. 49^{r}) conţine opt doxologii (fol. 36^{v}—57^{v}) numai cea a lui Iovaşcu (fol. 49^{r}) avînd indicaţia : „πάνυ ἡδύς" foarte plăcută sau cu un termen consacrat „frumos glăsuitoare" iar în ms. nr. 266 (fol. 112^{r}) de la Xiropotamu citim : „Altă doxologie frumoasă (ὡραία) facere a lui Iovaşcu Vlahul". Este într-adevăr foarte frumoasă această doxologie nu numai pentru secolul XVII dar chiar şi pentru vremurile noastre. Ex. nr. 1 este grăitor în acest sens.

G. Papadopulos aminteşte în continuare şi de „două cîntări asmatice în acelaşi glas, una mai întinsă şi alta mai scurtă care s-au transpus de Petru Paleoponesiu în metoda lui iar în metoda cea nouă de către Hurmuziu Hartofilaxul. Aceste cîntări asmatice — zice Papadopulos — se cîntă încă (şi azi) la sărbătoarea Înălţării Crucii şi în Duminica a III-a a Păresimilor" [459].

„Ἀσματικόν" se numeşte Sfinte Dumnezeule „pe mare" (larg) de la sfîrşitul Slavoslovie, ca şi ultimul Sfinte Dumnezeule, Cîţi în Hristos şi Crucii Tale, de la Liturghie. Şi astăzi în Elada în general şi-n Athos în special, la sărbătorile mai sus menţionate se cîntă „Ἀσματικόν τοῦ Σταυροῦ" (Asmaticon al Crucii) numai pe gl. IV, compus de diferiţi autori.

Asmaticon-ul lui Iovaşcu — existent în 26 manuscrise menţionate—are într-adevăr două variante : „una mai întinsă" în majoritatea manuscriselor şi una mai scurtă în cîteva manuscrise, ultimul manuscris de la 1805 [460] de pildă, conţinînd ambele forme.

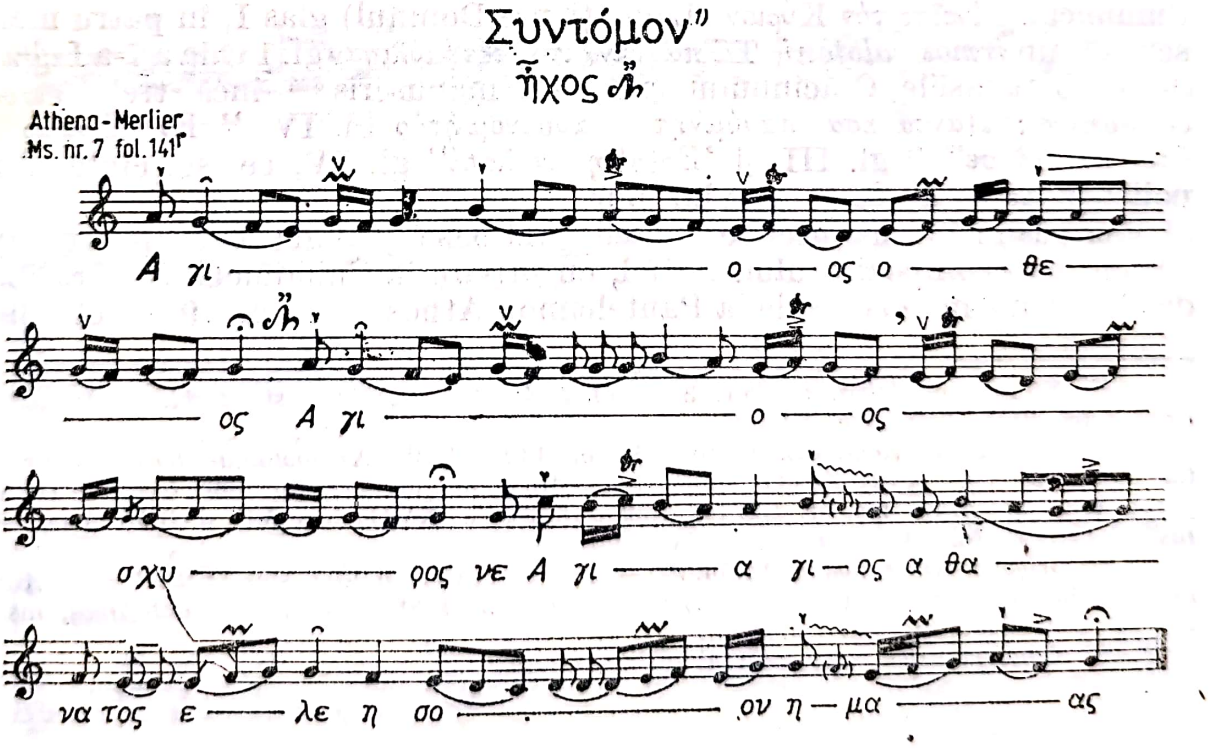

[459] Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου, Συμβολαί... p.270; în Papadopoulou, Ἱστορική p. 80, pentru metoda nouă este adăugat şi Grigorie Protopsaltul.

[460] Bibl. Nat. Athena, fond Merlier, ms. 7 fol. 139^{v}—141^{r}.

Scanned with OKEN Scanner

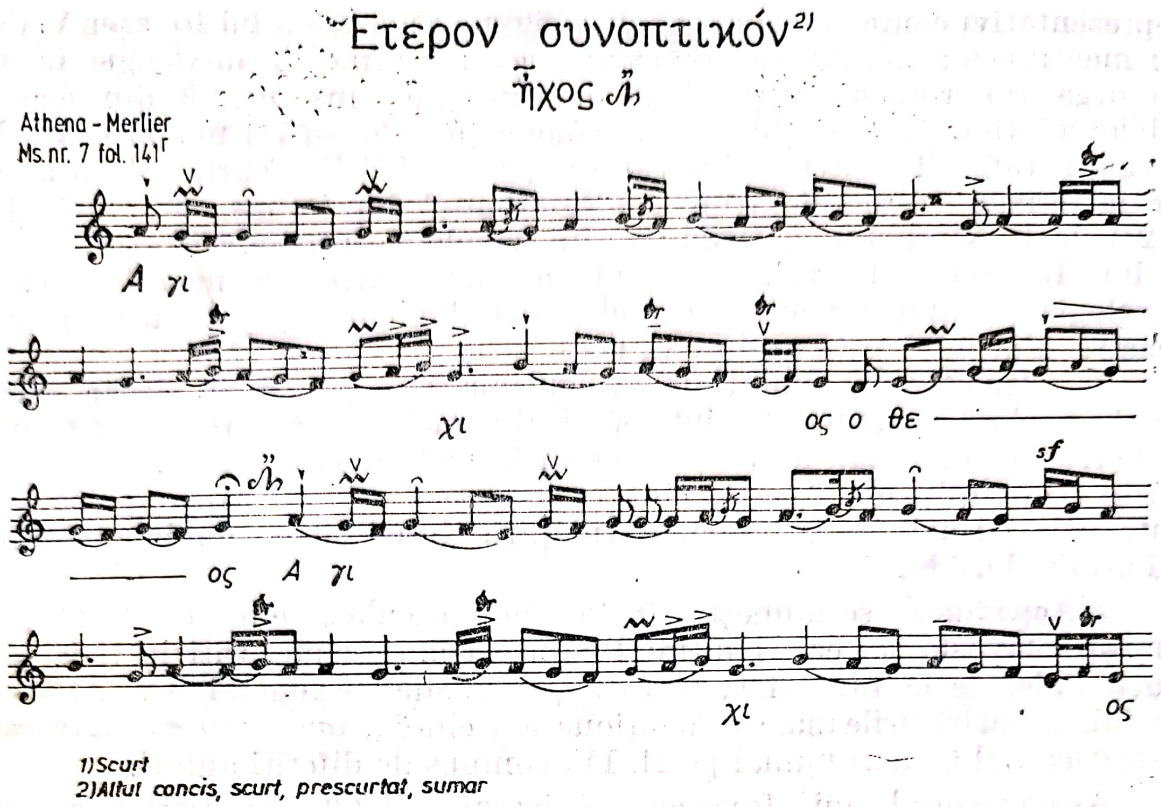

1) Scurt
2) Altul concis, scurt, prescurtat, sumar

În afară de doxologie şi cele două cîntări menţionate de G. Papadopulos, am găsit şi alte compoziţii ale lui Iovaşcu Vlahul şi anume : în două manuscrise[461] un *heruvic* gl. 5, în cinci manuscrise[462] un *Chinonic* duminical. Αἰνεῖτε τόν Κύριον (Lăudaţi pre Domnul) glas I, în patru manuscrise[463] un *irmos calofonic* Τῶ παντάνακτος ἐξεφαύλισαν gl. 1 Oda a 7-a Ιαμβικός de la Catavasiile Crăciunului şi-ntr-un manuscris[464] încă trei *irmoase calofonice :* Παντάνασα πανύμνητε παρθενομήτορ gl. IV " Εν Σιναίω τῷ ὄρει κατεῖδ σε" " gl. III şi 'Εσίσθησαν λαοί" gl. IV, ce se cîntă după polieleul Λόγον ἀγαδόν — Cuvînt bun.

Şi aici găsim în manuscrise indicii preţioase privind calitatea compoziţiilor şi a compozitorului. Astfel, cu privire la Chinonicul Αἰνεῖτε (Lăudaţi) într-un manuscris de la Panteleimon Athos (ms. nr. 967 fol. 399v)

---

[461] *Xiropotamu-Athos*, ms. nr. 380, fol. 274r—275r (1759) şi *Dohiariu-Athos*, ms. nr. 376 fol. 215r—216r (sec. XVIII).

[462] *Bibl. Acad. Rom.* ms. gr. nr. 693 fol. 142v—143r ; *Xiropotamu-Athos*, ms. nr. 317, fol. 149v—195v (sec. XVII sfîrşit) ; *Panteleimon-Athos*, ms. nr. 967, fol. 399v (sec. XVIII început) ; *Xenofont -Athos*, ms. nr. 158 fol. 150v—152v (sec. XVIII început) şi *Bibl. Acad. Rom.* ms. gr. nr. 790, fol. 142r—143r (sec. XVIII).

[463] *Grigoriu-Athos*, ms. nr. 14 fol. 92v—93r (sec. XVIII al 2-lea sfert) ; *Bibl. Nat. Athena*, mss. nr. 901 fol. nr. 404 (1730—1750) şi nr. 893, fol. 458v (1747) ; *Xenofont-Athos*, ms. nr. 114 fol. 393r-v (sec. XVIII, I-a jum.).

[464] *Xenofont-Athos*, ms. nr. 114, fol. 393v—393r.

Scanned with OKEN Scanner

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΥΡΙΑΚΩΝ

ἦχος ϐ

„Ποβάσκου τοῦ βλάχου καί Πρωτοψάλτου τῆς Ουγγρο-βλάχιας Κούρτης"

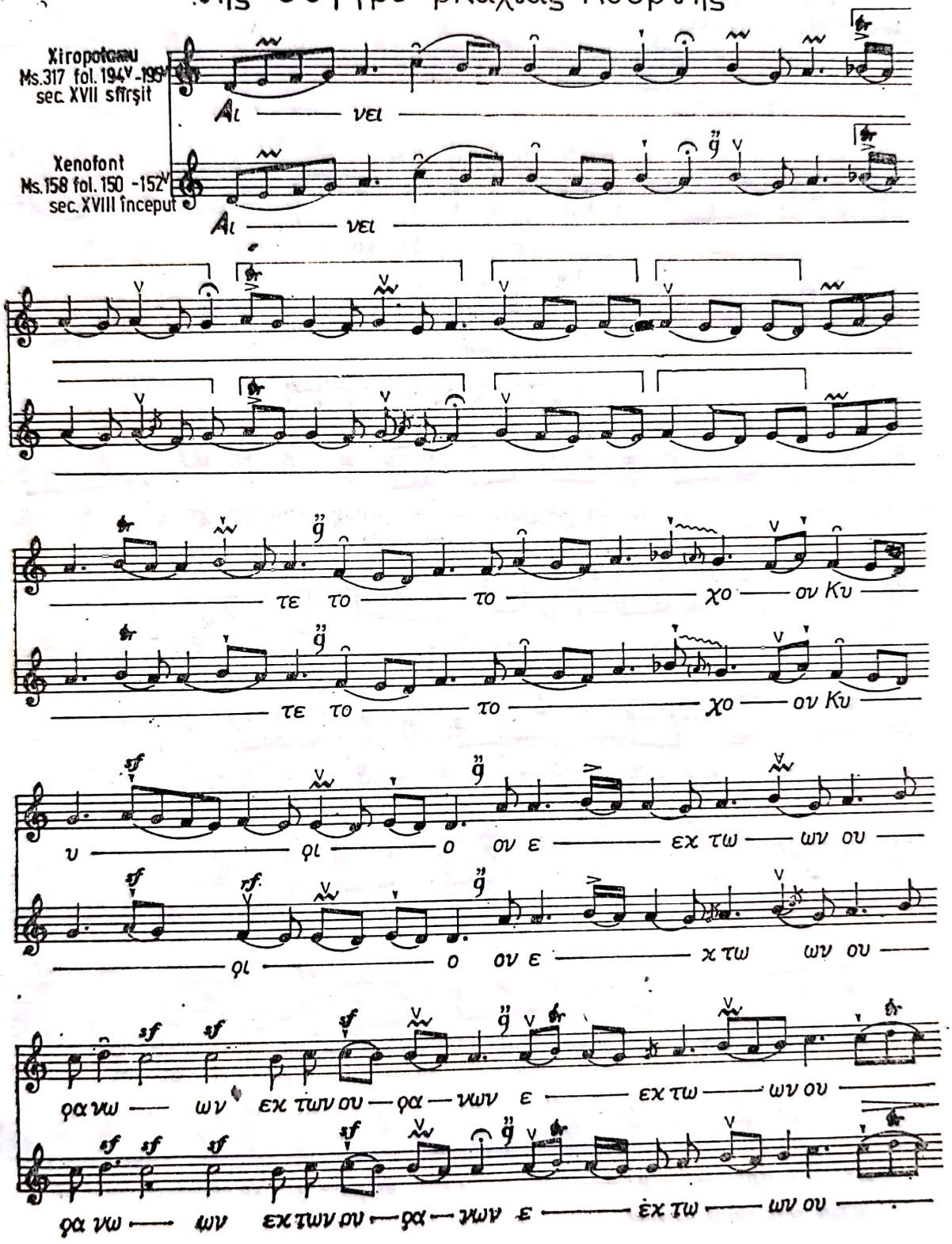

Xiropotamu
Ms.317 fol. 194v-195v
sec. XVII sfîrşit

Xenofont
Ms.158 fol. 150 -152v
sec. XVIII început

Αι — νει — τε το — το — χο — ον Κυ — υ — ρι — ο ον ε — εκ τω — ων ου — ρα νω — ων εκ των ου — ρα — νων ε — εκ τω — ων ου

ΕΙΡΜΟΣ ΚΑΛΟΦΩΝΙΚΟΣ

ἦχος δ΄

„Παντάνασα Πανύμνητε Παρθενομήτορ" Γιοβάσκου βλάχου

Anexa nr. 6

Xenofont - Athos, Ms. nr. 114 fol. 393^{v}

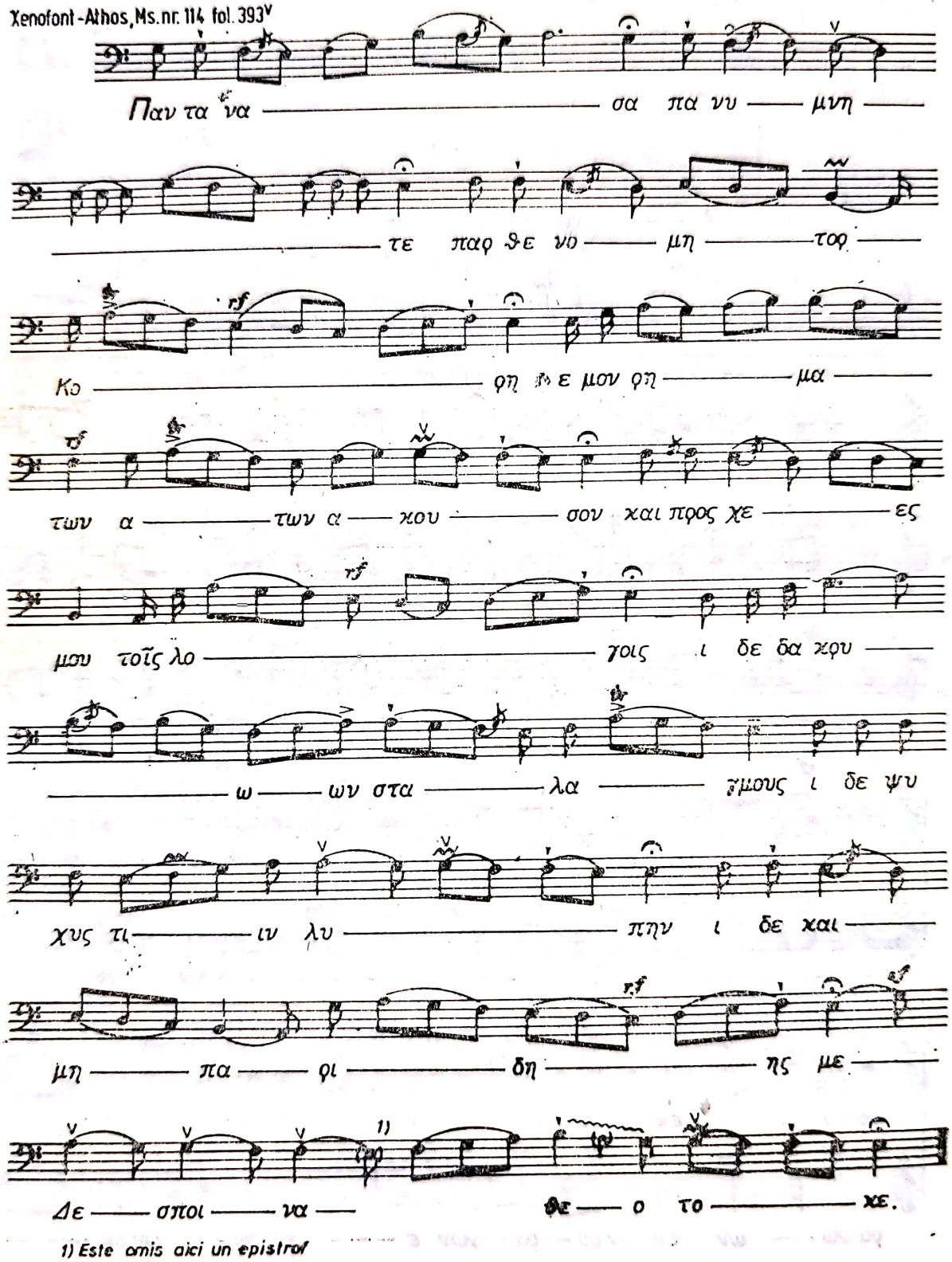

1) Este omis aici un epistrof

Scanned with OKEN Scanner

ΕΙΡΜΟΣ ΚΑΛΟΦΩΝΙΚΟΣ

ἦχος γ΄

Ἐν Σιναίῳ τῷ ὄρει, κατεῖδε σε, Γιοβάσκου βλάχου

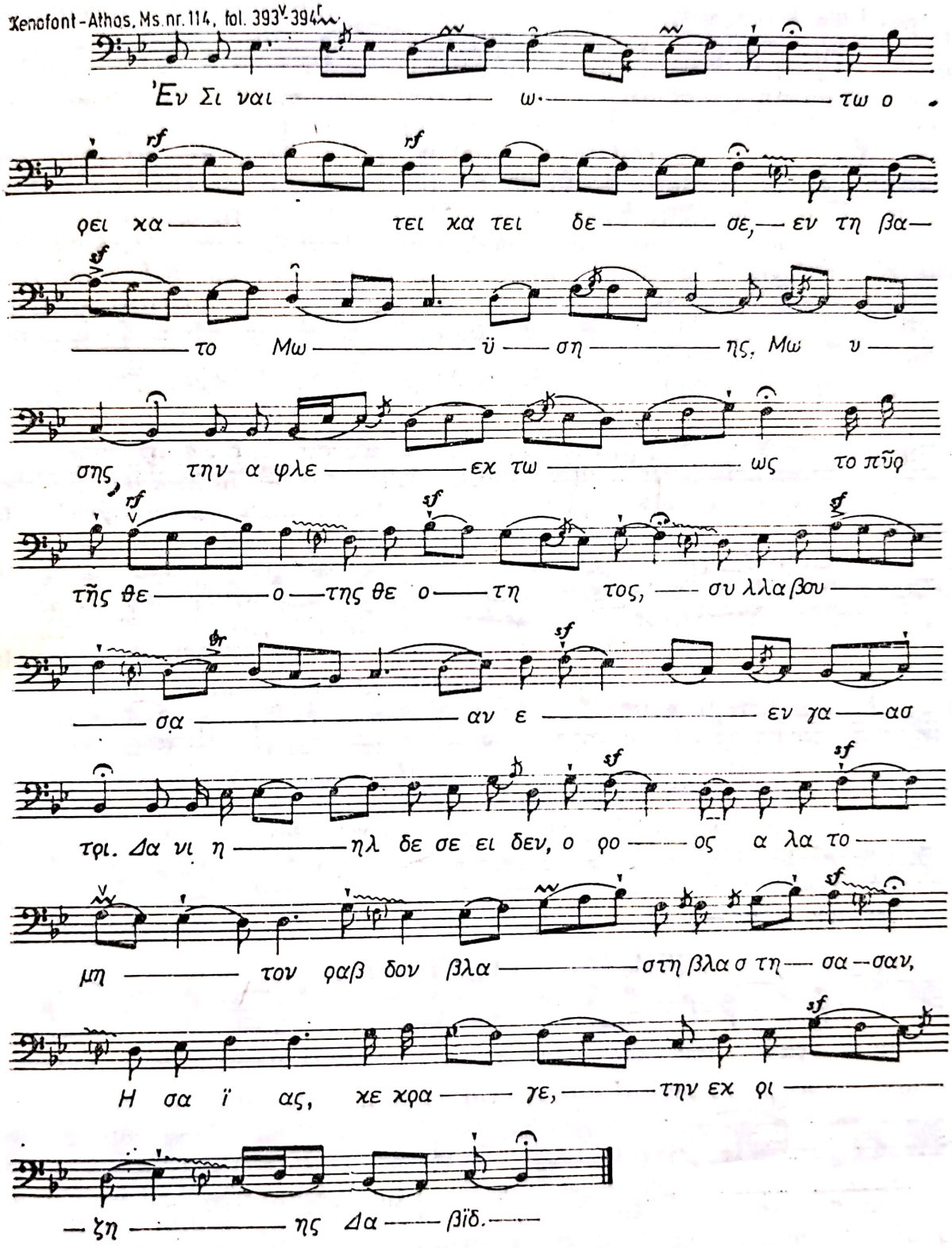

ΕΙΡΜΟΣ ΚΑΛΟΦΩΝΙΚΟΣ

ἦχος ἂ

„Εσειθησαν λαοί" Γιοβάσκου βλάχου

Xenofont-Athos, Ms. nr. 114, fol. 394r

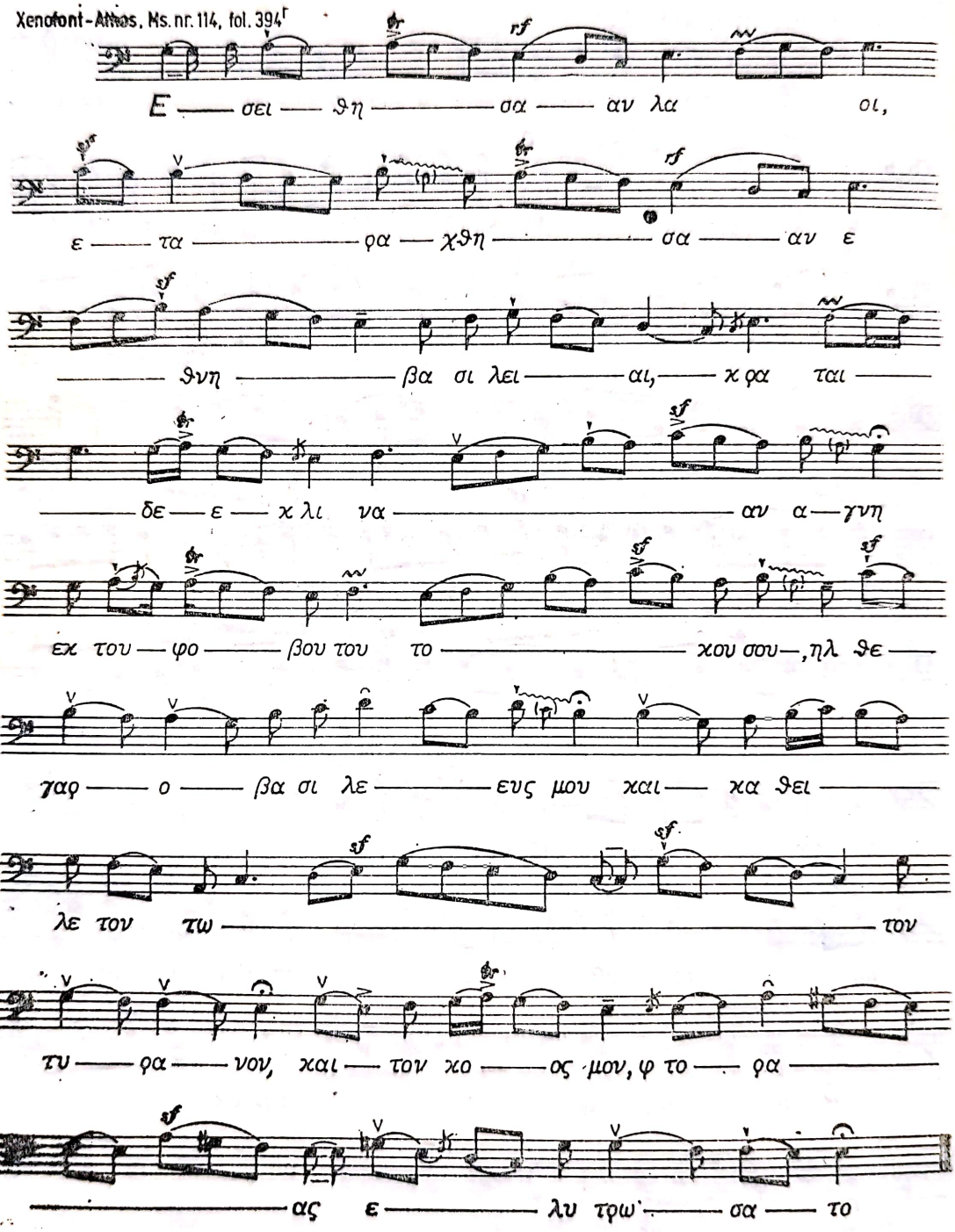
Ε — σει — θη — σα — αν λα οι,
ε — τα — ρα — χθη — σα — αν ε
— θνη — βα σι λει — αι, — κ ρα ται —
— δε — ε — κ λι να — αν α — γνη
εκ του — φο — βου του το — κου σου —, ηλ θε —
γαρ — ο — βα σι λε — ευς μου και — κα θει —
λε τον τω — τον
τυ — ρα — νον, και — τον κο — ος μον, φ το — ρα —
— ας ε — λυ τρω — σα — το

citim : „Ἕτερον, ποίημα τοῦ ἐντιμωτάτου Κύρ 'Ιωβάσκου καί Πρωτοψάλτου τῆς Κούρτης" (Altul, facere a *preacinstitului* Domn Iovaşcu şi Protopsalt al Curţii) iar într-un manuscris de la Xenofont-Athos (ms. nr. 158 fol. 92ᵛ—93ʳ) : „Τό παρόν ποίημα Κύρ Γιωβάσκου τοῦ Βλάχου, λέγεται ὀργανικό) κατά τήν ἑαυτοῦ σύνθεσιν" (Prezentul compus de către Iovaşcu Vlahu se numeşte organic — cu sensul de instrumental — după compoziţia lui).

Şi cînd este vorba de *irmoase*, de asemenea într-un manuscris de la Grigoriu-Athos ms. nr. 14 fol. 380ʳ) la început de capitol citim : „Εἱρμοί πάνη ὡραῖοι ποίημα διαφόρων ποιητῶν" (Irmoase foarte frumoase alcătuite de diferiţi compozitori printre cei opt existenţi aici — cei mai reprezentativi ai epocii — fiind şi Iovaşcu Vlahu).

Compoziţiile lui Iovaşcu Vlahul, datorită calităţii lor au pătruns repede în literatura universală de specialitate, impunîndu-l încă din timpul vieţii, acestea fiind interpretate deopotrivă la „Curtea" şi Mitropolia Ungrovlahiei ca şi la Constantinopol, la Mănăstirile Neamţ, Bistriţa, Putna, Cozia, Căldăruşani etc., ca şi-n cele din Meteora şi Athos, avînd o circulaţie de peste 12 decenii.

Spaţiul nu ne permite să analizăm aceste imne din punct de vedere compoziţional : glas, scară, cadenţe, ambitus, mijloace de exprimare etc. pentru a reliefa frumuseţea lor.

Iovaşcu Vlahul nu a fost însă numai un „original" şi „neimitat melod" ci, mai ales un bun interpret al muzicii bizantine, aşa cum ni-l dezvăluie două manuscrise athonite : „Protopsalt al *Curţii Ungrovlahiei*".

Şi astfel, Iovaşcu Vlahul intră în galeria marilor interpreţi şi creatori de muzică bizantină din secolul XVII—XVIII, alături de Filothei sin Agăi Jipei, Şărban „Protopsaltul Ţării Româneşti", Duma Braşoveanu, Constantin Ftori Psalt, Mihalache Moldovlahu, Naum Rîmniceanu, Iosif Monahul şi alţii.

Ucenic al lui Gherman Mitropolitul Patrelor Noi, coleg cu Cosma Iviritul Macedoneanul şi Balasie Preotul, Nomofilax al Bisericii celei Mari, împreună ucenici ai aceluiaşi maestru şi aproape contemporan cu Filothei sîn Agăi Jipei, Protopsaltul Mitropoliei — care a tălmăcit stihirarul lui Gherman — *Iovaşcu Vlahul*, „*Protopsaltul Curţii Ungrovlahiei*", a contribuit la întregirea şi interpretarea repertoriului muzical bizantin universal.

2. FILOTHEI SIN AGĂI JIPEI

Despre Filothei nu s-a ştiut pînă acum nimic, în afară de faptul că era fiul lui Aga Jipa şi autorul unei *Psaltichii rumăneşti*, această psaltichie fiind *prima, cea mai importantă şi mai cuprinzătoare operă muzicală ecleziastică în limba română* — cuprinzînd aproape toate cîntările slujbelor din timpul anului (1255 cîntări) — care, transmiţîndu-se din manuscris în manuscris, va străbate vremurile timp de douăsprezece decenii, pînă către anul 1830. Filothei, principal ctitor al „românirii" cîntărilor ecleziastice, a fost socotit de istoriografia noastră ca grec de origine, fapt pentru care discuţia noastră în privinţa originii sale va ocupa un spaţiu mai întins

Scanned with OKEN Scanner

A. Genealogia familiei lui Filothei Jipa.

În anii de domnie ai lui Constantin Brâncoveanu, pe Filothei sin Agăi Jipei îl găsim ca psalt la Mitropolie. Acest singur fapt este suficient pentru a explica greutăţile ce le are de întîmpinat cel care porneşte să cerceteze viaţa şi activitatea acestui ieromonah. Pentru că, modestia, componentă a vieţii impuse de canoane tuturor celor din tagma monahală — cît şi ideea ce guvernase secolele trecute — potrivit căreia monahul, făuritor de opere culturale, trebuie să rămînă anonim, au făcut aproape imposibilă alcătuirea unei biografii care să elucideze traiectoriile de viaţă şi muncă ale lui Filothei sin Agăi Jipei. Fidel preceptelor morale din vremea sa, Filothei nu ne-a lăsat aproape nici o dată biografică concludentă, cu excepţia unei însemnări pe care o întîlnim în pagina de titlu a *Psaltichiei rumâneşti* [465] şi anume că era fiul lui Aga Jipa.

Scrierea — pentru prima oară în limba română — a unei asemenea cărţi reprezintă un remarcabil eveniment cultural cu întinse rezonanţe patriotice. Faptul se petrecea în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu — căruia, de altfel, îi este închinată lucrarea — şi în vremea cînd, mitropoliţi ai Ţării Româneşti se aflau Teodosie şi Antim Ivireanul — cărturar, sculptor şi miniaturist — rămaşi în istoria culturală a ţării prin activitatea lor vastă, de promovare a limbii române, prin tipografiile înfiinţate la Snagov şi Rîmnic şi prin numeroasele traduceri de scrieri de cult şi didactico-morale. Într-un asemenea context se plasează biografia lui Filothei Jipa.

Genealogia familiei lui Filothei are rădăcini pînă în prima jumătate a secolului XVI. Un prim document care ne furnizează un indiciu sigur cu privire la descendenţa lui Filothei este *Psaltichia românească*. Aflăm pe această cale că el era fiul unui mare demnitar de stat şi anume al lui *Aga* Jipa sau *vel agă*, ceea ce înseamnă că tatăl său deţinea o dregătorie importantă pe lîngă domnitor. La o astfel de situaţie nu se putea ajunge decît după urcarea mai multor trepte din ierarhia boeriei, *vel aga* urmînd imediat după *vel comis*, după care vemea cea de *vel grămătic*, apoi *vel cămăraş*, etc. Că „agia" era o funcţie influentă şi de mare importanţă, ne-o confirmă faptul că însuşi domnitorul ţării îşi ridica în acest rang rude apropiate. Este cazul lui Constantin Bălăceanu, ginerele lui Şerban Cantacuzino sau al nepoţilor săi, Matei şi Constantin Brâncoveanu [466]. Mai

---

[465] Ms. rom. nr. 61, f. 4r, BARSR.

[466] În vremea lui Şerban Cantacuzino, mare agă era Constantin Brâncoveanu (11 ian. — 15 dec. 1679); înaintea anului 1685 biv (fost) vel agă era Matei, „feciorul bătrînului Şerban Cantacuzino bi[v] v[e]l postelnic şi al Elinii fetei bătrînului Şerban Basarab vo[i]evod" (Gr. Tocilescu, ms. rom. nr. 5142, f. 44, BARSR; Gr. Musceleanu, *Monastirile române administrate de streini (egumeni) greci*, în *Calendarul antic pe anul 1862*, p. 88; *Inscripţii Buc.*, p. 235, doc. nr. 84; *Istoria de la 1688 la 1717*, p. 13, 16, 31 etc.); pînă la 1690 agă era Constantin Bălăceanu, ginerele lui Şerban Vodă şi văr prin alianţă cu Constantin Brâncoveanu (Constantin Şerban, *Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1969, p. 6 şi 12); la 1697 „vel agă" era Radu Golescu (B. Petriceicu-Haşdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, tom. I, A, Bucureşti 1886, p. 483), iar între anii 1698—1700, vel agă era Ianache Văcărescul (Gr. Tocilescu, ms. rom. nr. 5142, f. 68v—69, BARSR; Şt. Nicolescu, *Sfînta Mănăstire Sărindar din Bucureşti*, în *Gazeta municipală*, *9* (1940), nr. 426 din 8 iunie p. 2; D. C. Giurescu, *Vizitînd Muzeul de artă din R.P.R. — Anaforiţe Brâncoveneşti*, în ST, *18* (1959), p. 463).

mult, din asemenea dregătorie unii ajung mari demnitari de stat şi chiar domnitori. Fostul agă Matei din Brâncoveni va fi mai tîrziu Matei Basarab, domnul ţării; Constantin Brâncoveanu, din simplu logofăt este ridicat de unchiul său Şerban Cantacuzino la rangul de mare agă (funcţie deţinută cu o jumătate de veac înainte de străbunul său, Matei Basarab), ca să fie apoi înscăunat domnitor. Exemplele citate susţin afirmaţia potrivit căreia, funcţia de agă dă dreptul la un rang înalt în ierarhia demnitarilor ţării.

Filothei se trage dintr-o familie de români neaoşi. Faptul acesta ni-l certifică un zapis [467] de vînzare-cumpărare, întocmit la 1 ianuarie 1670 şi o „carte" de scutire [468], dată de Constantin Brâncoveanu locuitorilor din satele Turceşti şi Berbeşti la data de 1 decembrie 1703. Din aceste documente aflăm că Jipa, tatăl lui Filothei, era român din Mîrşa, comună situată în jud. Ilfov. De altfel, unul dintre feciorii săi îşi zicea ot (de la) Mărşă sau Mîrşanul [469], obicei în uz, de constituire a numelor pe vremea aceea.

Deşi sumare, informaţiile obţinute în urma consultării a numeroase documente oficiale ne dezvăluie nu numai originea etnică a lui Filothei Jipa, ci şi faptul că el avea legături de rudenie cu unii dintre domnitorii ţării care, prin activitatea lor, au promovat şi ideea de neatîrnare a poporului. Insistînd asupra acestor înrudiri, credem că nu întîmplător Filothei Jipa şi-a desfăşurat activitatea pe o direcţie clar patriotică, folosind în acest scop toate posibilităţile oferite de statutul lui social.

Inexistenţa unor acte conţinînd date biografice despre Filothei a ridicat o serie de piedici în reconstituirea genealogiei familiei lui. Pornind de la singurul indiciu oferit de *Psaltichie* şi conexînd diverse documente, sîntem acum în măsură să dovedim că Filothei era într-adevăr fiul unui mare demnitar de stat care, rînd pe rînd, a deţinut dregătorii ce i-au dat dreptul la ocuparea unor importante funcţii, ajungînd la un moment dat, să fie chiar vornic la Curtea domnească. Monah fiind, Filothei nu este menţionat în nici un fel de act oficial; potrivit canoanelor, el nu avea zestre personală, nu cumpăra şi nu vindea moşii, nu se judeca pentru ele, într-un cuvînt, nu se ocupa de „cele lumeşti". În schimb, diverse fonduri de documente în care se află condici care conţin acte de vînzări şi cumpărări de moşii sînt de natură să clarifice multe date privind familia lui Filothei. Astfel, 14 zapise — care atestă cumpărarea de către Jipa (tatăl lui) a mai multor moşii în satul Drăghineşti (Vlaşca) ne precizează atît dregătoriile deţinute de tatăl lui Filothei, cît şi perioadele (cu aproximaţie) în care a fost agă, mare agă, clucer, mare clucer şi vornic.

---

[467] Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, CCLXXII/1-a

[468] Ms. rom. nr. 705 (Condica Marii Logofeţii — C. Brâncoveanu, f. 346v—349, Arh. St. Buc).

[469] În secolele trecute numele de familie nu erau constituite, fapt pentru care banul Mihai Cantacuzino spune că: „în Valahia neamurile nu-şi zic totdeauna după familie, ci mai adesea le zic după sate" (P. V. Năsturel, *Originea boierilor Năstureli, Studiu istoric-genealogic*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, vol. X, 1909, p. 200). Se înţelege că acest obicei implică ideea de proprietate şi de cele mai multe ori şi de reşedinţă în satul al cărui nume înţelegeau a-l iscăli.

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai îndepărtată ştire despre Jipa[470] ne-o furnizează un document scris, datat 8 august 7147 (1639). Este vorba de un zapis[471] de vînzare, din care reiese că „Irimia ot Drăghineşti" vinde partea lui de moşie cu ug(hi) 17 p(a)l(avini) lui „Jăpei *vel agă*". Iată deci, că la acea dată, pe vremea domnitorului Matei Basarab, tatăl lui Filothei era *mare agă*. La 2 mai 7148 (1640)[472], deci după mai puţin de un an, Jipa este înscris într-un alt zapis de cumpărare cu titlul de *clucer*. În anul următor, în alte două zapise de cumpărare, datate 2 aprilie[473] şi, respectiv, 5 iunie[474] 7149 (1641), îl aflăm pe Jipa figurînd ca agă. Trei ani mai tîrziu, la 10 martie 7152 (1644)[475], îl găsim în acte înscris din nou ca *vel agă*, pentru ca la numai două luni după aceea să fie iarăşi *agă*[476]. Va figura din nou cu titlul de *clucer*, potrivit înscrisului unui zapis[477] din 1 martie 7156, respectiv 1648, pentru ca, dintr-un alt document[478] datînd din timpul domniei lui Matei Basarab (1632—1654) şi a Mitropolitului Ştefan (1648—1668), deci din perioada cuprinsă între anii 1648—1654, să aflăm că Jipa era *vornic*, ceea ce echivalează în rang cu mai marele Curţii domneşti (în sfatul domnesc, vornicul este cel care vine imediat după *ban* şi, în lipsa acestuia, devine primul dregător pe lista sfatului). În 1658 (7166)[479] Jipa figurează în acte oficiale ca *biv* (fost) *vel clucer*, ceea ce înseamnă că între timp fusese *mare clucer*, pentru ca în acelaşi an, la distanţă de

---

[470] A nu se confunda cu Jupe (Jipa) Şetrarul, soţul lui „Ilinca ot Petreşti fata răposatei Neacşii Logofeteasa". A se vedea Generalul P. V. Năsturel, *Biserica Stavropoleos din Bucureşti*, Bucureşti, 1906, p. 6; şi nici cu Jipa log., feciorul lui Stanciul log., pe care îl găsim în multe zapise de vînzare-cumpărare, între anii 1711—1713 (BARSR, doc. 150/CXLII, din 15 mart. 1711; 125/CXLVI din 8 iun. 1711; 38/CXLVII din 10 iun. 1711; 39/CXLII din 12 dec. 1711; 151/CXLVII din 4 febr. 1712; 40/CXLVII din 9 mart. 1712; 42/CXLVII din 31 mart. 1712; 207/CXLVI din 1 apr. 1712; 48, 50—52/CXLVII din 3 mai 1712; 153/CXLVII din 29 ian. 1713; 154/CXLVII din 15 oct. 1713; şi nici cu Jipa din Vernești (Buzău), pe care-l găsim în documente, între anii 1667—1694 (BARSR, doc. CXLVII/9 şi 130; DCXXI/106; Arh. St. Buc., *Stavropoleos*, XII/23).

[471] Ms. rom. nr. 256, f. 655^{v}, Arh. St. Buc.

[472] La această dată (2 mai 1640) „Muşat feciorul Uncheş Stanciului din Drăghineşti" vinde „clucerului Jăpei" cu „9 galbeni" moşia sa „stearpă fără rumăni" (ms. rom. nr. 256 f. 655^{v}—656^{r}, Arh. St. Buc.).

[473] La 2 aprilie 7149 (1641), „Manea i Oprea snă Albulescului" vinde „dumnealui Agăi Jăpei /.../ toată partea" lui de moşie din Drăghineşti „pe apa Drămbovnicului şi a Jarcovului, /.../ din cămp din pădure, din siliştea satului, cu vaduri de moară, drept bani gata ug[hi] 11" (ms. rom. nr. 256, f. 656^{v}—657^{r}, Arh. St. Buc.).

[474] La 5 iunie 7149 (1641) Radu Baicul vinde cu zapis „dumnealui Jăpei agăi" toată partea lui de moşie „ot Drăghineşti, /.../ drept ung[hi] 9 pl." (ms. rom. nr. 256, f. 657^{r}, Arh. St. Buc.).

[475] La 10 martie 7152 (1644) „Popa Radul dimpreună cu nepot-său Stanciul vinde cu zapis „dumnealui *Jipei vel agă (s.n.)* partea" lor „de moşie ohabnică din Drăghineşti" pe care şi el o avea „moştenire de la moşi de la strămoşi, drept bani gata ug[hi] 7" (ms. rom. nr. 256, f. 658^{r}, Arh. St. Buc.).

[476] La 11 mai 7152 (1644) „Dumitru i Voico Găină Albă moştean (moşnean) ot Drăghineşti" vînd cu zapis „dumnealui Jupăn Jipei Agăi" moşia de „pe apa Drămbovnicului" cu 10 ughi (ms. rom. nr. 256, f. 657^{v}, Arh. St. Buc.).

[477] La 1 martie 7156 (1648) „Neagoe i Stan feciorii lui Costandin" vînd „dumnealui Jăpei clucer /.../ toată moşia" ce o au „de moştenire în Drăghineşti", „stearpă fără rumâni cu vaduri de moară /.../ drept bani gata, ug[hi] 60 p[a]l[avini] " (ms. rom. nr. 256, f. 660^{v}, Arh. St. Buc.).

[478] Ms. rom. nr. 705, f. 346^{v}—349, Arh. St. Buc.

[479] La 4 iunie 7166 (1658) Jipa biv vel clucer cumpără de la Radu Ţolfu „toată part]ea de moşie din Drăghineşti", „stearpă, făr de rumăni" cu „bani gata ug[hi] 10 p[a] l[avini " (ms. rom. nr. 256, f. 660^{v}—661^{r}, Arh. St. Buc.).

Scanned with OKEN Scanner

numai 6 luni (7 decembrie) [480], să-l găsim din nou cu dregătorie de clucer. Alte trei zapise de cumpărare din 10 ianuarie [481], 29 aprilie [482] 7170 (1662) şi 10 februarie 7183 (1665) [483] precizează că Jipa este *clucer*. Ultima dată la care îl găsim pe tatăl lui Filothei figurînd într-un act oficial este 7 iulie 7174 (1666) cînd Radu Leon Voevod îi întăreşte printr-un hrisov, păstrat în „Condica Mănăstirii Radu Vodă" [484], toate cumpărăturile, numindu-l

[480] La 7 dec. 7167 (1658) mai mulţi săteni din Drăghineşti împreună cu părţile lor de moşie se vînd cu feciorii lor rumâni, „dumnealui Jipei clucer, după cum urmează: Paraschiva şi cu fiul său Vişan „drept aspri gata 3700"; Muşat cu feciorii săi „Manea i Neagoe za aspri gata 5700"; „Cîrstea — fratele Paraschivei — cu feciorul" său Neguţ „za aspri gata 3900"; Bîrsan cu feciorii săi „Tudor şi Avram drept aspri gata 5700" (ms. rom. nr. 256, f. 661r–v, Arh. St. Buc.).

[481] La 10 ianuarie 7170 (1662) „Gherghe snă Agăi Gherghe" vinde „dumnealui Jupan Jipei clucer", toată moşia cîtă avea în Drăghineşti — cu vadul de moară şi cu siliştea satului — pe care şi Aga Gherghe o cumpărase de la moştenii de aici de la care păstraseră şase zapise, [Gherghe aga vel aga şi biv aga cumpărase moşii în Drăghineşti la 5 iulie 7139 (1631), 5 mai 7140 (1632), 8 iulie 7144 (1636), 12 mart. 7142 (1634), 5 nov. 7148 (1639) şi 5 mart. 7149 (1641) (cf. ms. rom. nr. 256, f. 654r—657v, Arh. St. Buc.). La 29 nov. 7152 (1643) Matei Basarab întăreşte prin hrisov cumpărăturile „jupănului Gheorghe biv vel agă din moşia Drăghineşti, (cf. ms. rom. nr. 256, f. 658r—660v, Arh. St. Buc.) , drept bani gata ug(hi) 75 plus „un cal drept ug(hi) 17 p[a]l[avini] ", „să fie dumnealui volnic" cu acest zapis să stăpînească moşia „cu bună pace de către toţi" (ms. rom. nr. 256, f. 661v—662r, Arh. St. Buc.).

[482] La 29 apr. 7170 (1662) clucerul Jipa cumpără de la „popa Istrate ot Drăghineşti" moşia din Drăghineşti cea pe care şi acesta o cumpărase „de la Radul, de ug(hi) 10 şi de la fratele Vladului /.../ Sta(n)ca i Dobra, de ug(hi) 5 şi din moşia cea bătrînă, de ug(hi) 1" (ms. rom. nr. 256, f. 661v, Arh. St. Buc.).

[483] La 10 febr. 7173 (1665) clucerul Jipa cumpără, credem, ultima moşie în Drăghineşti „pre bani gata ug(hi) 9" de la „Stroe snă Stroe Scobiciu" care şi lui i-a fost „cumpărătoare de la Bîrsan" (ms. rom. nr. 256, f. 662r–v, Arh. St. Buc.).

[484] Dintr-un hrisov dat de Radu Leon Voievod la 7 iunie 7174 (1666) prin care întăreşte toate zapisele de cumpărare ale lui Jipa vedem că: „Dobre nepotul Manei i Stanciul nepotul Radului; Ţolfu i Mihaiu nepot lui Bogdan i Stoica vărul lui Muşat i Andreiu nepot Vlaicului; (şi) Mihul Văr cu Stanciul /.../ s-au sculat cu mare pîră" la Divan asupra boierului „Jipa biv vel Clucer, zicînd precum că li s-ar fi împresurat în silă (moşiile), fiind ei pribegi printr-alte ţări streine întru care cerea(u) unii ca să-şi răscumpere părţile de moşie, alţii cerea(u) ca să să răscumpere de rumînie". Şi „scoţînd" Jipa în faţa domnitorului şi a divanului toate zapisele de cumpărare „ale fieştecăruia moştean, de părţile (de moşie) ce au cumpărat de la dînşii" şi „hrisovul răposatului Matei Basarab V(oe)v[o]d pe partea ce au cumpătat de la Gherghe snă agă Gherghe, /.../ s-au citit toate pre rînd" în Divanul domnesc, de faţă fiind „toţi cinstiţii şi credincioşi(i) boieri /.../ luînd în seamă cu amănunt du pre zapise şi aducînd Jipa Clucer 12 megieşi bătrîni împrejurei (vecini) mărturi de au mărturisit, priimind şi carte de blestem a părintelui mitropolit[u]lui /.../ înaintea divanului, rămas-au mai sus nimiţi(i) pîrîtori, de lege şi de judecată dinaintea divanului /.../ de vreme ce umblase rău şi făr de carte". Hrisovul menţionează rînd pe rînd toate cele 12 părţi de moşie — dintre care 4 cu rumâni cu tot — pe care Jipa le cumpărase, adăugînd încă două — ale căror zapise nu le-am găsit — şi anume: „Să mai fie Jipei Clucer moşie în Drăghineşti /.../ partea lui Muşat log[o]f[ă]t ot Drăghineşti, care moşie au fost lui Muşat vechie cumpărătoare şi moştenire de la părinţi(i) lui..." cumpărată de Jipa „la leat 7151" (1643) cu „drept bani gata aspri 3500"; „Şi iar să mai fie moşie în Drăghineşti Jipei Clucer partea Vlai[cu]lui i Prodan i Radul drept ug(hi) 5 i partea văru-su Muşat Dorobanţul, drept bani gata ug(hi) 4 după cum arată zapisul de cumpărătoare din mîna lui (Jipa) de cînd era l(ea)t 7148" (1640). „Drept aceea — spune Leon Vodă la sfîrşitul hrisovului — am întărit domnia mea cu acest hrisov al domnii(i) mele ca să aibă a stăpîni această moşie Drăghineşti bo[i]erul domniei mele Jipa biv vel Clucer şi cu fii(i) dumnealui /.../ i nepoţi din strănepoţi şi tot neamul dumnealui în veac fiind în pace de către toţi moşnenii şi împrejurerii locului pentru că sînt bune şi drepte cumpărături şi de nimenea să nu s(e) clătească după zis-a domniei mele" (Condica Mănăstirii Radu Vodă, ms. rom. nr. 256, f. 662v—664v, Arh. St. Buc.).

Scanned with OKEN Scanner

cu această ocazie *biv vel clucer*. Aşadar, timp de 27 de ani, respectiv între 1639—1666, tatăl lui Filothei apare în acte publice cu titlul de *agă*, *clucer*, *mare agă*, *mare clucer* şi *vornic*. Înainte de 26 august 1668 credem că Aga Jipa moare, căci la această dată „Radu Vodă, fiul lui Leon Ştefan Voevod, dă zapis [485] „*Ancuţei /.../ care au fost jupăneasa Jipei biv vel agă (s.n.)* ca să-i fie moşie şi rumâni la satul Edera-Prahova", prin care îi revin trei părţi din partea unchiului ei Paraschiva logofătul, a patra parte revenindu-i unchiului său Irimia slugerul [486]. De remarcat că Radu Vodă alătură numelui lui Jipa titlul de *biv vel agă*.

Doi ani mai tîrziu, la 1 ianuarie 1670 [487], „în zilele lui Antonie Vodă", Ancuţa, care a „fost Jupăneasa Agăi Jipei împreună cu coconii" ei, „ot Mărşă", vinde lui Mareş vel ban moşia Păntești de pe apa Colentinei [488]. Observăm că Anca, mama lui Filothei, îl numeşte pe Jipa „agă" deşi el deţinuse şi alte dregătorii. Chiar mult mai tîrziu, după 43 de ani de la săvîrşirea din viaţă a tatălui său, Filothei, nu-şi zice nici „sin clucer" sau „sin vel clucer", nici „sin vornic" şi nici măcar „sin vel aga" sau „sin biv vel aga" (formulă incomodă), ci simplu „sin agăi Jipei". Aceasta pentru că se obişnuia ca la bătrîneţe sau după moarte, numele unui fost demnitar să fie însoţit de titulatura celei mai importante dregătorii deţinută în timpul vieţii sau a aceleia pe care a avut-o o perioadă mai mare de timp, după cum este cazul lui Jipa, care şi-a păstrat-o pe aceea de *agă*.

Mama lui Filothei era fiica logofătului Mihalcea şi se numea Anca. Era din Drăghineşti (azi Gratia), comună situată în jud. Teleorman. Tot aici îşi avea obîrşia moşul ei Paraschiva logofătul [489], străbunicul lui Filothei şi tot aici soţul ei, Aga Jipa, a cumpărat multe moşii şi rumâni.

Filothei n-a fost unicul fiu al familiei Jipa. Din cercetarea mai multor acte publice reiese că în această familie au fost cel puţin patru copii, o fată şi trei băieţi. Informaţiile obţinute despre sora lui Filothei, deşi sumare, sînt de natură să întărească afirmaţia că, cel ce avea să îmbrace straie monahale provenea dintr-o familie implicată în treburile ţării, atît prin rangul social, prin funcţiile deţinute, cît şi prin legăturile de rudenie cu casa domnitoare. O dovadă în acest sens o găsim într-o altă serie de documente epigrafice, aflate la biserica Radu Vodă din Bucureşti — ctitorie a lui Alexandru Vodă [490] şi apoi a lui Ioan Radu Voievod [491]. Cercetarea celor 23 de pietre de mormînt [494], răspîndite în întreg pronaosul bisericii, ne dezvăluie nume de domnitori, de membri ai familiilor domnitoare, precum şi numele unor înalţi demnitari de stat. Pisaniile de pe

---

[485] Filliti, *Arhiva*, p. 98.

[486] Filliti, *Arhiva*, doc. nr. 301, p. 98 şi doc. nr. 308, p. 100—101.

[487] Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, CCLXXII/1-a. Despre Anca, a se vedea şi ms. rom. nr. 705, f. 346v—349, Arh. St. Buc., şi Şt. D. Greceanu, *Genealogiile*, p. 83.

[488] Această moşie pe care o vinde cu 100 ughi, Ancuţa o cumpărase „de la Negoiţă i de la Dumitraşco, feciorii lui Crăciun armaşul", pe care aceştia o aveau „de miluitură de la Vasile arm(aşul)" (*Mitrop. Buc.*, CCXXII/1-a, Arh. St. Buc. — copie).

[489] Arh. St. Buc., *Polovraci*, I/1.

[490] Mihai Postelnicul, fiul banului Dobromir, este îngropat în pridvorul bisericii Radu Vodă în anul 1587 (cf. N. Iorga, *Inscripţii*, Fasc. I, n-rele 1—764, Buc., 1905, p. 245—246).

[491] În anul 7123 (1615), Radu Şerban Vodă, ctitorul principal, o închină Mănăstirii Ivir (cf. N. Iorga, *Inscripţii*, p. 246; A se vedea şi G. M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei* vol. II, 1708—1787, Bucureşti, 1914, p. 64).

[492] N. Iorga, *Inscripţii*, p. 245—252; A se vedea şi C. Săndulescu-Verna, *Biserica Radu Vodă din Bucureşti*, în *Raze de lumină*, Bucureşti, 2, 1930, extras, p. 14—20.

Scanned with OKEN Scanner

aceste pietre funerare arată că aici se odihnesc : Alexandru Voievod, Radu Vodă, Vlad Voievod — fiul lui Mihnea Voievod şi al Doamnei Neaga [493]. În acelaşi loc descoperim şi numele unor oameni care au deţinut funcţii importante : Matei Comăneanul biv, vel căp(i)t(an) za(de) seimeni Mant(a) Fărcăşanul vel stolnicu 7242 (1733) [494]; marele sluger Iordachi Caneles (1747) şi marea păhărniceasă Ana Cîmpineanca (1786), soţia marelui ban Pană Filipescu etc. Între acestea, în stînga pronaosului, descoperim o piatră de mormînt [495] a cărei pisanie o redăm cu completările făcute de N. Iorga : „/Aici se odihneşte trup [496] /oa/ . . . soţiei lui . . . / [497] eanu v(e)l cap(i)tanu, care au fost/u *fata Agăi Jip/ei (s.n.)* şi s-au prăstăvi/tu în zilele creşti/nului şi lumina/tului Domnu/ Io Costanti/nu Brăncovea/nul Băsărabu vo(i)e/vod, vă l[ea]t 7199 (1691) a(v)g[ust] 5 [498]. (fig. 21)

Alte documente ne-au ajutat să întregim inscripţia [499] şi să stabilim că sora lui Filothei se numea Safta, iar soţul ei se numea /Matei Comă/neanul [500], vel căpitan de seimeni. Ca soţie a unui demnitar de stat, fata Agăi Jipa este înmormîntată deci la Radu Vodă, alături de familii domneşti şi de alte mari familii boiereşti. Numele ginerelui lui Jipa, deci al lui Matei Comăneanu vel căpitan de seimeni, figurează şi în alte acte care reglementează diferite situaţii a căror rezolvare a necesitat însăşi hotărîrea domnului ţării. Un atare document îl reprezintă „cartea de apărare" [501] dată de Constantin Brâncoveanu la 1 decembrie 1703 locuitorilor din satele Turceşti [502] şi Berbeşti [503], prin care domnul ţării hotărăşte ca locuitorii satelor amintite să „fie . . . în pace şi slobozi de rumânie ei şi cu toată moşia lor /. . ./ de către Matei vel căpitan Comăneanu [504] şi de către cumnatul său *Preda ot Mărşă, feciorul Jupînesei Ancăi (s.n.)* nepotul Mihalcei log(ofăt) şi al Irimi[i] ficior Paraschivei biv vel logofăt, şi de către ficiorii lor şi de către rudeniile lor, de către nimenilea nici un

---

[493] N. Iorga, *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, vol. I, Bucureşti, 1905, p. 16.

[494] La N. Iorga, *Inscripţii*, p. 250 este scris greşit anul 1743 în loc de 1733.

[495] Piatra de 120/66 cm. (cu partea de sus lipsă) este scrisă cu litere de 10 cm.

[496] Piatra este spartă.

[497] Cîteva litere ilizibile.

[498] *Inscripţii*, Buc., p. 652.

[499] Doc. din 19 aug. 1699 şi din 1 dec. 1703 în ms. rom. nr. 705, f. 226 şi respectiv 346v—349v, Arh. St. Buc. *Condica Marii Logofeţii — C. Brâncoveanu :* A se vedea şi *Doc. agrare*, I, p. 199—200; Greceanu, *Viaţa*, p. 26; N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 252; C. Săndulescu-Verna, *op. cit.*, p. 195, în extras, p. 19.

[500] Pentru prima dată îl întîlnim la 30 iun. 1691 iscălind ca martor un zapis de vînzare-cumpărare (Arh. St. Buc., *Achiziţii noi*, LXXX/15).

[501] *Mitrop. Buc.*, CCLIII/4 (original — cu pecetea m-rii în fum), Arh. St. Buc.

[502] Turceşti = actuala comună Mateeşti din jud. Vîlcea.

[503] Berbeşti = actuala comună Berbeşti din jud. Vîlcea.

[504] După moartea soţiei sale, Matei Comăneanul se recăsătoreşte cu Caliţa — fiica lui Matei, mare clucer, care şi aceasta moare de tînără, fiind înmormîntată tot în pronaosul bisericii Radu Vodă, cum se poate vedea din inscripţia următoare : „Sub această piatră o/dihnescu-se oasele robilor/lui D[u]mn][e] zeu Matei Comăneanul biv, vel/căp[i[t[an] za(de) seimeni şi a jup[ă]nesi[i]lui, Caliţii, ce au fostu/ fiică lui Matei b[i]v v[e]l cluc[er] , /care întăi, ia de tănără văr/stă ş-au dat datoriia cea de ob/şte la iunie 23 l[ea]t 7206 (1697); lar dup/ă/ ce-au trecut ani . . ./ la luna lui . . . în . . . (loc rămas liber) zil[e] ş-au dat şi boiarinul ei Matei/ căp(i)t(an) datoriia dup[ă] orăndu[ială] cât li să odihnescu oasele amăndorora aici" (*Inscripţii*, Buc., p. 348—349). Matei Comăneanu a fost îngropat posterior datei amintite în text. El trăia încă la 12 mai 1725. La această dată, Ilie, ginerele postelnicului Drăghici Perişanu, vinde o casă lui Constandin, fost ceauş de aprozi, Matei Comăneanu „căpitan" iscălind ca martor (Ms. XII—141, BARSR).

Scanned with OKEN Scanner

val şi nici o bîntuială de acum înainte de rumînie să n-aibă" [505]. De altfel, documentul citat, analizînd situaţii mai vechi, de prin deceniile 6—7 ale secolului XVII, ne pune la dispoziţie date unice privitoare la sora lui Filothei, Safta, care apare ca fiind şi ea moştenitoare a satelor Turceşti şi Berbeşti.

În privinţa fraţilor lui Filothei, documentele cercetate ne pun la dispoziţie date mult mai complete. L-am menţionat pînă acum doar pe Preda Mîrşanul. Despre acesta, informaţii noi obţinem dintr-un zapis [506] din 8 februarie 1687, în care se consemnează că „Preda feciorul jupînesei Ancuţa", vinde spătarului Mihai Cantacuzino — cu care, de altfel, era văr de gradul doi — toată partea lui de moşie din Edera (Prahova), moştenită de la mama sa, pe care şi ea o moştenise de la moşul ei Paraschiva logofătul. Mult mai tîrziu, la 7 octombrie 7214 (1705), cînd „prioteasa Alba" împreună cu nepotu-său Stanciul şi feciorii ei Radul şi Nedelco vînd cu zapis [507] toată partea lor de moşie din Drăghineşti lui Preda, acesta figurează cu dregătoria de *postelnic*. Urmînd acelaşi drum, ca şi bunicul şi străbunicul său, Preda devine *logofăt*. După N. Iorga [508] „Logofătul Preda Măr(i)şanul" (greşit adăugat *i*) *(n.n.)* este înmormîntat tot la biserica Radu Vodă, în anul 7229 (1720—1721).

Celălalt frate al lui Filothei se numea Ghincea. Despre el se vorbeşte în „cartea domnească" [509] dată de Duca Vodă la 4 aprilie 7185 (1677), document care se referă la cearta dintre „Ghincea sin Jipei clucer" şi „Gherghe snă Bogdan nepot agăi lui Gherghe", pentru moşia din Drăghineşti, pe care „Jupun Jipa" o cumpărase la 10 ianuarie 7170 (1662) de la „Gherghe snă Agăi Gherghe" *şi o au ţinut cu bună pace Jipa Clucer pînă au fost viu (s.n.)*. Această „carte" nu specifică nici un fel de funcţie pe care ar fi deţinut-o Ghincea, dar, zece ani mai tîrziu, la 28 ianuarie 7195 (1687), cînd Vlad, feciorul lui Stoica Croitorul vinde cu zapis [510] lui Ghincea, partea lui de moşie din Drăghineşti, feciorul Jipei este menţionat ca fiind *sluger*.

Din partea tatălui lui Filothei nu deţinem date în ceea ce priveşte rudele. Nu ştim nici măcar cine a fost bunicul lui dinspre tată.

Urmînd însă firul ascendenţei după mamă, găsim, aşa cum am mai arătat, figuri importante ale istoriei şi culturii noastre: Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu, Constantin Stolnicul, Udrişte Năsturel. Este imposibil ca, în consensul acestor înrudiri, viaţa şi activitatea lui Filothei să nu fi cunoscut o înrîurire pozitivă. În orice caz, din atmosfera de familie care dominase copilăria şi poate chiar şi adolescenţa viitorului ctitor de cîntare românească, nu lipseau preocupările culturale şi social-politice, de participare la treburile ţării. Bunicul lui Filothei, din partea mamei, era, cum am mai spus, logofătul Mihalcea. Acesta avea încă doi fraţi, Dumitraşco şi Irimia şi o soră, Stoica. Tatăl lor, Paraschiva din Drăghineşti [511], pe care, dealtfel l-am mai citat, este rînd pe rînd logofăt, logofăt

---

[505] Ms. rom. nr. 705, f. 346r—349, Arh. St. Buc.
[506] Filliti, *Arhiva*, doc. nr. 308, p. 100—101.
[507] Ms. rom. nr. 256, f. 666r, Arh. St. Buc.
[508] N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 251.
[509] Ms. rom. nr. 256, f. 664v—665r, Arh. St. Buc.
[510] Ibid, f. 665v.
[511] Aşa i se spunea la 10 aug. 1629 (Arh. St. Buc., Polovraci, I/1).

II [512], *ispravnic* şi mare logofăt. Timp de 35 de ani (12 apr. 1594 [513] — 10 august 1629) [514], el va scrie hrisoave domneşti sau va semna ca martor în timpul domniilor lui Mihai Viteazul (1593—1601); Nicolae Pătraşcu (1599—1600); Simion Movilă (Moghilă, 1600—1602); Radu Şerban (1602—1610); Radu Mihnea (1611—1616 şi 1620—1633); Alexandru Iliaş (1616—1618) şi Gavril Moghilă (1618—1620).

Mihalcea logofătul, fiul lui Paraschiva şi bunicul lui Filothei, va alcătui hrisoave domneşti sau va iscăli ca martor, începînd din anul 1625 pînă în 1656, în timpul domniilor lui Alexandru Iliaş (1627—1629), Leon Tomşa (1629—1632), Matei Basarab (1632—1654) şi Constantin Şerban (1654—1658) [515]. Al doilea fiu al lui Paraschiva, logofătul Dumitraşco scria de asemenea hrisoave domneşti, în timpul cînd tatăl său era logofăt II (1619—1624) [516].

Pe Irimia, al treilea fiu al lui Paraschiva, îl descoperim în documente, avînd rang de sluger. Prima dată întîlnim numele lui într-un act oficial din 10 august 1629 cînd, împreună cu Mihalcea, „adeverează că li s-a restituit de către Hamza din Pîrîiani suma de 35 000 de bani, daţi acestuia de tatăl lor Paraschiva, mare logofăt, pentru o jumătate de sat din Polovraci, încă în zilele Radului Vodă" [517]. Este pomenit apoi deseori în conflictul iscat de moştenirea satelor Turceşti şi Berbeşti [518]. La 26 august 1668 va primi drept moştenire, a patra parte din moşie şi rumînii tatălui său Paraschiva [519] pentru ca, la 7 ani de la această dată, respectiv 26 mai 1675, să dăruiască o parte din moşie nepoţilor săi Marga şi Mihai Cantacuzino spătarul, motivînd că „. . .văzînd vremea de slăbiciunea mea, le-am dăruit partea mea de la Edera, din Runda pînă-n Predeal şi pînă în apa

---

[512] Între 13 iun. 1614 şi apr. 1619 Paraschiva este amintit în documente cu titlul de al doilea logofăt (Vezi *Doc. Ist. Rom. s.B.T. Rom., veac XVII*, vol. II, p. 284 şi vol. III, p. 287; Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 176, n. 160).

[513] La 12 apr. 7102 (1594), scrie un act domnesc de danie, a lui Mihail Voievod: „Şi eu Paraschiva logofătul, care am scris în cetatea de scaun Bucureşti" (*Doc. Hist. s.B.Ţ. Rom.*, vol. XI (1593—1600), *Domnia lui Mihai Viteazul*, vol. întocmit de Damaschin Mioc/ . . ./, Bucureşti, 1975, doc. nr. 42, p. 57—58).

[514] Ibid, doc. nr. 259 (1 sept. 1597), p. 341; doc. nr. 327 (16 apr. 1599), p. 343—350; *Doc. Ist. Rom. sec. XVII s.B.Ţ. Rom. vol. I (1601—1610)*, vol. întocmit de Ion Ionaşcu /. . ./ Mihai Roler — redactor responsabil, Bucureşti, 1951; doc. nr. 12 (5 mai 1601), p. 13—14; doc. nr. 191 (16 sept. 1605), p. 197—199; doc. nr. 205 (26 apr. 1606), p. 212—213; doc. nr. 221 (23 nov. 1606), p. 232—233; Ibid, vol. II (1611—1615) Bucureşti, 1951; doc. nr. 14 (14 iul. 1611), p. 12; doc. nr. 227 (10 febr. 1614), p. 246; doc. nr. 260 (26 iun. 1614), p. 287—288; doc. nr. 285 (10 sept. 1614), p. 332—333; doc. din 25 nov. 1619, Arh. St. Buc., *M-rea Polovraci*, VIII/3 orig.; *Doc. Rom. Hist. s.B.Ţ. Rom.*, vol. XXI (1626—1627), vol. întocmit de Damaschin Mioc, Bucureşti, 1965; doc. nr. 76 (28 mai 1626), p. 141—146; doc. nr. 124 (26 iul. 1626), p. 244—245; ms. rom. nr. 610, f. 48v—49v, BARSR; *Doc. Hist. s.B.Ţ. Rom.*, vol. XXII (1628—1829), întocmit de Damaschin Mioc, Bucureşti, 1969, doc. nr. 336 (10 aug. 1629), p. 639—640.

[515] Vezi de pildă pe cele din: 14 iun. 1625 (Arh. St. Buc. *Mitrop. Buc.*, CXXXI/11); 29 ian. 1630" пис михалче логофет" (Arh. St. Buc, *Ep. Argeş*,,XX/8); 25 sept 1630 (BARSR XXXIX/1); (nov-dec. 10, 1630,' BARSR, CXXVI/182— traducere); 7 nov. 1655 (Arh. St. Buc., *Viforita* I/29; 10 iun. 1656 (BARSR, suluri 64) etc.

[516] Doc. din 26 iun. 1619, *Doc. Ist. Rom. s.B.Ţ. Rom.*, XVII/3, p. 385.

[517] Doc. din 10 aug. 1629 şi 31 oct. 1634, Arh. St. Buc., *Polovraci*, I/2 şi *Glavacioc*, XXXIV/23.

[518] *Mitrop. Buc.*, CCLIII/4 (original — cu pecetea m-rii în fum), Arh. St. Buc.

[519] Filliti, *Arhiva*, doc. nr. 301, p. 98.

Scanned with OKEN Scanner

Cricovului și în sus pînă în Sgheboasa" [520]. Prin acest Irimia slugerul (unchiul mamei lui Filothei), familia Jipa intră în sfera de influență a caselor domnitoare. Documente ale vremii fac dovada că Irimia era căsătorit cu Ilinca [521], fiica marelui spătar Dumitrașco din Bogdănei[522] și a Alexandrei, al cărei tată era marele vornic Hrizea din Bălteni. Soția lui Irimia mai avea un frate (deci cumnat cu Irimia), care purta numele bunicului său, Hrizea (din Bogdănei) și era mare spătar. Acest Hrizea, care se înrudea cu familia Năsturel, și prin acesta cu Matei Basarab, are mai mulți copii dintre care amintim pe Matei postelnicul, căsătorit cu Ilina, fiica marelui logofăt Greceanu Drăghici care la rîndu-i, era fiul marelui logofăt Greceanu — zis Papa din Greci — ctitorul Schitului Balamuci-Ilfov — și nepotul marelui logofăt Fiera (la rîndu-i cumnat cu Radu vel Clucer Buzescu, fratele mai mare dintre cei trei vestiți eroi „frații Buzești"). Copiii marelui spătar Hrizea erau veri cu Radu Năsturel banul, fiul lui Udriște. În afară de Greceanu Drăghici, a cărui fată Ilina devine prin căsătorie, nepoata lui Irimia, marele logofăt Papa Greceanu a mai avut o fată pe nume Păuna (mătușa Ilinei). Aceasta s-a căsătorit cu *Preda Brâncoveanu* (fiul lui David postelnicul din Brâncoveni și al Mariei), nepot de văr al lui Matei Basarab și bunic al lui Constantin Brâncoveanu. De altfel, marele vornic Danciu (tatăl lui *Matei Basarab*) și fratele său Radu postelnicul (tatăl Mariei) erau fiii lui Vîslan și strănepoți ai jupîniței *Marga* cea Bătrînă, sora lui Neagoe Basarab, motiv pentru care Matei Basarab își spunea „nepotul lui Neagoe Basarab", considerîndu-se descendentul acestuia. Fiul lui Preda Brîncoveanu, Papa postelnicul — văr primar cu Ilina (nepoata lui Irimia slugerul) — era tatăl lui Constantin Brâncoveanu.

Revenind la copiii lui Paraschiva logofătul (străbunicul lui Filothei), menționăm că fiica acestuia — Stoica — are de asemenea un rol bine definit în înrudirea cu familia Cantacuzinilor. Această Stoica (mătușa mamei lui Filothei) a cărui prim soț a fost Ivan postelnicul din Rumceni, se va recăsători cu Bunea Vîlcu Grădișteanul [523], mare vistier, ctitor al Schitului Bunea-Dîmbovița (1654) și al bisericii din Grădiștea-Vlașca.

Din această căsătorie va rezulta un fiu pe nume Vîlcu Grădișteanu (văr primar cu mama lui Filothei) — mare vornic [524]. La rîndul său Vîlcu Grădișteanu are o fată pe nume Marga (verișoară de gradul II cu Filothei) care se va căsători cu marele spătar Mihai Cantacuzino [525] — ctitor de mănăstiri și biserici și fondatorul școlii de la Colțea — frate cu :

[520] Filliti, *Arhiva*, doc. nr. 301, p. 98

[521] *Mitrop. Buc.*, CCLIII/4 (original — cu pecetea m-rii în fum), Arh. St. Buc.

[522] În continuare, pentru rudele directe sau colaterale a se vedea documentația pe larg, în studiul nostru : *Monumente muzicale în Biserica Ortodoxă Română. Filothei sin Agăi Jipei. Psaltichie românească (I). Genealogia familiei lui Filothei Jipa*, în GB, *40*, nr. 10—12 din 1980, p. 861—865, notele 72—115.

[523] Grădișteanu Bunea-Vîlcu, fiul lui Vîlcu log. din Orbeasca, ocupă între anii 1620—1658 diverse dregătorii ca : log ; log. de vist., vist. II, m. slug., m. stol., m. vist. În timp ce este m. vist. cumpără avere de 5000 galbeni (Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, 12 ; CXXXI/11 ; CCCLVII/3 ; Filliti, *Arhiva*, p. 212, 215, 218, 219, 224 și 227 ; BARSR, Suluri, nr. 5, doc. din febr. 1657).

[524] Vîlcu Grădișteanu, văr primar cu Aga Jipa — între anii 1651—1679 este : log., log. II, m. slug., m. pah., m. vist. și m. vornic (Stoicescu, *Dicționar* p. 189—190).

[525] Despre el a se vedea Al. G. Gălășescu, *Spătarul Mihai Cantacuzino, 1650—1716*, București, 1906 (42 p. + pl.) ; G. D. Florescu, *Ceva despre cîteva neamuri boierești oltenești înrudite între ele în veacul al XVII-lea, București*, 1944, p. 28 ; Radu Popescu, *Istoriile*, p. 220—221.

Scanned with OKEN Scanner

Stanca (mama lui Constantin Brâncoveanu), Şerban Cantacuzino, Iordache, Matei, Drăghici şi marele cărturar Constantin Stolnicul (mentorul propriului său fiu, Ştefan, care va fi domnul Ţării Româneşti între anii 1714—1716). Acestea ar fi, în mare, legăturile de rudenie — apropiate şi îndepărtate — după mamă, ale lui Filothei sin Agăi Jipei.

Firește, în genealogia familiei lui Filothei apar şi alte înrudiri colaterale, determinate de căsătoria sorei sale Safta cu Matei Comăneanul — mare căpitan de seimeni. Urmărind puţin filiaţia acestuia, ajungem din nou la Papa Greceanu, a cărei fiică, Păuna, este bunica lui Constantin Brâncoveanu. Fostul soţ al Saftei — fiica lui Jipa — care din cea de a doua căsătorie cu Caliţa, fiica marelui clucer Matei, avea o fată cu numele de Caliţa [526] era fiul Ioanei şi al lui Badea Comăneanu [527] (ispravnic al Craiovei) şi nepotul postelnicului Stoica Comăneanu. Mai avea o soră, despre care ştim doar că se numea Safta şi un frate Danciu armaşul care la rîndul lui avea un fiu, pe nume Constantin paharnicul (nepotul lui Matei). Ioana[528], soacra surorii lui Filothei, era fiica lui Vasile spătarul, care era fiul lui Muşat stolnicul (fratele lui Papa Greceanu) şi nepotul lui Fiera logofătul din Bărbuleşti. Prin Elina — soţia lui Papa Greceanu, care era unchiul Ioanei Comăneanu (cuscra lui Jipa) — aceasta se înrudea, cu Udrişte postelnicul, tatăl Elinei şi cu bunicul ei, marele clucer Badea din Bucşani.

Bunica lui Matei Comăneanu — din partea mamei — se numea Maria şi era fiica marelui vornic Ivaşco Băleanu, sora marelui ban Gheorghe Băleanu şi nepoata lui Petru logofătul, al cărui tată era marele vornic Ivaşco din Goleşti. Străbunicul Ioanei Comăneanu (mama lui Matei şi cuscra lui Jipa), Pătru (cel bătrîn) logofătul, era frate cu doamna *Voica* (mama lui Mihai Viteazul), soţia lui Pătraşcu cel Bun, al căror fiu era *Petru Cercel*.

Urmărind filiaţia Bălenilor, firul ne conduce din nou la Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu, Şerban Cantacuzino şi la cărturarul Udrişte Năsturel. De pildă, Gheorghe Băleanu (unchiul Ioanei Comăneanu, cuscra lui Jipa) a avut mai mulţi copii. Dintre aceştia menţionăm pe Ivaşco II, mare clucer (văr primar cu Ioana Comăneanu) a cărui soţie, Marica, era fiica lui Ivaşco Ceparul. Ivaşco II a avut doi fii : Constantin (văr de-al doilea cu Matei Comăneanul), care prin căsătoria cu Smaranda devine ginerele lui Constantin Brâncoveanu. Celălalt fiu al lui Ivaşco II, Grigore sau Grigoraşcu postelnicul — cum i se mai spunea — (de asemenea, văr de-al doilea cu Matei, cumnatul lui Filothei) are de soţie pe Smaranda (care moare de tînără), fiica lui Şerban Cantacuzino. A doua soţie a lui

---

[526] Dintr-un zapis (ms. rom. nr. 256, f. 666r–v, Arh. St. Buc.) de la 24 februarie 7222 (1713) vedem că „jupineasa Caliţa Comănească sin Matei Comăneanul" — nepoata lui Filothei — vinde moşia din Drăghineşti pe care o avea moştenire de la mama ei.

[527] Badea Comăneanu (din Comani), fiul lui Stoica Comăneanu post. şi cluc. şi al Călinei din Comani, între anii 1635—1658 îl găsim : căp., m. com. m. stol. şi is. al Craiovei. În anul 1658 a fost executat din porunca lui Radu Mihnea al III-lea. (*Istoria*, p. 137 ; Radu Popescu *Istoriile*, p. 124). Fraţii săi erau Stroe căp. şi Giura spăt. (doc. din 8 august 1656) ; I. Ionaşcu, *Biserici, chipuri şi documente din Olt*, vol. I, Craiova, 1934, p. 62 ; Arh. St. Buc. *Mitrop. Buc.*, CXLVIII/1).

[528] Ioana era fiica lui Vasile spăt. şi a Mariei, care era fiica lui Ivaşco din Băleni, m. vor., sora lui Gh. Băleanu, m. ban — cumnat cu Stroe din Drăghineşti m. şet. (Doc. din 9 mai 1698, Arh. St. Buc., *Sf. Gheorghe Nou*, XXVI/1 ; A se vedea şi St. D. Greceanu, *Genealogiile*, I, p. 331).

Scanned with OKEN Scanner

Grigoraşcu va fi Marica, fiica marelui ban Radu-Toma Năsturel şi nepoata lui Udrişte Năsturel, care era frate cu *Elina* — soţia lui Matei Basarab.

Pe de altă parte, Udrişte Năsturel — fiul lui Radu Năsturel şi nepot al lui Pătraşco — era căsătorit cu Maria, fiica marelui vornic Vintilă I Corbeanu şi sora marelui ban Teodosie şi a logofătului Negoiţă Corbeanu. Fiul acestuia din urmă, şi anume Vintilă II Corbeanu se va căsători cu *Ilinca*, fiica marelui postelnic Constantin II Cantacuzino, frate al lui Şerban Cantacuzino şi unchi al lui Constantin Brâncoveanu.

De menţionat o nouă influenţă ce se va răsfrînge, indirect, dar pozitiv, asupra mediului spiritual din familia lui Filothei. Este vorba de alianţa Corbenilor cu Buzeştii — familie de mari boieri, al căror însemnat rol în istorie este implicat. Liantul în această înrudire va fi Teodosie Corbeanu, cumnatul lui Udrişte Năsturel şi al Elinei (soţia lui Matei Basarab), care va lua de soţie pe Mara — fiica marelui ban Preda Buzescu, fiul lui Radu Buzea, mare armaş şi frate cu Stroe Buzescu, mare stolnic.

Acesta este drumul ascendenţei şi filiaţiei lui Filothei sin Agăi Jipei. Tabloul sinoptic permite o privire generală şi clară asupra tuturor punţilor de legătură, care ne-au înlesnit alcătuirea acestei genealogii [529].

Adăugăm faptul că Filothei ieromonahul — a cărui stirpe boierească şi chiar domnească este dovedită — a beneficiat neîndoios şi de o stare materială adecvată [530], ceea ce explică, din alt unghi de vedere, posibilităţile ce le-a avut pentru a-şi făuri o temeinică cultură filologică, teologică şi mai ales muzicală, atît în ţară cît şi la Athos.

B. Filothei Ieromonahul — omul şi opera.

Aşadar, autorul *Psaltichiei „rumâneşti"* era român neaoş din Mîrşa-Ilfov, după tată, şi din Drăghineşti-Teleorman, după mamă. Că era român, ne-o spune şi el însuşi în prefaţa Psaltichiei, atunci cînd subliniază „tălmăcit-am pre *a noastră de ţară şi de obşte limbă*" *(s.n.)*. Şi cu toate acestea, decenii întregi, asupra originii lui, versiunea încetăţenită a fost aceea care îl prezenta că ar fi de neam grec. Credem că apariţia şi dăinuirea acestei confuzii — pentru că am văzut că era vorba de o confuzie — trebuie pusă în legătură cu rigorile monahale care interziceau „publicitatea" şi cu faptul că, în semnătura sa, Filothei folosea semnul grecesc υ pentru *th*. La acestea se adaugă venirea lui „de la Sfîntul Munte", precum şi cunoaşterea perfectă a limbii greceşti. Pare-se că aici se găseşte motivul

---

[529] La alcătuirea acestei genealogii, în afară de numele rudelor apropiate, am păstrat numai acele nume care constituie punţi de legătură cu alte familii înrudite mai importante şi la fiecare dregător am reţinut un minimum de date şi anume pe acelea mai ales care priveau înrudirea cu o altă persoană sau familie care se înrudea direct sau prin alianţă cu cea a lui Filothei.

[530] Jipa — tatăl lui Filothei cumpără 16 moşii în Drăghineşti-Sud Teleorman, dintre care unele cu iazuri de moară şi altele cu rumîni cu tot, iar Ancuţa — mama lui Filothei — pe lîngă moşiile şi rumînii din satele Turceşti şi Berbeşti—Vîlcea şi din satul Edera—Prahova, moştenite de la bunicul ei Paraschiva—cumpără şi ea moşia „Pănteşti" de pe apa Colentinei.

Scanned with OKEN Scanner

care l-a determinat chiar şi pe Nicolae Iorga să afirme că, deşi „asupra lui ne lipsesc şi ne vor lipsi probabil orice fel de lămuriri, poate să fi fost un *grec de origine şi unul din călugării lui Antim la Snagov*" [531].

Cercetînd numeroase documente, majoritatea necunoscute pînă acum, am ajuns la concluzia că ipoteza lui Nicolae Iorga şi a altor istoriografi pleacă de la o confuzie între două persoane purtînd acelaşi nume. A existat într-adevăr un Filothei, grec de origine, numit „Sinaitul", înscris în hrisoavele mănăstirii Sfînta Ecaterina din Bucureşti. La vremea aceea, mănăstirea amintită era închinată mănăstirii Sfînta Ecaterina din muntele Sinai-Arabia, de unde şi denumirea de *Sinait*, care însoţea numele monahilor. Şi e cu atît mai plauzibil ca acest Filothei Sinaitul să fi fost grec, deoarece majoritatea egumenilor şi stareţilor schiturilor şi mănăstirilor închinate erau călugări greci anume puşi în vederea administrării averilor mănăstireşti. În sprijinul afirmaţiilor de mai sus citäm un *document*, datînd probabil din 1717 [532], semnat de „Φιλόθε ⟨ος⟩ Ἱερομόναχ ⟨ος⟩ Σιναΐτ ⟨ης⟩καὶ ἡγούμεν⟨ος⟩τ ⟨ῆ⟩ς ἁγί ⟨ας⟩ Αἰκατερίν⟨ης⟩" (Ieromonahul Filothei Sinaitul şi egumen al /mănăstirii/ Sfînta Ecaterina", din Bucureşti) [533], care vinde „dumnealui Asan vel sluger şi a dumneaei Jupănesei dumnealui, Maria, /.../ un loc al mînăstirii în Bucureşti, alăturea cu Sf. Gheorghe cel vechiu". Documentul acesta, descoperit la Arhivele Statului din Bucureşti [534] se impune atenţiei noastre şi prin aceea că, făcînd anumite referiri la unele întîmplări, locuri şi personalităţi istorice, ne ajută să stabilim atît perioada cînd a fost alcătuit zapisul, răspunderea cu care era investit semnatarul actului respectiv, cît şi originea celui care semna, Filothei Sinaitul. Astfel, actul precizează că locul de care este vorba, a fost vîndut „cu ştirea şi scrisoarea /.../ arhiepiscopului chir Athanasie de la Sinai [535], scrisoare („carte") pe care Filothei Sinaitul o primise încă „din zilele răposatului Costantin Voevod". Odată cu Brâncoveanu, care va fi decapitat, este luat şi slugerul Asan. El va fi surghiunit la „Chitaiu", de unde va scăpa în timpul domniei lui Ioan Alexandru Mavrocordat Voevod (21 nov. 1716 — 23 febr. 1719), cînd, de altfel, a şi fost întocmit actul de vînzare mai sus amintit. De aici vedem mai întîi că Filothei „Sinaitul" era egumen şi pe vremea lui Constantin Brâncoveanu, cînd Filothei, autorul Psaltichiei nu era egumen şi nu se numea „Sinaitul", ci „sin Agăi Jipei" sau „ot mitropolie". Mai trebuie precizat şi faptul că, în nici unul dintre documentele care fac referiri la vieţuitorii mănăstirii Sf. Ecaterina nu se pomeneşte de vreo preocupare literar-muzicală pe care să o fi avut Filothei Sinaitul, nici de vreo perioadă de timp cînd ar fi părăsit Sf. Ecaterina şi ar fi tipărit la Snagov sau Tîrgovişte vreo carte.

---

[531] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688—1821), vol. I, ediţie îngrijită de Barbu Theodorescu, Bucureşti, 1969, p. 348—349; *Ibidem*, Bucureşti, 1901, p. 434.

[532] Documentul este scris cînd vine Asan vel sluger de la surghiunie „în zilele Măriei sale /.../ Ioan Alexandru (Mavrocordat) Voevod" (21 nov. 1716— +23. febr. 1719).

[533] A fost o vreme cînd în Bucureşti era două lăcaşuri cu hramul Sf. Ecaterina. Cea la care ne referim este actuala biserică Sf. Ecaterina, fostă pe vremuri mănăstire închinată mănăstirii cu acelaşi nume de la Muntele Sinai din Arabia (Cf. C. Bobulescu, *Cronica bisericii Sf. Ecaterina din Bucureşti, 1577 — 1 octombrie 1924*, Bucureşti, 1927, p. 4—5.

[534] Arh. St. Buc., *Mitro p. Buc.*, CCLIII/4 (original — cu pecetea mănăstirii în fum).

[535] Muntele Sinai din Arabia.

Scanned with OKEN Scanner

Cercetînd documentele în legătură cu vieţuitorii mănăstirii Sf. Ecaterina, nu am găsit nici un alt Filothei în afară de Filothei Sinaitul.

Ca un ultim argument în susţinerea aserţiunii noastre aducem faptul că grafia literelor din *Psaltichia* lui Filothei Jipa nu seamănă cu cea a literelor din zapisul mai sus citat.

Confruntînd grafia literelor româneşti de la începutul zapisului, care constituie numele lui Filothei Sinaitul, cu grafia literelor greceşti din semnătura aceluiaşi Φιλόθε⟨ος⟩de la sfîrşitul zapisului, constatăm că aceasta este diferită, de unde concluzia că actul care este semnat de egumen şi de alţi martori [536] este scris de către un profesionist, grămătic sau logofăt, după uzanţa vremii.

Confruntarea grafiei semnăturilor originale ale ieromonahului român Filothei cu cea a ieromonahului grec Filothei (de la sfîrşitul zapisului) şi analiza literelor care alcătuiesc numele lui Filothei „sfetagoreţul", „sin Agăi Jipei", sau „ot Mitropolie" scoate în evidenţă diferenţa totală faţă de grafia semnăturii originale greceşti a lui Filothei Sinaitul. Cercetările noastre mai relevă şi faptul că Filothei Sinaitul nu este cunoscut în altă postură decît ca egumen al Mănăstirii Sf. Ecaterina [537]. În schimb Filothei Jipa figurează în toate cele patru lucrări ale sale cu acelaşi grad ecleziastic de ieromonah. O dovadă în plus ne-o furnizează şi un zapis [538] de la Mănăstirea Hurezu, datat 22 mai 1715, în care, alături de semnăturile lui „Ioan egumenul Hurezului", „Ştefan — egumenul ot Bistriţa", „Ştefan egumen ot Arnota" etc., semnează ca martor şi „Filothei Ierom/onahul/". El nu-şi însoţeşte numele cu titlul de „egumen" ca ceilalţi, ci, îşi zice „ot mitropolie", ceea ce înseamnă că în mod sigur nu era egumen.

Pentru noi este limpede, deci, că Filothei Sinaitul nu a scris şi nu a tradus în româneşte nici un fel de lucrare literară sau muzicală, că era un călugăr grec trimis la Mănăstirea Sf. Ecaterina pentru a se ocupa de administrarea averii acesteia. De aceea, nu putem fi de acord cu N. Iorga [539] atunci cînd, citîndu-l pe Radu Greceanu [540], afirmă că Filothei, autorul „Învăţăturilor Creştineşti" şi a „Florii Darurilor", care se călugărise la Sfetagora — îşi putea zice — stînd se pare la Sf. Ecaterina din Bucureşti, metoh al Sinaii — Sfetagoreţul". Nu subscriem, firesc, nici la opinia lui C. Bobulescu [541], care susţine că Filothei de la Sf. Ecaterina este unul

---

[536] Παίσι⟨ος⟩Ἱε ρομονάχος Σιναΐτης (Ieromonahul Paisie Sinaitul), Radu Popescu biv vel ban, Grigorie Hale/plin/(?) biv vistier, Neculai Roset vel paharnic, Pană Negoescu vel logofăt, Pană dascăl s[i]n Staincovici ucitel ot gospodsscoi ţercve sveatiteli.

[537] Într-un „Pomelnic triptic de lemn", al bisericii Sf. Ecaterina — datat /cca 1790?/ după grafie şi după menţionarea numelor lui Cozma, episcop al Buzăului ajuns mitropolit la 1787 şi al lui Meletie Cretanul, egumen al mănăstirii Sf. Ecaterina pe la 1789 — pe coloanele I—IV sînt scrise numele ctitorilor laici, iar pe coloanele IV, cele ale episcopilor şi „cuvioşilor egumeni" (27 la număr) începînd cu Φιλοθέου şi terminînd cu Meletie (*Inscripţii, Buc.*, doc. nr. 379, p. 374—377; A se vedea şi C. Bobulescu, *Cronica . . .*, p. 28).

[538] Arh. St. Buc., *M-rea Hurez*, pach. I, doc. 23, original românesc.

[539] N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. II, Bucureşti, 1930, p. 14.

[540] Radu vel logofăt Grecianu, *Viaţa lui Constandin Vodă Brîncoveanu*, cu note şi anexe de Ştefan D. Grecianu, Bucureşti, 1906, p. 347.

[541] C. Bobulescu, *op. cit.*, p. 21.

Scanned with OKEN Scanner

și „același cu Filothei ieromonahul din Sfînta Mitropolie a Bucureștilor care-n 1714 (1713 *n.n.*) scrie Psaltichia românească". Or grecul Filothei Sinaitul, cel consemnat de actele mănăstirii Sf. Ecaterina, nu putea fi autorul *Psaltichiei rumănești* pentru simplul motiv că însăși însemnarea de pe pagina de titlu a respectivei lucrări ne trimite la un alt Filothei, la acel „sin Agăi Jipei" a cărui genealogie am urmărit-o amănunțit în capitolul precedent. Mai mult, ieromonahul Filothei, care traduce din greceşte în românește trei dintre cele mai apreciate lucrări la vremea aceea : *Învățături creștinești*, *Floarea Darurilor* și *Catavasierul* (tipărite, primele două, la 1700 în Mănăstirea Snagov și cea de a treia în 1714 la Tîrgoviște), se dovedește a fi un om de o vastă cultură, cu o temeinică pregătire filozofică, muzicală și filologică. Tocmai acest fapt îl determină pe N. Iorga să-l situeze în rîndul acelor mai de seamă învățați și cărturari ai timpului : „Cantacuzino Stolnicul (vărul lui Filothei Jipa *n.n.*), Radu și Șerban Greceanu, Iordachi Cantacuzino (alt văr al lui Filothei Jipa *n.n.*), Antim Ivireanul și *Filothei Sfetagorețul*, *traducătorul Învățăturilor* creștinești și a Florii Darurilor, *formau /. . ./ Academia literară și istorică a Brîncoveanului*" */s.n./* [572]. Nu există nici un fel de însemnare care să precizeze că ieromonahul Filothei Jipa și-ar fi spus „Sfetagorețul", denumire provenind de la slavonescul *sfeta* și γόρα (σφεταγορά), adică Sfîntul Munte. El este numit „S/fe/tagorețul" (în prefața Învățăturilor), și „Sfitagorețul (în prefața de la Floarea Darurilor) de către cei care cunoșteau că a viețuit un timp la Athos. Cert este că înaintea anului 1700 (cînd sînt tipărite Învățăturile creștinești și Floarea Darurilor), Filothei Jipa revine în țară de la Athos. Faptul acesta este precizat de Constantin Pah/arnicul/ Sarachin în prefața cărții Floarea Darurilor, unde arată că „mergînd (el) la Athos și căutînd cu amănuntul" a aflat „și această cărticea care se chiamă Floarea Darurilor scrisă în limba grecească" pe care a adus-o cu el „și întîmplîndu-se Prea Cuviosul Ieromonah Filothei Sfitagorețul a veni aice în țară", l-a „*îndemnat /. . ./ spre osteneală de o au întors spre cea de moșie și de obște limba noastră românească (s.n.)* pentru ca să fie bine primită de lăcuitorii acestuiași loc". Muntele Athos reprezenta pe atunci un celebru centru cultural unde veneau la perfecționare călugări din toată lumea ortodoxă. Tocmai pentru a se desăvîrși în practica liturgică și în muzica bizantină, Filothei va pleca și va viețui un timp la Athos: Cîtă vreme va fi stat acolo nu se poate ști. E de presupus că mulți ani, de vreme ce a reușit să-și însușească atît de bine limba greacă încît să se slujească de ea pentru a se desăvîrși întru cele ale „musichiei" și „teologhiei". În ce lavră sau mănăstire a stat Filothei, de asemenea nu știm, întrucît domnitorii și boierii români erau ctitori la mai toate aceste lăcașuri de închinare. Un număr mare de mănăstiri, schituri și biserici românești, erau închinate Athosului. Așa că pretutindeni puteai întîlni călugări români. Dacă luăm în considerație afirmația lui Gr. Poslușnicu, care spune că „un exemplar al Psaltichiei lui Filothei sin Agăi Jipei se găsește în Mînăstirea Hilindar din Muntele Athos" [573], am putea presupune că Filothei

[572] N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, în Anal. Acad. Rom., S. II, Tom. XXXVII, 1914—1915, București, 1915, p. 165 ; A se vedea și extras, p. 5.
[573] Mihail Gr. Poslușnicu, *Istoria muzicii la români*, București, 1928, p. 11, nota 2.

a stat în această lavră sîrbească, care a primit danii de la Vlad Călugărul, Petru Rareș și alți voievozi români. Nu este însă exclus să fi stat în oricare altă mănăstire, cum ar fi de pildă Cutlumuș, considerată „Lavră a Țării Românești". În orice caz la întoarcerea în țară (înainte de 1700), Filothei Jipa traduce și tipărește două cărți de învățături : unele „creștinești" și altele „etico-politicești". Nu există nici un dubiu că, întors în țară, Filothei Sfetagorețul traduce *Învățături creștinești* și *Floarea Darurilor*, cărți ce vor fi tipărite la Snagov în anul 1700. Faptul este specificat și în prefața *învățăturilor* de însuși Gheorghe Radovici (ucenic al lui Antim Ivireanul), care tipărește cartea : „această carte folositoare de suflet" este „o tălmăcire nouă din limba grecească în limba românească (pentru care) *s-au ostenit Prea Cuviosul* între Ier(o)monahi Kyr Filothei S(fe)tagorețul [544].

Impresionat de acurateța stilului din lucrările amintite, N. Iorga, vorbind despre traducătorul lor, afirmă că acesta era un „călugăr *învățat (s.n.)* care fusese și la Athos" [545].

S-a vorbit și s-a scris mult — și pe bună dreptate — despre *Învățături creștinești* și *Floarea Darurilor*, amintindu-se, bineînțeles, că cel care le-a tradus este Filothei Sfetagorețul : „Întorcîndu-ne la vremea lui Antim Ivireanul, — scrie N. Iorga — între traducătorii de cărți religioase din vremea sa, afară de numele cunoscute ale Grecenilor, am întîlnit pe al călugărului Filothei de la Sfîntul Munte, «Sfetagorețul», căruia îi datorăm versiunea românească a Învățăturilor Creștinești și Florii darurilor" [546].

După 13 ani de la tipărirea lucrărilor amintite, la 24 decembrie 1713 apare psaltichia „rumânească" semnată de Ieromonahul Filothei sin Agăi Jipei. Cîteva luni mai tîrziu, în 1714, la Tîrgoviște va fi tipărit primul *Catavasier* în limba română, a cărui traducere aparține tot lui Filothei Ieromonahul „ot mitropolie". Pînă acum nimeni însă nu a făcut vreo apropiere între traducătorul primelor două cărți tipărite în 1700 și semnatarul ultimelor două lucrări de care am vorbit. Se pare că existența celuilalt Filothei — „Sinaitul" — grec de origine, ca și lipsa aproape totală de date biografice despre Ieromonahul „ot mitropolie" au creat derută și confuzie în rîndul istoriografilor, ajungîndu-se la ideea că e vorba de o singură persoană, de descendență grecească.

Noi am pornit de la ipoteza că cele patru lucrări despre care este vorba în rîndurile de față aparțin unui singur autor. În acest scop am efectuat o amănunțită analiză a textelor literare și o confruntare a stilurilor. Astfel, o bună parte din textul literar al *Psaltichiei* din 1713 este absolut identic cu cel din *Catavasierul* tipărit puțin timp mai tîrziu. Limba folosită se remarcă prin suplețe, acurateță și expresivitate, unitatea stilistică fiind lesne de descoperit. Fie că este numit Sfetagorețul, ca în *Floarea Darurilor* și *Învățături*, fie că apare ca Ieromonahul Filothei „sin Agăi Jipei" ca în *Psaltichie*, fie că semnează Ieromonahul Fliothei „ot mitropolie" ca în *Catavasier*, nu mai rămîne nici o umbră de îndoială asupra faptului că dincolo de toate aceste titulaturi se află una și aceeași persoană : Filothei Jipa — figură marcantă de cărturar a epocii culturale brîncovenești, născut dintr-o veche familie românească, familie înrudită cu alte

[544] BARSR, *CVR*, nr. 118, p. 6.
[545] N. Iorga, *Istoria Literaturii Române*, ... ed. 1969, p. 60.
[546] *Ibidem*, 1969, p. 348—349 și 1901, p. 434.

Scanned with OKEN Scanner

spițe românești care au dat țării domnitori și cunoscuți demnitari și cărturari patrioți.

Am stabilit deci, pentru prima oară în istoria culturii vechi românești, că tălmăcitorul Filothei Sfetagoreţul — cum este numit în prefața la *Învățături creștinești* și *Floarea Darurilor* — este unul și același cu românul „Filothei sin Agăi Jipei", care scrie prima *Psaltichie „românească"* și cu Filothei Ieromonahul „ot mitropolie" care traduce și tipărește primul *Catavasier* în limba română.

Puținele date biografice de care dispunem aparțin perioadei de deplină maturitate a ieromonahului. Nu se cunoaște anul nașterii. Dar dacă presupunem că s-a născut în jurul anului 1639, cînd tatăl său Jipa era deja mare Agă, în 1700, cînd se tipărește *Floarea Darurilor* și *Învățături creștinești*, Filothei avea o vîrstă destul de înaintată. Dealtfel, Gheorghe Radovici, în prefața „Învățăturilor", referindu-se la cel care a tradus lucrarea, îl numește „*Prea cuviosul întru Ieromonahi*". Aproape aceeași titulatură folosește și Constantin Paharnicul Sarachin în prefața *Florii Darurilor*: „Prea cuviosul Ieromonah", titulatură destinată preoților călugări de vîrstă înaintată.

Nu dispunem de date ferme nici în privința vîrstei la care să fi intrat în mănăstire. Cert este că, în toate actele publice cercetate de noi, numele de botez al lui Filothei nu apare alături de ceilalți frați ai săi, care de tineri deținеau diverse dregătorii. Acest fapt pledează în favoarea ideii că Filothei a îmbrățișat viața monahală din tinerețe, după exemplul „Părintelui Theodosie din Sfînta Mitropolie", căruia i-a fost ucenic și care „den tînără vîrstă" a „poftit chipul călugării(i)" [457].

În legătură cu ucenicia monahală e nevoie să precizăm că un monah se socotea ucenic al celui care-l călugărea (îl lua sub mantie) ori îl hirotonise diacon sau preot. Așa, de pildă, Naum Rîmniceanu se considera ucenic al lui Filaret al Mirelor, episcop de Rîmnic — numindu-l „întîiul meu bătrîn", pentru că l-a învățat carte grecească și românească, l-a tuns rasofor și l-a hirotonisit diacon, iar pe Constandie — episcopul Buzăului (+8 sept. 1827)—îl socotea „al doilea bătrîn" al său fiindcă l-a hirotonit preot și protosinghel (1802) [548]. A fost necesară această paranteză pentru a elucida o neînțelegere cu privire la afirmația „...ucenic al părintelui Theodosie din Sfînta Mitropolie", afirmație pe care Filothei ieromonahul o face la 1713, în prefața *Psaltichiei rumânești*. Plecînd de la această precizare, C. Erbiceanu [549] lansează ideea că „părintele Theodosie era un alt cîntăreț vestit din Sfînta Mitropolie a Bucurescilor" de la care Filothei ar fi învățat muzica bizantină. La concluzia lui C. Erbiceanu se raliază Ionescu Gion [550], I. D. Petrescu [551] și alți muzicologi din vremea noastră. Cercetînd documentele vremii, care au legătură cu Mitropolia Ungrovlahiei, nu am găsit nici un psalt cu acest nume. Am găsit în schimb un

---

[547] N. Șerbănescu, *Varlaam Mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei Bucureștene* (1672—1679), în BOR, *76* (1958), nr. 12, dec. p. 1122.

[548] Sebastian Barbu-Bucur, *Naum Rîmniceanu...*, p. 152—153.

[549] C[onstantin] E[rbiceanu], *Întîia carte de cîntări bisericești în românește cunoscută pînă acum*, în BOR, *21* (1897), p. 302.

[550] G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucuresci, 1899, p. 539.

[551] I. D. Petrescu, *Manuscrise psaltice grecești din veacul al XVIII-lea*, în BOR, *52* (1934), nr. 3—4, p. 182.

Scanned with OKEN Scanner

monah cu numele de Theodosie. Într-un pomelnic[552], întocmit „la anul de la [spăsania] lumii 7218 (1710) luna lui avg(u)stu 1 dni", care cuprinde numele celor ce „au dat ajutor p[entru][553] pomana (su)f[le]teloru ... la zidirile [ce] s-au făcut [aici la] sf[ă]nta Mitropolie din Bucuresci, apare, printre alți ieromonahi, numele lui Filothei iar la sfîrșitul coloanei a doua apare și numele unui monah Theodosie. Precizăm din nou că inscripția citată poartă data de 1 august 1710.

Trei ani mai tîrziu, în 1713, Filothei va consemna în *Psaltichia românească* faptul că este ucenicul părintelui Theodosie. Or, este exclus ca Filothei Jipa, la vîrsta de peste 70 de ani, să fi fost ucenic al unui simplu monah. În schimb, putea fi ucenicul lui Theodosie, mitropolitul Ungro-Vlahiei, născut în august 1620. Acesta se călugărește la Mănăstirea Cozia, iar la 7 aprilie 1662 îl întîlnim ca egumen la Mănăstirea Curtea de Argeș, unde rămîne pînă la alegerea sa ca mitropolit al Ungro-Vlahiei (21 mai 1668)[554]. E posibil ca în această perioadă, la Cozia sau la Curtea de Argeș să-i fi fost ucenic viitorului mitropolit (comuna în care s-a născut Filothei nefiind prea departe de aceste mănăstiri). Un cărturar ca Filothei, de stirpe boierească și domnească, nu putea fi ucenic al unui mărunt monah, Theodosie, ci numai al acelui Theodosie, care fusese ales mitropolit din egumenia de la Argeș, avînd drept contracandidați pe Ștefan egumenul de la Sadova și pe Petronie egumenul de la Tismana, el fiind ales, arătîndu-se că era „mai vrednic și de folos și obraz mai luminat a firea destoinici acestii Sfinte Mitropolii[555]. Cu toate că nici un document nu arată că Theodosie mitropolitul ar fi fost muzician, e atestat faptul că a fost om de cultură, care cunoștea bine limbile greacă, slavonă și latină. Dacă Filothei nu a putut învăța de la mitropolit muzica psaltică, e mai mult ca sigur că a învățat cu el aceste limbi fără de care nu și-ar fi putut realiza opera sa literară și muzicală. Așadar, credem că la Theodosie mitropolitul se referă Filothei atunci cînd, cu modestia-i caracteristică și în semn de mare stimă și prețuire afirmă că a fost „uc(e)nic al părintelui Theodosie din Sfînta Mitropolie" care-i fusese dascăl, îl călugărise la Cozia sau la Curtea de Argeș, îl hirotonise diacon și preot. Murind la 27 ianuarie 1708, în vîrstă de 87 de ani, Theodosie mitropolitul a condus biserica Țării Românești aproape de 40 de ani[556], timp în care au apărut și s-au dezvoltat multe idei de reformare a limbii și muzicii bisericești, idei care n-au rămas străine de Filothei și opera sa.

Care să fi fost prima mănăstire în care Filothei să-și fi făcut ucenicia și unde să-și fi avut metania[557], nu știm cu precizie. I. C. Chițimia și

---

[552] Pomelnic de lemn — provenit de la Mitropolia din București și care se află la Muzeul de artă al R. S. România, cu nr. de inventar 1196, de 74,5/52,5 cm., cu literă de 0,3 cm., pictată cu roșu și negru, pe mușama albă.

[553] Inscripție deteriorată și cu ștersături — înregită de Al. Elian, *Inscripții Buc.*, doc. nr. 1168, p. 765—766.

[554] N. Iorga, *Inscripții*, I (1905), p. 240, nr. 540.

[555] I. Lupaș, *Mitropolitul Teodosie Veștemeanul*, Sibiu, 1943, p. 6; Nicolae Șerbănescu, *Mitropolitul Teodosie al Țării Românești* (1668—1672; 1679—1708) în ST, 4 (1952), nr. 5—6, p. 336.

[556] Nicolae Șerbănescu, *art. cit.*, p. 331—332. (Pisania de pe mormînt arată că Theodosie a păstorit 39 de ani și 9 luni, fiind incluși aici și cei 7 ani (1672—1679) petrecuți în surghiun.

[557] Mănăstirea în care a fost tuns în monahism sau a intrat prin hirotesie în cinul monahal.

D. Simonescu [558] afirmă că *Floarea Darurilor* ar fi fost tradusă de Filothei la Mănăstirea Hurezu. Nu cunoaștem temeiul acestei afirmații și în orice caz nu putem considera Hurezul ca loc al primei sale ucenicii, dat fiind anul de apariție al *Florii Darurilor*. Sînt însă atestate unele legături între Filothei și Hurezu. Astfel, în zapisul amintit din 22 mai 1715, se arată că locuitorii din Hurezu zălogiți lui Dima Chiurciubașa, au fost vînduți fără voia lor lui Constantin Brâncoveanu, pe vremea cînd nu era încă domn. Făcînd el apoi mănăstire pe moșia lor, le dă un înscris prin care li se recunoaște calitatea de oameni liberi, fără pămînt, pentru că renunță la tot hotarul moșiei lor în favoarea mănăstirii. Cu acest prilej, printre martori, alături de „Ștefan — egumenul ot Bistrița", „Ștefan — egumen ot Arnota", „Grigore", „Tudor Cămăraș", „Popa Radul", „Grigore Titirecin" și „Suli", figurează și „Filothei Ier[o]m[onah] ot mitropolie" [550]. Bineînțeles, documentul citat nu ne îndreptățește să credem că Filothei își avea metania la Mănăstirea Hurezu, cu atît mai mult cu cît zidirea acesteia începe (în vara anului 1690 și se desăvîrșește 28 sept. 1697) [560] într-o perioadă cînd Filothei era de multă vreme monah. Faptul că *Floarea Darurilor* este tradusă la Hurezu ne face mai degrabă să înclinăm spre ipoteza potrivit căreia Brâncoveanu, pentru a conferi ctitoriei sale însemnătatea și prestigiul cuvenit, aduce aici, din alte mănăstiri, mai mulți călugări selecționați după criteriul culturii și al datoriei față de treburile țării. Printre aceștia poate că a fost și Filothei, care, întors de la Athos, s-a închinoviat vremelnic, în această nouă chinovie.

Din motive ce decurg atît din activitatea literară și opera muzicală a lui Filothei, cît și din poziția lui fermă față de nevoile stringente ale neamului românesc, ne permitem să nu fim de acord nici cu afirmația lui N. Iorga, și anume că Filothei „se călugărise la Sfetagora" [560]. Prin activitatea și credința lui patriotică, Filothei Jipa nu se abate nici o clipă de la lupta ce se dădea pentru românirea cîntărilor bisericești, care se adresau păturilor celor mai largi ale poporului. Și aceasta, într-o vreme în care însuși mitropolitul Theodosie — față de care Filothei avea respectul datorat celui căruia îi fusese ucenic — susținea cu vehemență ca slujba să se săvîrșească numai în slavonește, întrucît limba română — spunea mitropolitul — este „proastă", „săracă și îngustă", față de cea elină și slavonă" [562].

În asemenea condiții este cu atît mai meritorie activitatea desfășurată de Filothei, alături de alți membri ai „academiei brâncovene".

---

[558] I. C. Chițimia și Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, Ediție îngrijită de ..., vol. II, București, 1963, p. 277—278.

[559] „Drept aceea am întărit acest zapis al nostru cu pecețile și cu iscăliturile noastre, mai jos ca să s(e) crează.

Și cînd am făcut acest așezămîntu cu sfînta mănăstire fost-au mulți părinți și boieri mărturie, care vor iscăli mai jos. Mai 22 din 7223" (1715), (Arh. St. Buc., M-rea Hurez, pach. I, doc. I/23, original românesc).

[560] Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 169; A se vedea și *Cronica lui Radu Grecescu*, ed. Ștefan Grecianu, București, 1906, p. 22, 56—57; I. Ionașcu, *Contribuții la Istoricul Mănăstirii Hurez, după documente inedite din arhiva Eforiei Spitalelor Civile*, Craiova, 1935, p. 7; I. Rămureanu, *Constantin Brâncoveanu sprijinitor al ortodoxiei*, în BOR, *82* (1964), nr. 9—10, p. 917.

[561] N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești* ..., p. 14.

[562] *Condica Sfîntă a Mitropoliei*, publicată dupre original, de Arhiereul Ghenadie Craioveanu, vol. I, București, 1886, p. 104; A se vedea și G. M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, 1708—1787, București, 1914 p. 186; Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

Cunoscînd bine limbile greacă și slavonă (poate chiar și latină), după cum reiese din prefața *Psaltichiei*, unde precizează că a alcătuit cîntările sale „nu după meșteșuguri lătinești și rusăști", Filothei Jipa se dovedește un perfect mînuitor al metaforelor, comparațiilor și subtilităților dogmatice din cele două limbi, reușind să găsească cel mai potrivit corespondent în limba lui maternă, româna.

Într-o vreme cînd tot mai mult se impunea nevoia de neatîrnare și idealul de libertate a neamului, lupta pentru omniprezența limbii române se constituie ca parte integrantă a luptei naționale. În acest context, Filothei Jipa reușește să învingă piedicile inerente. Limba expresivă, bogăția de procedee ligvistice artistice ni-l impun pe Filothei drept un mare om de cultură, care ne-a lăsat ca moștenire de valoare adevărate monumente de limbă românească. Și astăzi, după scurgerea atîtor ani de prefaceri ale limbii noastre, lucrările literare ale lui Jipa se citesc ușor, cu plăcere și interes, deși au fost elaborate cu mai bine de un sfert de mileniu în urmă.

Cele trei cărți traduse de Filothei oglindesc în mod real cea mai îngrijită formă pe care o avea limba română literară la sfîrșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII. Prin aceste cărți cuprinzătoare de limbă românească, clară, simplă și mlădioasă, cu filoane puternice izvorîte din limba rostită de popor, se cimentează unitatea de limbă și de cultură pe întreaga arie românească.

După cum singur spune, scrie *Psaltichia* „cu voia și cererea a toată biserica și *a tot norodul (s.n.)* iar *Învățăturile creștinești*, scrise pentru cei mulți, pe înțelesul tuturor, sînt scurte, simple și lesne de înțeles de către oricine „fără osteneală", nefiind „voroave cu nevoie de înțeles".

Cărțile și cîntările traduse sau alcătuite de Filothei au o mare circulație. Astfel, *Floarea Darurilor* s-a răspîndit — prin multe retipăriri ca și prin copii manuscrise — în toate ținuturile românești, înlocuind traducerile mai vechi făcute după texte slavone, iar *Catavasierul* — carte de strană intens folosită, cu o largă, poate cea mai largă întrebuințare în cultul bisericii ortodoxe române — este retipărit, de la ediția princeps a lui Filothei, 1714, pînă la 1826, în cel puțin 38 de ediții românești bilingve sau trilingve. Și un număr mare de cîntări din *Psaltichia* sa a circulat în toate cele trei provincii românești.

Circulația intensă a operei sale literare și muzicale pe întreg teritoriul românesc a contribuit la făurirea unei limbi literare românești unitare și totodată a dus la consolidarea unității conștiinței naționale a tuturor românilor, premize care au contribuit la pregătirea unirii lor de mai tîrziu într-un singur stat suveran, liber și independent.

3. ȘĂRBAN, „PROTOPSALTUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI"

Din prefața Irmologhionului lui Macarie Psaltul — ucenic al dascălului Constantin, la rîndu-i nepot și ucenic al dascălului Șărban — redăm un prețios fragment care se referă la acest mare protopsalt al „Țării Românești" /.../ „În zilele fericitului întru pomenire dascălului Șărban Protopsaltul, viind *cel mai desăvîrșit și cel mai vestit dascăl al vremii aveia*

(s.n.) dintre greci, Anastasie Rapsaniotul [563] cu socoteală ca să-şi găsească norocul şi să rămîie în ţara noastră, cînd *au văzut desăvîrşirea meşteşugului şi au auzit prea dulcea fireasca glăsuire a lui Şărban, a lui Constandin* [564] *şi a celorlalţi dascăli din neamul nostru (s.n.)* s-au înspăimîntat şi singur judecîndu-se că nu iaste trebuincios, nearătîndu-se în multe zile, s-au întors şi au murit în ţara lui" [565].

Aureola în care ni-l înfăţişează Macarie pe Şărban Protopsaltul pe de o parte şi, pe de altă parte, faptul că pînă acum nu se cunoştea „nimic despre viaţa lui, nici cînd s-a născut nici cînd a murit" şi că : „singurul lucru ce se cunoaşte" „este că trăia prin anul 1733" [566], ne-a îndemnat să cercetăm timp îndelungat, *cărţi de scutiri* şi danii domneşti, acte de vînzări şi cumpărări între diverse persoane etc., avînd în final bucuria revelaţiei mai multor documente care ne-au ajutat să reconstituim cît de cît genealogia şi viaţa acestui mare „protopsalt al Ţării Româneşti".

Cea mai îndepărtată referire la Şărban Protopsaltul, o găsim în hrisovul [567] dat de către Constantin Brâncoveanu — la 31 ianuarie 1689 — preoţilor, diaconilor, cîntăreţilor şi grămăticilor de la biserica domnească din Bucureşti, prin care-i scuteşte de toate dările „ca să poată fi de treaba şi slujba sfintei biserici în zi şi noapte necontenit". Printre cei scutiţi — cărora Brâncoveanu le spune numele, alături de *Coman dascălul*, protopsaltul bisericii domneşti de atunci — figurează şi *Şărban peveţul.*

Cînd s-a născut Şărban, nu putem şti cu precizie. Dacă luăm, însă, în consideraţie faptul că alte şcoli — în afara celor mănăstireşti şi a celor de la bisericile catedrale — pe vremea aceea nu erau ; că fratele mamei lui era preot al bisericii domneşti ; că tatăl său Radu era grămătic la această catedrală şi mai ales faptul că la şcoala particulară (de muzică) a lui Antim Ivireanul, de la Mănăstirea Antim din Bucureşti, în „Aşezămîntul Mănăstirii Antim", cap. 6, ctitorul stabileşte printre altele şi limitele de vîrstă pe care trebuie să le aibă elevii — „să nu fie mai mici de zece ani, nici mai mari de 15" [568]—, putem presupune că la data emiterii hrisovului brâncovenesc amintit (31 ian. 1689), Şărban ar fi putut avea 11—14 ani şi că s-a născut deci în jurul anilor 1675—1678.

---

[563] Celebrul psalt grec din deceniile 4—6 ale secolului XVIII.

[564] Constandin, nepotul şi ucenicul lui Şărban, era dascăl la biserica domnească din Bucureşti în cea de a doua jumătate a secolului XVIII.

[565] Macarie Ieromonahul, *Irmo oghion sau Catavasieriu musicesc*, Viena, 1823, p. IX—X.

[566] Ciobanu, Gheorghe, *Manuscrisele psaltice româneşti din secolul al XVIII-lea*, în SEB, I, p. 292 ; Idem, *Muzica bisericească la români*, în SEB, I, p. 392 nota 60, apud : Litzica Constantin, *Catalogul manuscriptelor greceşti* din *Biblioteca Academiei Române*, Bucureşti, 1909 ; Popescu M. Nicolae, *Macarie Psaltul. La o sută de ani de la moartea lui (1836—1936)*, Bucureşti, 1936, p. 11, nota 17.

[567] Acest hrisov de danie se află în ms. rom. nr. 403, fol. 30r—31r, BARSR, copiat la 1762 de Tudor sin Tudor Olănescul. Pe pagina de titlu citim : „Condica sfintelor /.../ biserici domneşti de Jos şi de Sus, din Curtea domnească de aici din Bucureşti, întru care coprinde /.../ odoară i odăjdii i cărţi i alte vase, aşijderea şi toate hrisoavele şi cărţile domnilor, de socoteală i de alte mili, precum arată înlăuntru anume. Iunie 1 dni, l(ea)t 1762". A se vedea şi ms. rom. nr. 907, BARSR, f. 36r—37r („Condica sfintelor /.../ beserici domneşti de Jos şi de Sus, din Curtea domnească...").

[568] Antim Ivireanul, *Opere*, Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bpte. 1972, p. 329—331.

Scanned with OKEN Scanner

Șărban pevețul — era așa cum precizează documentul — ucenic începător întru cele ale psaltichiei, la „Școala dascălului" Coman [569] de la biserica domnească din București (cu hramul Buna Vestire) unde erau în acest an (1689), patru preoți, în frunte cu Baldovin eclesiarhul, după care urma „Popa Nica" — unchiul lui Șărban, *trei dascăli* (Coman, Stoica și Vasile), *șase grămătici* (Mihul, Bunea, *Radu*, Bogdan, Mihai și Matei) și un *pevet*, Șărban.

Cea de a doua știre despre Șărban o aflăm dintr-un document [570] ce datează din 17 octombrie 1694, din care vedem că „*Vasilica* nora popii *Nica* cliseariul" — împreună cu fiul ei Șărban și cu nora ei Dumitrana — vinde cumnatului ei Petre Abagiul, un loc de prăvălie. Reținem din acest document mai întîi faptul că actul era scris de însăși mîna lui Șărban — „*Și am scris eu Șărban cu mîna mea*" și că *Petre Abagiul* era cumnat cu *Vasilica*, deci unchi al lui Șărban. Apoi, că Nica — fratele mamei lui Șărban — era în această vreme eclesiarhul bisericii domnești în locul popii Baldovin. De asemenea, că printre martorii care semnează actul se află: *Dochița*, soția lui popa Nica și mătușă a lui Șărban, *Constantin*, fiul Dochiței și a lui Nica — văr cu Șărban și *Stoica*, dascălul bisericii domnești, pe care-l găsim și în hrisovul de danie a lui Brâncoveanu (31 ian. 1689), mai sus menționat.

La 16 august 7207 (1699) Costandin [571], fiul popii Nica eclesiarhul vinde cumnatului(?) său Petre Abagiul, un loc de casă. Documentul [57], este scris de Nica diaconul, iar printre martori — alături de „Costandin snă popei Nicăi „soția sa Ilinca și „pop(a) Bogdan", semnează și „*Șărban /.../ cîntărețul, vărul lui Costandin*" *(s.n.)*.

Într-un alt document [573] din 28 februarie 1702 apar și alți veri și nepoți de veri ai lui Șărban și anume: „Popa Bogdan, feciorul preotului Nica „clisiar domnesc", „Vasilica presvitera ego(lui) popa Bogdan", „Gheorghe brat(frate) popei Bogdan" și „Nica [574] brat ego" (fratele lui).

La 25 ianuarie 1705, din nou Vasilica, sora popii Nica „cliseariul" — împreună cu fiul său Șărban și cu nora sa Dumitrana — vinde cumna-

---

[569] Protopsaltul Coman avea la anul 1704 „peste 50 de copii" la școala domnească, pe care îi învăța psaltichia. (A se vedea Bucur-Barbu Sebastian, *Ioan sin Radului Duma Brașoveanu* . . . În Studii de muzicologie, vol. 8, București, Edit. muzicală 1974, p. 173.

[570] Potra, George, *Documente privitoare la Istoria Orașului București* (1594—1821), București, 1961, doc. (original) nr. 120, p. 206.

[571] Același Constandin în „iunie 6 dni leat 7209" (1701) scrie un document prin care „Iane, ginerele popii Nica clisiariul", vinde cumnatului său Radu, un loc de două prăvălii, în ulița bisericii Răzvan, pe care îl primise zestre după soția sa Păuna (George Potra, *op. cit.*, doc. nr. 132, p. 220—221).

[572] George Potra, *op. cit.*, doc. nr. 129, p. 218—219.

[573] Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, CCXXIV/1.

[574] Despre Nica, frate al popii Bogdan și fiu al lui Nica eclesiarhul, documente ulterioare spun că a fost *dascăl la biserica domnească* pe la 1714 (Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, auXXIII—3). La 24 iulie 1714 hrisovul „pentru scuteală" al lui Ștefan Voievod îl menționează de asemenea ca dascăl plin, după Radu dascălul (ms. rom. nr. 403, f. 33v—34v); că a fost căsătorit cu Ilinca (Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, CCXXIII—4) pînă către anul 1724 cînd, probabil a decedat și că a avut fii pe Pîrvul logofătul, Costandin, Nica și pe Maria, căsătorită cu Ianache proinchirciu-baș̦a (Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, CCXXIII—5). Documentul acesta este semnat printre alții și de către Costandin al lui *Nicolae psaltul*, care avea ginere pe Iani chiurci-baș̦a.

tului ei Petre Abagiul, un alt loc. Şi acest act, ca şi cel de la 7 octombrie 1694, este scris de Şărban [575].

La 5 noiembrie 1710 „Constantin snă popii Nicăi cliseriul de la biserica domnească", se înţelege cu cumnatul său Niculae Mărgelar, să locuiască pînă la moarte în casa cumpărată de la mătuşa sa Vasilica, mama lui Şărban. Documentul ne dezvăluie faptul că Vasilica era soră [576] nu numai cu popa Nica, ci şi cu Ivaşco.

După ce promotorul românizării cîntării bizantine — Constantin Brâncoveanu — este mazilit (24 martie 1714), urmaşul său, Ştefan Cantacuzino dă şi el un hrisov, la 24 iulie 1714, prin care scuteşte preoţii, diaconii şi cîntăreţii bisericii domneşti (cu hramul Buna Vestire) — de toate dările „ca să poată fi de treaba şi slujbele sfintelor biserici, în zi şi noapte necontenit" [577]. Printre cei scutiţi, alături de cinci preoţi [578], trei diaconi [579], doi dascăli [580], cinci grămătici [581], trei peveţi [582], doi canonarhi [583] şi un oltăreţ (Negoiţă), figurează şi *Şărban grămăticul*.

De observat că erau acum numai doi dascăli, iar *Şărban* a avansat, fiind acum grămătic, ceea ce ne face să credem că dascălul — cum era Coman, Stoica şi Vasile din hrisovul lui Brâncoveanu sau Radu şi Nica din acest hrisov — avea o vechime mai mare şi consacrare definitivă (în afară de strană, avînd şi sarcina predării muzicii la şcoală) după care urma grămăticul, apoi peveţul, canonarhul făcînd parte dintr-o categorie aparte, el fiind de obicei tipicarul şi cititorul de canoane şi psalmi. Observăm, de asemenea, din acest hrisov că eclesiarhul bisericii — după Baldovin şi apoi *Nica — unchiul lui Şărban* — era acum „popa Dumitraşco cliseriul", iar primul cîntăreţ — după Coman — era acum *Radu dascălul*. Dintre cîntăreţii, grămăticii şi peveţii din hrisovul de la 1689, zece la număr, nu mai erau acum decît *Radu grămăticul*, care acum ajunsese dascăl şi *Şărban peveţul*, care acum era grămătic, ceea ce înseamnă că unii muriseră — sau nu mai cîntau — cum ar fi de pildă Coman, alţii, dintre grămătici se făcuseră preoţi, cum ar fi de pildă Bogdan, fiul lui Nica eclesiarhul şi vărul lui Şărban, iar alţii terminîndu-şi ucenicia, plecaseră pe la alte biserici

Şi Nicolae Alexandru Voievod dă un hrisov [584] la 29 decembrie 1720. prin care scuteşte preoţii, diaconii şi cîntăreţii bisericii domneşti (cu hramul Buna Vestire) de toate dările. Printre cei scutiţi, alături de cinci preoţi [585], un diacon (Radu), un dascăl (Radu), patru grămătici [586], cinci peveţi [587] şi un oltăreţ, figurează şi *Şărban grămăticul*. De observat că ecle-

---

[575] George Potra, *op. cit.*, doc. nr. 145, p. 232.
[576] *Ibidem*, doc. nr. 164, p. 249.
[577] BARSR, ms. rom. nr. 403 şi 907, *Condica* . . ., f. 33^{v}—34^{v} şi respectiv 39^{r-v}.
[578] Dumitraşco „cliseriul", Bogdan, Iane, Radu şi Matei.
[579] Gheorghe şi Vintilă.
[580] Radul şi Nica.
[581] Pană, Iordache, Negoiţă, Nica sin popei Bunei, Constandin sin pop(ii) Bogdan.
[582] Constandin, Ion şi Bunea.
[583] Părvul şi Constandin.
[584] BARSR, ms. rom. nr. 403 şi 907, *Condica* . . ., f. 36^{r}—37^{v}; şi respectiv 41^{r}—42^{r}.
[585] Bogdan „cliseriul", Iane, Radu, Gheorghe şi Vintilă.
[586] Iordache, Părvul, Constandin şi Gheorghe.
[587] Ion „sin popei Iane", Ştefan „sin Radu dascălul"; „Gheorghe fecior lui Pană dascălul", „Constandin feciorul popei lui Dumitraşco" şi Zota „sin popei Vintilă".

Scanned with OKEN Scanner

siarh era acum Bogdan, vărul lui Șărban — iar primul dintre cîntăreți (protopsalt) era *Radu dascălul*, al cărui fiu, Ștefan — viitor preot domnesc — era peveț. Dintre cei zece cîntăreți din hrisovul lui Brâncoveanu (1689) nu mai rămăseră acum decît Radu dascălul și Șărban grămăticul iar din cei zece din hrisovul lui Ștefan Cantacuzino, nu mai rămăseră decît Radu dascălul, Iordache grămăticul, Șărban grămăticul și Costandin grămăticul „sin popei Bogdan".

Mai tîrziu, și anume din 3 martie 1724, datează un document [588], prin care Ilinca soția lui Nica dascălul de la biserica domnească, împreună cu trei feciori, Pîrvul, Costandin și Nica [589], vînd mitropoliei două locuri de prăvălii. Importanța documentului constă în aceea că este semnat — printre alții — și de către „*Șărban sin Radul dascălul zet* (cumnat) *popii Nicăi clisiarhul*" *(s.n.)*.

Despre un *Radu grămăticul* avem știre încă din anul 1689, din hrisovul de scutire al lui Costantin Brâncoveanu. La 15 septembrie 1703, un *Radu dascălul* scrie actul de vînzare a unui loc de casă [590]; în hrisoavele lui Ștefan Cantacuzino (1714) și Nicolae Alexandru Voievod (1720), menționate mai înainte, apare de asemenea, un Radu Dascălul. La 7 mai 1721 „Radul Dascălul ot Г(с)п̃(д)скои Чрк̃вэ (de la Biserica Domnească), vînzînd un loc de casă „meșterului Dumitrașco Căldărariul și /.../ jupănesii dumnealui Mușii", scrie *personal* și semnează „zapisul" de vînzare [591]. Acest Radu [592] dascăl la biserica domnească, cumnat al popii Nica „clisiarhul", este tatăl lui Șărban. Către această concluzie ne conduce și faptul că Radu dascălul bisericii domnești avea la anul 1720 un fiu, pe nume Ștefan, care era peveț la aceeași biserică, cum reiese din hrisovul lui Nicolae Mavrocordat și care, după cum vom vedea mai tîrziu (din acest capitol) era frate cu Șărban Protopsaltul [593].

---

[588] Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, CCXXIII—4.

[589] Într-un alt document din 13 nov. 1726, în afară de cei trei frați apare și sora lor, „Maria fata Nicăi dascălul, ce au fost (deci nu mai era *n.n.*) cîntăreț la biserica domnească" — căsătorită cu Ianache — proinchirciu-bașa (Arh. St. Buc., *Mitrop. Buc.*, CCXXIII—5).

[590] BARSR, pachet XII, doc. nr. 213.

[591] Printre martori semnează și „Popa Bogdan Clis(iariul), nepotul său și Popa Iane fiul lui Gheorghe Abagiul și al Bălașei, de asemenea rudă (A se vedea Arh. St. Buc. *Mitrop. Buc.*, CCIII—2; ms. rom. nr. 131, f. 144^{r-v}).

[592] Și pe crucea din curtea bisericii Slobozia din București (ridicată de Leon Tomșa Voievod la 20 februarie 1632), afară de inscripția principală, pe fața dinspre miazănoapte și la 305 mm sub umărul crucii, se mai află o inscripție cu un Rad(ul) cănt(ă)r(e)ț snu Apost(ol) d(e)ch(emvrie) 21, 7251 (=1742), care, deocamdată, nu știm dacă este unul și același cu Radu Dascălul de la biserica domnească (A se vedea ms. rom. nr. 5142, BARSR, fond Tocilescu Gr. G., f. 442; Năsturel P. V.; *Contribuții la istoria Bucureștilor*, în *Noua revistă română*, I (1900), vol. I, nr. 9, p. 423; *Orașul București*, vol. I, 1395—1800, Alexandru Elian (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, București, 1965, p. 406—407.

[593] Se pune aici un semn de întrebare și anume: Vasilica (sora lui Nica eclesiarhul) semnează actele de vînzare din 1694 și 1705 numai cu Șărban și Dumitrana (nora lui Vasilica după un fiu decedat sau poate chiar soție a lui Șărban) și cu alți matori, rubedenii și străini chiar și nu și cu Radu — soțul ei. Vasilica se numește pe sine „sora popii Nica clisearul" și nu soția lui Radu dascălul, cum ar fi fost normal. Și Șărban se iscălește cînd simplu „Șărban", cînd „Șărban cîntărețul" vărul lui Constandin (fiul popii Nica) și numai acum (la 1724) zice: „sin Radul dascălul zet popii Nicăi clisiarhul", fapt care ne face să conchidem (cu rezerva găsirii pe viitor și a altor documente mai concludente) că Radu s-a despărțit de Vasilica înainte de anul 1694, Ștefan pevețul, viitorul preot domnesc, fiind frate cu Șărban numai după tată.

Aşadar, pe „Radul dascălul ot(de la) biserica domnească", tatăl lui Şărban, „cartea de scuteală" a lui Constantin Brâncoveanu — din 31 ianuarie 1689 — îl găseşte grămătic (cînd fiul său Şărban era peveţ), „cartea lui Ştefan Voievod — din 24 iulie 1714 — îl găseşte dascăl plin (împreună cu „Nica dascălul" — nepotul său şi vărul lui Şărban), iar hrisovul lui Nicolae Voievod — din 29 decembrie 1720 — îl găseşte numai pe el singur dascăl plin (protopsalt), în timp ce fiul său Şărban era grămătic la această biserică înainte de anul 1714.

La 30 iulie 1728, Marin Croitorul vinde o prăvălie dascălului Şărban[594]. Este prima oară cînd îl găsim în acte figurînd cu funcţia de dascăl plin (protopsalt) în locul tatălui său — după ce cîntase peste 35 de ani, mai întîi ca peveţ şi apoi grămătic, în biserica domnească.

Din alt document[595] conţinînd data de 3 august 1743, aflăm că Gheorghe Abagiul „sin Petre Abagiul" vinde vărului său Şărban dascălul, nişte case cu pivniţă şi loc „căzîndu-i-să dumnealui" fiindu-i rudă.

Printr-un hrisov[596] din 25 noiembrie 1749, Grigore Ghica Voievod acordă *bisericilor* din curtea domnească *„de jos şi de sus" (s.n.)* o serie de *scutiri*, dreptul de a strînge *vinăriciul* din dealul Bucureştilor, precum şi de la Copăceni, Prundul şi Curmătura; „Şi să aibă a lua preoţii i diaconii, *cîntăreţii şi grămăticii (s.n.)* pre an cîte taleri o sută de la vel vameşi din banii vămilor /.../ ca să (le) fie /.../ de ajutoriu şi de hrană". Este interesant că în hrisov sînt numiţi pe nume numai protosul preoţilor şi cel al cîntăreţilor: „părintelui popei Radului eclisiarh, împreună cu ceilalţi preoţi i diaconi şi lui *Şărban dascăl, împreună cu ceilalţi cîntăreţi şi grămătici (s.n.)* carii să află slujitori la aceste /.../ biserici". De reliefat, de asemenea, faptul că erau două biserici, *„biserica din curtea domnească de jos"*, cu „hramul Bunei Vestiri" şi *„biserica din curtea domnească de sus" (s.n.)* cu „hramul /.../ Botezătoriului Ioan" şi că nu se spune la care din ele era Şărban protopsalt, dar din moment ce era un singur eclesiarh şi un singur protopsalt, este de presupus că aceştia organizau şi conduceau slujbele din amîndouă bisericile de la curtea domnească, sediul central fiind „biserica din curtea domnească de jos", singura amintită în hrisoavele şi cărţile domneşti citate pînă acum.

La 22 septembrie 1752, Muşat Cojocar „dă scrisoare[597] /.../ la mâna" dascălului Şărban, că „nu s-au amestecat" în treburile epitropiei, hotărîte de răposatul Gheorghe Abagiu, în locul său ca prim epitrop punînd „pe popa Costand(in)".

Trei luni mai tîrziu, în decembrie 1752, Matei Ghica Voievod dă bisericilor domneşti — din curtea de jos şi de sus — un hrisov pentru „scuteală", „vinărici" şi „o sută taleri de mir". Ca şi cel al lui Grigorie Ghica, hrisovul nu arată numele tuturor preoţilor şi cîntăreţilor, ci numai pe cel al lui popa Radu eclesiarhul „împreună cu ceilalţi preoţi şi diaconi" şi pe cel al lui *Şărban dascălul*, „împreună cu ceilalţi cîntăreţi, grămătici, cari să află slujitori la aceste /.../ biserici, precum scrie în „foiţa domniţorului cea pecetluită"[598].

---

[594] Ms. rom. nr. 5518, f. 6^{r-v}, BARSR.
[595] George Potra, *op. cit.*, doc. (original), nr. 278, p. 370.
[596] BARSR, mss. rom. nr. 403 şi 907, *Condica...*, f. 38^{r}—39^{r} şi respectiv 42^{v}—43^{v}.
[597] George Potra, *op. cit.*, doc. nr. 317, p. 413—414.
[598] BARSR, mss. rom. nr. 403 şi 907, *Condica...*, fol. 41^{r}—42^{v} şi respectiv 45^{r}—46^{r}.

Scanned with OKEN Scanner

Şi în cele două hrisoave, date preoţilor şi cîntăreţilor domneşti de către Constandin Cehan Racoviţă, primul [599] (12 august 1753) „pentru vinărici", „bani de mir" (taleri 100) şi „pentru scuteală" şi cel de al doilea [600] (1754) „pentru scuteală /.../ şi pentru alte mili" — sînt date numai numele eclesiarhului Radu, „împreună cu ceilalţi preoţi şi diaconi" şi cel al lui „*Şărban dascălul*" (în primul hrisov) sau „*Şărban dascălul protopsaltis*" *(s.n.)* (în cel de al doilea) i cu defterеu i cu ceilalţi cu toţi cîntăreţii i grămăticii" precum scrie în „foaia domnitorului cea pecetluită".

Este interesant de observat faptul că în cel de al doilea hrisov (1754) — care este scris într-o limbă arhaică frumoasă şi poetică — se arată că la cele două biserici domneşti din Curtea de jos şi cea de sus „dintru început" au fost „slujitori, preoţi i diaconi *de mir* precum şi dascăli şi cîntăreţi şi grămătici *mireni (s.n.)* a cărora chiverniseală de viiaţă, totdeauna au fost din milele domnilor" şi că „afară de aceste mile, altă chiverniseală nu au" [601].

La 13 ianuarie 1754 [602], 25 februarie 1757 [603] şi 8 august 1758 [604] Bălaşa polcovniceasa [605], soţia răposatului Gheorghe Abagiul, împreună cu fiul ei Paraschiva, paharnic, vinde cumnatului ei Şărban protopsalt la biserica domnească, cîte o prăvălie [606] cu locul ei „în Carăle cu peşte cel vechi", „mahalaua Răzvan", „pentru că i s-au căzut dumnealui, fiind şi despre o parte şi despre alta" rudă [607].

La 20 octombrie 1758 Scarlat Grigore Ghica Voievod dă un hrisov [608] prin care scuteşte pe clerul şi cîntăreţii bisericilor domneşti din Bucureşti, de toate dările, acordîndu-le aceleaşi privilegii ca şi tatăl său Grigorie Ghica. Şi aici, ca şi-n hrisoavele date de Grigorie Ghica (25 nov. 1749), Matei Ghica (dec. 1752) şi Constantin Cehan (12 aug. 1753 şi 1754) sînt numiţi pe nume numai *protosul* clericilor şi cel al cîntăreţilor: „adecă cucernicul preot popa *Andrei eclesiarh* împreună cu ceilalţi preoţi i diaconi şi *Şărban dascălul, protopsalti* i cu *defteru* [609] şi cu toţi cântăreţii i grămăticii" *(s.n.)*.

Aceasta este ultima dată cînd îl găsim pe Şărban menţionat în documente şi credem că nu mai trăieşte mult căci curînd fiul său Spiridon

---

[599] Ibidem, fol. 42v—44r şi respectiv 46r—47v.

[600] Ibidem, fol. 47v—50r şi respectiv 50v—52v.

[601] Aşa se explică faptul că Filothei sin Agăi Jipei nu apare în acte domneşti de acest fel. El era călugăr (ieromonah) şi aceştia trăind de obicei în mănăstire, aveau un mod special de vieţuire, neavînd privilegii personale.

[602] George Potra, *op. cit.*, doc. (original) nr. 324, p. 419.

[603] Ibidem, doc. (original) nr. 345, p. 437—438.

[604] Ibidem, doc. nr. 347, p. 439.

[605] În cel de al treilea document (8 aug. 1758) Bălaşa semnează *polc*(ovniceasă). Probabil, între timp, s-a recăsătorit cu un polcovnic.

[606] „Care prăvălii /.../ să trag de la *moşul dumnealui (s.n.)* şi de la moşul dumnealui le-au fost cumpărat Stancul log(ofăt) şi de la Stancul log(ofăt) le-au cumpărat răposatul soţul meu Gheorghe Abagiul" (George Potra, *op. cit.*, p. 419).

[607] Şărban Protopsaltul era cumnat (de văr primar) cu Bălaşa, fata răposatei jupănese Măriuţii (Arh. St. Buc., XVI/38, 5 ian. 7275 (1767), iar Marzania — sora lui Bălaşa — era căsătorită cu preotul domnesc Ştefan (George Potra, *op. cit.*, doc. nr. 402, p. 492—493), fratele lui Şărban (George Potra, *op. cit.*, doc. nr. 404, p. 494).

[608] BARSR, mss. rom. nr. 403 şi 907, *Condica...*, fol. 52r—54v şi respectiv 54r—56r.

[609] Cel de al doilea cîntăreţ al bisericilor domneşti în această vreme credem că era Constandin, nepotul şi ucenicul lui Şărban.

începe să fie datornic, cum aflăm dintr-un „zapis" [610] de la 22 decembrie 1765, în care se spune că „Spiridon, *sin Șărban dascălul*" se împrumută de la Jupîneasa Iada cu 70 taleri, pe care îi va da „pănă în două luni", cînd își va vinde moșia pe care i-o lăsaseră deja lui Iada, „de mai înainte", amanet pentru 30 de taleri cu care îi mai era dator [611].

La 9 iulie 1768, Paraschiv paharnic, fiul răposatului Gheorghe Abagiul și nepotul lui Șărban, vinde lui Alexe Neculescu „o prăvălie cu pămîntu ei", — „alăturea cu alte prăvălii ce le are dumnealui (Neculescu) /.../ rămase de la /.../ *răposat*(ul) *Șărban dascalu domnesc, clironomie*" (moștenire) — „căzîndu-i-să dumnealui" *(s.n.)* [612].

Șapte ani mai tîrziu, la 4 iunie 1775, Radu și Ene vtori vornici, din porunca marelui vornic Radu Văcărescu, „cercetează și hotărnicesc locul de casă al dumisale Alexe Neculescu — biv logofăt za visterie", „care loc *au fost al răposatului Șărban dascăl*" *(s.n.)* [613].

Din alte două documente — datăte 2 iunie 1781 [614] și 20 august 1781 [615], ce se referă la judecata dintre „biv vel pitar Alexe Neculescu pe de o parte și „Ion cîntăreț" și „Despa soțiia lui", pe de altă parte, privind hotarul ce desparte casele lor, vedem că pitarului Neculescu îi rămăsese „un loc de pomană de la /.../ Șărban", care loc „iaste rămas moștenire soți(i)" lui „de la moși-său Șărban dascălul". Vedem, de asemenea, că „după moartea dascălului Șărban au rămas *feciorii* stăpînitori" iar „*după moartea copiilor*" *(s.n.)* a stăpînit Alexe Neculescu. Reiese de aici că Șărban a avut cel puțin doi copii, dar noi nu avem știre decît de Spiridon, care, și acesta murise înaintea anului 1768 cînd Neculescu era deja singurul „clironom" (moștenitor).

La 9 iunie 1777 „Marzaniia preoteasa (soția) răposat(ului) popei Ștefan" — împreună cu nora sa „Sofiica" și cu copilul acesteia „Tudorache" — vinde *nepotului său „Constandin dascăl al bisericii domnești /.../* un loc în Mahalaua Răzvanului, *lîngă dascălul Șărban*" *(s.n.)*. În document [616] se precizează că îl vinde „căzîndu-i-se dum(nealui) a-l cumpăra, fiindu-ne neamul decăt alții streini". Cîteva luni mai tîrziu, la 8 februarie 1778, Constandin dascălul de la biserica domnească vinde acest loc lui Alexe Neculescu. Locul — se arată în document [617] este vecin cu cel pe care îl avea Neculescu de la „răposatul dascălul Șărban, clironomie" și îl vinde lui „findcă acest loc dum(nealui) are protimisis (drept de prioritate) a-l cumpăra de vreme ce *din dascălul Șărban altu clironomu n-au mai rămas fără dum(nealui), fiindcă Ștefan care au ținut pă jupăneasa Marzaniia au fostu frate cu dascălul Șărban (s.n.)*.

Relatările din aceste două documente (9 iunie 1777 și 8 februarie 1778) sînt deosebit de prețioase pentru noi, ele dezvăluindu-ne mai multe lucruri importante și anume :

---

[610] George Potra, *op. cit.*, doc. nr. 374, p. 464—465.

[611] Documentul este scris de către *Constandin dascălul*, care după cum vom vedea, era nepotul lui Șărban și viitorul dascăl al lui Macarie Ieromonahul.

[612] Potra George, *op. cit.*, doc. nr. 386, p. 479.

[613] *Ibidem*, doc. nr. 397, p. 487—488; A se vedea și *Ibidem*, doc. (original), nr. 405, p. 495, document semnat și de către Constandin Dascălul.

[614] *Ibidem*, doc. (original), nr. 409, p. 498—499.

[615] *Ibidem*, doc. nr. 412, p. 503—504.

[616] Ibidem, doc. (original), nr. 402, p. 492—493.

[617] Ibidem, doc. (original), nr. 404, p. 494.

Scanned with OKEN Scanner

TROPARE

Pentru ucenici

Glas 8

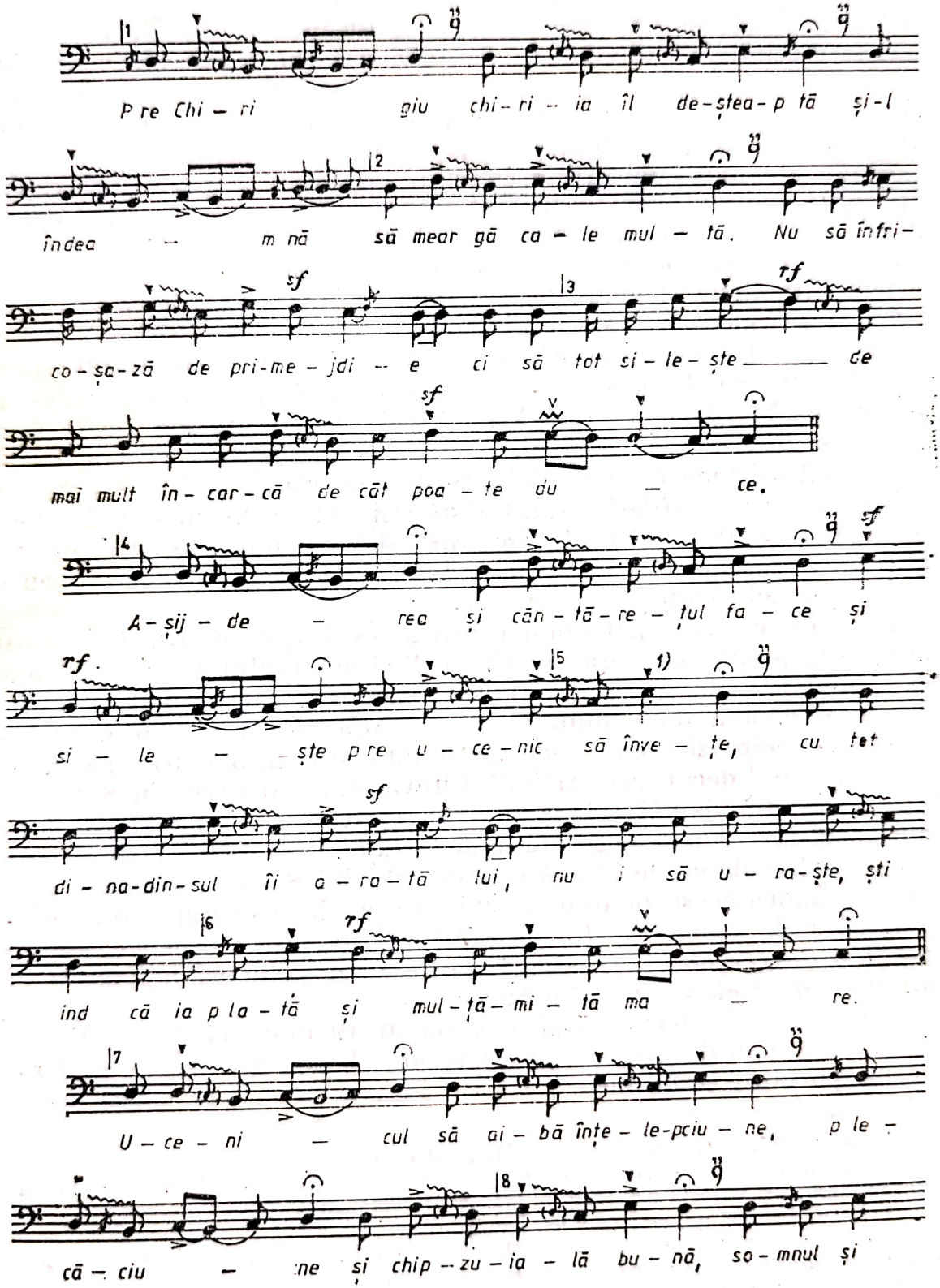

Mai întîi că Șărban, protopsaltul Curții domnești, avea un frate pe nume Ștefan, care era preot „domnesc", slujeau deci amîndoi la aceeași biserică domnească.

Apoi, că în această vreme (1778) singurul care avea „protimisis" a cumpăra locul, era Alexe Neculescu, „de vreme ce din dascălul Șărban altul clironomu n-au mai rămas". Această ultimă informație, asociată cu ceea ce am văzut mai înainte dintr-un alt document [618], de unde reiese că soția lui Alexe Neculescu avea un loc moștenire de la „moși-său Șărban dascălul", ne ajută să precizăm că soția pitarului Neculescu (al cărui nume nu-l cunoaștem), era fiica preotului „domnesc" Ștefan — frate cu Șărban Protopsaltul.

În al treilea rînd, documentele ne arată că *Marzaniia* preoteasa, *mătușa dascălului domnesc Constandin*, era soția răposatului preot Ștefan și cumnată a lui Șărban. *Dascălul domnesc Constandin, de la care Macarie Ieromonahul va învăța psaltichia*, era așadar, nepot al lui Șărban.

Șărban Protopsaltul n-a fost numai un desăvîrșit interpret al muzicii bizantine și un mare talent, cum ne relatează Macarie Ieromonahul, ci și un excepțional pedagog, în lunga-i funcție de grămătic și mai ales de dascăl, formînd un număr mare de cîntăreți, dintre care trei sînt atestați documentar. Unul din elevii săi, Ioan sin Radului Duma Brașoveanu, va promova muzica psaltică în Transilvania la Brașov, ca dascăl de cîntări la „școala cea nouă" și cîntăreț în „strana cea mare" a bisericii Sf. Nicolae din Schei, între anii 1751—1775, iar altul, Constandin, nepotul și ucenicul său, îi va fi urmaș la biserica domnească din capitala Țării Românești și dascăl al lui Macarie Ieromonahul, cel care va ilustra cea de a doua mare fază a românirii cîntărilor bizantine, înființînd în mai multe centre școli în care se va preda „sistema nouă a psaltichiei".

Primul elev al lui Șărban, atestat documentar, este Gheorghe, fiul lui Boiagi, care scrie înaintea anului 1733 un „ [619] „Στηχιράριον, περιέχων ἅπαντα τὰ ἰδιόμελα τοῦ ὅλου ἐνιάντοῦ μετὰ τῶν λητῶν, ἀποστίχων καὶ αἴνων, καλοπισθὲν παρὰ τοῦ πανιερωτάτου καὶ μουσικωτάτου Κὺρ Γερμανοῦ Νέον Πατρῶν. [620] Pe folio ultim (342v) al acestui manuscris citim: "Ηληφε τέλος ἡ παροῦσα ἀσματηκὴ στηχηραριῶν δὶ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Ἰανάκης ὁ Κουφῶς καὶ ὁ ἔγραψα τὸ Γηώργης ὁ υἱός τοῦ Μποηατζῆ μαθητῆς τοῦ διδασκάλου Σερμπάνου ἦς ἔτη ζσμα (1733) γενὰ εἰς 29". (A luat sfîrșit Stihirariul de față prin mine păcătosul Ianache Surdul — și a scris-o *Gheorghe, fiul lui Boiagi, ucenicul dascălului Șărban (s.n.)* — la anul 7241(1733), ghenarie în 29).

Cel de al doilea ucenic al lui Șărban, atestat documentar, este „Ioan sin Radului Duma Brașoveanu" care urmează cursurile de musichie la Școala domnească din București, avînd ca dascăl pe Șărban, cum reiese din manuscrisul românesc nr. 4305 din Biblioteca Academiei R. S. România, terminat de copiat la 1 august 1751 de către Ioan Duma Brașoveanu. La sfîrșitul acestui manuscris (f. 339r-v) sînt scrise niște „tropare pentru

---

[618] Ibidem, doc. nr. 409, din 2 iunie 1781, p. 498—999.

[619] BAR, ms. gr. nr. 130, fol. 340 .

[620] Stihirarion cuprinzînd toate idiomelele din întregul an împreună cu litiile, stihoavnele și imnele înfrumusețate de către prea sfințitul și prea învățatul în ale muzicii Kir Gherman Neon Patron.

ucenici", înaintea cărora Duma scrie : „Cuvintele sînt aşezate, de *întîiul cîntăreţ al meu D(ascălul) Şărban" (s.n.)*. Însemnarea lui Duma este foarte importantă, ea dezvăluindu-ne faptul că Şărban funcţiona ca dascăl la şcoala de psaltichie din Bucureşti pe vremea Mitropolitului Ungro-Vlahiei, Neofit Cretanul (1738—1754) şi că profesor de muzică bizantină al lui Ioan Duma a fost Şărban. Însemnarea este importantă şi pentru că ea permite presupunerea că însuşi Şărban învăţase psaltichia, nu numai de la dascălii domneşti — Coman şi Radu, tatăl său, — ci poate mai ales de la protopsaltul mitropoliei Filothei Jipa, primul ctitor al românirii cîntărilor ecleziastice din ţara noastră, predînd apoi ucenicilor psaltichia şi după manuscrisul lui Filothei, fapt pentru care elevul său Duma îl copiază în întregime.

Cel mai important ucenic al lui Şărban este, fără îndoială, nepotul său Constandin, protopsalt la biserica domnească în cea de a doua jumătate a secolului XVIII. Că acesta i-a fost ucenic, apoi la rîndu-i dascăl al lui Macarie psaltul, o ştim dintr-un manuscris, păstrat la Biblioteca Academiei R. S. România [621] — a cărui copie se află în Biblioteca Mănăstirii Neamţ [622] — în care citim : „Catavasii la Duminica Stîlpărilor dinpreună cu tot canonul, alcătuite [623] /.../ de fericitul întru pomenire dască-

CATAVASIILE FLORIILOR

Glas III Ga ca de la Ni

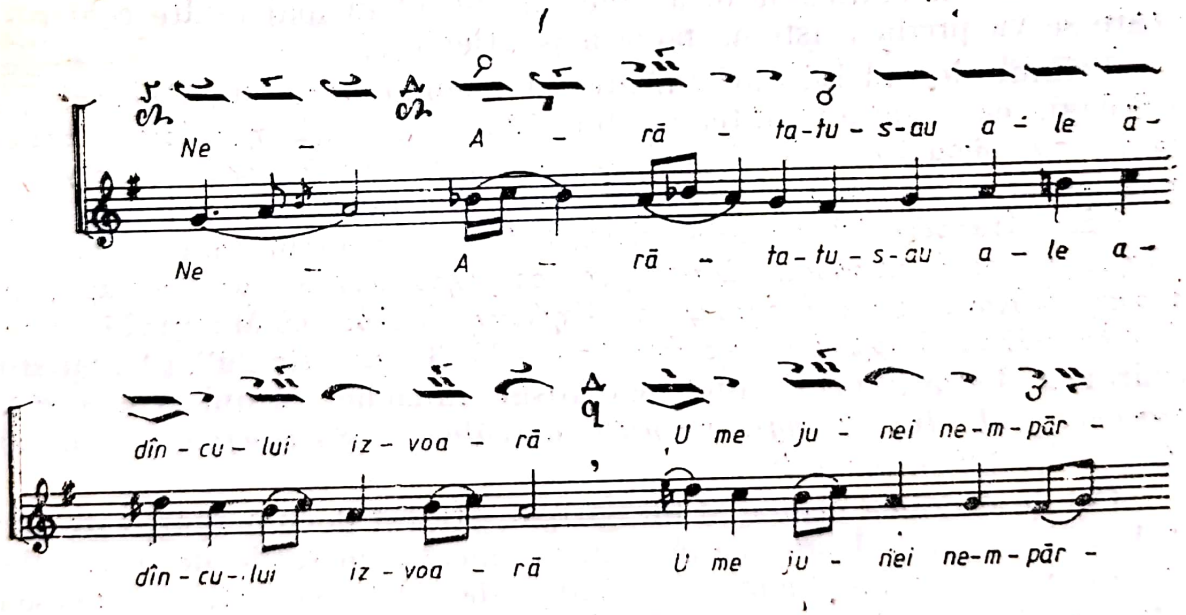

[621] Ms. rom. nr. 3765, f. 41 . Aceste catavasii (fol. 41r—45v) sînt publicate de Nicolae M. Popescu, *Macarie Psaltul...*, p. 13—32.

[622] Ms. rom. nr. 6, fol. 94v—105r.

[623] Problema originii muzicii acestui Canon este dezbătută de Gh. Ciobanu în studiul *Originea canonului stîlpărilor alcătuit de dascălul Şărban*, în volumul său *Studii de etnomuzicologie*..., p. 307—316, concluzînd că este cel scris „pre glasul cel rumănesc" de către Filothei sin Agăi Jipei (BARSR, ms. rom. nr. 61, f. 18v).

Scanned with OKEN Scanner

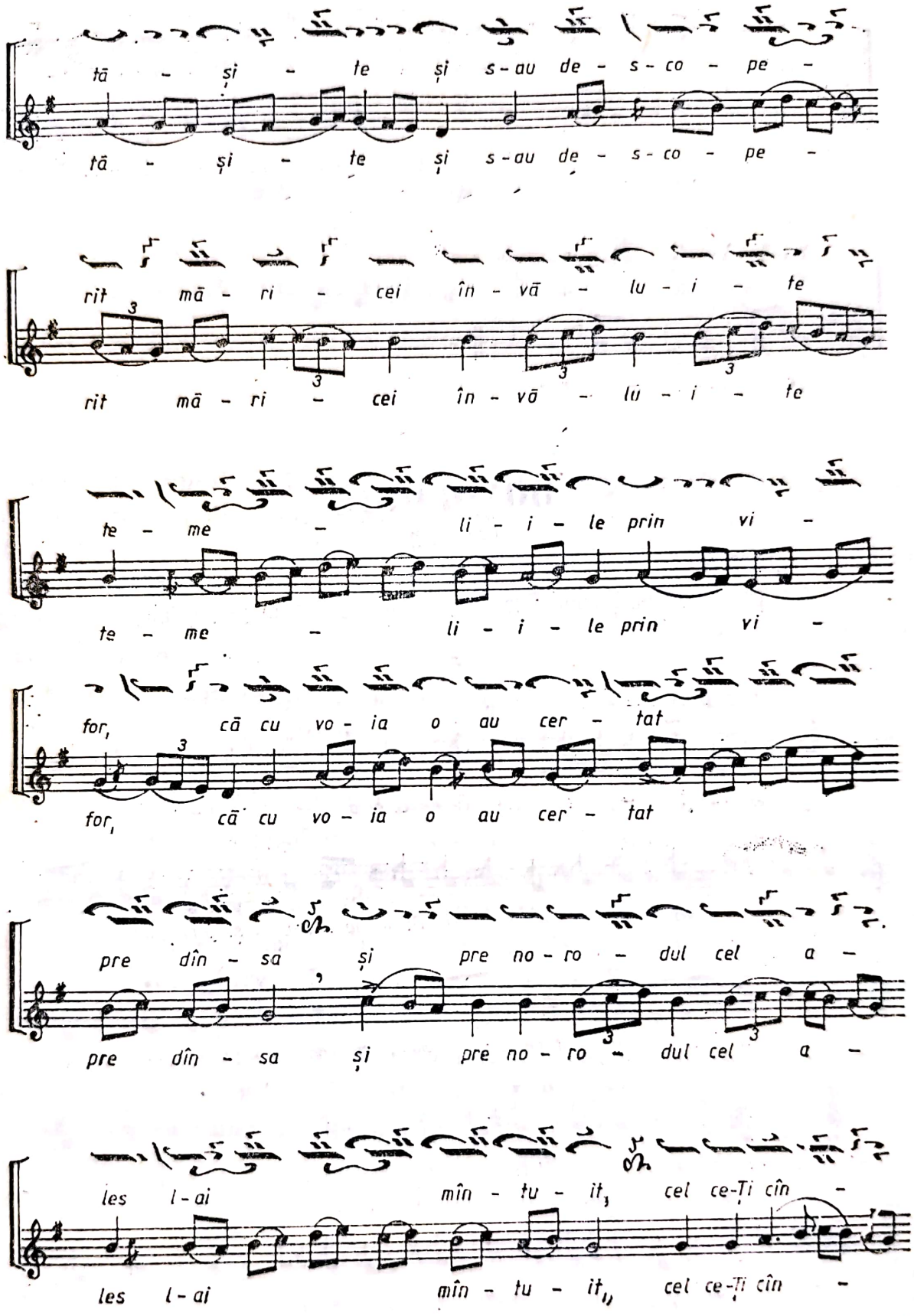

Scanned with OKEN Scanner

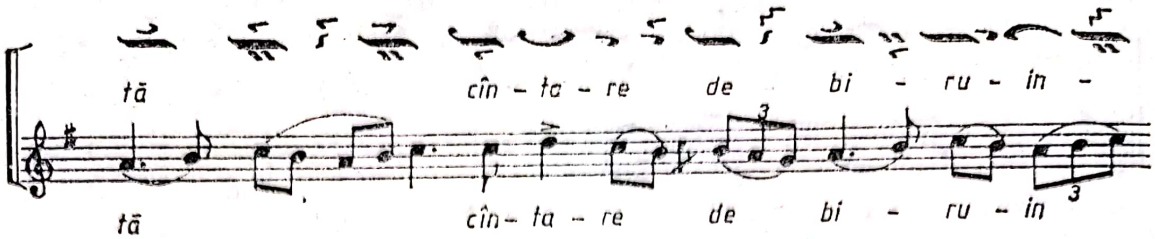

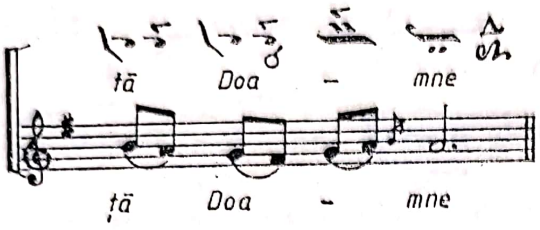

DOXOLOGIE

ἦχος λ πᾳ

„Facerea lui Neon Patron Gherman, iar în limba rumânească prefăcută de Șărban Dascălul D[o]mnesc întîiul Cînt[ă]r[e]ț."

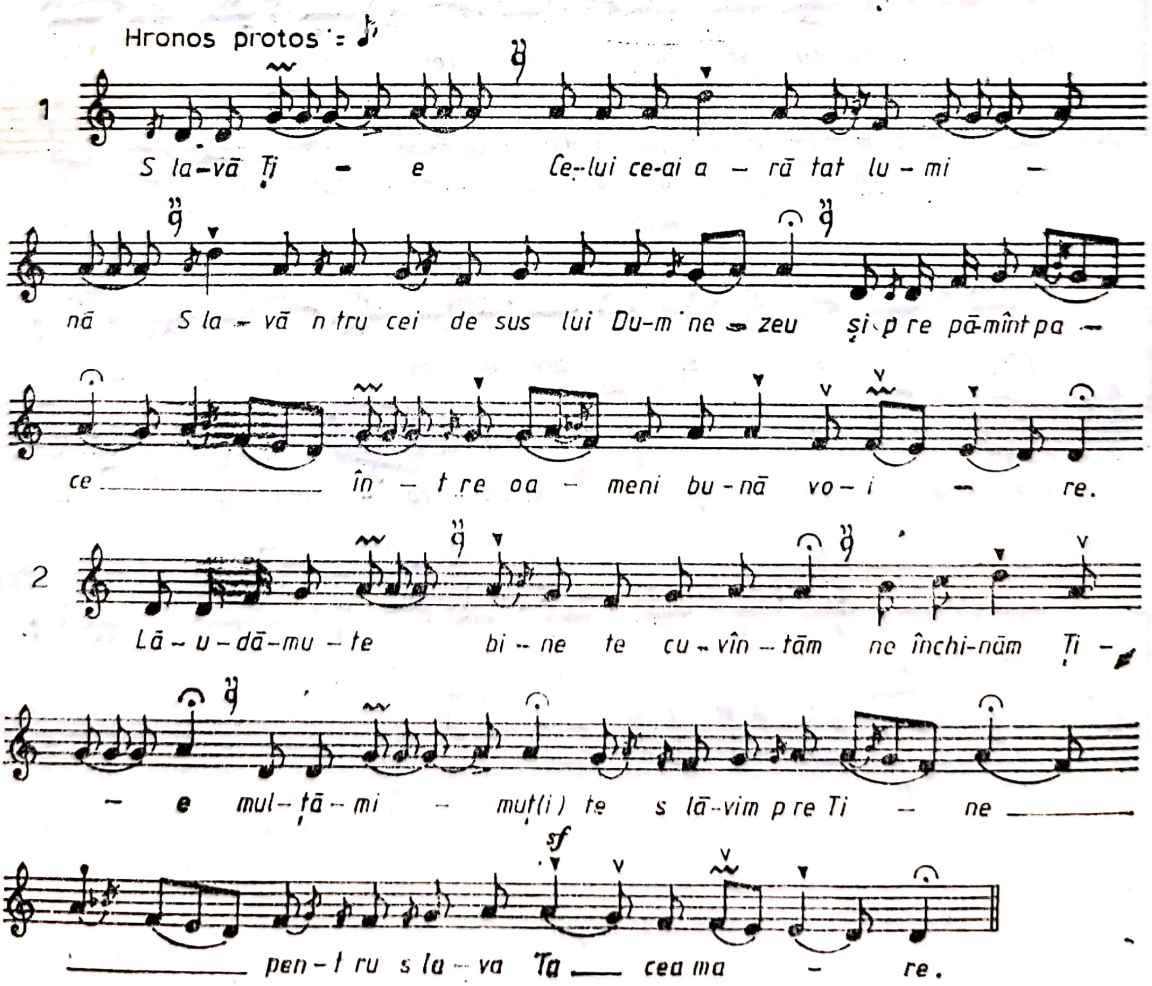

Scanned with OKEN Scanner

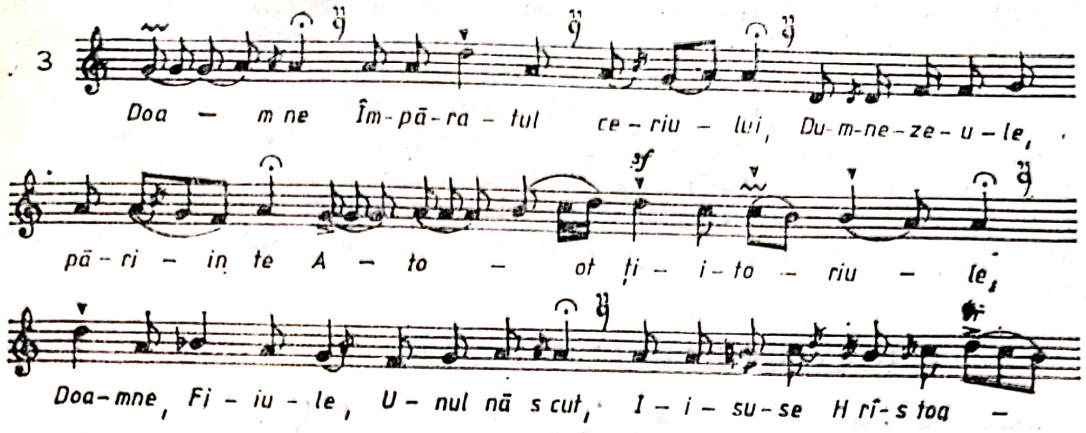

lul Şărban protopsaltul Ţării Româneşti. Pre care eu din porunca prea sfinţitului mitropolit chir Dositheiu, le-am învăţat de la însuşi *protopsaltul Constandin ucenicul lui Şărban (s.n.)* şi de la însuşi le-am păstrat în scris pe sistema veche şi pentru ca să rămîe veacinică pomenirea întâilor făcători [624] le-am alcătuit pe sistema cea noao întocmai şi nestrămutat, precum le-am învăţat".

Printre cei care au luptat pentru „românirea cîntărilor" — traducînd din greceşte sau creînd direct în limba română — Macarie Ieromonahul numeşte şi pe „Şărban protopsaltul Curţii domneşti", alături de „Arsenie Ieromonahul Cozianul" şi „Calist protopsaltul" mitropoliei din Bucureşti, ale căror osteneli — zice Macarie — „au p(i)erit" „dimpreună cu moartea lor" [625]. Şi într-adevăr, de la Şărban nu ne-a rămas aproape nimic, în afara unor „tropare pentru ucenici", mai înainte menţionate — al căror text scoate în relief greutatea şi dificultatea învăţării muzicii bizantine — şi o „doxologie" foarte frumoasă „facerea lui Neon Patron Gherman, iar în limba rumânească prefăcută de Şărban Dascălul" [626].

Astfel, în Bucureşti, la Curtea domnească şi la mitropolie, muzica bizantină a fost promovată fără întrerupere mai mult de 15 decenii de către personalităţi proeminente începînd cu Iovaşcu Vlahul, Protopsaltul Curţii Ungrovlahiei, Filothei sin Agăi Jipei (1639—1715) protopsaltul mitropoliei şi Coman (1689) protopsaltul bisericii Domneşti, continuînd cu Ra-

---

[624] Macarie Ieromonahul nu ştia că întîiul făcător al acestui canon era Filothei, după cum nu ştia nici de existenţa lui Filothei, el fiind a patra generaţie (Filothei, Şărban, Constandin, Macarie).

[625] Macarie Ieromonahul, *Irmologhion* . . ., p. IV.

[626] BARSR, ms. gr. rom. nr. 1229, fol. 27^{v}—29^{r}.

du, tatăl lui Șărban și apoi cu Șărban (1689—1758) „Protopsaltul Curții domnești" [627] sau al „Țării Românești" [628] cum îl numește Macarie Ieromonahul — care cîntă 70 de ani, fără întrerupere, în strana bisericii domnești din capitala Ungro-Vlahiei, al cărui nepot și ucenic Constandin Protopsaltul (1765) va fi dascălul de musichie („sistema veche") al lui Macarie Psaltul (? + 1836) care va învăța „sistema cea nouă" a psaltichiei la școala lui Petre Efesiu de la biserica Șelari din București (1816) și care va continua lupta pentru naționalizarea (românirea) cîntărilor bizantine.

4. IOAN SIN RADULUI DUMA BRAȘOVEANU

Ioan sin Radului Duma Brașoveanu face parte dintr-o cunoscută familie brașoveană, care în secolul XVIII și primul deceniu al secolului XIX era reprezentată aproape numai de cîntăreți de strană și dascăli de școală, cu o temeinică tradiție cărturărească [629]. Doi din „dinastia" Dumeștilor — dascălii Ioan și Radu — au avut un rol deosebit de însemnat în viața românilor din Brașov. Activitatea literară a celui din urmă, cercetată fiind mai îndeaproape, este mai bine cunoscută. Referindu-se la acesta, un contemporan ne relatează că „neavînd parte de preoție — murindu-i soția și recăsătorindu-se — a rămas dascăl și cîntăreț la biserica Sf. Nicolae din Brașov" și că „fiind cu mare osîrdie și avînd mare dar /.../ multe cărți au tălmăcit de pe limba latinească, grecească și sîrbească pe limba românească" [630].

În acest capitol vom analiza numai opera muzicală a lui Ioan Duma — necercetată pînă în prezent —, activitatea sa literară fiind studiată deja de alți biografi [631].

---

[627] Macarie Ieromonahul, *Irmologhion . . .*, p. IV.

[628] BARSR, ms. rom. nr. 3735, fol. 41^{r}; Bibl. M-rii Neamț, ms. rom. nr. 6, fol. 94^{v}.

[629] La 10 februarie 1811 moare ierodiaconul Zaharia Duma, fiul parohului și namesnicului Gh. Duma, ultimul din neamul Dumeștilor, care în anul 1803 fiind candidat la dăscălie se obligă a merge „necurmat în toate zilele de la orele 10—12 și 16—18 la dascălul grecesc să ia mathimă (lecție) și să învețe cîntări cu meșteșugul lor, ca să poată ține strană pă cum se cuvine", (Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului* (1743—1837), vol. II, Brașov, 1946, p. 187 și 206), și care la 1804 preda la școala de la Sf. Nicolae-Schei printre altele, muzica psaltică la cl. I cu leafa de 140 de florini (cf. Andrei Bârseanu, *Istoria Școalelor centrale române gr. or. din Brașov*, Brașov, 1902, p. 13).

[630] Nicolae Albu, *Doi cărturari brașoveni din veacul al XVIII-lea, Ioan Duma și Radu Duma*, în BOR, *81*, nr. 9—10, 1963, p. 987; A se vedea și Aurel A. Mureșanu, *Clădirea școalei românești din Brașov de către popa Mihai în anul 1597*, București, 1927, p. 227; Andrei Bârseanu, *op. cit.*, p. 8.

[631] D. Furtună, *O traducere a dascălului ardelean Ioan Duma*, în *Revista istorică*, București, 1, nr. 3, martie 1915; Al. Lapedatu, *Doi cărturari brașoveni din secolul XVIII, Ioan și Radu Duma*, în BOR, *39*, 1915, p. 959—966. Ceea ce-l dezvăluie pe Ioan Duma ca un adevărat cărturar este prima traducere în limba română a cărții *Mîngîiere sau Urmarea lui Hristos* de Toma Hemerken (de Kempis) pe care o sfîrșește la 8 aprilie 1774, după originalul latin *De imitatione Christi*, a doua aparținîndu-i lui Samuil Micu Clain. O altă traducere care-i aparține este ms. rom. nr. 2489, BARSR. Titlul și stihurile de la sfîrșitul manuscrisului sînt citate de N. Iorga în *Două biblioteci și mănăstiri : Ghighiu și Argeș*, București, 1904, p. 25—26; A se vedea și Sebastian Barbu-Bucur, *Ioan sin Radului Duma Brașoveanu . . .*, p. 164, nota 24. Ioan Duma a mai scris, la Brașov, în anul 1761, *Teologia Sfinților părinți*, un volum miscelaneu cuprinzînd mai multe cazanii și mai ales chestiuni privitoare la deosebirile dogmatice, obiect al unor discuții aprinse între bisericile catolică și ortodoxă, dispute ce au preocupat pe brașoveni în lupta lor împotriva unirii cu biserica Romei aproape întreg veacul al XVIII-lea (Ms. rom. nr. 2467, BARSR) *Ibidem*, nota 23.

Scanned with OKEN Scanner

Din faptul că într-un manuscris al său miscelaneu cu cuprins dogmatic [632] se semnează: „Ioan sin Radul Duma 1716 August dni", D. Furtună [633] a dedus că ar fi fiul cunoscutului dascăl şi scriitor braşovean cu acest nume din a 2-a jumătate a secolului XVIII, despre care am amintit mai sus. Aserţiunea nu se poate susţine întrucît Ioan Duma trăieşte cu cel puţin un sfert de veac înaintea lui Radu Duma, precedîndu-l în slujba de cîntăreţ al bisericii Sf. Nicolae din Scheii Braşovului; în timp ce Ioan este angajat ca dascăl la şcoală în anul 1759, Radu este angajat ca dascăl „adjunct" abia în anul 1772 (ianuarie) ca în 1776 (februarie) să fie numit dascăl plin în locul lui Ioan Duma şi să funcţioneze pînă la 10 mai 1790 [634], cînd îl găsim pentru ultima dată semnat ca martor la dăruirea unei cărţi: „Cîntăreţu bisericii ot Braşov" [635].

Într-o însemnare făcută la 1795 pe un manuscris [636], un „Dumitru cîntăreţu" spune că este „fiul dascălului Radu ce au fost la Braşov". Pe acest Dumitru, Candid C. Muşlea l-a identificat ca „fiu al Radului snă popa Dimitrie Duma", născut la 5 octombrie 1777 [637].

Al. Lepădatu [638] presupune, pe bună dreptate, că Ioan este fiul fostului gociman (Gottesmann = epitrop) al bisericii din Schei, Radu Duma care — alături de Radu Tempea cronicarul şi de gocimanii Petru şi Radu Pădureanu — îndeplinise între anii 1723—1740 multe şi importante misiuni de ordin spiritual şi material pe lîngă diferiţi episcopi ortodocşi şi generali austrieci în folosul românilor braşoveni [639]. Deci acest Radu Duma a avut doi fii, pe Ioan, de care ne ocupăm, şi pe Dimitrie preotul, tatăl lui Radu Duma, dascălul şi scriitorul de mai tîrziu.

Avînd o astfel de poziţie socială Radu gocimanul se străduieşte să dea fiilor săi o cultură aleasă, trimiţîndu-i în Ţara Românească cu care românii din Braşov aveau de veacuri cele mai strînse relaţii comerciale şi culturale.

Din manuscrisul românesc nr. 4305 de la Biblioteca Academiei R. S. România, aflăm că Ioan Duma şi-a făcut educaţia în Bucureşti unde urmează şcoala, însuşindu-şi o frumoasă cultură muzicală, avînd ca dascăl de muzichie pe Şărban. La sfîrşitul manuscrisului sînt scrise nişte „Tropare pentru ucenici" — care au apărut şi la Filothei, adăugate mai tîrziu de altă mînă (f. 258^{v}) — înaintea cărora Duma (f. 339^{r-v}) scrie: „Cuvintele sînt aşezate, de *întîiul cîntăreţ al meu D(ascălul) Şărban*" *(s.n.)*.

Înarmat cu o temeinică cultură muzicală, teologică şi filologică, Ioan sin Radul Duma Braşoveanu se întoarce la Braşov unde pe lîngă alte preocupări cărturăreşti promovează muzica psaltică în calitate de

---

[632] Teoologia sfinţilor părinţi. Ms. rom. nr. 2467, BARSR.

[633] D. Furtună, *op. cit.*, p. 71. A se vedea şi N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII* (1688—1821), vol. II, Bucureşti, 1969, p. 324.

[634] Andrei Bârseanu, *op. cit.*, p. 71 şi anexa nr. 15.

[635] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XIII, Bucureşti, p. 31.

[636] Ms. rom. nr. 2467, f. 121, BARSR.

[637] Candid C. Muşlea, *op. cit.*, p. 301.

[638] Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 953—954.

[639] Candid C. Muşlea, *op. cit.*, vol. II, p. 27; A se vedea şi Sterie Stinghe, *Istoriia besereei Scheilor Braşovului*, Braşov, 1899, p. 88, 119, 138; Aurel Bunea, *Episcopii Petru Pavel şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 58.

Scanned with OKEN Scanner

dascăl de şcoală şi cîntăreţ de strană, pînă în anul 1775, an după care nu mai avem nici o ştire despre el [640].

În timpul şederii la Bucureşti, Ioan Duma termină de scris o voluminoasă *Psaltichie românească* (la 1 august 1751) pe vremea domnitorului Ioan Grigorie Ghica voievod şi a Mitropolitului Neofit şi care, ca şi aceea a lui Filothei sin Agăi Jipei, a rămas în manuscris, primele cărţi de acest fel începînd a fi tipărite abia peste 7 decenii de către Macarie Ieromonahul.

Psaltichia românească [641] scrisă de Duma este unul din cele mai frumoase exemplare de acest fel ce ni s-a păstrat din secolul XVIII. Manuscrisul este foarte voluminos (678 p.), cuprinzînd aproape toate slujbele din timpul anului. Într-un chenar cu flori negre şi roşii (f. 1—2) este scris titlul „*Psaltichie rumănească* carea cuprinde întru sine : *Anastasima* (f. 9^{r}—56^{v}) cu *propediia* (4^{r}—7^{r}) şi cu tot meşteşugul, cu *eothinale* (f. 46^{r}—52^{r}) şi cu *checragare* (f. 52^{v}—55^{r}) ; *Stihirariul* cu toate samoglasnicele praznicelor celor stăpîneşti şi ale sfinţilor celor mari, carii să prăznuesc preste tot anul (f. 57^{r}—170^{r}) ; *Stih*[*ir*]*ariul Penticostarului* cu sărbătorile Paştilor de la Sîmbăta lui Lazăr pînă la Duminica mare (f. 170^{r}—196^{v}), *Catavasierul* cu toate trebuincioasele cîntări ale bisericii ce se cîntă preste tot anul" (f. 275^{r}—300^{r}), *polieleie*, *doxologii*, *heruvice*, *pricesne* (f. 300^{v}—321^{v}), „*irmoase veselitoare*" (f. 321^{v}—339^{v}) etc. ; „Aşezate cu meşteşugul psaltichiei pre glasurile greceşti, în zilele prea luminatului Domn Ioan Grigorie Ghica Voevod, păstorind în arhierescul scaun al Mitropoliei prea sfinţitul chir Neofit, la anii de la facerea lumii 7259, iar de la Hristos 1751 luna lui August 1 dni".

Sistemul de notaţie din această psaltichie este cel cucuzelian, iar textul cîntărilor este redat într-o traducere poetică izbutită care s-a menţinut în cărţile de cult pînă azi.

Un număr restrîns de 160 cîntări indică autorii muzicii sau textului, marea majoritate neavînd nici o indicaţie. Autorii muzicii şi textului din manuscrisul lui Duma sînt aceiaşi din cel al lui Filothei [642].

Pentru a putea face un studiu comparat între cele două psaltichii, a lui Filothei şi a lui Duma, în scopul stabilirii asemănărilor şi deosebirilor dintre cele două manuscrise, am alcătuit un tablou sinoptic al cuprinsului lor cu mai multe rubrici [643].

Studiind comparativ cele două manuscrise, piesă cu piesă, constatăm în primul rînd identitatea lor absolută.

Similitudinea manuscrisului lui Duma cu cel al lui Filothei — după care a fost copiat — este atît de mare încît la f. 335^{v} şi la f. 339^{v} în manuscrisul lui Duma găsim pînă şi numele lui Brâncoveanu din manuscrisul lui Filothei (f. 67^{v} şi respectiv f. 225^{v}), cu toate că Duma îşi scrie manuscrisul pe vremea domnitorului Ioan Grigore Voievod şi a Mitropolitului Neofit. Identitatea tuturor cîntărilor existente în cele două manuscrise ne duce la convingerea că Duma — ucenic al lui Şărban — a cunoscut

---

[640] Datele sale biografice sînt cuprinse pe larg în studiul : Sebastian Barbu-Bucur, *Ioan sin Radului Duma Braşoveanu* ..., p. 161—175 ; A se vedea şi Andrei Bârseanu, *op. cit.* ; Candid C. Muşlea, *op. cit.* şi Nicolae Albu, *op. cit.*

[641] Ms. rom. nr. 4305, BARSR.

[642] Sebastian Barbu-Bucur, *op. cit.*, p. 165—166.

[643] *Ibidem*, p. 179—187.

Scanned with OKEN Scanner

manuscrisul original al lui Filothei, sau cel puţin o copie a acestuia, după care şi-a alcătuit manuscrisul său.

Între cele două psaltichii există şi deosebiri în sensul că manuscrisul lui Duma este mai complet decît cel al lui Filothei. Filothei are în plus faţă de Duma : *Anixandarele* gl. VIII (f. 1^{r}—3^{v}) scrise mai tîrziu de altă mînă ; *roata glasurilor* din propedie (f. 70^{v}) ; *o stihiră* de la *Stretenie* (f. 191^{v}) ; o *doxologie* gl. V al lui kir Melhisedec episcopul Redesteanul (f. 44^{v}—45^{v}) ; *Psalmul* 102 (text numai), *Sfinte Dumnezeule* gl. II, *Cîţi în Hristos* gl. I şi *Crucii tale* (f. 45^{v}—47^{v}) de la Liturghie.

Duma faţă de Filothei are în plus : *Triodul stihirar* (f. 197^{r}—266^{v}) ; *Heruvicele lui Hrisafi* (gl. II ; III ; V ; VIII ; VIII) *„scurtate de popa Filothei (s.n.)* pentru neputinţa omenească adecă pentru nezăbavă" (f. 311^{r}—314^{r}), *şase pricesne* [644], iar un număr de *şapte stihiri* [645] sînt prelungite cu multe rînduri de tereremuri, care la Filothei lipsesc.

Stabilind asemănările şi deosebirile dintre cele două manuscrise, presupunem că Ioan Duma a cunoscut şi alte manuscrise ale lui Filothei — din care a putut copia *Cîntările Triodului*, opt heruvice şi nu numai pe cele două din *Psaltichia* lui Filothei etc., — manuscrise care nu ni s-au păstrat sau pe care încă nu le-am descoperit. Credem mai degrabă că în timpul domniilor pămîntene şi mai ales în timpul secularizării averilor mănăstireşti, cînd au plecat în masă din ţările româneşti călugării greci, au luat cu ei şi o mulţime de manuscrise psaltice româneşti şi greceşti scrise aici, printre care şi pe cele ale lui Filothei. În lumina celor de mai sus, afirmaţia lui Gr. Posluşnicu, neluată în seamă pînă acum, că „Un exemplar — al psaltichiei lui Filothei sin Agăi Jipei — se găseşte în Mănăstirea Hilindar din Muntele Athos" [646] este mai mult decît verosimilă.

Manuscrisul lui Duma ne arată că muzica psaltică aflată în circulaţie în epoca lui Brâncoveanu (tradusă, adaptată, prescurtată sau creată de Filothei) a fost menţinută nu numai în Ţara Românească [647] ci şi în Transilvania, la Braşov, unde Ioan Duma a promovat aceeaşi muzică brâncovenească pe care cu 5 decenii mai devreme, la Sîmbăta de Sus, o promovase şi Bucur Grămăticul, care la anul 1704 învăţa psaltichia în Bucureşti cu dascălul Coman, ajungînd să fie vătaf peste 50 de copii la şcoala de musichie a lui Constantin Brâncoveanu. [648]

5. NAUM RÎMNICEANU

Activitatea lui Naum Rîmniceanu este multiplă : istorică, teologică, filologică şi literară, majoritatea aspectelor acestei activităţi fiind analizate

---

[644] Pricesnele gl. I, II, III (f. 314^{v}), V, VII şi VIII (f. 315—316^{r}) ale lui Kir Hrisafi şi priceasna gl. IV (f. 315^{v}) a lui Neon Patron.

[645] „Pre izvorul" (f. 325^{r-v}). „În cuptorul cel vălvătior" (f. 326^{r}) ; „Ceia ce eşti în ceriuri binecuvîntată" (f. 326^{v}), „Mîinile întinzîndu-şi Daniil (f. 327^{v}), „Privind tiranul" (f. 330^{r-v}), „Musicestile organe" (f. 330^{v}—332^{r}) şi „Ars-au cuptoriul" (f. 332^{r-v}).

[646] Mihail Gr. Posluşnicu, *Istoria muzicei la români*, Bucureşti, 1928, p. 11, nota 2.

[647] Sebastian Barbu-Bucur, *Acachie Ieromonahul de la Căldăruşani*, studiu dactilografiat ; A se vedea idem, *Manuscrise psaltice româneşti şi bilingve în notaţie cucuzeliană* . . ., p. 175—177.

[648] Şt. Meteş, *Şcolile de muzică şi cîntare bisericească din Iaşi (1558) şi Bucureşti (1711—1823) şi românii din Transilvania*, în MA, *10*, nr. 7—8, iul-aug. 1965, p. 515.

Scanned with OKEN Scanner

de Constantin Erbiceanu [649]. Acest învăţat călugăr ardelean încheie lista cronicarilor din Ţara Românească, penultimul fiind Dionisie Eclesiarhul (reprezentant de frunte al memorialiştilor de după 1800) [649].

Deşi studiul de faţă nu vizează toate aspectele vieţii şi activităţii lui Naum Rîmniceanu [650], găsim totuşi necesar să revenim aici asupra controverselor privind locul naşterii sale.

După puţinele date biografice ce s-au păstrat în legătură cu viaţa sa, ştim sigur că *Naum s-a născut la 27 noiembrie 1764, în Jina Sibiului* — aşezare din sistemul „satelor grănicereşti", instituite de Maria Tereza. Cu privire la locul naşterii lui Naum Rîmniceanu, facem precizarea că toţi exegeţii lui [651] au afirmat că bunicii şi părinţii lui Naum sînt originari din Jina Sibiului, dar că *Naum s-ar fi născut în satul Corbi, de pe rîul Doamnei din Muscel.*

Confuzia provine dintr-o însemnare pe care o face Naum (în anul 1823), cu privire la data naşterii sale, de unde ar reieşi că s-a născut în Valahia : „Eu fiind născut la létul 1764 noiembrie 27 ... urmez al 59-lea de la naşterea mea, *atîţia ani avînd cu locuinţa în Valahia*" *(s.n.)* [652]. O scrisoare trimisă din Bucureşti la 15 iulie 1823 de Naum călugărului ardelean Clement, de la mănăstirea Neamţului, infirmă cele de mai sus, lămurind — credem, pe deplin ! — această problemă. Iată un fragment din această scrisoare, pe care o găsim într-un manuscris original al lui Naum : [653] „Prea scumpului meu patriot al Eptapolului Dachiei /Transilvaniei/, cel din satul Poiana, vecină satului strămoşilor mei /Jina — n.n./ *de unde eu încă în scutece de cinci luni născut m-au dus de trupeştii mei părinţi şi de moşii mei despre tată*, aici în Valahia Dachiei" (s.n.).

Pe lîngă o activitate ştiinţifică prodigioasă şi multilaterală, Naum Rîmniceanu a avut „o lungă carieră de *cîntăreţ* şi dascăl" (s.n.), după afirmaţia lui N. Iorga [654], dînd ore de psaltichie în diferite mănăstiri, biserici, şcoli şi case particulare, călătorind prin ţară : la Mărgineni, Sinaia, Ploieşti, Rîmnicu-Vîlcea, Buzău, Piteşti, Cîmpina, Conţeşti, Potlogi, Tîrgovişte, Hodoş-Bodrog, Lipova şi Caniţa, deci nu numai în Ţara Românească, ci şi în Transilvania şi Banat.

Ne propunem în continuare să reliefăm aceste date pe baza unei bogate bibliografii şi a unui manuscris al său, care acum se află la Biblioteca Academiei R. S. România [655]. Manuscrisul este menţionat de Constantin Erbiceanu şi nu a fost cercetat pînă acum din cauza necunoaşterii notaţiei neobizantine în care a fost scris.

[649] Erbiceanu C. *Viaţa şi activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, Discurs rostit la 17/30 martie 1900, cu răspuns de Sturdza A. Dimitrie, în : *Discursuri de recepţiune la* Academia Română, Bucureşti, 1900, p. 39.

[650] Piru, Al. *Literatura română premodernă*, Bucureşti, 1964, p. 167, 179.

[651] A se vedea pe larg Sebastian Barbu-Bucur : *Naum Rîmniceanu ...*, p. 149—191.

[652] Erbiceanu C. *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. XLI—XLII ; Rădulescu-Codin C. *Comuna Corbii din Muscel şi locuitorii săi*, Piteşti, 1921, p. 17 ; Iorga, N. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688—1821), vol. 2, Bucureşti, 1969, p. 277 ; Călinescu, *G. Naum Rîmniceanu*, în : Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Bucureşti, IX, nr. 2, 1960, p. 337 ; Piru, Al. *op. cit.*, p. 179 ; Chiţimia, I. *Naum Rîmniceanu*, în : Istoria literaturii române, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 126 ; Stănculescu, Ioan F. *Două sute de ani de la naşterea protosinghelului Naum Rîmniceanu*, în : Glasul bisericii, nr. 11—12, 1964, p. 1171.

[653] Erbiceanu C. *Viaţa şi activitatea literară* ... p. 8.

[654] (Condica mea de casă), Ms. gr. rom. nr. 1341, f. 11, BARSR.

[655] Iorga N. *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. II, Bucureşti, p. 225—226.

Scanned with OKEN Scanner

La anul 1788, începîndu-se răzmeriţa între turci, ruşi şi nemţi, Filaret (episcopul), emigrînd în Transilvania, ia cu sine pe Dionisie Eclesiarhul, pe mai mulţi boieri şi egumeni, pe un învăţat călugăr *sfetagoreţ* şi pe Naum — diaconul său —, în vîrstă de 24 de ani [656]. La Sibiu obţine un paşaport pentru a merge la una din mănăstirile Banatului. În Transilvania trăieşte din lecţii, predînd limba greacă, limba română şi *muzica psaltică*.

Din însemnările pe care ni le-a lăsat pe manuscrisul său muzical, desprindem că la 23 iulie 1788 „Naum Ierodiaconul" pleacă din Valahia [657] şi, în acelaşi an, îl găsim la 10 noiembrie în mănăstirea Hodoş-Bodrog, pe Mureş. Cu un an mai tîrziu, în 1789, îl găsim la Lipova [658] (cum reiese din acelaşi manuscris) [659] iar la 31 mai 1794 îl aflăm în „Caniţa" (satul Cunţa din jud. Caraş-Severin), iscălindu-se *Naum Dascălul* [660].

Ocupaţia lui Naum, după terminarea studiilor superioare de la „Academia Domnească", era aceea de *dascăl* : τὸ δίδασκαλικὸν ἐπάγγελμα[661]. În anii următori, ca dascăl itinerant, el trece prin mai multe locuri : Mărgineni, mănăstirea Sinaia şi Episcopia Buzăului unde, la 1802, Naum a fost profesor la şcoala episcopiei — predînd, printre altele, şi *muzica psaltică* — aşa cum reiese din mănuscrisul său muzical : „Ναοὺμ τῆς ἁγίας ἐπισκοπῆς διδάσκαλος" — Naum, dascălul sfintei episcopii (Buzău).

În această vreme Naum înfiinţase, la mănăstirea Sf. Ecaterina din Bucureşti, o şcoală [663] (Σχολεῖον Κοννόν Κρατῶν), unde funcţionează ca profesor probabil pînă în 1814, cînd trece *cîntăreţ* la Sf. Nicolae-Şelari, unde, doi ani mai tîrziu — la 1816 — Petre Efesiu va deschide şcoală de muzică şi unde, alături de Macarie şi Anton Pann, presupunem că a învăţat şi el „sistema nouă". În 1821 îl găsim *psalt* la Episcopia din Buzău [664], iar în 1828 la Conţeştii de jos (în Dîmboviţa), predînd citirea şi *cîntarea psaltică*, celor patru copii ai lui Pană Conţescu [665].

În Banat, Naum a venit în 1788 — de cînd datează şi *psaltichia* sa, care cuprinde şi *Meşteşugul cîntărilor bisericeşti pe glasuri*, promovînd cîntarea psaltică şi în aceste părţi ale ţării, unde a rămas şapte ani. Prima datare a manuscrisului corespunde cu anul venirii lui la Hodoş-Bodrog şi datările ulterioare, ca şi însemnările lui personale de pe acest manuscris [666] aparţin perioadei de bejenie.

---

[656] Ms. rom. nr. 3210, BARSR.

[657] Erbiceanu C., *Viaţa şi activitatea* ... p. 9 ; Iorga N., *op. cit.*, p. 277.

[658] În ms. rom. nr. 3210 f. 59^{v} din BARSR, citim în greceşte ; „Am scris atunci cînd am ieşit din Valahia/.../ la 1788, iulie 23, Naum Ierodiaconul".

[659] Ms. rom. nr. 3210, f. 62^{r}, BARSR ; a se vedea şi Erbiceanu C. *Viaţa şi activitatea* ... p. 10 ; Meteş St. *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române*, Sibiu, 1928, p. 707 ; Piru, Al. (op. cit., p. 179 şi Chiţimia I. C. (op. cit., p. 126), afirmă că „în 1789 Naum este luat prizonier de voluntirii austrieci şi dus la Kanija Mare" (Magy-Kanisza, în sud-vestul Ungariei).

[660] Ms. rom. nr. 3210, f. 62^{r}, BARSR.

[661] Idem, f. 59^{v} ; a se vedea şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 126 ; Meteş St. *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 186.

[662] Erbiceanu, C. *Cronicarii greci* ... p. XLII ; Idem, *Viaţa şi scrierile* ... p. 659.

[663] Idem, *Cronicarii greci* ... p. 253 ; Iorga N. *op. cit.*, p. 278 ; a se vedea şi Ms. gr. nr. 1559, BARSR.

[664] Erbiceanu, C. *Viaţa şi activitatea* ... p. 17 şi 44 ; Iorga N., *op. cit.* p. 278.

[665] Erbiceanu, C. *Viaţa şi activitatea* ..., p. 67.

Scanned with OKEN Scanner

Manuscrisul lui Naum prezintă importanţă pentru faptul că în el se păstrează şase cîntări în limba română, identice cu similarele lor din manuscrisele lui Filothei şi Duma, de unde putem trage concluzia că Naum a cunoscut fie manuscrisul lui Filothei la Bucureşti, Rîmnic sau Hurez, fie manuscrisul lui Duma la Sibiu.

Manuscrisul lui Naum a avut şi un scop didactic, cuprinzînd o *propedie* sumară a muzicii psaltice, în limba română, în care ni s-a păstrat valoarea şi semnificaţia neumelor vechi, necesare descifrării textelor muzicale anterioare reformei lui Chrisant din Madyte.

Meritul deosebit al lui Naum Rîmniceanu constă în aceea că, din numărul mare de cîntări psaltice existente pe vremea sa, el a ştiut să aleagă cîntări „syntomon" (scurte), concise, în *stilul irmologic şi stihiraric* — copiind cîteva şi din stilul *papadic* — neinfluenţate de muzica orientală.

Cîntările din manuscrisul lui Naum se caracterizează, ca şi cele ale lui Filothei şi Duma, prin :

— *ritm izvorît din ritmul prozodiei*, accentul tonic al acestor cîntări fiind liber, neîncorsetat de măsuri ;

— *linii melodice simple*, lipsite de ornamente bogate ;

— *diatonicitate*, inflexiunile în modurile de tip cromatic — imprimate de modul *nenano* — fiind destil de rare [667], cu toate că în această perioadă pătrund în muzica bizantină din ţara noastră „figuri externe" (cum le numeşte Anton Pann), iar scările de tip turco-perso-arab (*muştar*, *hisar*, *nisabur*, *agem ghiurdi*, *mpestenghiar*, *perkan*, *nei* etc.) abundă.

Manuscrisul are o deosebită valoare istorică şi documentară, dovedind prin conţinutul său, că Naum a cultivat — nu numai în Ţara Românească, ci şi în Transilvania şi Banat — aceeaşi muzică pe care o promovaseră Filothei sin Agăi Jipei (în Ţara Românească) la începutul secolului al XVIII-lea, Bucur Grămăticul (la Sîmbăta de sus) în prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi Ioan Duma (în Braşov şi Ţara Bîrsei), în a doua jumătate a aceluiaşi secol.

---

[666] A se vedea descrierea şi conţinutul manuscrisului în studiul nostru *Naum Rîmniceanu* ... p. 156—164.

[667] Ciobanu, Gh. *Cultura psaltică românească în secolele XVII—XVIII*, în volumul său SEB I, p. 303.

Scanned with OKEN Scanner

VII. CONTRIBUȚII ROMÂNEȘTI ÎN DOMENIUL CULTURII MUZICALE BIZANTINE LA MUNTELE ATHOS*

După cum se știe, împrejurări nefavorabile din trecut au făcut ca din numărul mare de manuscrise psaltice românești și grecești realizate de români de-a lungul vremii, numai o parte să rămînă în bibliotecile și muzeele noastre. Condițiile istorice vitrege, dominația străină asupra ținuturilor românești au contribuit fie la distrugerea și pierderea multor manuscrise de acest fel, fie la înstrăinarea lor.

Pe calea numeroaselor ctitorii [668] și a mănăstirilor închinate [669], domnitorii români au dăruit printre alte cărți de cult și *manuscrise psaltice*, în toate centrele ortodoxe. Referitor la daniile făcute de către ei întregului Orient ortodox și în special mănăstirilor din Athos, există o bogată

---

* La baza acestui studiu stă comunicarea: Sebastian Barbu-Bucur, *Contribution roumaines dans le domaine de la culture musicale byzantine au Mont Athos*, The 17th International Byzantine Congress 1986, Abstract of Short Papiers, Washington DC, August 3—8, Dumbarton Oaks, Georgetown University 22—23.

[668] În anul 1369, Voievodul muntean Vladislav reconstruiește mănăstirea Cutlumuș din Athos, în 1414 îl găsim pe Mircea cel Bătrîn între ctitori la mănăstirea Zograf, iar la 1429 Alexandru cel Bun iscălește un hrisov de danii. Ștefan cel Mare (1457—1504) și Neagoe Basarab (1512—1521) sînt ctitorii celor mai multe lăcașuri de acest fel. Petru Rareș (1535) zidește Mănăstirea Caracalu, Alexandru Lăpușneanu (1552—1568) rezidește mănăstirea Dohiariu, iar Mihai Viteazul (1593—1601) reclădește mănăstirea Simon Petra, arsă în anul 1580. Începînd cu secolul al XIV-lea și pînă în pragul secolului XX, nimeni dintre ortodoxi n-au făcut jertfe mai mari și n-au fost susținători mai darnici ai locașurilor din Muntele Athos ca românii.

După prăbușirea Bizanțului (1453) și după căderea țaratului bulgar (1393) și a celui sîrb (1459), Țările Române rămînînd singurele țări libere în Peninsula Balcanică, au acordat popoarelor creștine din Balcani și îndeosebi poporului grec o permanentă ocrotire. Voievozii Moldovei și Valahiei, ca și sfetnicii lor, au zidit din nou ori au reînnoit biserici și paraclise, mănăstiri și schituri, trapeze, chilii, bolnițe, arhondării și arsenale, au dăruit *cărți de slujbă* și odoare de preț, icoane ferecate în aur și argint, odăjdii, epitafe și dvere cusute în fir de aur și împodobite cu pietre scumpe și mărgăritare, astfel încît, după împărații bizantini, voievozii români sînt cei mai de seamă ctitori ai așezămintelor aghiorite îndeosebi.

[669] După anul 1550 întîlnim noul mijloc de danii sub forma închinărilor de mănăstiri. Încă din 1398 și poate chiar din 1368 se cunosc moșii închinate Lavrei Românești a Cutlumușului. La 1430 Alexandru cel Bun închină mănăstirii Zografu moșia Chipriana. Schitul Zdralea sau Roaba din Oltenia (după anul 1500) este socotit cel dintîi lăcaș românesc închinat mănăstirii Xenofont din Athos (Ion Donat, *Despre Mănăstirea Coșuna sau Bucovățul*, extras din rev. „Arh. Olt. XV (1936), p. 66; Idem, *Despre Schitul Zdralea sau Roaba. O ctitorie cunoscută a Craioveștilor*, în „Arhivele Olteniei", XIV (1935), p. 346, extras p. 3; D. Bălașa, *Pagini din trecutul mănăstirii Coșuna-Bucovățul Vechi*, în „Mitropolia Olteniei", anul XXIV, nr. 9—10, Craiova, 1972, p. 754). Închinarea de mănăstiri și biserici este continuată apoi de aproape toți voievozii Țărilor Române și de către sfetnicii lor, cel puțin patru secole, hărăzind prin aceasta locurilor sfinte nenumărate venituri, dăruindu-le metoace bogate, sate, sălașe de țigani, moșii, țarini, podgorii, păduri, girle, heleșteie, rîuri, mori, lacuri și bălți cu pește, vămi la vaduri, ocne de sare etc.

Scanned with OKEN Scanner

literatură [670]. Aşa de pildă, la Mănăstirea Xenofont se cunosc cele mai multe hrisoave de danii de la voievozii moldoveni şi munteni, începînd cu secolul al XV-lea, mănăstirea Xiropotamu posedă azi în arhiva sa peste 1000 de documente româneşti, iar mănăstirea Zografu a fost atît de înzestrată de către voievozii moldoveni, încît era socotită drept ctitorie românească. Aşa cum menţionam şi într-un capitol anterior, domnitorii ţărilor române, timp de cinci secole (1350—1863) sub lunga dominaţie otomană, au zidit, restaurat şi întreţinut cu o dărnicie şi bunăvoinţă fără egal, aproape toate importantele edificii athonite, exercitînd aici o neîntreruptă asistenţă materială şi hegemonie spirituală, astfel încît ne putem socoti un „Byzance après Byzance", căci „nici un alt popor /.../ n-a făcut atîta bine pentru Athos cît au făcut românii", cum spunea la 1880 — pe bună dreptate — cercetătorul rus Porfir Uspenski [671]. În Buletinul Patriarhiei ecumenice Ἐπισκέψις (nr. 307) din 15 ianuarie 1984 care apare la Geneva, confirmîndu-se cele de mai sus, se arată că numărul documentelor româneşti referitoare la donaţiile moldovlahilor făcute Athosului după o aproximativă evaluare se ridică la circa 15 000, număr care, după părerea noastră, este mult mai mare.

În perioada fanariotă, înstrăinarea manuscriselor capătă proporţii fără precedent. Pentru administrarea mănăstirilor închinate, vin la noi — în număr din ce în ce mai mare — călugări trimişi de Patriarhiile Orientului sau de Muntele Athos, care aduc, şi mai ales *duc cu ei manuscrise de tot felul, printre care şi psaltice.*

Odată cu instaurarea domniilor pămîntene şi mai ales cu secularizarea averilor mănăstireşti, grecii plecînd în masă din ţara noastră, iau cu ei lucrul cel mai de preţ — *manuscrisele*, astfel încît nu puţine muzee şi biblioteci de peste hotare deţin astăzi manuscrise muzicale aparţinînd

---

[670] N. Iorga, *Le Mont Athos et les pays roumains*, în „Bulletin historique de l'Académie roumaine, tom. II, 1914; Idem, *Fundaţiuni religioase ale domnilor români în Orient*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiei istorice, seria a II-a, XXXVI (1914); Gheorghe Moisescu, *Legăturile Ţărilor Române cu mănăstirile Megaspileon şi Sf. Lavră din Peloponez*, în B.O.R. nr. 1—2/1931; Marcu Beza, *Urme româneşti la Muntele Athos*, B.G.IV, 1933; N. Iorga, *La surveille latine des Principautés Danubiénnes*, Bucureşti, 1933; Idem, *Daniile româneşti la Muntele Athos*, în „Revista istorică" XIX (1933), nr. 1—3; Marcu Beza, *Urme româneşti în Orientul ortodox*, Bucureşti, 1935, ed. a II-a, Bucureşti 1937; Prof. dr. Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1941; Prof. Toma Gh. Bulat, *Românii şi creştinătatea răsăriteană*, în B.O.R. LXI (1943), nr. 7—8; Gh. I. Moisescu, *Contribuţia românească pentru susţinerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*, în „Ortodoxia", an V, nr. 2/1953; Prof. T. Bodogae, *Tradiţia Sfîntului Munte în tradiţia popoarelor ortodoxe*, în „Ortodoxia", anul V, 1953, nr. 2; Prof. Ene Braniște, *Rolul Athosului în istoria cîntecului ortodox*, în „Ortodoxia", anul V, nr. 2/1953; Idem *Antim Ivireanul — luptător pentru ortodoxie*, în B.O.R. LXXIV (1956), nr. 8—9; Idem, *Consideraţii istorice privind legăturile Bisericii române cu mănăstirile din Muntele Athos*, în M.B. XII (1963), nr. 3—4; Idem, *Constantin Brîncoveanu sprijinitor al ortodoxiei*, în B.O.R., LXXXII (1964), nr. 9—10; Al. Elian, *Biserica Moldovei şi Muntele Athos la începutul veacului al XIX-lea*, în „Studii teologice", XIX, (1967), nr. 7—8; Constantin C. Giurăscu, *Ţările Româneşti sprijinitoare ale învăţămîntului din Peninsula Balcanică şi Orientul Apropiat*, în „Contribuţii la istoria învăţămîntului românesc", Culegere de studii, Bucureşti, 1970; Idem, *L'aide accordé par les Pays Roumains à l'enseignement de la Peninsule Balcanique et du Proche Orient*, în „Revue Roumaine d'histoire", Bucureşti 1970, nr. 5; Prof. Alexandru Ciurea, *Cîteva aspecte esenţiale ale regimului turco-fanariot în istoria bisericii ortodoxe din România*, în: „Biserica ortodoxă română", LXXXIX (1971), nr. 7—8; Prof. I. Rămureanu *Contribuţia Ţărilor Române la dobîndirea independenţei naţionale a poporului grec*, în B.O.R., XC nr. 1—2/1972.

[671] Porfir Uspenschi, *Hristianskig Vostok*, Afon. vol. III, Moscova, 1880, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

culturii noastre din perioada medievală, din timpul Renașterii, din epoca barocă sau clasică.

O carte bisericească — și cu atît mai mult un manuscris cu note muzicale — era scumpă și rară, ea prețuind pînă la 100 de aspri sau 17—25 de galbeni de aur, ceea ce echivala cu o moșie. Domnitorul Vlad Călugărul, de pildă, a cumpărat de la egumenul mănăstirii Brădet a treia parte din muntele Prislop, cu un Tetraevangheliar evaluat la 1000 de aspri [672], iar în 1583, egumenul mănăstirii Tismana a cumpărat partea de moșie a popii Stoica din Groșani, cu două cărți, prețul lor fiind de 850 de aspri, un cal bun și 12 oi [673]. Teofan, mitropolitul Sucevei, pe cînd se afla pribeag în Polonia (sfîrșitul secolului al XVI-lea), a răscumpărat cu 100 galbeni ungurești și 100 de taleri, manuscrisul Evangheliarului scris și ferecat, se pare, în aur, cu cheltuiala lui Ion Golăi, manuscris ajuns aici în timpul războaielor lui Ion Vodă cel Cumplit cu turcii [674]. Astfel de cărți sau manuscrise erau atît de scumpe, încît ele erau păstrate cu multă grijă, adesea refăcute și completate și consemnate în diete alături de alte bunuri de mare preț [675].

Cu privire la înstrăinarea manuscriselor și cărților românești aducem mărturia cronicarului Chesarie Daponte care spune că în septembrie 1737, turcii, prădînd orașul Tîrgoviște, au dat foc vechii mitropolii și dintr-o tainiță de sub pămînt *au încărcat în mai multe care cărțile din biblioteci, pe care le-au dus peste Dunăre.* În anul 1687, tătarii au ars mitropolia cea veche de la Trei Ierarhi din Moldova, prădînd și stricînd tot [676]. Sînt acestea numai cîteva exemple din multele care susțin faptul că numeroase manuscrise psaltice românești s-au pierdut ori s-au răspîndit în cele patru colțuri ale lumii datorită pustiirilor pricinuite de năvălirile tătărești și turcești, la care au fost supuse adesea ținuturile noastre. Învățatul rus A. Sobolevski constată că *o mulțime de manuscrise românești sînt împrăștiate prin bibliotecile* Londrei, Parisului, Vienei, Pragăi, Zagrebului și Lvovului [677], la care noi adăugăm că manuscrisele psaltice sînt risipite în tot Orientul ortodox, și mai ales prin mănăstirile din Athos.

Există indicații la Macarie și Anton Pann că în afară de manuscrisele psaltice românești sau greco-române pe care le cunoaștem au mai existat și altele.

În prefața Irmologhionului, Macarie Ieromonahul spune: „*Mulți din psalții cei desăvîrșiț(i) din neamul nostru s-au arătat cu rîvnă în vremi, ca să facă cîte ceva în limba noastră, precum fericitul întru pomenire Arsenie Ieromonahul Coziianul, Calist Protopsaltul Sfi(n)tei Mitropolii a Bucureștilor și Șărban protopsaltul Curții domnești, carii nu numai Anastasimatariul melos, Stihirariul melos, Heruvicile, Pricesnele toate, Catavasiile, Irmoasele toate și altele, dară și partea cea mai multă a Papa-*

---

672 *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacul al XVI-lea*, vol. II, București, 1952, pag. 208.

673 Idem, vol. V, București, 1952, pag. 129.

674 Ioan Bogdan, *Manuscripte slavo-române în Kiev*, în „Convorbiri literare", XXV, 1891, pp. 505—506.

675 Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, București, 2968 p. 27.

676 Ibidem, p. 21.

677 А. С. Соболевский, Румыны среди словянскихъ народовъ, Петроградъ, 1917, p. 70.

Scanned with OKEN Scanner

dichiei o au prefăcut românește, cu toată desăvîrșita alcătuire, minunații dascăli și alcătuitorii vremii lor stînd în cea veche musichie [678].

Anton Pann menționează și el pe *Mihalache Moldoveanul care a alcătuit un „Anastasimatar românesc"* [679] în anul 1767 și pe *Ianuarie Protosinghelul*, care „pe la anul 1821 — zice el — mi-a arătat un *Anastasimatar* foarte frumos *potrivit în limba românească* și un *Doxastar* asemenea vrednic de toată lauda" [680].

Însuși Macarie, în prefața aceluiași Irmologhion (Viena, 1823), spune că și în „*sistema cea veche*" *nu puține cărți în limba noastră a prefăcut* [681].

Toate aceste manuscrise conținînd cîntări românești în notație cucuzeliană, alcătuite sau tălmăcite de Arsenie Cozianul, Calist Protopsaltul, Șărban Protopsaltul, Mihalache Moldoveanul, Ianuarie Protosinghelul și Macarie Ieromonahul, nu se găsesc pe teritoriul României, ele trebuind căutate în alte biblioteci și arhive de peste hotare, și-n special la Muntele Athos.

*

De peste un mileniu Muntele Athos este cel mai renumit centru al monahismului ortodox. Încă din timpul împăraților comneni (sec. XI—XII), Athosul a devenit un mic Bizanț, o a doua patrie a marelui imperiu creștin de Răsărit.

Întregul complex de mănăstiri, biserici, paraclise, schituri, chilii, arsanale (porturi) etc. a fost ctitorit de împărați bizantini, țari ruși, sîrbi și bulgari, dar cele mai multe și mai substanțiale ctitorii din toată istoria Athosului — cum am afirmat și mai înainte — aparțin Țărilor Românești. Acestea depășesc orice alte ajutoare slave sau chiar bizantine, reușind în mod constant să întrețină și să salveze Athosul de la ruină timp de 5 secole (1350—1863) sub lunga dominație otomană. Orice cercetător sau pelerin poate vedea astăzi o mulțime de tablouri votive ale domnilor și ierarhilor români în Athos grăitoare în acest sens, dintre care amintim pe cel al lui Ștefan cel Mare (1472) de pe zidul turnului de apărare de la Vatoped și altele cum ar fi cele de la Zografu (Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușneanu și Vasile Lupu), Dionisiu (Neagoe Basarab și soția sa Despina), Dochiariu (Alexandru Lăpușneanu și soția sa Ruxandra), Iviron (Teodosie Mitropolitul), Esfigmenu (Veniamin Costache) etc.

Dintre obiectele de mare preț păstrate aici, amintim *Steagul de luptă al lui Ștefan cel Mare* de la Zografu și sicriul de argint și filigran donat de Neagoe Basarab mănăstirii Dionisiu pentru moaștele Sf. Nifon, Patriarhul Constantinopolului.

În mănăstirile Athosului se păstrează cea mai bogată colecție de manuscrise, dintre care cele mai multe — cîteva zeci de mii — sînt manuscrise liturgice: Octoice, Mineie, Trioade, Penticostare, Liturghiere,

[678] Macarie Ieromonahul, *Irmologhion sau Catavasieriu musicesc*, Viena, 1823, pag. IV.

[679] Anton Pann, *Bazul Teoretic și practic al musicii bisericești sau Gramatica melodică*, București, 1845, pag. XXIX.

[680] Anton Pann, Op. cit., pag. XXIX.

[681] Referindu-se la Mitropolitul Dionisie Lupu, Macarie Ieromonahul zice: „Deci, Prea O Sfinția sa, știindu-mă pre mine smeritul între Ieromonahi, desăvîrșit întru amîndoao sistimile, îndestulat cu iscusința cea de mulți ani și cu dreaptă socoteală de a prefăce și a le aduce pre acestea în graiul patriei în cea mai cuviincioasă și nestrămutată a lor înființare și aprins cu rîvna, *ca unul ce și pe sistima cea veche nu puține cărți în limba noastră am prefăcut și cîntări am alcătuit* (subl. ns.) chiemîndu-mă mi-au poruncit ca toate cărțile sistimii ceii noauă să le prefac românește..." (*Irmologhion*... op. cit., p. VI).

Ciasloave, Molitfelnice şi *codice de muzică bizantină*, scrise de vieţuitorii acestor mănăstiri sau aduse de pretutindeni şi păstrate aici.

Preluînd de la Bizanţ frumuseţea slujbelor de odinioară, cele peste 300 de biserici şi paraclise din Athos au păstrat nealterat de influenţele străine întregul tezaur patristic al cultului ortodox : tipicul, cărţile de slujbă, tradiţia, promovînd cea mai autentică muzică bizantină care a fost preluată întocmai şi de către Ţările române.

Pentru cultura lumii întregi şi pentru istoria patriei noastre, muntele Athos reprezintă un interes considerabil. Un număr mare de oameni de cultură, scriitori, filologi, pictori, bizantinologi, muzicologi, cercetători din toate domeniile, vin aici în fiecare an pentru a studia comorile mănăstirilor athonite.

În diverse domenii, ca şi în cel muzical, nu pot fi făcute studii aprofundate fără studierea documentelor din bibliotecile Athosului, drept pentru care şi noi am întreprins în acest scop o acţiune de cercetare a valorilor muzicale de aici, fotografiind şi copiind manuscrise româneşti dăruite de către domnitori sau ierarhi români, aduse din ţară de către călugării români şi greci şi mai ales scrise de către monahii români care au vieţuit în Athos.

Cercetînd o mică parte din acest incomensurabil tezaur athonit, am depistat un număr de peste 250 manuscrise muzicale cu notaţie hrisantică, cucuzeliană şi chiar ekfonetică, în limbile română şi greacă, scrise de români în ţările române şi mai ales în Athos.

Din aceste manuscrise vom spicui sporadic cîteva date.

Cele mai vechi vestigii muzicale în Athos, de proveniență românească, sînt două LECŢIONARE EVANGHELICE (Evangheliare), scrise pe pergament cu multă măiestrie şi frumos ornate cu alese miniaturi. Uncialele greceşti sînt caracteristice secolelor X—XI. Şi rar întîlnit şi nesesizat pînă acum — faptul că textul literar este prevăzut cu neume sau notaţie ekfonetică. Placate artistic cu argint şi aur (coperţile), sînt expuse la loc de cinste în vitrine centrale, una la Dionisiu, *donată de Mircea Ciobanu* (1545—1554) şi *Doamna Chiajna* şi alta la Lavra, cu indicaţia în catalog [682] secolul XI, dăruită aici la 1643 de Ioan Matei Basarab Voevod şi Doamna Elena [683].

De la Ieromonahul Damian Vatopedinul din Veria [684], Dascăl şi protopsalt al Moldovlahiei (Δαμιανοῦ τοῦ διδασκάλου καὶ πρωτοψάλτου τῆς Μολδοβλαχίας)) [685] ne-au rămas o mulţime de cîntări, compoziţii personale, împrăştiate prin diverse manuscrise şi cel puţin două voluminoase manuscrise muzicale, un *Mathimatar* al *stihirariului* (522 fol.)

---

[682] *Lavra*, ms. gr. nr. A.97. Εὐαγγέλιον 29 × 20 cm. 223 fol. A se vedea Σπυριδόνος Μονάχου Ἰατροῦ Ἐπεξέργαθεις δὲ καὶ διασκέυασθεις, ὑπὸ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου Μντροπολίτου Πρ. Λεοντοπόλεως Ἐπλουτίσθη καὶ διὰ τῶν ἐν τέλει δύρ παραρτήματων καὶ τῶν ἀναγκαίυντων εὑρετήριων πινάκων, Paris, 1925, p. 10.

[683] Pe prima pagină sînt lucrate în miniatură icoana Sf. Mihail Mărturisitorul din Sinados şi portretele Voevodului donator şi al soţiei sale.

[684] Veria fiind locuită de foarte mulţi vlahi, nu excludem posibilitatea ca şi Damian să fi fost vlah.

[685] *Panteleimon*, ms. gr. nr. 967 fol. 136v. A se vedea Spiridon P. Lambru, Catalogul codicilor greceşti din Bibliotecile Sf. Munte, Cantavrigia-Anolia, 1900, 6474/976 ; Gr. Stathis, *Les Manuscrits de Musique Byzantine Mont Athos*, Catalogue descriptif des manuscrits de Musique Byzantine conservés dans les bibliothéques des Monastéres et des Scétes du Mont Athos, Athènes, vol. I, 1975 şi vol. II 1976, ms. nr. 436/967.

Scanned with OKEN Scanner

scris la 1679 [686] şi un *Stihirar al anului* (vol. II), (Στιχιράριο τοῦ ἐνιαυτοῦ) autograf sigur al lui Damian scris la 1680 şi păstrat la Lavra [687].

În chinoviul românesc Prodromu se păstrează un *Anastasimatar* [688] românesc, scris pe teritoriul României în preajma anului 1717, copie după Anastasima lui Filothei sin Agăi Jipa (1713) [689].

La începutul secolului XVIII, Clement Grădişteanu, ieromonah din Mănăstirea Hurezu, scrie o „'Ανθολογία ἐγκόλπιος'' (de 371 fol.), ce se păstrează la Xenofont şi care conţine şi compoziţii proprii [690].

Din ultimul pătrar al secolului XVIII datează un *Anastasimatar* românesc, alcătuire a lui Mihail (Mihalache ?) Moldovlahul, ce se păstrează la Lavra [691], important prin faptul că este cel mai complet manuscris de acest fel şi pentru că reprezintă cel de al doilea stadiu al românirii cîntărilor, cînd nu se mai copiază aproape nimic din textul muzical grecesc, ci se creează muzică de tip bizantin direct pe text românesc.

Tot în această perioadă, Ioniţă Psaltul şi Vlahul, scrie o *Antologhie* (125 fol.) ce se păstrează la Xiropotamu [692].

În afară de manuscrise cu notaţie cucuzeliană, compuse sau copiate în întregime de către români, găsim la Athos, prin diverse manuscrise greceşti din secolele XVII—XVIII, şi cîntări răzleţe ale unor autori români necunoscuţi pînă acum.

Astfel, Iovaşcu Vlahu „Protopsaltul Curţii Ungrovlahiei (1670—1700) compune : o doxologie, pe care am găsit-o în 24 manuscrise, un heruvic în 5 manuscrise, un chinonic şi 4 irmoase calofonice în 6 manuscrise [693]. Într-un codice ce se află la Xenofont scris la începutul secolului XVIII de Clement Grădişteanu din Hurezu, găsim un chinonic („Εὐλόγησον τὸν στέφανου'' — Binecuvintează cununa), compunere a lui : „Κύρ 'Ιωάννου Λογοθέτου τοῦ βλάχου[694], iar la Dohiariu, în 3 manuscrise [695], un irmos calofonic („''Ακουε θαυμάτων οὐράνε'' — Ascultă cer al minunilor), alcătuire a unui alt Ioan Vlahu Domesticu. Într-un codice scris, de asemenea la începutul secolului XVIII şi păstrat la Panteleimon, [696] găsim un heruvic al cărui autor este „Καλλίστου ἀρχιμανδρίτου βλαχομποχδανου [697] iar în

[686] *Vatopedu*, ms. gr. nr. 1473. A se vedea Σωφρονιον Εὐστρατιαδου Μητρολίτου Πρ. Λεντοπόλεως καί Γεροντος Αρκάδιου ἱεροδιάκονον βατοπεδίνου κατάλογος τῶν ἐν τῇ 'Ιερά Μονή βατοπεδίνου ἀποκειμένων Κώδικων, Paris, 1924, p. 232.

[687] *Lavra*, ms. gr. nr. E.16. Pe fol. 1-a citim : „Τό παρόν βιβλίον ἐγράφη παὶ ἐμοῦ Δαμιανοῦ 'Ιερομονάχου τοῦ ἐκ τῆς βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς Μονῆς τοῦ βατοπεδίνου καὶ Βερριώτον, κατά τό ᾳχπ'' = 1680. A se vedea şi Spiridon Monahu şi Sofroniu Evstatiadu, *op. cit.*, p. 76 ; Sofroniu Evstatiadu şi Gherontos Arcadiu, *op. cit.*, p. 501.

[688] Prodromu, ms. rom. nr. 4020.

[689] Biblioteca Academiei Române, ms. rom. nr. 61

[690] Xenofont, ms. gr. nr. 158 ; Un heruvic, ihos 2, fol. 74^{r} ; unul ihos 3, fol. 83^{v} şi un Imn de laudă pentru Ioan Nicolae Alexandru Voevod (fol. 367^{v}).

[691] Lavra, ms. rom. nr. Z 26.

[692] Xiropotamu, ms. gr. nr. 277. Pe copertă : „δηὰ χήρος Κύρ 'Ιωαηήζη καὶ μουσικού μάληστα καὶ βλάχον (De mîna Domnului Ioniţă psaltul şi Vlahul). A se vedea şi Lambru 2610/277 ; Evdochimou 2838/277 şi Gr. Stathis I, 19/277.

[693] Prof. dr. Sebastian Barbu-Bucur, *Iovaşcu le Valaque, Le protopsaltes de la Cour de l'Hongro-Valachie, dans les manuscrits psaltiques du Mont Athos*, în Musica Antiqua VII, Acta scientifica, Bydgoszcz, 1985, Polska, Supplementum, p. 11

[694] Xenofont, ms. gr. nr. 158, fol. 208.

[695] Dohiariu, mss. gr. nr. 310, fol. 256 : 338 fol. 334^{r-v} şi 390 fol 26^{r}—27^{r}.

[696] Panteleimon, ms. nr. 1005, fol. 95^{v}. A se vedea şi Lambru, 6512/1005 ; Stathis, 474/1005.

[697] Un Calist arhimandritul Νικαίας din Ţara Moldovei găsim şi într-un codice muzical (nr. 1265) din secolele XVI—XVII, păstrat la Sf. Ecaterina-Sinai.

Scanned with OKEN Scanner

două manuscrise (sec. XVIII), unul la Vatopedu [698] şi altul la Lavra [699], găsim un chinonic săptămînal („Εἰς πάσαν τῆν γήν" — În tot pămîntul) al cărui autor este un alt Calist, ieromonah din Mănăstirea Mărgineanu-Ungrovlahia („Καλλίστου Ιερομονάχου ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Μαρζηνάνου τῆς Οὐγροβλαχίας").

De la *Vlatiru Vlahul* ne-a rămas o doxologie păstrată într-un manuscris la Xenofont [700], care circulă şi sub numele: „unui dascăl valah anonim" („ἡ παρούσα ὀνόμαζετε βλάχηκη διδάσκαλου, τινός, prezenţa numită Vlahica a unui dascăl anonim) [701]. Un chinonic duminical (Αἰνεῖτε — Lăudaţi) „„„πάνι ὀρέον" (foarte frumos) este scris de asemenea de un vlah anonim („Κινόνηκο βλάχικω") [702].

Un capitol important privind muzica românească din Athos din secolele XVII şi XVIII îl constituie imnele şi *polihroniile* în cinstea domnitorilor şi demnitarilor eclesiastici din Ţările române ca şi pentru patriarhii apostolici care locuiau aici sau ne vizitau deseori. Acestea sînt scrise de către români şi mai ales de către greci, drept cinstire şi recunoştinţă pentru nenumăratele danii făcute întregului Orient ortodox şi mai ales mănăstirilor athonite.

Astfel, într-un manuscris autograf al lui Gherman Neon Patron ce se păstrează la Iviron, găsim un polihronion pentru Grigorie Vodă, domnitorul Ţării Româneşti [703] (1660 — nov. 1664; febr. 1672 — nov. 1672); unul pentru „Mitropolitul Dionisie [704] al Ungrovlahiei" (iunie 1672 — dec. 1672), altul pentru patriarhul ecumenic Dionisie [705], mazil de Constantinopol şi un imn alcătuit de Gherman Neon Patron pentru Mihail Postelnicu [706]: "Ετερον ἡμέτερον, ὅπερ ἐποιήθη δία μεσιτείας τοῦ ἐντιμωτάτου Κυρίου Μιχαὴλ Ποστέλνικου, ὄντας εἰς τὴν φυλακήν, εἰς ἦχος πλ.δ": Πρός τίνα καταφύγω ἄλλην, ἀγυή[707] (Altul făcut de mine la cerinţa Prea Cinstitului domn Mihail Postelnicul, fiind în închisoare, în gl. pl. 4: *Către care alta să alerg Curată*).

Credem că manuscrisul citat (Iviron 951) a fost scris de către Gherman, Mitropolitul Patrelor Noi — în Ţara Românească, întrucît documentele relatează că: „*prea minunatul melod şi întru multe din cele ale meşteşugului musicesc cu mare faimă*" *(subl. n.)*, „a condus mitropolia numai un an şi jumătate şi demisionînd de bună voie (ca şi antecesorul său Iosif) *a plecat în Valahia unde a trăit pînă la sfîrşitul vieţii sale*" *(subl. n.)* [708].

Dionisie a fost mitropolit al Ungrovlahiei pentru o perioadă foarte scurtă, 24 iunie 1672 — pînă în decembrie acelaşi an, astfel încît polihro-

---

[698] Vatopedu, ms. gr. nr. 1010 pag. 605—607.
[699] Lavra, ms. gr. nr. I, 189, fol. 330v—331v.
[700] *Xenofont*, ms. gr. nr. 137, fol. 54v—56r; Lambru 839/137 şi Stathis 302/137.
[701] Lavra, ms. gr. nr. 153, fol. 171v—173v; *Dohiariu*, ms. gr. nr. 338 fol. 145—146r; *Panteleimon* ms. gr. nr. 997 fol. 186v—189v.
[702] Dohiariu, ms. gr. nr. 359, fol. 219r—220v. A se vedea: Lambru 3032/358; Ierotheu 358/54 şi Sthatis 186/359.
[703] Iviron, ms. gr. nr. 185/951, fol. 179r.
[704] *Ibidem*, fol. 178v.
[705] *Ibidem*, fol. 178r.
[706] *Ibidem*, fol. 171v.
[707] A se vedea şi Στάθη, Γρ. Θ, Ἡ Δεκαπενταςύλλαβος ᾽γραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ Μελοποιΐα, ᾽Αθῆναι, 1977, p. 118.
[708] Dr. Barbu-Bucur Sebastian, Iovascu le Valaque, „Le Protopsaltes de la Cour de l'Hongro-Valachie", p. 11.

niul în cinstea sa ne îndreptăţeşte să fixăm şi data scrierii manuscrisului şi anume anul 1672. Şi polihroniul pentru Grigorie (Ghica) din cea de a II-a domnie (febr. 1672 — nov. 1673) ne conduce spre aceeaşi concluzie.

La Μεγίστης Λαύρας (la Plus Grande Lavra) se păstrează un manuscris — probabil de provenienţă românească — din a II-a jumătate a secolului XVII, care conţine un polihronion pentru Şerban Cantacuzino, Voievodul Ungrovlahiei (1678—1688), alcătuit de Kir Athanasie Patriarhul[709] („εἰς τόν αὐθέντην τῆς βλαχίας, ποίημα κύρ Ἀθανάσιου Πατριάρχου") şi cîte un polihronion pentru patriarhii apostolici : Dionisie al IV-lea Seroglanul — mazil de Constantinopol [710], Gherasim Palladas al Alexandriei[711], Athanasie al IV-lea Dabas al Antiohiei [712] şi Dosithei al Ierusalimului [713] (1641—1707), compuse de Balasie Preotul, monofilax al Marii Biserici.

Toţi patriarhii mai sus amintiţi, ca şi mulţi alţi demnitari eclesiastici şi laici, au avut permanente legături cu Ţările române — unii venind frecvent iar alţii stînd aici în permanenţă.

Într-un manuscris de la Xiropotamu [714] găsim de asemenea un polihronion al lui Neon Patron (ihos 4) : pentru Tronul Ungrovlahiei („ἡς τόν θρόνον Οὐγγροβλαχίας"), la neumele sub care trebuia să se scrie numele domnitorului fiind scris „ὀδείνης" (numele).

La Hilandar, în trei manuscrise găsim un polihronion [715] (ihos 4) *pentru Constantin Brîncoveanu*, autor fiind „Kir Athanasie Patriarhul Constantinopolului ;" un polihronion [716] asemănător cu cel mai sus menţionat, „*pentru Ighemonul a toată Ungrovlahia*", fără să spună pentru care domn, scris de acelaşi Athanasie (Ποίημα Κύρ Ἀθανσίου) şi un „polihronion [717] pentru Domnul Ungrovlahiei", deasemeni fără numele domnitorului („ὀδείνης" = numele).

La Xenofont se păstrează un manuscris, provenit din Ţara Românească scris de Climent ieromonahul Grădişteanu din Mănăstirea Hurezu ἐκ τῆς μονῆς χουρεζίου), la începutul secolului XVIII. Printre alte cîntări originale ale lui Climent, manuscrisul conţine şi un imn de laudă [718], compus în cinstea lui Ioan Nicolae Alexandru Voevod [719] : „Ἐντεῦθεν Κλήμεντος ἱερομονάχου τοῦ Γραδιστιανοῦ ποίημα εὐθέντην[...] ἡμῶν αὐθέντην Κύριον Ἰωάννην Νικόλαον Ἀλεξάνδρου Βοεβόντα".

Pentru Ioan Constantin Mihail Racoviţă al Modovei (1703—1705; 1707—1709; 1715—1726) găsim un polihronismos compus de Athanasie Rapsaniotul într-un manuscris ce se păstrează la Xenofont : „Πολυχρονισμὸς τοῦ βοεβόνδα Μολδοβίας, Κὺρ Ἀναστασίου Ραψανιώτου ; ἦχος λέγετος σεγκιάχ [. . .] Κύριον Ἰωαννην Κωνσταντῖνου Μιχαὴλ Ρακοβίζα βοεβόντα."[720]

---

[709] Lavra, ms. gr. nr. 168, fol. 515v—517v.
[710] Ibidem, fol. 503v.
[711] Ibidem, fol. 505r.
[712] Ibidem, fol. 508r.
[713] Ibidem, fol. 510v.
[714] Xiropotamou, ms. gr. nr. 313, fol. 232r—234r ; A se vedea şi Lambru, 2646/313 ; Evdokimu 2875/313.
[715] Hilandar, ms. gr. nr. 90/993 fol. 266r—267r.
[716] Hilandar, ms. gr. nr. 145/1004, fol. 284r–v.
[717] Hilandar, ms. gr. nr. 92/995, fol. 349v—350r.
[718] Xenofont, ms. nr. 158, fol. 167v. A se vedea : Lambru 860/158 şi Stathis 223/158.
[719] Domnitor în Ţara Românească 1715—1716 şi 1719—1730.
[720] Xenofont, ms. gr. nr. 137 fol. 372r—373v ; A se vedea şi Lambru, ms. gr. nr. 839/137 ; Stathis, 302/137.

Scanned with OKEN Scanner

Şi acest manuscris este probabil de proveniență românească întrucît în această vreme (după anul 1720) Athanasie Rapsaniotul — mare protopsalt grec — trăia în Țările române [721].

Şi în sfîrşit, într-un manuscris de la Xiropotamu, „scris de Ioan Papadopulu" („'Εγράφθηκεν δία χειρός τοῦ ταπεινοῦ 'Ιωάννου Παπαδοπουλου") la 1746 (febr. 5) găsim un polihronion (gl. 4) pentru Ioan Voevodul Moldovei [722] (1743—1747); „Εἰς αὐθένην, ἦχος δ, Πολυχρόνιον . . . πάσης Μολδοβλαχίας 'Ιωάννην βοεβόνταν"

Cu notație hrisantică, manuscrisele psaltice românești de la Athos — provenite din țările române sau scrise acolo — sînt mult mai numeroase.

Astfel, în deceniul 2 şi 3 al secolului XIX, Popa Traian scrie la Iaşi, sub protecția lui Iosif Naniescu — trei codici muzicali ajunşi încă din vremea sa la Bitolia [723], şi apoi la Xiropotamu [724].

La Chinoviul românesc Prodromu, printre alte manuscrise muzicale de valoare se păstrează: o *Antologhie* [725], scrisă probabil de Anton Pann, ante 1831; o *Psaltichie* scrisă în Bucureşti la 1832 de Hristache Logofătul [726]; o *Antologhie* [727] scrisă în țară ante 1843 de Nectarie Psaltul; O *Psaltichie* [728] copiată probabil de Ştefan Arhimandritul din Cernica în anul 1844; O *Antologhie* [729] scrisă o parte de Axentie Roşculescu (1847), o parte de Ignatie Ierodiaconul din Prodromu (1868) şi o parte de Matei Vatopedinul. Tot la Prodromu găsim un *Vecerno-Utrenier-Liturghier* [730] scris ante 1848, provenit din Moldova — Agapia, de la „Elisabeta monahia", sora Mitropolitului Veniamin Costache *(n.n.)*. De „G. Ucenescu /. . ./ psalt la biserica mare din Braşov" se află tot aici un „Heruvicariu" [731] „scris din predarea" lui A. Pann „în Bucureşti la anul 1851". Şi la Chilia românească Sf. Ipatie — dependentă de Vatoped există „Compuneri muzicali greceşti şi româneşti [732] ale cîntăreţului român gr(ec) or(todox) Georghe Ucenescu, student al D(omnului) A. Pann, T(om) VII, Bucureşti 1852". La Prodromu găsim de asemenea o *Psaltichie* scrisă la 1863 [733] de Ghiță Ionescu în Mănăstirea Găiseni-Dîmboviţa şi *una* de Ion Grigorescu la 1864 în România. La 1865 Gherontie Prodromitul termină de compus o *Antologhie* iar ante 1873 Popescu Costache scrie o *Psaltichie* „din predania lui Gheorghe Căciulescu, cîntător la Sf. Nicolae Nou, Oraşul Cîmpulung-Muscel".

---

[721] Dr. Barbu-Bucur Sebastian, *Şărban*, *„Protopsaltul Țării Româneşti"* în G.B. an XLVII, nr. 5, p.

[722] Xiropotamu, ms. gr. nr. 268, fol. 158v—159v; A se vedea şi Lambru 2601/268; Evdokimou 2830/268 şi Stathis 10/268.

[723] Oraş în Macedonia, aparținînd acum Iugoslaviei.

[724] Xenofont, ms. gr. nr. 136, 148 şi 129. A se vedea: Lambru 838/136, 850/148, 831/129 şi Stathis, 300/135, 313/148, 294/129.

[725] Prodromu, ms. rom. fără nr. de inventar.

[726] Idem, ms. gr. rom. nr. 5026.

[727] Idem, ms. gr. rom. fără nr. de inventar.

[728] Idem, ms. rom. nr. 5268.

[729] Idem, ms. rom. nr. 5292.

[730] Idem, ms. gr. nr. 1822.

[731] Idem, ms. gr. rom. nr. 58.

[732] Chilia Sf. Ipatie, ms. rom. nr. 63.

[733] Prodromu, ms. rom. nr. 3810.

Scanned with OKEN Scanner

În cel de al treilea pătrar al secolului XIX, Nectarie Vlahul de la Prodromu (1807—†1899) este unul dintre cei mai prolifici şi mai talentaţi compozitori români de muzică bizantină. A tradus din literatura psaltică universală şi a compus aproape tot ceea ce este necesar tuturor oficierilor din timpul anului: Doxastariu, Stihirariul, Triodul, Penticostariul, Heruvico-Chinonicar, Prohodul, precum şi un mare număr de stihiri, tropare, slave, doxologii, axioane, cîntări veselitoare etc., pentru români şi pentru greci. Este supranumit de către români şi greci: „Al doilea Cucuzel" sau „Protopsalt a tot Muntele". În cea de a II-a jumătate a secolului XIX a avut cea mai bună *şcoală* de muzică la Prodromu pentru români şi greci, renumită în tot Muntele. Timp de aproape un secol cîntările sale au fost transcrise de un mare număr de psalţi şi protopsalţi români şi chiar greci, manuscrisele copiate circulînd prin tot Muntele, la Schiturile şi Chiliile româneşti [734] ca şi la Mănăstirile greceşti. Printre elevii săi români, care au compus la rîndul lor cîntări şi care au copiat manuscrise întregi cu cîntări de ale lui Nectarie, amintim pe Gherontie (1865), Theofan (1866), Paisie (1866 şi 1878), Callistrat Galactionovici din Mănăstirea Neamţ (1867 şi 1886), Damian (1872) Nicandru (1876, 1883, 1886 şi 1891), Ignatie de la Esfigmenu (1877 şi 1895), Isihie, Natanail şi Neofit (1879—1890), Calinic (1882 şi 1887), Iacov Deciu din Slănic (1884 şi 1906), Clement Cîmpulungean (1885), Sava Ploeşteanu (1894), Teofilact (†1895), Irineu Ştefănescu (1896), Irinarh Şişman Mehedinţeanul (1900—1906), Isihie Petrescu Cîrjan (1913), Chesarie (1916, 1919 şi 1939), Gherman (1931 şi 1939), Varahiil (1932 şi 1937) etc.

Numărul manuscriselor muzicale româneşti de la Athos şi cel al psalţilor şi protopsalţilor interpreţi înseraţi în ele este însă mult mai mare decît ceea ce am putut noi depista. Prin catalogarea acestor valori şi apoi prin studierea sistematică a lor, patrimoniul culturii muzicale româneşti se va completa cu noi documente din secolul X—XX.

Documentele muzicale româneşti din Athos şi psalţii atestaţi în ele au contribuit la întregirea şi interpretarea repertoriului muzical bizantin universal, iar istoria muzicii româneşti şi-a îmbogăţit conţinutul cu un mare număr de manuscrise şi de nume noi de compozitori şi interpreţi.

Moştenitor al unei milenare tradiţii de cultură muzicală bizantină, poporul român va adăuga fondului ancestral de valori spirituale şi acest fond de manuscrise care se află în afara graniţelor lui.

---

[734] La Mănăstirea Sf. Pavel se află peste 30 manuscrise româneşti provenite de la Schitul românesc *Lacu*, majoritatea dăruite de către Macarie Utan — cîntăreţ vestit din schitul românesc Lacu.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNCHEIERE

Cultura muzicală românească nu s-a născut ex nihilo, geneza ei este indisolubil legată de muzica bizantină cu care a convieţuit şi s-a influenţat reciproc de-a lungul întregii perioade feudale. Studiul genezei şi evoluţiei culturii muzicale româneşti nu se poate face, exhaustiv, fără cunoaşterea culturii muzicale bizantine de pe teritoriul României, aceasta stînd la baza originii dezvoltării muzicii româneşti culte.

Deşi ţările româneşti s-au dezvoltat în condiţii politico-sociale diferite, ceea ce le-a imprimat particularităţi istorice specifice, în privinţa tipului muzicii eclesiastice lucrurile sînt fără echivoc: indiferent de cadrul politic, de momentul istoric, românii de pretutindeni au fost moştenitori ai culturii şi civilizaţiei bizantine, implicit ai muzicii bizantine. În acest sens, unitatea apare de necontestat. Transilvania, Ţara Românească şi Moldova au cunoscut acelaşi filon muzical de origine bizantină. Prin urmare, alături de cîntecul popular, cîntarea eclesiastică ortodoxă a constituit o pîrghie de nădejde în apărarea conştiinţei etnice.

Răspîndirea muzicii bizantine la absolut toţi românii ortodocşi, este confirmată de existenţa celor peste 1500 de manuscrise în limba greacă şi română, cu notaţie muzicală bizantină — cucuzeliană şi hrisantică — prezente în Ţara Românească, în Moldova şi în Transilvania. Este semnificativ faptul că Macarie şi-a tipărit cele trei cărţi de psaltichie la Viena (1823) în cîte 3000 de exemplare, cîte 1000 pentru fiecare provincie.

Vechea muzică bizantină, socotită cea din veacul al VI-lea pînă la reforma lui Hrisant (1814), avînd atribute specifice Bizanţului care a generat-o, diferite de cele ale muzicii gregoriene, se desfăşoară lent, momonodic numai — ca şi folclorul — negenerînd o vertiginoasă afirmare a unor forme profesioniste superioare şi rezistînd veacuri la rînd, nealterată.

Atitudinea conservatoare a căpeteniilor bisericii răsăritene, de teama unor restructurări care să pericliteze însăşi temelia aşezămîntului eclesiastic, a păstrat secole de-a rîndul aproape intactă această muzică tradiţională bizantină, fixată şi canonizată. Încă din secolul IV, în canonul 15 al sinodului din Laodiceia (anul 364) se precizează: „Afară de cîntăreţii canonicești, care se urcă pe amvon şi cîntă din carte, altora să nu li se permită să cînte în Biserică" [735].

Aşa se explică faptul că muzica bizantină din secolul XVIII şi începutul secolului XIX de pe teritoriul ţării noastre reprezintă continuarea aceleiaşi muzici din secolele precedente. Filothei Jipa îşi întocmeşte psaltichia sa (1255 cîntări) după cele mai curate izvoare ale vremii, astfel încît opera sa are rădăcini adînci în tot secolul XVII. El respectă melodia ori-

[735] Sebastian Barbu-Bucur, *Originea şi evoluţia cîntării psaltice în Orient şi la români* . . ., p.28.

ginală — așa cum a fost întocmită de melurgii vechi, recunoscuți de Biserica Ortodoxă —, păstrînd în traducerea sa melosul vechilor cîntări.

Legăturile permanente dintre românii din Țara Românească, Moldova și Transilvania și relațiile de cultură și de viață s-au manifestat și-n domeniul artei muzicale, respectiv al muzicii bizantine.

Muzica bizantină din Transilvania și Banat a fost aceeași cu cea din Țara Românească și Moldova pînă în prima jumătate a secolului XVIII. Evoluînd în condițiile istorice cunoscute, precum și datorită consecințelor orale ale transmiterii muzicii, începînd mai ales din 1701, cînd o parte a românilor ortodocși s-au unit cu Roma, muzica psaltică din Transilvania și Banat s-a diversificat continuu, fiind influențată de muzica altor confesiuni, de muzica occidentală și mai ales de cea populară românească. Cu toate acestea, substratul bizantin se recunoaște totuși, în unele regiuni mai puțin, în altele mai mult. Așa de pildă, în sudul Ardealului ca și-n centrul Ardealului, la Blaj mai ales, se cîntă și azi o muzică rezultată din amestecul muzicii bizantine cu cea populară românească. Clujul cîntă ca Sibiul, care la rîndu-i s-a dezvoltat sub influența Brașovului, iar Brașovul are vechi și puternice legături cu muzica bizantină — practicată în Muntenia și Moldova.

Și în Muntenia și Moldova, în cea de a doua jumătate a secolului XVIII constatăm o evoluție a muzicii bizantine, pe de o parte prin pătrunderea muzicii orientale turco-perso-arabe în melodii și-n sistemul modal și pe de altă parte, prin restructurarea completă a unor ehuri, la glasul 1, de pildă, petrecîndu-se o mutație a melodiei lui *ke*(la^1) în *pa*(re^1), așa cum o găsim după reforma lui Hrisant.

Mulțimea manuscriselor și a documentelor menționate de-a lungul celor șase capitole ale prezentei lucrări, a reliefat existența unui învățămînt muzical psaltic, organizat în școli oficiale și particulare, care a format psalți și protopsalți, interpreți și creatori de muzică românească de tip bizantin.

O importantă parte a acestei lucrări este consacrată acțiunii de „românire" a cîntărilor psaltice și determinărilor social-patriotice ale acestei acțiuni, ilustrată prin descoperirea unui număr considerabil de manuscrise muzicale românești și bilingve scrise de psalți și protopsalți români. Factorul determinant în procesul „românirii" cîntărilor este *limba*, care generalizîndu-se, a imprimat muzicii psaltice specificul melosului autohton și valențe necunoscute veacurilor anterioare. Căutarea continuă de a pune de acord linia melodică cu prozodia și topica limbii române, a dus la apariția unor trăsături muzicale românești, care sînt puse în evidență și de apariția calificativelor „vlahica" și „cîntări moldovenești", ce se referă la ifosul vechi românesc, la caracterul național al muzicii bizantine.

Dezvoltarea în continuare a acestor trăsături stilistice și de interpretare românești reprezintă lupta patriotică a psalților români timp de peste un secol. Ele se vor consolida treptat în secolul XIX și XX, în cea de a doua și a treia mare fază a „românirii" cîntărilor.

Abordarea documentelor muzicale din perioada feudalismului dezvoltat am făcut-o — așadar — în sensul ideilor progresiste pe care le conțin: „limbă", „românire", „creație românească" etc., în dorința de a reliefa faptul că și în muzica bizantină laică și religioasă a secolului XVIII și începutul secolului XIX se reflectă trăsături stilistice proprii românești, confirmate în literatură și-n arta plastică.

Scanned with OKEN Scanner

CONCLUSIONS

The Romanian musical culture has not been born „on a deserted place"; its genesis is indissolubly connected to the Byzantine music; more than that, both of them have „lived" side by side and have mutually influenced one other, during the whole feudal period. Therefore, an exhaustive study in the genesis and the evolution of the Romanian musical culture cannot possibly be achieved without a thorough knowledge of the musical Byzantine culture, as practised on the territory of Romania, as this one is marking the origins of the later development of the Romanian prefessional music.

Although the Romanian Principalities have known different political and social development conditions, a fact which has bestowed on them specific historical peculiarities, the Romanian pattern of the church music proves nevertheless a most clear fact : irrespective of the political frame and of the historical moment, the Romanians from everywhere have been and have remained among the true successors of the Byzantine culture and civilization i.e. also of the Byzantine music — implicitly. In this respect, too, their unity is thus again indisputable. Transylvania, Wallachia and Moldavia have known, all the three of them, the one and the same „vein-seam" of Byzantine music. Thus, alongside of the folk song, the Orthodox church chants have made up a quite reliable „lever" within the Romanians' system of defence of their ethnical consciousness.

The fact that the Byzantine music has been widespread and well-known to all the Orthodox Romanians is confirmed by the existence of more than 1.500 MSS with texts in Greek and in Romanian, written down in Byzantine notation — coming either from Koukouzeles or from Chrysanthos of Madytos, that could be found in all the three Romanian Principalities. In this respect it is a highly significant fact that Macarie has printed each of his three books of psaltic music (Vienna, 1823) in 3,000 copies, so that every Romanian province could enjoy the possession of 1,000 copies of them.

The ancient Byzantine music, from the 6th century to Chrysanthos's Reform (1814), had got specific pecularities of its own, characteristic of Byzantium that had generated it, different from those of the Gregorian music. Its development was a slow one, and only on the level of monody, — as the folk music proper; this accounts for its not having engendered a rapid assertion of some superior professional forms and for its maintenance without any major changes for whole centuries.

The conservative attitude of the chiefs of the Eastern Byzantine church, who foared the appearance of new structures, that could endanger the basis itself of the ecclesiastical institution, served to maintain nearly intact this traditional Byzantine music for several whole centuries, fixed

Scanned with OKEN Scanner

and canonized as such. Since even as early as the 4th century, the Council of Laodicea (364) stated; „Except for the canonical singers, who mount up in the pulpit and sing according to the Book, all the other people should be forbidden to sing into the church."

This accounts for the fact that the Byzantine music from the 18th century and the beginning of the 19th one practised on our country's territory is the continuation of the same music, as practised during the previous centuries. Filothei sin Agăi Jipei has compiled his *Psalterion* (comprising no less than 1255 chants!) from the purest sources of his time, so that his work has got deep roots within the whole 17th century. He pays due respect to the original melody — as it has been created by the ancient melourgoi, acknowledged as such by the Ortodox Church — and maintains in his Romanization the „melos" of the ancient chants.

The ever going on connections among the Romanians living in Wallachia, Moldavia and Transylvania as well as their cultural and life relations have made themselves conspicuous also within the field of the musical art, i.e. of the Byzantine music.

The Byzantine music in Transylvania and in the Banat was the same as that sung in Wallachia and Moldavia until the first half of the 18th centuries. The posterior historical evolution, well-known as such, as well as the influences exercised upon the oral tradition of the musical transmission, chiefly since 1701, when some of the formerly Orthodox Romanians accepted an union with Rome, — all these facts led to a continuous diversification of the psaltic music from Transylvania, as it underwent influences coming, on the one hand, from the music of other religions, and from the Western music, but, on the other hand, chiefly by the folk Romanian music. However, its Byzantine substratum can be still recognized, although in some regions its detection is harder, whereas in other ones it is easier. Thus, for instance, in Southern and Central Transylvania, chiefly at Blaj even today one comes across, a music resulting from the mixing up of the Byzantine music and the Romanian folk one. The singing of these chants is the same at Cluj-Napoca and at Sibiu, where its development has been influenced by the chant-singing of Braşov, but this town has got ancient and powerful connections with the Byzantine music as it has been practised in Wallachia and Moldavia.

In the second half of the 18th century one detects an evolution in the Byzantine music also in Wallachia and Moldavia, due on the one hand, to its being pervaded by the oriental Turkish-Persian-Arabic music within its melodies and its modal system and on the other hand to its undergoing a full reorganization in some echoi, e.g. in the echos 1 the melody of *ke* (A1) passes into *pa* (D1), an anticipation of Chrysanthos's Reform in this respect.

The multitude of the documents and MSS., mentioned as such within the six chapter of the present work have pointed out the existence of a musical psalting teaching, organized in state and private schools, that have trained up several psaltae and protopsaltae, interpreters and creators of Romanian music according to the Byzantine patterns.

An important part of this work is devoted to the actions of „Romanizing" the psaltic chants and to the social-patriotic determinations of these actions, illustrated by the discovery of a considerable amount of Romanian and bilingual musical MSS written by Romanian psaltae and

Scanned with OKEN Scanner

protopsaltae. The decisive factor within this process of the „Romanization" of the chants is the language, whose generalization has imprinted within the psaltic music the specific features of the autochthonous melos, as well as several patterns previously unknown during the former centuries. The continuously carried on research in the alignement of the melodic line according to the prosody, and the word order of the Romanian language, has led to the appearance of some specific musical Romanian salient features, which are emphasized also through the appearance of such denominations as „vlahica" („Walachian") and „cîntări moldovenești" („Moldavian chants"), denoting the ancient Romanian ephos, the national character of the Byzantine music [736].

The ever resumed development of these Romanian stylistic and interpretation salient features is an expression of the patriotic struggle led by the Romanian psaltae for more than a century. They will be gradually consolidated during the 19th—20th centuries within the second and the third main stages of the „Romanization" of the chants.

Therefore our approach to the musical documents coming from the period of fully-developed feudalism has been done keeping ever into account the significance of the progressive ideas comprised within them : „limbă" („language"), „românire" („Romanization"), „creație românească („Romanian creation") and so on, pointing out at least the fact that the Romanian stylistic features proper are mirrored also within the Byzantine secular and religious music of the 18th century and of the beginning of the 19th one, as well as they are mirrored and confirmed as such in our literature and fine arts.

Dr. SEBASTIAN BARBU—BUCUR

English version by CONSTANTIN STIHI — BOOS

[736] Sebastian Barbu-Bucur, *Originea și evoluția cîntării psaltice în Orient și la români* (The Origin and the Evolution of the Psaltic Singing of Chants in the Orient and at the Romanians), Bucharest, 1965, typed mss., p. 28.

Scanned with OKEN Scanner

POSTFAȚĂ

Cultura bizantină pe teritoriul României reprezintă un amplu spațiu istoric al tezaurului artistic creat de geniul poporului nostru. E un domeniu în care pe plan artistic și științific am putut exprima un cuvînt esențial pentru afirmarea prezenței noastre în lume. Se succed astfel Școala de la Putna, creatoare de stil în manuscrisele dominate de personalitatea protopsaltului Eustatie, Școala brîncovenească ilustrată prin Filothei — creator el însuși de școală, pentru ca după cea de-a treia etapă a tradiției, cea a Școlii de la Neamț și contemporane, să se afirme pe plan mondial printr-un savant ca I. D. Petrescu.

Această tradiție obligă știința noastră actuală să desfășoare o susținută exegeză menită a analiza temeinic bogăția materialelor de arhivă, coroborată cu o cunoaștere științifică a practicii vii pe care o implică arta noastră bizantină în diversele ei etape post și neo-bizantine psaltice. Datoria noastră trebuie tocmai în acest sens subliniată, atîta vreme cît, spre deosebire de alte școli bizantinologice de renume — ca cea daneză, austriacă, italiană sau anglo-americană (chiar dacă acestea includ cunoscători-practicanți ai acestei arte), avem un tezaur care mai trăiește viu în cultura noastră contemporană. Un studiu științific întemeiat pe metodele consecvente ale unei cunoașteri materialist-dialectice și istorice este în măsură să decanteze valorile acestei moșteniri și să definească adevărata contribuție a geniului nostru popular în creația operei de artă muzicală.

Este ceea ce justifică necesitatea unui atare studiu.

Muzicologul Sebastian Barbu-Bucur în volumul prezentat adoptă ca temă cultura bizantină a unei epoci de amploare a artei bizantine de pe teritoriul României : Școala brîncovenească și principalii ei reprezentanți, în frunte cu fondatorul ei Filothei sin Agăi Jipei. Secolul XVIII și începutul celui de al XIX-lea este perioada ce intră în contextul acestui studiu.

Autorul grupează problemele demersului său analitic în 7 capitole, cu un Cuvînt introductiv și o Încheiere.

Capitolul I cuprinde istoricul muzicii bizantine pe teritoriul României pînă în sec. XVIII. Autorul menționează cele mai importante documente ale acestui îndelung răstimp, în care se formează cultura bizantină proprie ce preia un fond popular — pagini străvechi — așa cum afirmă bizantinologia noastră pe bună dreptate. De altfel, faptul că cei doi împărați, Constantin cel Mare — care a adoptat creștinismul ca biserică de stat — și Iustinian, ziditor de cetăți în nordul Dunării, erau de origine tracă, justifică, cel puțin formal, tezele autorului. De asemenea s-ar putea adăuga că rolul grupurilor gnostice în această epocă, sec. IV, recunoscut atît de istoriografia noastră (Tratatul de istorie a României, vol. I) cît și de bizantinologia apuseană (E. Wellesz) justifică ideea unei răspîndiri zonale difuze a noii credințe, în populația locală.

Scanned with OKEN Scanner

Extrem de interesante ni se par tipăriturile slavone de cult din Cracovia ale lui Schweipolt Fiol. Datînd din epoca lui Ştefan cel Mare (1491), ele pot fi un preţios material de studiu comparat cu cel al Şcolii de la Putna, ce merită să fie întreprins de bizantinologii noştri în viitor; problemă care depăşeşte economia lucrării de faţă.

Capitolul II, Învăţămîntul psaltic pînă la reforma lui Hrisant, aduce în discuţie una din problemele principale ale lucrării : învăţămîntul care este structurat pe trei secţiuni, şcoli, manuale-propedii şi, în fine, abordarea personalităţii lui Filothei, din acest prim punct de vedere, pedagogic, ca autor al primei propedii româneşti elaborate. Dacă prima secţiune, *Şcolile*, are un caracter istoric, cea de-a doua, manualele, vine cu o metodă descriptivă, aceasta fiind reluată şi în secţiunea a treia : Teoria şi Gramatica lui Filothei. Aici sistemele grafice ale glasurilor sînt clasificate pe categorii şi subcategorii.

Cu Capitolul III se desfăşoară una din problemele importante ale muzicii noastre bizantine, cea a „românirii" cîntărilor. Din nou, autorul, consecvent demersului epistemologic anterior, adoptă aici metoda istorico-descriptivă, pentru ca abia în Capitolul IV — Creaţii ale genului (Imnuri, aclamaţii, engomioane, polihronii etc.) să adopte metoda sistematică a descrierii. În cadrul analizei cîntărilor din punct de vedere al prozodiei, autorul reţine şi aspectele ritmice, fenomen ce întemeiază metoda comparată dintre cîntările greceşti şi cele româneşti. Numeroase tabele sinoptice-comparative ilustrează analizele efectuate.

Conceptul de românire este aplicat ca temei de analiză a traducerilor, autorul stabilind categorii diverse ale fenomenului.

Lui Filothei sin Agăi Jipei autorul îi rezervă un amplu capitol de biografie, genealogie, analiză a operei de teoretician şi maestru de cîntări şi în aceste aspecte întîlnim elemente inedite, menite a revizui informaţii anterioare ale istoricilor noştri.

Lucrarea aduce o primă contribuţie importantă în cultura neobizantină pe teritoriul României în sec. XVIII—XIX. Informaţia sa se bazează pe un imens material de arhivă şi bibliografic. În anexă autorul indică în trei categorii aceste surse : 1 Bibliografia principală (manuscrise muzicale) — 18 arhive, biblioteci, muzee; 2. Bibliografie specială — manuscrise şi documente (texte) — 14 arhive la care se adaugă manuscrisele cercetate în Muntele Athos şi 3. Bibliografie generală (selectivă) — 177 titluri de volume. Dintre acestea din urmă multe sînt lucrări proprii ale autorului, ceea ce ilustrează munca sa susţinută în dezbaterea problemei. Din acest punct de vedere merită relevate ultimele publicaţii ale autorului : „Psaltichia rumănească" a lui Filothei sin Agăi Jipei, vol. I CATAVASIER, vol. II ANASTASIMATAR şi vol. III STIHIRAR, cu studii introductive şi paleografia cîntărilor, care şi aceasta se impune ca o contribuţie dintre cele mai valoroase în adîncirea unor probleme legate de tema tratată aici, în sensul corelaţiei dintre teoria şi practica muzicală.

Lucrarea redactată de Dr. Sebastian Barbu-Bucur dovedeşte o temeinică pregătire în domeniu, reprezentînd o contribuţie valoroasă, întrucît *Istoria muzicii româneşti din epoca feudală şi de mai tîrziu nu se poate face fără cercetarea aprofundată a documentelor muzicale bizantine din ţara noastră.*

Prof. Dr. ROMEO CHIRCOIAŞIU
Conservatorul „G. Dima" Cluj-Napoca

Scanned with OKEN Scanner

AFTERWORD

The Byzantine culture carried on Romania's territory represents an ample historical „space", so to say, within the artistic treasure created by the genius of our people. It is indeed a field within whose frame we have been able to express, both scientifically and artistically, an essential thing as concerns our making ourselves conspicuous as such in this world. One can thus be aware of the succession, during the centuries, of the Putna School, that has created a style of its own, proved by the MSS having come down to us, its chief representative being Evstatie the Protopsalte, of the Bucharest School, during the reing of Prince Constantin Brâncoveanu of Wallachia (1688—1714), illustrated by the works due to the pen of its main representative and founder Filothei sin Agăi Jipei, of the Neamț School, this third traditional one being afterwards followed in our times, by the works due to a world-renowned scientist, I. D. Petrescu.

This tradition has obliged our today science to carry on a constant exegesis of it, aiming at analysing thoroughly the richness of the materials extant within the Archives, corroborated by scientific knowledge of the living practice implied by our Byzantine art within its various psaltic stages, either Post-Byzantine or Neo-Byzantine ones. Our duty in this respect is to be additionally stressed as such, since our researchers in Byzantine music — unlike other renowned representatives of research in this music coming from other countries, such as Denmark, Austria, Italy, Great Britain and the United States of America — are provided with a treasure still alive in our today culture — whereas the before mentioned countries have got only some experts practising it as such, but no more. A scientific study of it, based on a consistent usage of dialectical and historic materialism, will thus enable us to detect the true value contained within this inheritage and to determine the real contribution of our folk music genius in creating true musical art works.

This accounts for the necessity of undertaking such a study, as this one due to the pen of the musicologist Sebastian Barbu-Bucur.

His theme is dealing with the Byzantine culture during a period of the utmost importance for the Byzantine art on Romania's territory, namely the School of Bucharest during the reign of Prince Constantin Brâncoveanu (1688—1714), and its main representatives, led by its founder, Filothei sin Agăi Jipei. As this school has had then important reverberations, the study follows them during the whole 18th century and the beginning of the 19th one.

The study has thus got an Introduction, 7 Chapters and a Conclusion. Chapter I deals with the history of the Byzantine music as practised on Romania's territory until the 18th century. The author mentions here

Scanned with OKEN Scanner

the most important documents coming from this long lapse of time during which our own specific Byzantine culture has been born taking over also a time-honoured folk music fund, as our Byzantinologists have rightly asserted. The author's opinion are backed also by the fact that both the emperors having played an important role in the history of the Daco-Romans' adopting the Byzantine creed and music were of Thracian descent — Constantine I the Great, who adopted the Christian religion as State Church and Justinian I the Great, who erected walled cities at the north of the Danube. To this one might add the fact that the role played by the gnostic groups during that same period, the 4th century A. D., acknowledged as such by both our historiography (see *The Treatise of Romania's History*, vol. I) and by the Western byzantinologists (as e.g. Egon Wellesz), accounts for the existence of a diffuse zonal spreading of the new faith within the local population.

Most interesting are also the printed books comprising chants on Slavonic texts, issued by Schweipolt Fiol in Cracow (1491). As they have come down to us rightly from the period of Prince Stephen the Great's reign (1457—1504), they can serve as a precious source for a comparative study, alongside of the MSS. of the Putna School, a study that is to be made by our byzantinologists in future, but which is nevertheless outside the scope of the present work.

Chapter II, *The Psaltic Education Until Chrysanthos's Reform*, deals with one of the main problems of the work : the teaching ; it is divided into three sections : the Schools, the Handbooks-Propaideia and finally the personality of Filothei, seen from this same pedagogical angle, as the author of the first printed propaideia. The first section, dealing with the *Schools*, has therefore got a historical character ; the second one, dealing with the handbooks, is, on the contrary, a descriptive one, as concerns the method adopted in it, and so is ,too, the third one : *Filothei's Theory and Grammar*. Here the graphic system of the echoi are classified in categories and ,,sub-categories''. Alongside of the descriptive aspect, one m ght become interested also at least in a few hypotheses concerning the origin of these systems. An oriental influence accounts perhaps for them since the 11th—13th centuries (see e.g. Al-Farabi, Safi Al-Din), so that this problem proves to be really a very complex one.

Chapter III comprises the evolution of a most important problems in our Byzantine music, namely that of the Romanization of the chants. The author remains here, too, faithful to his previous epistemology, by using again the historical-descriptive method. Only in Chapter IV he adopts in a systematic way the description of the various *Creations of the Genres* (Hymns, Acclamations, Engomia, Polychronia and so on). When analysing the chants from the angle of prosody, the author pays due attention also to the rhythmic patterns, a phenomenon that may truly lead to an application of the comparative method in a study in the Greek chants and the Romanian ones. A lot of synoptic-comparative tables are illustrative of the analyses carried on by the author.

The Romanization concept is used by the author as a basis for his analyses of these translations re-creations, and he establishes thus the existence of various categories within this phenomenon.

Scanned with OKEN Scanner

An ample chapter is then devoted by the author to Filothei sin Agăi Jipei, and all the aspects related to his personality : his biography, genealogy, and work are thoroughly analysed, the stress being laid on Filothei's merits as a theoretician, composer and chant master in every aspect the author's way of considering Filothei's personality and activity from a specific angle enables him to provide new, novel data and elements that could serve to a revision of the previous pieces of information in the matter used by our historians.

The work is a first-rate contribution concerning the neo-Byzantine culture carried on Romania's territory during the 18th—19th centuries. The author's informations are based on an immense amount of materials, coming either directly from the archives or from other bibliographical sources. All these are presented by the author in an *Appendix* ; here they are grouped under three headings : 1. *Main Bibliography* (musical mss.) — 18 archives, libraries, museums ; 2. *Special Bibliography* (mss. and documents-texts) — 14 archives 3. *General (Selective) Bibliography* — 177 titles of various books. Among these last ones, one can find also various works due to the pen of the author himself ; here one is to quote, above all, the last three volumes published by him, i.e. those making up *Filothei sin Agăi Jipei's Romanian Psalterion*, Vol. I KATABASIARION Vol. II ANASTASIMATARION and. Vol. III STICHERARION, with *Introductory Studies* and the necessary explanations in the palaeography of the chants — this is indeed a most valuable contribution to a better and deeper knowledge of the problems implied by the theme dealt with here, chiefly as concerns the mutual correlation between musical theory and musical practice.

The work drawn up by Dr. Sebastian Barbu-Bucur shows him as being most profoundly conversant with the respective field and is thus a first-rate contribution in this same field, as *the History of the Romanian music during the feudal period and the modern times cannot be done without a deep research in the Byzantine musical documents coming from our country.*

Prof. Dr. ROMEO GHIRCOIAȘIU

Conservatorul „G. Dima" Cluj—Napoca

English version by CONSTANTIN STIHI—BOOS

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „GH. ASACHI" IAȘI

Scanned with OKEN Scanner

I. BIBLIOGRAFIE PRINCIPALĂ

— Manuscrise muzicale —

1. *BIBLIOTECA ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA. Mss. rom.* nr. : 61, 551, 578, 2238, 3210, 3244, 3735, 4305, 4443, 5970 ; *Mss. rom. gr. nr.* : 576, 795, 1879, 2219, 2371, 4233 ; *Mss. gr. rom.* nr. : 101, 133, 142, 146, 158, 161, 634, 642, 678, 766, 771, 783, 794, 837, 839, 840, 1229, 1350, 1355, 1879 ; *Mss. gr.* nr. : 33, 102, 130, 136, 152, 218, 370, 415, 564, 599, 640, 648, 649, 663, 670, 693, 742, 760, 784, 791, 792, 830, 832, 833, 837, 879, 925, 953, 955, 1096 1414, 1506, 1507, 1511, 1519, 1525.

2. *BIBLIOTECA CENTRALĂ DE STAT — BUCUREȘTI. Mss gr.* nr. : 17473, 17475, 27820, 4747.

3. *BIBLIOTECA UNIUNII COMPOZITORILOR. Mss. gr.* nr. : 550, 551, 552, 4695.

4. *BIBLIOTECA SF. SINOD. Mss. gr.* nr. : 42, 28.

5. *BIBLIOTECA PALATULUI PATRIARHAL. Ms. gr.* nr. 235.

6. *BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ CLUJ-NAPOCA. Ms. rom.* nr. : 1106 ; *Ms. gr. rom.* nr. 4392.

7. *BIBLIOTECA ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA, FILIALA CLUJ-NAPOCA. Ms. gr.* nr. 0.356.

8. *MUZEUL OLTENIEI — CRAIOVA. Ms. gr. rom.* nr. 91 ; *Mss. gr.* nr. 73, 99.

9. *ARHIVELE STATULUI — CRAIOVA. Ms. gr.* nr. 27.

10. *BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ — IAȘI. Mss. gr. rom.* nr. : I—21, III—94 ; *Mss. gr.* nr. I—19, I—24, I—26, III—87, III—89, IV—39.

11. *ARHIVELE STATULUI — IAȘI. Mss. gr. rom.* nr. 202, 207 ; *Ms. gr.* nr. 199.

12. *BIBLIOTECA MITROPOLIEI — IAȘI. Ms. gr.* nr. 129.

13. *BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII NEAMȚ. Mss. rom.* nr. : 1, 2, 6, 10, 11, 13, 32, 33 ; *Mss. rom. gr.* nr. : 3, 9, 28, 34 ; *Mss. gr. rom.* nr. : 15, 16, 119 ; *Ms. gr.* nr. 21 ; *Ms. sl.* nr. 8.

14. *BIBLIOTECA SEMINARULUI TEOLOGIC — MĂNĂSTIREA NEAMȚ. Ms. gr.* nr. 1077.

15. *BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII VĂRATEC. Ms. rom. gr.* nr. 520.

16. *BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII SECU, Ms. rom. gr.* nr. 364.

17. *BIBLIOTECĂ PERSONALĂ. Ms. gr. rom.* nr. 1.

18. *BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE MUZICĂ BIZANTINĂ — BEOGRAD. Mss. gr.* nr. 90, 92.

II. BIBLIOGRAFIE SPECIALĂ

— Manuscrise și documente (text) —

Arhivele Statului București.

Achiziții noi, LXXX/15 ; *Copii*, V/3079 ; *Cotroceni*, LXXXIX/1 ; *Episcopia Argeș*, III/11 ; XX/8, XLVIII/1, XLVIII/8, *Glavacioc*, XXXIV/23 ; *Hurez*, I/23 ; *Mitrop. Buc.* : XLIV/44, L/12, LXXXVI/1, CXLIX/3, CXXXI/11, XLVIII/1, CCIII/2, CXXII/5, CCXXIII/3—4, CCXXIV/1, CCLIII/4, CCLXXII/1-a, CCCLIII/4, CCCLVIII/3, *Radu Vodă*, XXIX/4 ; *Polovraci* : I/1 ; I/2 ; *Sf. Gheorghe Nou*, XXVI/1 ; *Stavropoleos*, XX/23 ; *Viforîta*, I/29 ; *Mss. rom.*

Scanned with OKEN Scanner

nr. : 131. 256, 259, 705, 722 ; *Biblioteca Academiei Române :* XII/141, XII/213, CI/13, 17, CXXVI /182, CXLII/39, 150, CXLVI/125, 176, 207, CXLVII/9, 40, 42, 48, 50—52, 130, 153, 154 ; CLXXX/15, CDXVIII/20, DCXXI/106 ; *Mss. rom.* nr. : 38, 403, 610, 706, 712, 907, 1341, 1838, 2467, 2489, 4818, 5032, 5141, 5518 ; *Suluri :* 5, 64.

III. BIBLIOGRAFIE GENERALĂ (selectivă) *

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului din Transilvania pînă la 1800,* Blaj, 1944.

Albu, Nicolae, *Doi cărturari brașoveni din veacul al XVIII-lea, Ioan Duma și Radu Duma,* în BOR *81,* 1963, nr. 9—10.

Andreescu, Constantin I., *Evoluția învățământului în Moldova și istoricul Liceului Național din Iași,* în *Volumul jubiliar al liceului Național din Iași, 1835—1935,* Iași, 1935.

Barnea, Ion, *Creștinismul în Scythia Minor după inscripții,* în ST, *6,* 1954, nr. 1—2.

Bârsănescu, Ștefan, *Pagini nescrise din istoria culturii românești secolele X—XVI,* București, 1971.

Bârseanu, Andrei, *Istoria școalelor centrale gr. or. din Brașov,* Brașov, 1982.

Bezviconi, Gh. C., *Călători ruși în Moldova și Muntenia,* București, 1947.

Bianu, Ioan, *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor,* București, 1904.

Bianu, Ioan și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508—1830),* tom. I și IV, București, 1903, 1944.

Bobulescu, C., *Lăutarii noștri,* București, 1922.

Bobulescu, C., *Cronica bisericii Sf. Ecaterina din București, 1577 — 1 octombrie 1924,* București, 1927.

Bogdan, I., *Documente privitoare la Istoria Românilor,* supl. II, vol. I, 1510—1600, București, 1893.

Brâncuși, Petre, *George Breazul și istoria nescrisă a muzicii românești,* București, 1976.

Brâncuși, Petre, *Muzica românească și marile ei primeniri,* București, 1978.

Breazul, George, *Un capitol de educație muzicală,* București, 1937.

Breazul, G., *La bicentenarul nașterii lui Mozart,* București, 1957.

Breazul, George *Pagini din istoria muzicii românești,* II, București, 1970.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Școala de psaltichie din Buzău — centru al cultivării și dezvoltării muzicii psaltice la români,* teză de licență, București, 1957, ms. dact.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Originea și evoluția cîntării psaltice în Orient și la români,* București, 1965, ms. dact.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Un cîntec cu conținut patriotic la începutul veacului trecut,* în *Muzica 17,* 1967, nr. 4.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Cîntece românești inedite — de la începutul veacului trecut,* în BUC, 1969, ms. dact.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Cîntece pe versuri de Costache Conachi,* în SCIA, TMC, tom. *16,* nr. 1, 1969.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Monumente muzicale. Filothei sin Agăi Jipei. Prima psaltichie românească cunoscută pînă acum,* în SM, vol. VI, București, 1970.

Bucur-Barbu, Sebastian, *La musique byzantine sur le territoire de la Roumanie jusqu'au XVI siècle,* în *Actes du XIV Congrès International des Études byzantines,* Bucarest, 6—12 septembre, 1971, vol. III, publicat sub coordonarea lui M. Berza și E. Stănescu, București, 1976.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Naum Rîmniceanu,* în SM, vol. IX, București, 1973.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Ioan sin Radului Duma Brașoveanu,* în SM, vol. X, București, 1974.

Bucur-Barbu, Sebastian, D. G. Kiriac — *Contribuții la armonizarea melodiilor psaltice,* în GB, *33,* 1974, nr. 7—8.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Propedii ale muzicii psaltice în notație cucuzeliană,* în SCIA, TMC, tom. *21,* nr. 1, 1974.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Axionul „Îngerul a strigat" în armonizarea lui D. G. Kiriac,* în GB, *34,* 1975, nr. 7—8.

Bucur-Barbu, Sebastian, *Propedii ale muzicii psaltice în notație cucuzeliană,* în SCIA, TMC, tom. *22,* 1975.

* Am omis titlurile de cărți, documente, studii și articole — folosite mai puțin în această lucrare — precum și o parte din titlurile menționate la abrevieri, care privesc capitolele *Genealogia familiei lui Filothei Jipa și Șărban "Protopsaltul Țării Românești".*

Scanned with OKEN Scanner

Bucur-Barbu, Sebastian, *Elemente teoretice la Filothei sin Agăi Jipei. Gramatica muzicală*, în SM, vol. XI, Bucureşti, 1976.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Manuscrise psaltice româneşti şi bilingve în notaţie cucuzeliană*, în SM, vol. XII, Bucureşti, 1976.
Bucur-Barbu, Sebastian, *A l'occasion de la réédition d'un ouvrage fundamental de la culture musicale roumaine, Le Théorétikon de la Macarie le moine*, în *Muzica, 26*, 1976, nr. 11.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Documents de la culture musicale vocale en Muntenie, Moldavie et Transilvanie* (Le disque nr. 1 : XIV —XVI siècle), în *Muzica, 27*, 1977, nr. 10.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Manuscrits roumains et bilingues du XVIII siècle, de notation koukouzélienne*, în *Muzica, 27*, 1977, nr. 11.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Monumente muzicale în biserica ortodoxă română, Filothei sin Agăi Jipei — Prima psaltichie românească. 1. Genealogie familiei lui Filothei Jipa*, în GB, *39*, 1980, nr. 10—12.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Sava de la Buzău — Primul cîntăreţ atestat documentar pe teritoriul României*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Propedii ale muzicii psaltice în notaţie cucuzeliană în diferite biblioteci de pe teritoriul României*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Sistemul trohos al lui Ioan Cucuzel după manuscrise psaltice şi Fr. I. Sulzer*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Şcoli de psaltichie şi cîntăreţi susţinători ai muzicii bizantine pe teritoriul României între 1700—1821*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Imnuri, aclamaţii, engomioane şi polihronii în manuscrise psaltice româneşti, greceşti şi bilingve, aflate pe teritoriul României*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Un engomion necunoscut în cinstea lui Petru ce Mare*, în SM, vol. XVII, Bucureşti, 1983
Bucur-Barbu, Sebastian, *Şărban „Protopsaltul Ţării Româneşti*, în GB, 47, 1988, nr. 5.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Constantin Ftori Psalt al Episcopiei Rîmnicului*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Mihalache Moldovlahul*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Iosif Protopsaltul la Mănăstirea Neamţ*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Acachie Ieromonahul de la Căldăruşani*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Cîntece de lume de la începutul secolului al XIX-lea* (Ms. gr. nr. 129, Biblioteca Mitropoliei — Iaşi), ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Manuscrise psaltice româneşti în biblioteci străine*, ms. dact.
Bucur-Barbu, Sebastian, *Lexicon cuprinzînd termeni muzicali bizantini, forme imnografice, termeni tehnici specifici*, ms. dact.
Căciulă, Olimp N., *Din viaţa bisericilor ortodoxe de peste hotare, Biserica Greciei*, în BOR, *76*, 1958, nr. 9.
Camariano, Nestor, *Catalogul manuscriselor greceşti*, tom. II, Bucureşti, 1940.
Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei* (ed. D. M. Pipidi), Bucureşti, 1973.
Catrina, Constantin şi Manolache, Mihai, *Şcoală şi dascăli de psaltichie în Scheii-Braşovului*, în SM, vol. X, Bucureşti, 1974.
Chiaro, A. M. del, *Storia delle moderne revoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914.
Chiriţă, Ilie, *Preda Brâncoveanu*, în *Arh.Olt, 11*, 1932.
Chiţimia, I. C. şi Dan Simonescu, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. II, [Bucureşti], 1963.
Ciobanu, Gheorghe, *Anton Pann, Cîntece de lume*, Bucureşti, 1955.
Ciobanu, Gh. şi Cristian Ghenea, *Un creator de muzică la începutul sec. al XVI-lea*, în *Muzica, 15*, 1965, nr. 5—6.
Ciobanu, Gheorghe, *Studii de etnomuzicologie şi bizantinologie*, vol. I—II, Bucureşti, 1974, 1979.
Ciobanu, Gh., *Muzică instrumentală, vocală şi psaltică din secolele XVI—XIX*, în *Izvoare ale muzicii româneşti*, vol. 2, Bucureşti, 1978.
Cireşeanu, Badea, *Tezaurul liturgic*, tomul I, II, Bucureşti, 1910, 1911.
Ciureanu-Bodeşti, Vasile, *Liturghierul*, Chişinău, 1928.
Constantinescu-Iaşi, Petre, *Din relaţiile culturale româno-ruse*, Bucureşti, 1947.
Cosma Octavian, Lazăr, *Hronicul muzicii româneşti*, vol. I, II, Bucureşti, 1973, 1974.
Cosma, Viorel, *Musica Antiqua Europae Orientalis*, Bydgoscz, 1975, în *Muzica, 25*, 1975, nr. 12.
Daicoviciu, C., Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Moraru, *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, 1960.
Démény, L., *Imprimeria chirilică a lui Macarie din Ţara Românească*, în *Revue roumaine d'histoire*, tom. VIII, 1969, nr. 3.
Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească, vol. XI (1593—1600); vol. XXI (1626—1627); vol. XXII (1628—1629), Bucureşti, 1975, 1965, 1969.
Documente privind Istoria României, veacul XVI, B. Ţara Românească, vol. III (1551—1570); vol. V (1581—1590), Bucureşti, 1952; Idem, veacul XVII, vol. I (1600—1610); vol. II

Scanned with OKEN Scanner

(1611—1615); vol. III (1616—1620); vol. IV (1621—1625), București, 1951 (vol. I—III) și 1954 (vol. IV).
Elian, Alexandru (redactor responsabil), Constantin Bălan, Haralambie Chirică, Olimpia Diaconescu, *Inscripțiile medievale ale României, Orașul București*, vol. I, 1395—1800, București, 1965.
Erbiceanu, Constantin, *Manuscripte de psaltichie din Biblioteca Seminarului Veniamin*, în *Revista Teologică*, *5*, nr. 19, Iași, 1866.
Erbiceanu, C., *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888.
Erbiceanu, C., *Istoria Mitropoliei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888.
E[rbiceanu], C[onstantin], *Întîia carte de cîntări bisericești în românește cunoscută pînă acum*, în BOR, *21*, 1897.
Erbiceanu, C., *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900.
Filimon, Nicolae, *Lăutarii și compozițiunile lor*, în *Buciumul*, București, *2*, nr. 311, 21 nov. 1864.
Filitti, Ioan C., *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919.
Firu, Nicolae, *Date și documente cu privire la istoricul Bisericii Gr. Or. Române din Oradea-Mare*, Arad, 1909.
Firu, Nicolae, *Date și documente cu privire la istoricul școalelor române din Bihor*, Arad, 1910.
Firu, Nicolae, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, Oradea-Mare, 1922.
Firu, Nicolae, *Monografia Sfintei Adormiri (Biserica cu lună din Oradea)*, Oradea, 1934.
Floarea darurilor, Snagov, 1700.
Furtună, D., *O traducere a dascălului Ardelean Ioan Duma*, în *Revista istorică*, București, *1*, 1915, nr. 3.
Gălășescu, Al. G., *Eforia spitalelor civile din București*, București, 1899.
Ghidiu, Andrei și Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909.
Ghircoiașiu, Romeo, *Muzica ardeleană de strană și influențele ei populare* ms. dact., Cluj, 1958.
Ghircoiașiu, Romeo, *O colecție de piese corale din secolul XVI. Odae cum harmoniis de Johannes Honterus*, în *Muzica*, București, *10*, 1960, nr. 10.
Ghircoiașiu, Romeo, *Contribuții la istoria muzicii românești*, vol. I, București, 1963.
Giuleanu, Victor, *Melodica bizantină*, București, 1981.
Giurescu, C. C., *Istoria Românilor*, vol. III, partea II, București, 1946.
Învățături creștinești, Snagov, 1700.
Ionașcu, I, *Școala de la Colțea în veacul al XVIII-lea*, în BOR, *56*, 1938, nr. 11—12.
Ionescu, G. M., *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, 1708—1787, București, 1914.
Ionescu-Gion, G., *Istoria Bucureșcilor*, București, 1899.
Iorga, N., *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902.
Iorga, N., *Două biblioteci și mănăstiri : Ghighiu și Argeș*, București, 1904.
Iorga, N., *Inscripții din bisericile României*, vol. I, fasc. I, nr. 1—764, București, 1905.
Iorga, N., *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, vol. I, București, 1905.
Iorga, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIII—XIV, București, 1906, 1907.
Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii românești*, vol. II, ed. a 2-a, București, 1926.
Iorga, N., *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928.
Iorga, N., *Byzance apre Byzance*, București, 1935.
Iorga, N., *Istoria literaturii române în sec. XVIII (1688—1821)*, vol. I (ed. de Barbu Theodorescu), București, 1969.
Kogălniceanu, Michail, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, tom. III, A doua ediție, Bucuresci, 1874.
Lapedatu, Al., *Doi cărturari brașoveni din secolul XVIII, Ioan și Radu Duma*, în BOR, *39*, 1915.
Litzica, Constantin, *Catalogul manuscriptelor grecești*, București, 1909.
Lupaș, I., *Opera culturală educativă a bisericii ortodoxe în viața poporului român*, în *Biblioteca Asociației mirenilor FOR*, *8*, Cluj, 1933, nr. 1.
Lupaș, I., *Trecutul nostru românesc*, în *Biblioteca Poporală a Asociațiunii „Astra"*, Sibiu, *24*, 1934, nr. 209—212.
Macarie Ieromonahul, *Irmologhion sau Catavasier musicesc*, Viena, 1823.
Mareș, Alexandru, *Un Octoih românesc din secolul al XVI-lea, în Limba română*, *18*, 1969, nr. 3, București.
Mareș, Alexandru, *Precizări în legătură cu prima traducere românească a Octoihului*, în *Limba română*, București, 22, nr. 3, 1973.
Melhisedec (Episcop), *Memoriu pentru cîntările bisericești în România*, în BOR, *6*, 1882, nr. 1.
Meteș, Șt., *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele române*, Sibiu, 1928.
Meteș, Șt., *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.

Scanned with OKEN Scanner

Meteș, Șt., *Școlile de muzică și cîntare bisericească din Iași (1558) și București (1711—1823) și românii din Transilvania*, în MA, *10*, 1965, nr. 7—8.
Mîrza, Traian, *Despre însușirile muzicale ale limbii române*, în *Studii muzicologice*, vol. 3, Uniunea Compozitorilor, 1957.
Mureșianu, Aurel A., *Clădirea școlii românești din Brașov de către popa Mihai în anul 1597*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, *4*, 1927, București.
Mușlea, Candid C., *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea*, Brașov, 1939.
Mușlea, Candid C., *Biserica Sf. Nicolae din Scheii-Brașovului, vol. I (1292—1742)* și vol. II (1743—1837) Brașov, 1943, 1946.
Nedioglu, Gh., *Cea mai veche școală românească cu caracter statornic (Școala de la Sf. Gheorghe Vechiu)*, București, 1913.
Negruzzi, C., *Scene pitorești din obiceiurile Moldovei. Cîntece populare ale Moldovei*, în *Dacia literară*, Iași, 1840.
Niculescu, Vasile, D., *Manuscrisul Ucenescu, cînturi*, București, 1979.
Nizet, Marie, *Pierre le Grand a Iassi*, Paris, 1878.
Norocel, Epifanie, *Pagini din Istoria veche a creștinismului*, Buzău, 1986.
Pann, A. *Fabule și istorioare*, București, 1841.
Pann, Anton, *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau gramatica melodică*, București, 1845.
Panaitescu, P. P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.
Panaitescu, P. P., *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969
Panțiru, Grigore, *Un manuscris de vîrstă milenară*, în *Muzica*, *17*, 1967, nr. 3.
Panțiru, Grigore, *Școala muzicală de la Putna*, în SM, vol. VI, 1970.
Panțiru, Grigore, *Notația și ehurile muzicii bizantine*, București, 1971.
Părnuță, Gh., Ion T. Radu, Ion Lupu, *Învățămîntul în Muscel în secolele XVII—XIX*, București, 1968.
Părnuță, Gh., *Începuturile culturii și învățămîntului în județul Dîmbovița*, Tîrgoviște, 1972.
Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
Pennington, Anne E., *Evstatie's Song Book of 1511 : some Observations*, în *Revue des études sud-est européenes*, București, 1971.
Pennington, A. E., *Music in Sixteenth Century Moldavia : New Evidence*, în *Oxford Slavonic Papers*, New Series, Oxford, vol. XI, 1978.
Petrescu, Ioan D., *Les Idiomèles et le Canon de l'Office de Noel*, Paris, 1932.
Petrescu, Ioan, D., *Condacul Nașterii Domnului* București, 1940.
Petrescu, I. D., *Études de paleographie musicale byzantine*, București, 1967.
Piru, Al., *Literatura română veche*, București, 1961.
Piru, Al. *Literatura română premodernă*, București, 1964.
Piscupescu, Ecaterina, *Literatura slavă din Principatele Unite în veacul al XV-lea*, București 1939.
Popescu, Ioan G., *Învățămîntul muzical în Biserica ortodoxă română de la începuturi pînă în secolul al XVIII-lea inclusiv*, în BOR *88*, 1969, nr. 9—10.
Popescu, Nic. M., *Viața și activitatea dascălului de cîntări Macarie Ieromonahul*, București, 1908.
Popescu, N., *Rostul cîntăreților bisericești în trecut și viitor*, în *Cultura*, nr. 8/1919.
Popescu, Nicolae M., *Macarie Psaltul. La o sută de ani de la moartea lui* (1836—1936), București, 1936.
Poslușnicu, Mihail Gr., *Istoria muzicei la Români . . .*, București, 1928.
Potra, George, *Documente privitoare la Istoria orașului București (1594—1821)* București, 1961.
Pușcariu, Sextil, *Istoria literaturii române*, ed. 2-a, Sibiu, 1930.
Rămureanu, I., *Constantin Brâncoveanu sprijinitor al ortodoxiei*, în BOR, *82*, 1964.
Roman, I., *Un manuscris din secolul al XVI-lea : Micul Octoih brașovean*, în *Studii de slavistică*, vol. II, București, 1971.
Russo, D., *Elenismul în România, Epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912.
Russo, D., *Studii istorice greco-române, Opere postume*, tom. II, București, 1969.
Simonescu, Dan, *Viața literară și culturală a mănăstirii Cîmpulung (Muscel) în trecut*, Cîmpulung-Muscel, 1926.
Simonescu, Dan, *Literatura românească de ceremonial, Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939.
Smochină, N., *O pravilă românească din veacul al XVI-lea*, în BOR, *84*, 1965, nr. 11—12.
Stăniloaie, Dumitru, *Viața și activitatea patriarhului Dositei al Ierusalimului*, și legăturile lui cu Țările Românești, Cernăuți, 1929.
Stinghe, Sterie, *Istoria bisericii Scheiilor Brașovului*, Brașov, 1899.

Scanned with OKEN Scanner

Stoicescu, N., *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1968.
Stoicescu, N., *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XVI—XII* Bucureşti, 1971.
Sulzer, Franz Iosef, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, vol. II, Viena, 1781.
Şerban, C., *Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1969.
Şerbănescu, Nicolae, *Mitropolitul Teodosie al Ţării Româneşti (1668—1672; 1679—1708)*, în ST, *4*, 1952, nr. 5—6.
Şerbănescu, Nicolae, *Constantin Brîncoveanu ctitor de cultură românească*, în BOR, *82*, 1964, nr. 9—10.
Şerbănescu, Nicolae, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existenţa Episcopiei Tomisului*, în BOR, *87*, 1969, nr. 9—10.
Strempel, Gabriel, *Antim Ivireanul, Opere*, ediţie de..., Bucureşti, 1972.
Teodorescu, D. M., *Monumente inedite din Tomis* în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, Bucureşti, *7*, fasc. 28, oct.-dec.
Thibaut, J. P., *Origine bizantine de la notation neumatique de l'Eglise latine*, Paris, 1909.
Tomescu, Vasile, *Histoire des relations musicales entre le France et la Roumanie, premier partie. Des origines au commencement du XXe siècle*, Bucureşti, 1973.
Tudor, S. (Tit Simedrea), *Filotei monahul de la Cozia, imnograf român*, în MO, *4*, 1954, nr. 1—3; *5*, 1955, nr. 10—12.
Urechia, V. A., *Codex Bandinus*, Bucureşti, 1895.
Urechia, V. A., *Istoria şcoalelor*, tom. IV, Bucureşti, 1901.
Wellesz, Egon, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, ed. II-a, Oxford, 1961.
Xenopol, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. a 3-a, Bucureşti, 1929.

Redactor
IANCA STAICOVICI

Tehnoredactor
GEORGE MĂGUREANU

Bun de tipar: 30.IX.1989 Planşe: 1 *Coli de tipar: 15,5*

Tiparul executat sub comanda nr. 320 la I. P. „Informaţia"

Scanned with OKEN Scanner

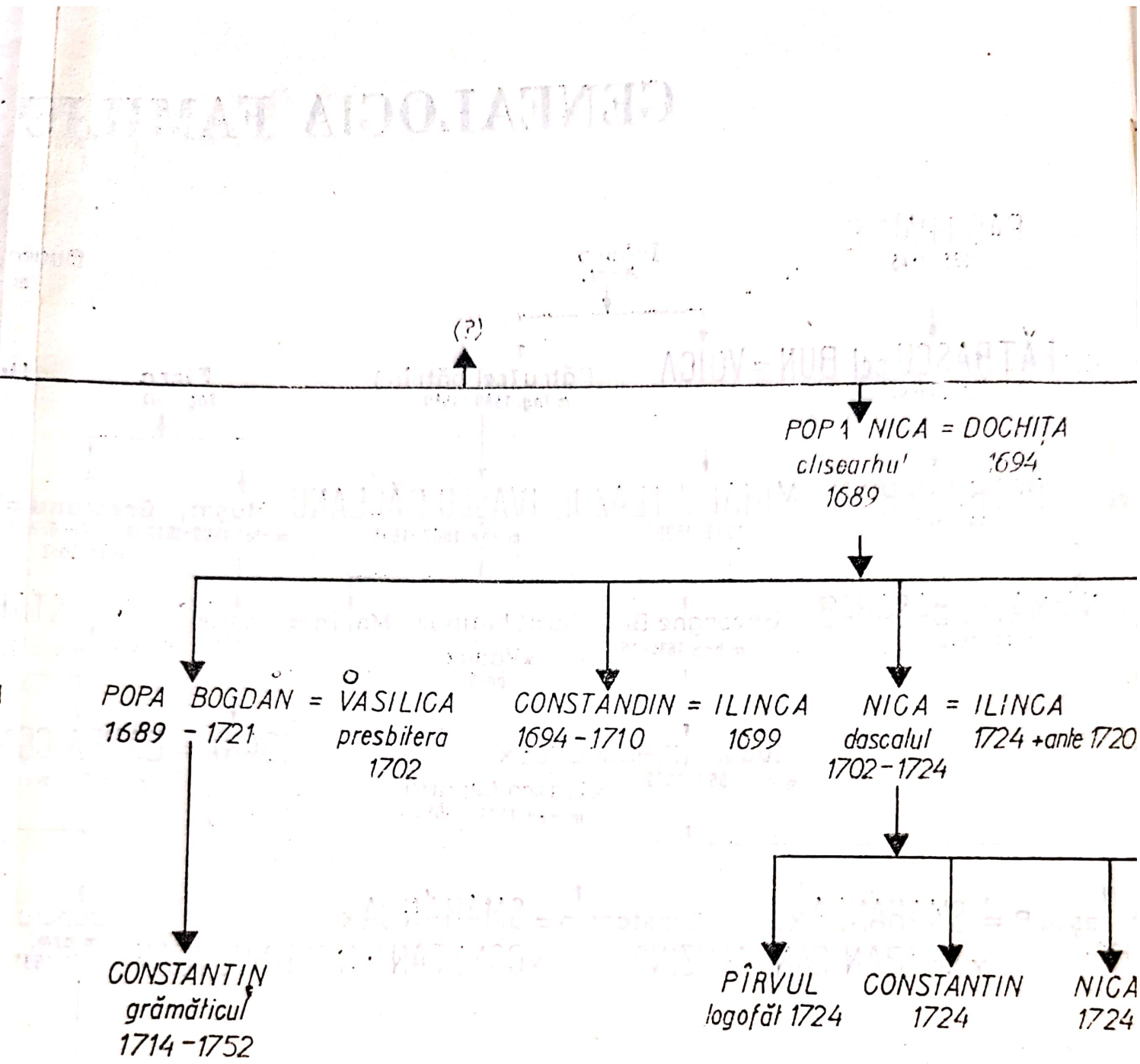
(?)
POPA NICA = DOCHIȚA
clisearhu'
1689
1694
POPA BOGDAN = VASILICA
1689 - 1721
presbitera
1702
CONSTANDIN = ILINCA
1694 - 1710
1699
NICA = ILINCA
dascalul
1702 - 1724
1724 + ante 1720
CONSTANTIN
grămăticul
1714 - 1752
PÎRVUL
logofăt 1724
CONSTANTIN
1724
NICA
1724

Genealogia familiei ŞÂRBAN PROTOPSA

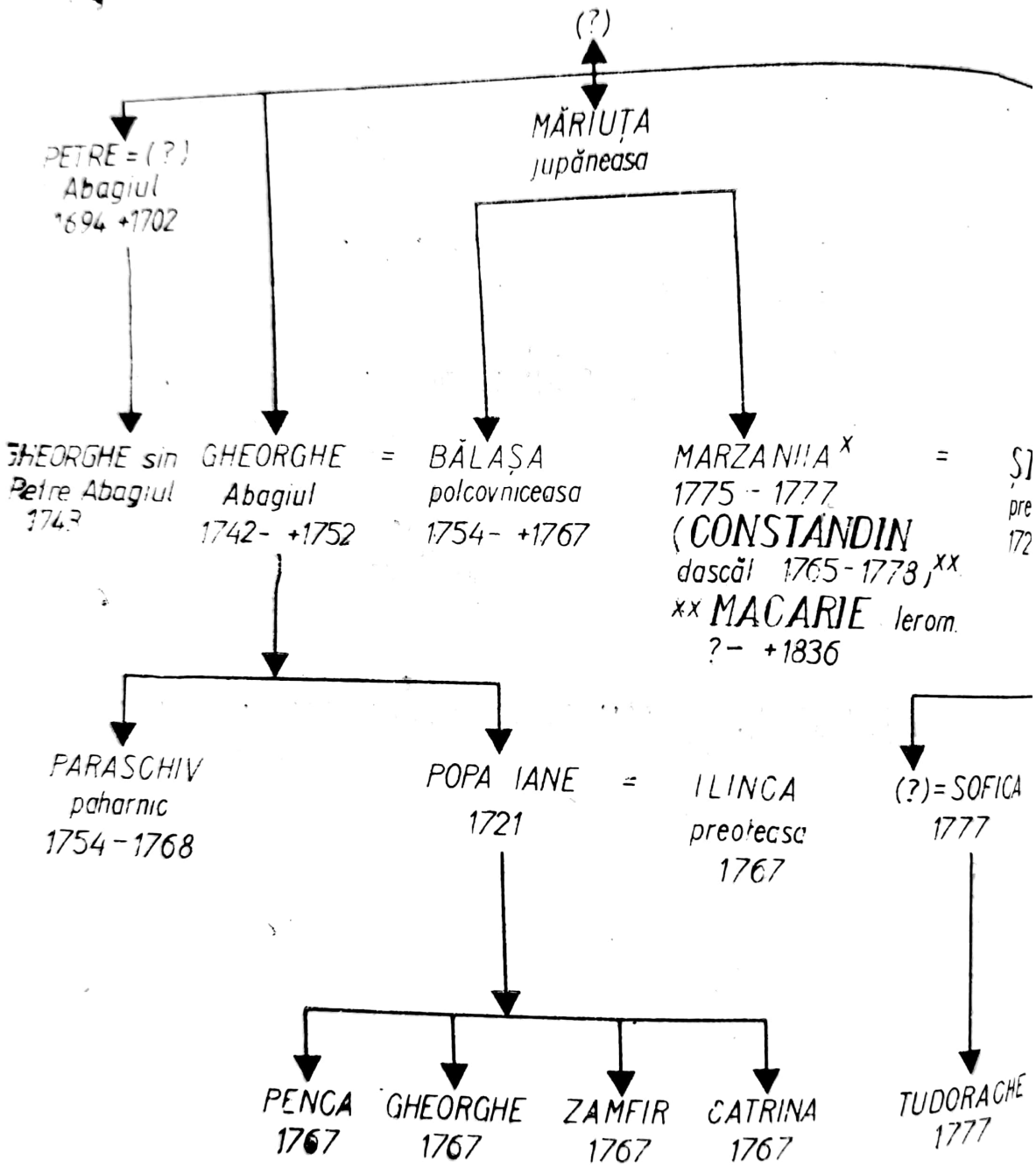

Scanned with OKEN Scanner

iliei lui
PSALTUL

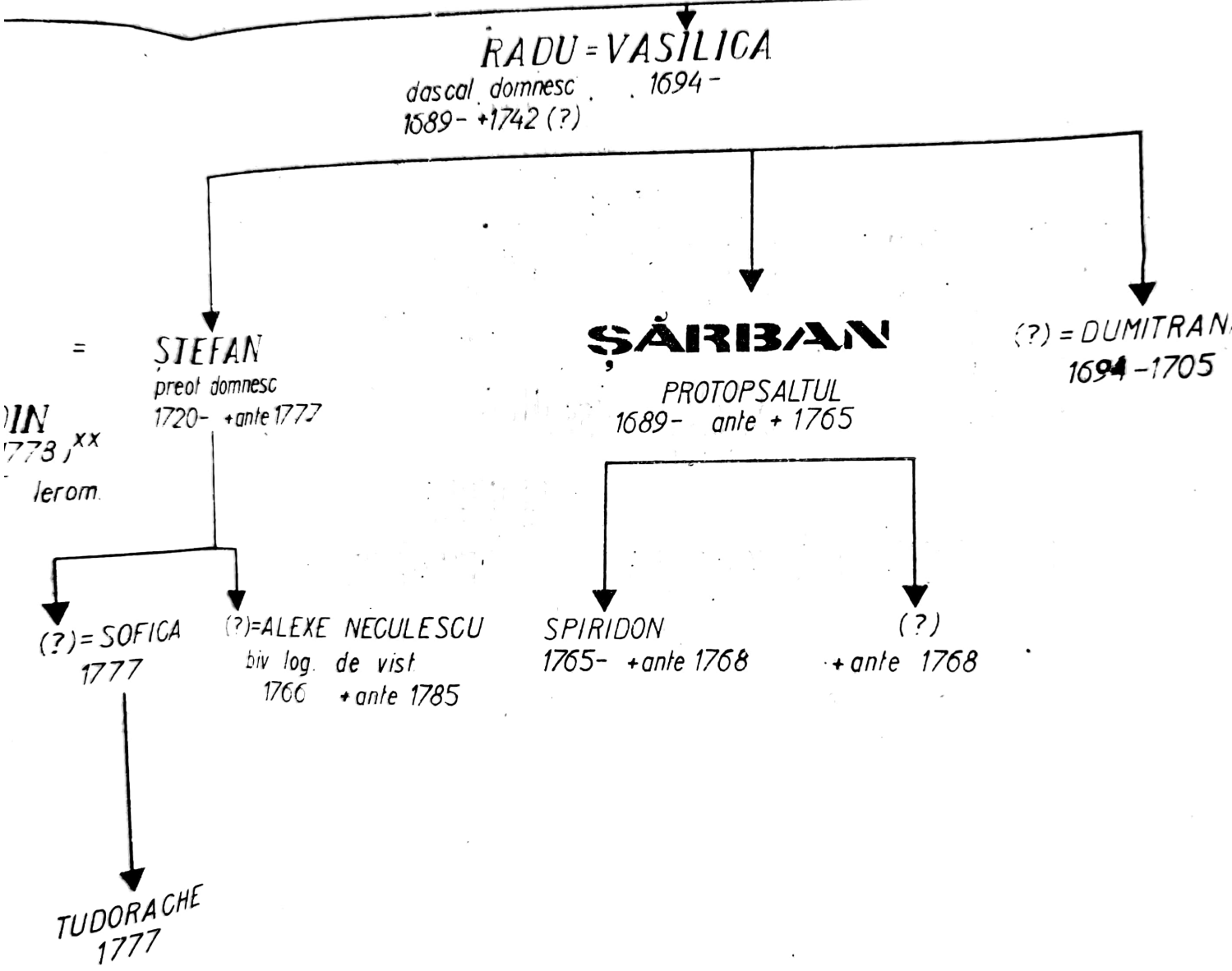

Scanned with OKEN Scanner

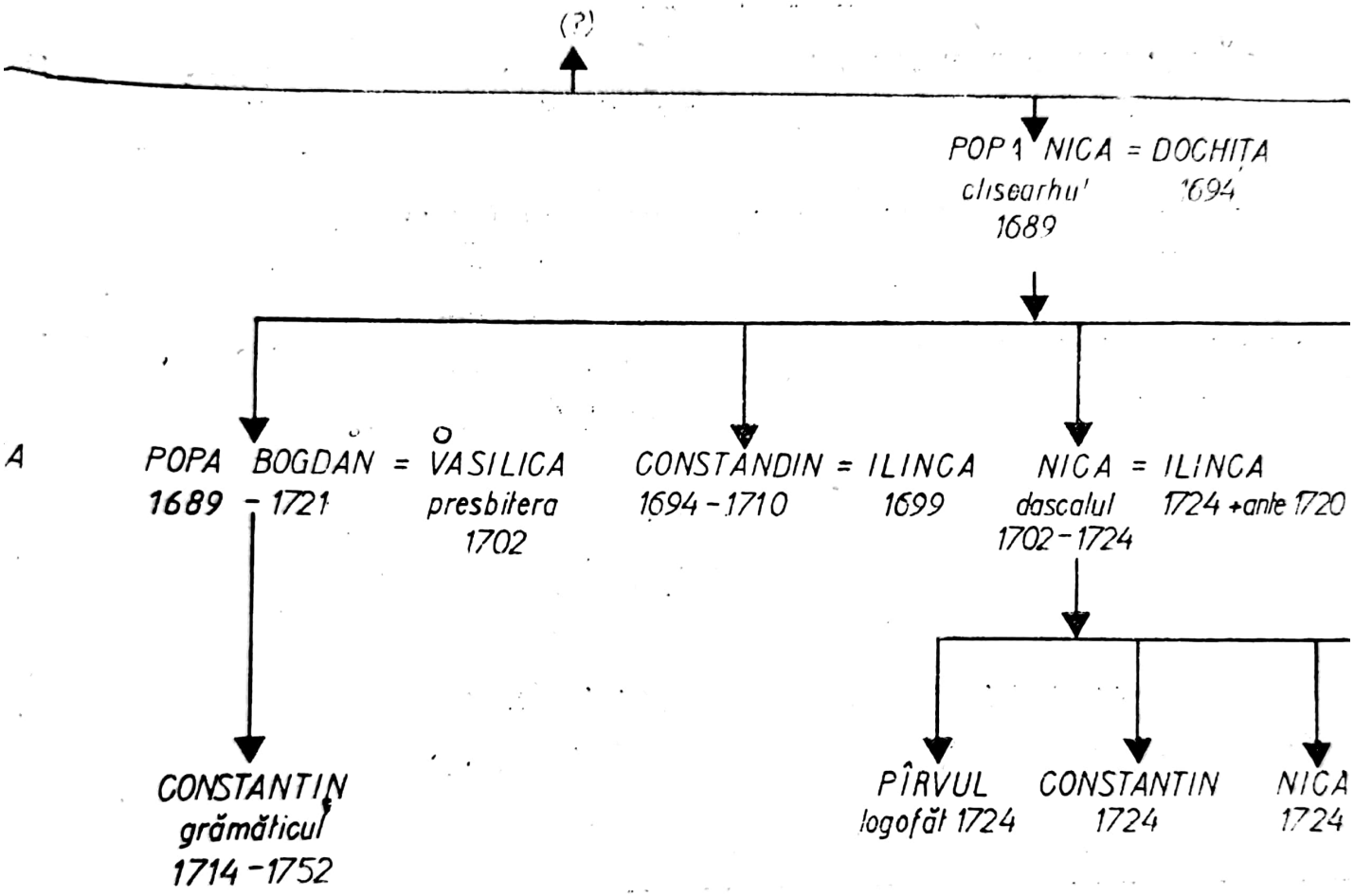

Scanned with OKEN Scanner

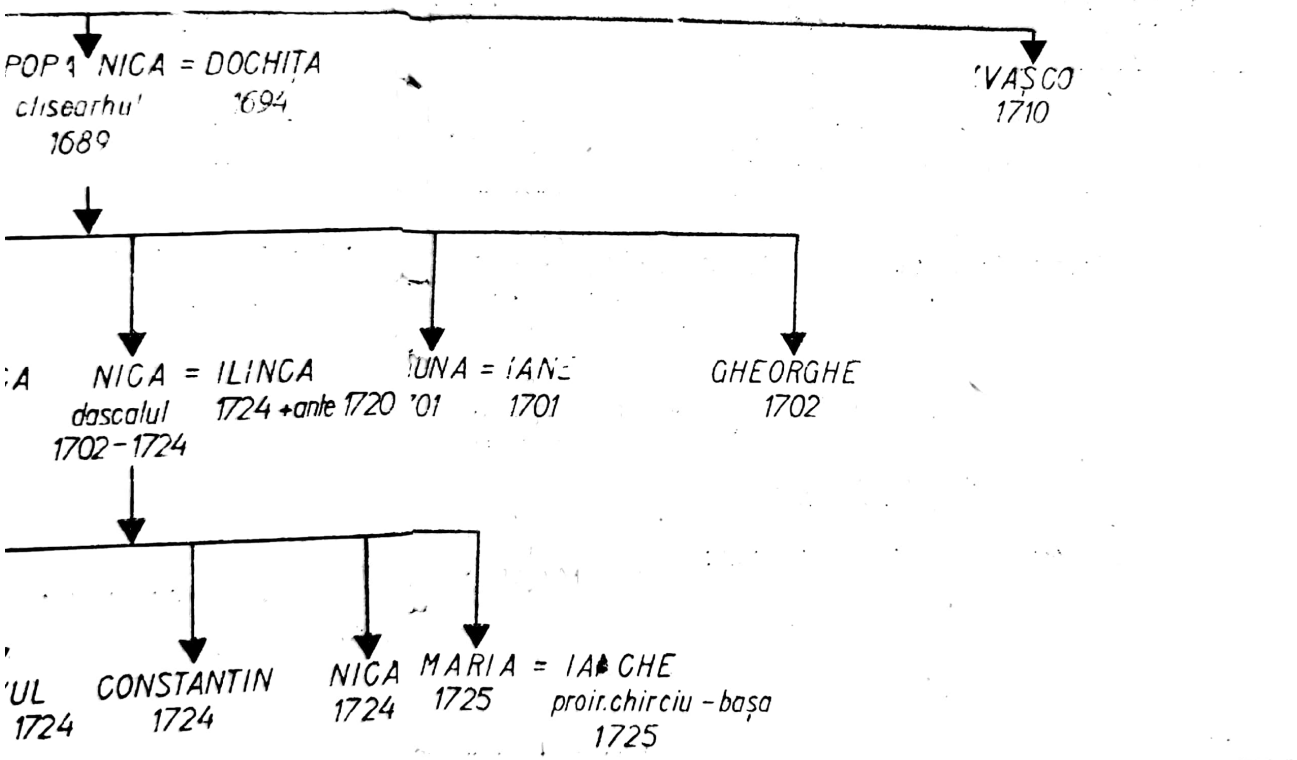

LEGENDĂ

= căsătorit (ă) cu
+ mort, moartă
x mătușa lui, nepot lui
xx dascălul lui
Anii de sub nume reprezintă (datele) - prima și ultima cînd sînt menționate persoanele respective în documente

GENEAL

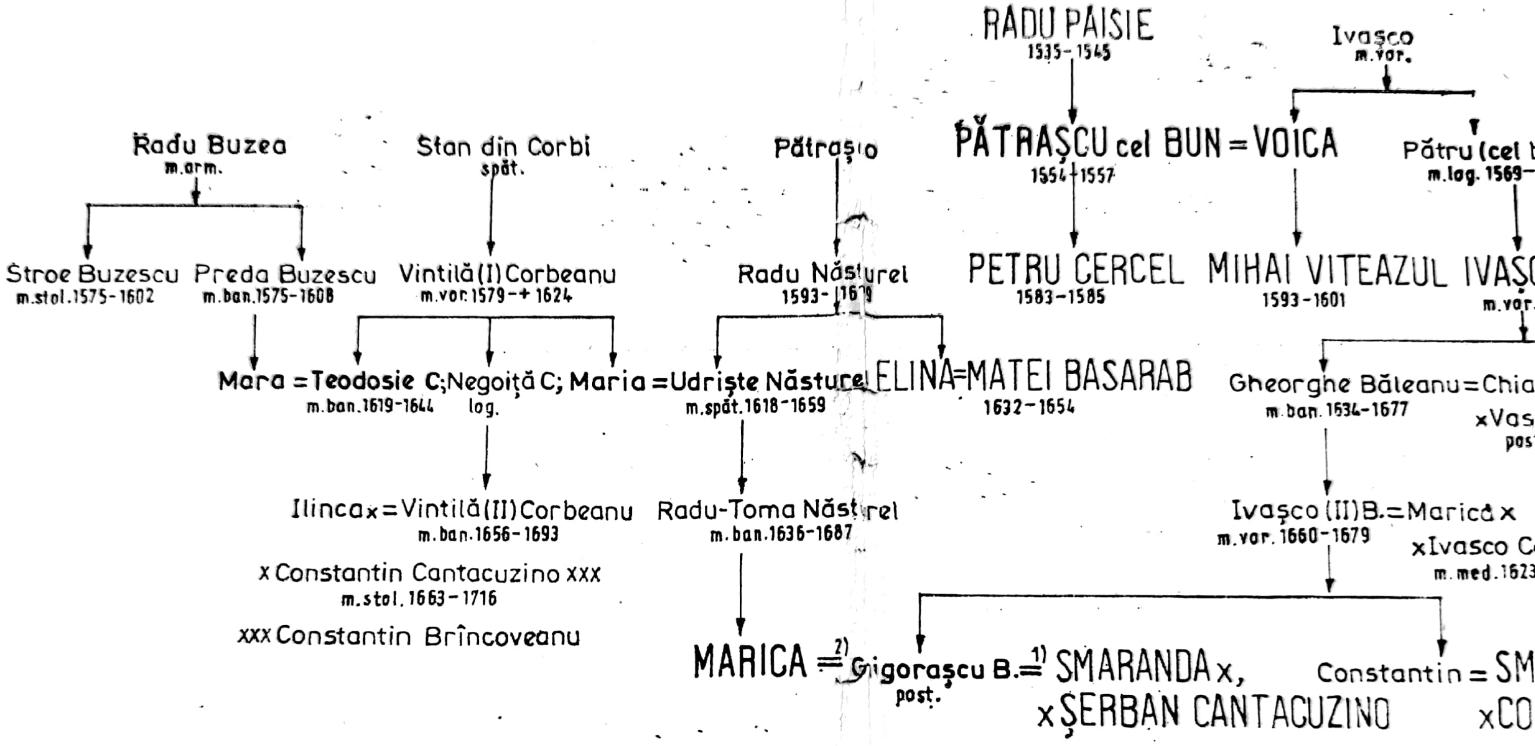

LEGENDĂ

+ Mort, moartă.
= Căsătorit,(ă)cu.
=1) Căsătorit (ă) prima dată cu.
=2) Căsătorit(ă) a doua oară cu.
x Fiul (fiica) lui.
xx Frate cu.
xxx Rudă cu, unchiul lui, mătușa lui, nepotul (nepoata) lui
– Numele scrise cu majuscule reprezintă fie filonul principal al genealogiei, fie ume de seamă.
– Dedesubtul numelui este trecută una din dregătoriile deținute, de obicei cea ai importantă.
– Anii (anul) trecuți dedesubtul numelui reprezintă perioada în care deține dife ite dregătorii, (domnii) sau în care figurează în acte publice.
– Sînt subliniate numele prin care se face legătura cu o altă mare familie.

Scanned with OKEN Scanner

GENEALOGIA FAMILIE

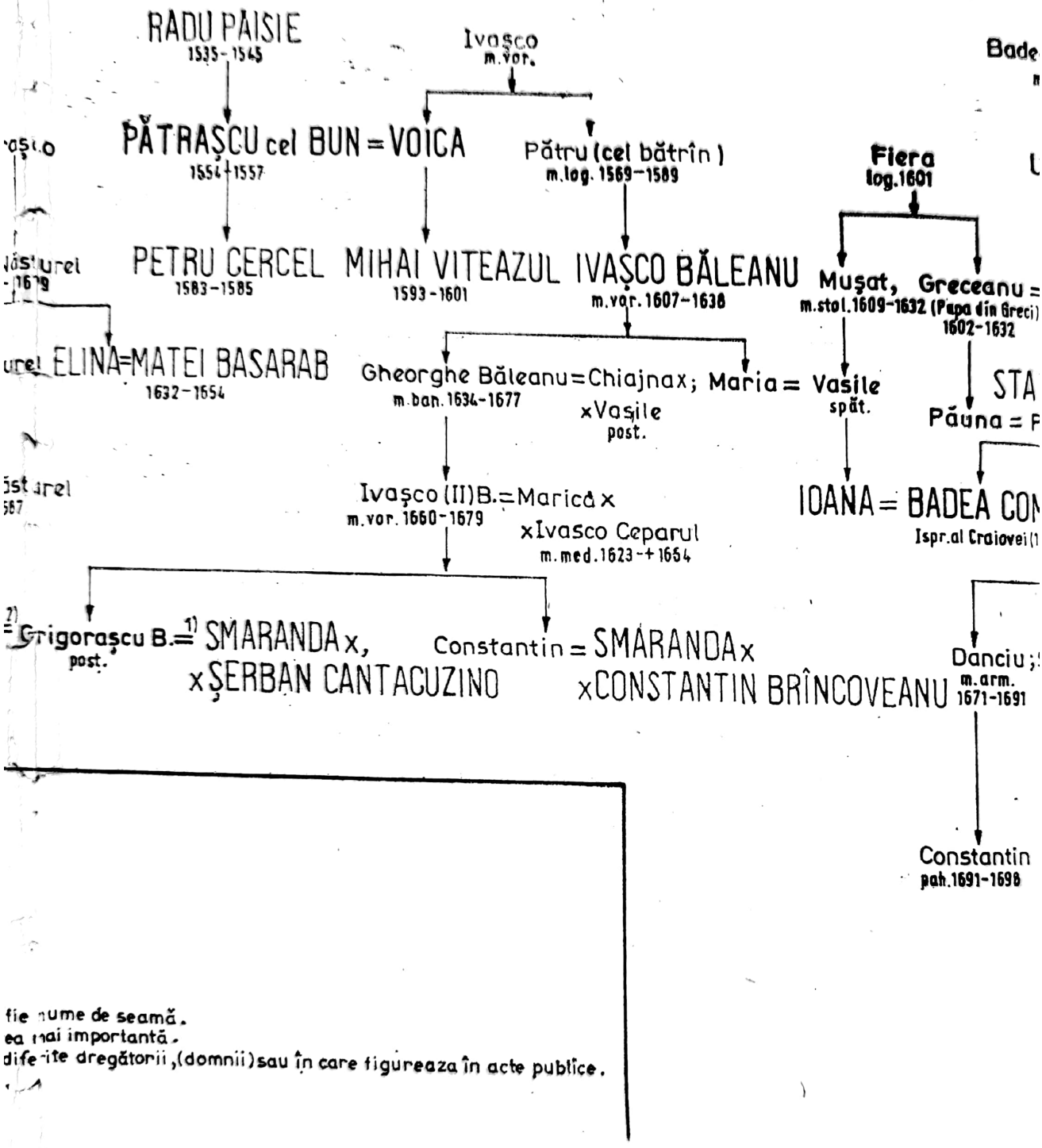

fie nume de seamă.
ea mai importantă.
dife-ite dregătorii,(domnii)sau în care figureaza în acte publice.

[LUI FILOTHEI-JIPA

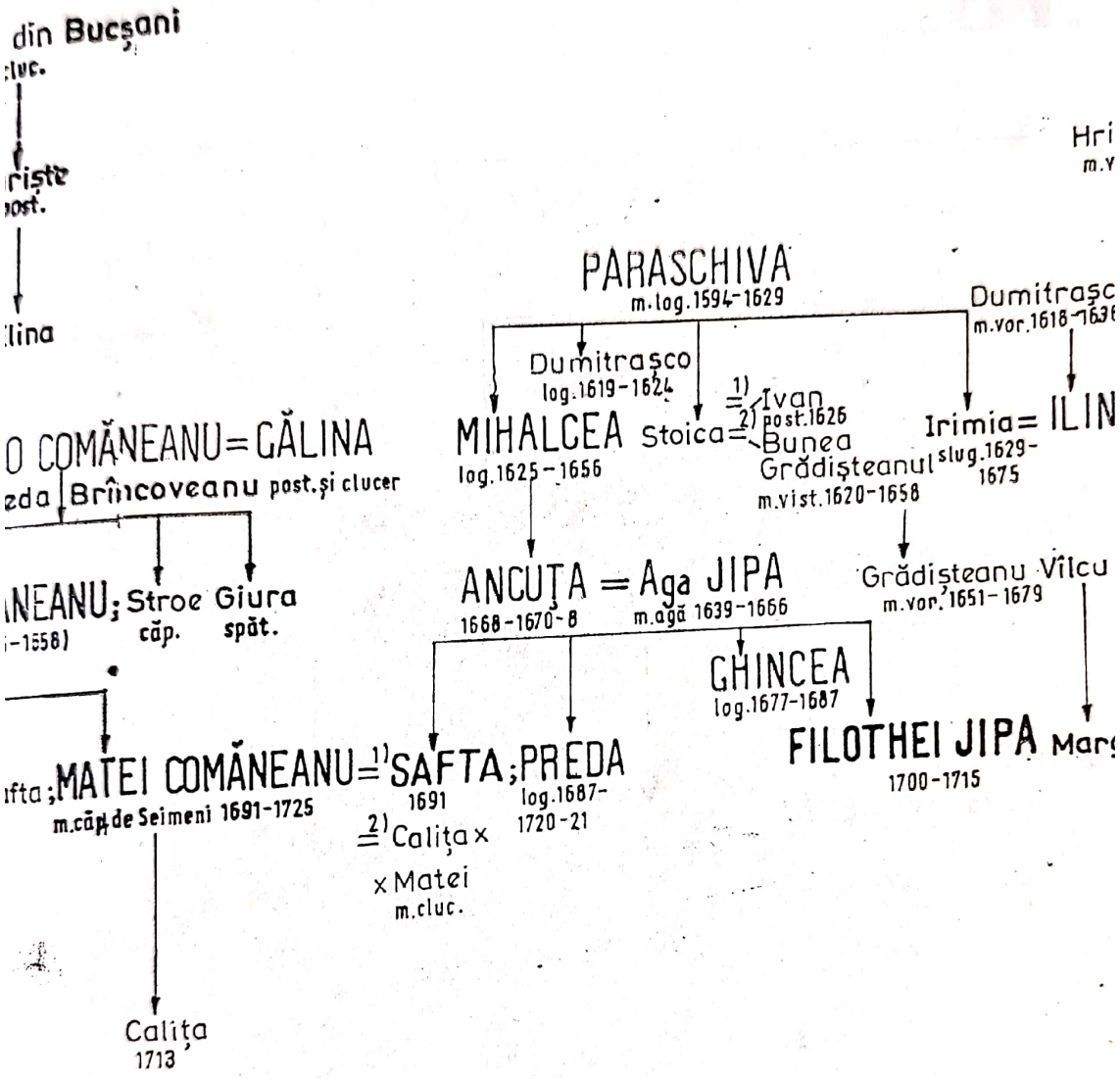

PA

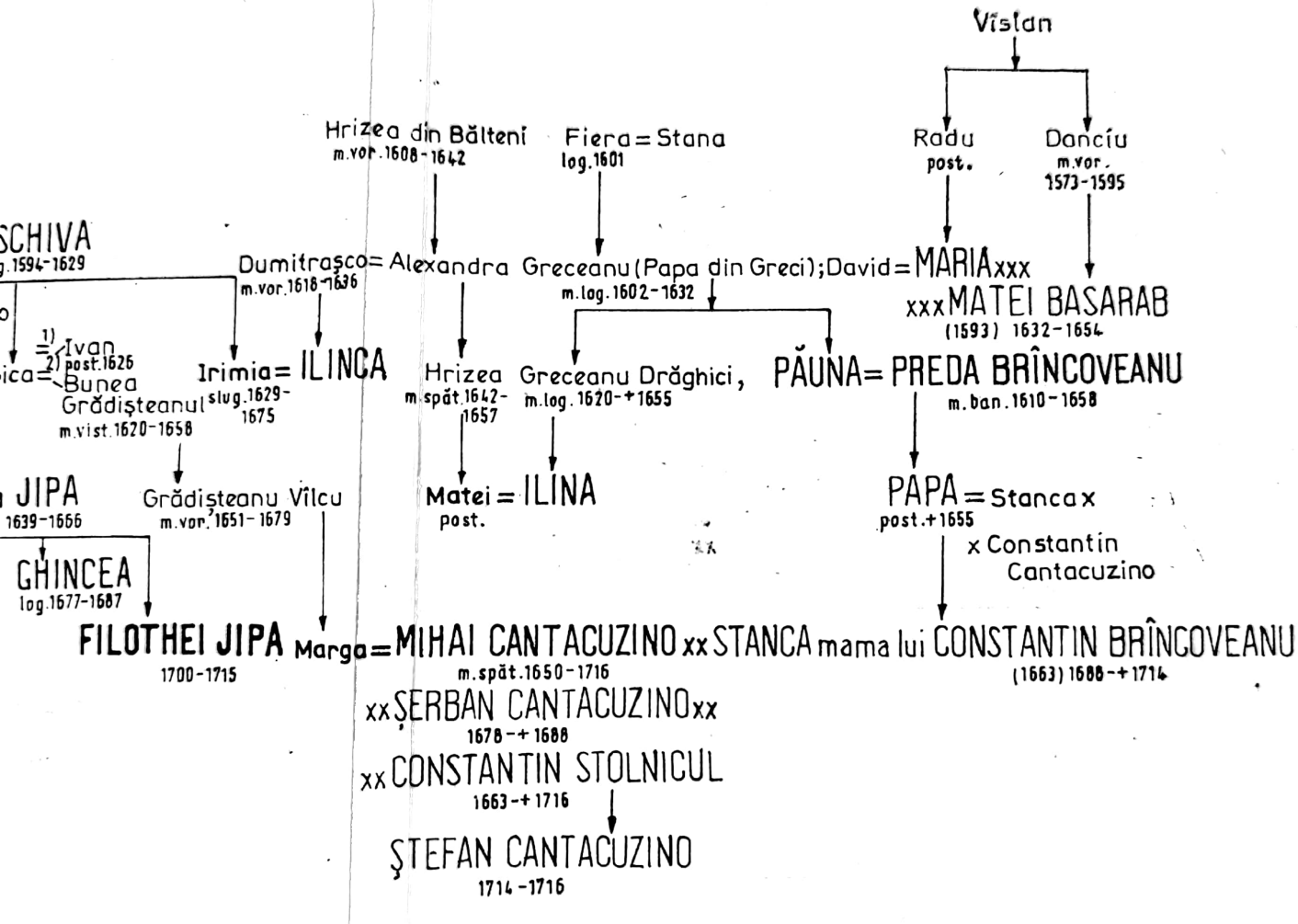
Vîslan
Radu
post.
Dancíu
m.vor.
1573-1595
Hrizea din Bălteni
m.vor.1608-1642
Fiera=Stana
log.1601
SCHIVA
g.1594-1629
Dumitraşco=Alexandra Greceanu (Papa din Greci); David=MARIA xxx
m.vor.1616-1636
m.log.1602-1632
xxx MATEI BASARAB
(1593) 1632-1654
1) =Ivan
2) post.1626
ica=Bunea
Grădişteanul
m.vist.1620-1658
Irimia=ILINCA
slug.1629-1675
Hrizea
m.spăt.1642-1657
Greceanu Drăghici,
m.log.1620-+1655
PĂUNA=PREDA BRÎNCOVEANU
m.ban.1610-1658
JIPA
1639-1666
Grădişteanu Vîlcu
m.vor.1651-1679
Matei=ILINA
post.
PAPA=Stanca x
post.+1655
x Constantin
Cantacuzino
GHINCEA
log.1677-1687
FILOTHEI JIPA
1700-1715
Marga=MIHAI CANTACUZINO xx STANCA mama lui CONSTANTIN BRÎNCOVEANU
m.spăt.1650-1716
(1663) 1688-+1714
xx ŞERBAN CANTACUZINO xx
1678-+1688
xx CONSTANTIN STOLNICUL
1663-+1716
ŞTEFAN CANTACUZINO
1714-1716

ISBN 973-42-0049-6

Scanned with OKEN Scanner